

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Medgyesi Konstantin

Az utolsó magyar pártfőtitkár

Grósz Károly politikai életrajza

Medgyesi Konstantin
Az utolsó magyar pártfőtitkár
Grósz Károly politikai életrajza

Medgyesi Konstantin

Az utolsó magyar pártfőtitkár

Grósz Károly politikai életrajza

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2024

Szerző
Medgyesi Konstantin

Szakmai lektor
Bencsik Péter

Kiadja a Nemzeti Közszerzői Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: György László
Korrekter: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/01094_00

ISBN 978-963-531-896-4 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-901-5 (ePDF) | ISBN 978-963-531-906-0
(ePub)

Borítófotó © Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

© A szerző, 2024
© A kiadó, 2024

Minden jog védve.

Tartalom

Bevezetés	7
A kommunista tékozló fiú	11
Az agitpropos Grósz Károly	11
Cingár agitátor, ejtőernyős, politikai tiszt	11
A kialakult személyiség nélküli apparátcsik	15
A rádiós párttitkár: a legboldogabb öt év	23
A központi pártapparátusban: megfelelési kényszerek szorításában	32
Az agitpropos osztályvezető	39
Száműzetésben vagy emelkedő pályán?	53
A borsodi első titkár	54
A fővárosi pártbizottság élén	60
A befolyásos PB-tag	66
A miniszterelnök metamorfózisa	69
Sikeres kormányfő volt-e Grósz Károly?	69
Az új miniszterelnök és a válságkormányzás kezdetei	70
Az új kormányprogram előkészítése	73
A reformer politikus	80
A kormányfő bizalmi emberei	85
A változások sodrásában	91
A miniszterelnöki mindennapok	95
A médiapolitikus	100
„Hangos kommunikációval rontott a tespedésnek”	102
Brutus volt-e Grósz?	107
Kádár János és Grósz Károly: a főtitkárváltás története	107
„Itt van a nyakunkon”	115
Grósz Károly és Nagy Imre „kapcsolata”	115
Hit Nagy Imrében és a „borsodi Nagy Imrében”: adalékok egy árulás természetrajzához	115
A maga mögöttinek érzett Nagy Imre-dilemma	122
A dilemma visszatér	123
A lehetetlen küldetés	127
Grósz és Vologya	129
„Te, ez megadta magát a Ceaușescunak...” – Grósz Károly aradi tárgyalásainak következményei	135
„A cél sokkal fontosabb, túlmutat a presztízsszemponatokon...”	138
„Ebben is az a felfogás tükröződött, hogy Kádár Jánossal szemben majd ő megmutatja”	144
„Most nem keménykedhetünk” – Egy hosszú nap: augusztus 28.	146
„Rövidesen egy gonoszul vigyorgó púpos szerencsétlent fabrikálnak” – A következmények	152
Az utolsó főtitkár – egy kudarcos kísérlet anatómiája	157
Reformer kormányfő kontra maradi főtitkár	157
Egy rosszul használt fogalom fogságában: a „fehérterroros” beszéd	160
„Karcsikám, csináljon már valamit, löjünk...”	165
Grósz kísérletei egy új típusú főtitkári szerep megtalálására	176
Pártfőtitkár a lejtőn	183
Milyen lett volna a grószai modell?	185

„Én azt fogom támogatni, hogy a többpártrendszer irányába menjünk majd”	188
A főtitkár a napi ügyek hálójában	191
A politikai vegetálás hónapjai	193
„Ez a meccs elveszett”	196
Grósz Károly szerint a világ – Grósz a nemzetközi térben	201
Kapcsolatok Gorbacsovval	205
Tárgyalások Kohllal, Thatcherrel	207
Az amerikai út	210
Új diplomáciai kezdeményezések	213
Jaruzelskitől Zsivkovig	215
Grósz láthatatlan szerepe a vasfüggöny lebontásában	216
A gödöllői remete	219
A hatalom sáncain kívül	220
Az egykori kommunista pártfőtitkárt ért atrocitások	224
A nyugdíjas mindennapok, a visszaemlékező volt politikus	226
„Készüljön az, aki vádolni akar”	228
„Még így embert a halál torkában addig nem láttam”	233
Imázs a halál után – Grósz Károly és a történeti emlékezet	237
A Grósz-temetés a belpolitikai viták fókuszában	237
A negatív történeti imázs fejlődéstörténete	244
Képmelléklet	249
Felhasznált irodalom	263

Bevezetés

Grósz Károly közel másfél évig volt miniszterelnök, és 17 hónapig irányította főtitkárként az MSZMP-t; vezető politikusként számára a történelem összességében alig két esztendőt adott.

Amikor 1987 nyarán miniszterelnök lett, még csak kevesen gondoltak rendszerváltozásra, amikor 1989 őszén megszűnt a főtitkári megbízatása, már mindenki a saját életében tapasztalhatta meg: rendszerváltozás zajlik az országban. Grósz maga úgy gondolta, hogy 10-12 évet tölthet a hatalomban; ebben az időhorizontban gondolkodott, s ebből kiindulva igyekezett meghatározni a politikáját. Az utolsó magyar pártfőtitkár pusztán modellváltást szeretett volna, de ezt a bizonyos modellkísérletet elsöpörte a történelem. Grósz Károly volt az utolsó magyar főtitkár, azt is mondhatjuk: ő volt a legmagasabbra jutott kádári kisember.

Noha Grósz Károlyt a magyar közvélemény elfelejtette, politikai képe, hatalmi lépései – akár akarata ellenére is – befolyásolták a rendszerváltozás bekövetkeztét. Grósz-korszak nem alakult ki, de kialakulhatott volna. Grósz több súlyos politikai és kommunikációs hibát is elkövetett, de végső soron nem emiatt lett bukott politikus. Grósz Károly politikusi sikerei és hibái kihatottak Magyarország jelenkori történetére.

A fiatal Grósz Károly számára 1956 történései egy egész életre szóló tanulólleckét adtak. 1956 októberében Miskolcon a forradalom napjai rendkívüli erőszakot hoztak: sortűz és lincselések is történtek. Az egyik ilyen esetet mintegy százlépésnyi távolságból Grósz maga is látta. A lincselés látványa Grószt mélységesen megviselte. Ekkoriban épül fel benne a következő gondolati struktúra: a politikai fordulat, ha hirtelen, akkor a tömeg megvadulásához vezethet. E nézőpont megismerése nélkül nem érthető meg Grósz 1988–1989-es politikai mozgása sem. E könyvnek mindeme összetett politikai-szellemi-lelki jelenségnek a sokoldalú ábrázolása is célja.

1956. november 4-én Grósz Károly az új kádári hatalom mellett tette le a voksát. Hiába állt ki azonnal Kádár János kormánya mellett, mégis pártvizsgálat indul vele szemben a forradalom alatt tanúsított „engedékeny” magatartása miatt. Nyolc hónapig tartó vezetés és létbizonytalanság következik a számára. Az ügyet 1957 júliusában lezárják, Grósz „megússza” – „rovott múltja” azonban rendre előkerül a különböző pártiratokban.

Grósz Károly a Magyar Rádió és Televízió párttitkáráként, majd az agitprop osztály vezető munkatársaként mintakövető káder, lojális a kádári hatalomhoz. Grósz kommunikációs habitusa, tapasztalata, rutinja emelte ki a kádári közéleti hétköznapiak világából; a rendszer adta kereteken belül artikulál kifejezetten bátor, változtatáspárti vélekedéseket is, de mindenkor véleménye nem terjeszkedik túl a *homo kádáricus*i ethoszon.

1979 novemberében Grósz Károlyt borsodi első titkárnak nevezték ki. Ekkortól a mindennapi élet sokkal szélesebb területeivel kénytelen szembesülni. Ez a hétköznapi valósággal való találkozás abba az irányba lökte Grószot, hogy egyre kritikusabban gondolkodik a társadalmi problémákról.

Grósz Károly 1987. június 25-én lett kormányfő. A kormányprogramot ismertető parlamenti exorzéja volt karrierjének egyik legfontosabb beszéde, talán azt is mondhatjuk, ez volt élete megnyilatkozása. A miniszterelnöki megszólalás teljes kontrasztban állt az ugyanazon napon elhangzó Kádár-beszéddel, amely a főtitkár utolsó parlamenti felszólalása volt. Grósz Károly reális nyelvezetével, modernnek tűnő kommunikációs paneljeivel szemben Kádár János beszéde maga volt az anakronizmus. Grósz kormányfőként komoly társadalmi változások elindítója. A megindított változáscunami egy idő után viszont megijesztette és bizonytalanná tette.

Grósz Károly 1988. májusi pártfőtitkári megbízatása után a CIA elkészítette a vezetői profilját. A hírszerzői elemzés alapján Grósz „dinamikus, energikus” személyiség, aki hajlandó nehéz döntéseket meghozni. „Alacsony, vékony ember, átható pillantású. Az a híre, hogy következetesen pragmatikus politikus” – írta Grószról 1988 nyarán a *New York Times*.

Grósz Károly jól kialakított imázsát végzetesen rontotta le az 1988. augusztus 28-i aradi Ceaușescu-tárgyalás sikertelensége. Megállapítható, az „Arad” előtti szövegeforrások alapján – szinte egyöntetűen – egy határozott, dinamikus, energikus, tetterős politikai személyiség képe bontakozik ki előttünk. Mindez azért is figyelemre méltó politológiai-politikai kommunikációs jelenség, mert az elmúlt évtizedekben napvilágot látott különböző visszaemlékezésekben, emlékiratokban, politikatörténeti összegzésekben a Grósz-imázsról fel-felbukkanó narratív elemek döntő részben negatívak.

E kötet arra tesz kísérletet, hogy objektivitásra törekvően mutassa be Grósz Károly politikai pályáját. Levéltári források, visszaemlékezések, illetve *oral history* interjúk segítségével igyekeztem ábrázolni Magyarország egykori miniszterelnökének, az MSZMP utolsó főtitkárának politikai habitusát, tetteinek hátterét.

Ezúton is köszönöm Molnár Attila Károly, Novák Attila, Pap Milán és a Molnár Tamás Kutatóintézet kollégáinak a támogatását; köszönet a sok közös gondolkodásért. Nagyon köszönöm szakmai mentorom, Bencsik Péter tanácsait, aki korábban doktori témavezetőként, e kutatás során pedig a kötet lektoraként segítette a munkámat, s nem utolsósorban tőle származott az ötlet, hogy érdemes lenne megírni Grósz Károly életrajzát. Köszönöm Hegedűs Anita, Sólyom Andrea és Sólyom Péter számos segítségét, amivel megkönnyítették a munkámat. Köszönöm Bod Péternek, Majtényi Györgynek, Szolnoki Zoltánnak és Takács Péternek, hogy a kézirat egyes részeinek elolvasása után biztattak a munka folytatására. Köszönöm az interjúalanyoknak, az egykori szemtanúknak a kutatásomra fordított idejüket, személyes közléseiket, a tőlük kapott gondolatokat. Köszönöm Révész Bélának, Tőkés Rudolfnak, Vitézy Lászlónak, hogy megkaphattam a Vitézy László által készített 1992-es Grósz-életútinterjú kéziratát. Szeretném megköszönni Kis József miskolci levéltár-igazgató, Kőrösi Zsuzsanna (Oral History Archivum), Papp István (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) és Somlai Katalin (1956-os Intézet Alapítvány Digitális Oral History Archivuma) segítségét is.

Külön köszönöm Grósz Tamásnak, Grósz Károly unokájának, hogy segítette a kutatómunkámat, és betekinthessem a személyes hagyatékba – nagyra értékelem Tamás jó szándékú hozzáállását, mert tisztában vagyok vele, hogy neki és a családnak ez a történeti szembenézés nehéz lehet.

Mindenkinek köszönöm a segítséget, aki közreműködött a kutatómunka előrelendítésében, de azt is egyértelművé kívánom tenni, hogy a könyv teljes tartalmáért csakis jómagam vagyok a felelős.

Szeretném megköszönni a szüleimnek, hogy a nyolcvanas években boldog és jó gyerekkorom lehetett; izgalmas időutazás volt már felnőtt kutatóként az időszak politikai történései mögé tekinteni, a levéltári forrásokat tanulmányozni. Végül köszönöm a családomnak, feleségemnek, Évinek, gyerekeimnek, Dömének, Csanádnak és Zselykének, hogy szeretetteljes, biztonságot nyújtó családi környezetet biztosítanak számomra.

Vákát

A kommunista tékozló fiú

Az agitpropos Grósz Károly

Ha nem lennének véletlenek a történelemben, Grósz Károlyról, az egykori nyomdász-legényről nem íródhatna könyv. Az utolsó magyar pártfőtitkár élete viszont van olyan érdekes, hogy kellő mélységben elemezzük. Amennyiben Kádár János valamikor a nyolcvanas évek közepétől nem benne látta volna az utódját, akkor az agitpropos Grósz életútját egy tanulmány felölelhetné. Nagyjából ez a fejezet lehetne az a bizonyos tanulmány. Egy hosszabb skicc arról, hogy a kétkezi munkából a kommunista hatalmat szolgáló kommunikációs szakember, vagyis agitpropos válik. Mese a tékozló fiúról, aki szóki-mondó mentalitásával folyton ütközik feljebbvalóival, de a rendszerrel magával sosem fordul szembe.

1992-es életútinterjújában¹ Grósz Károly arról beszélt, hogy élete „nagy részét” jelentette az agitáció és a propaganda területe. E tevékenység célja szerinte a különböző politikai programok népszerűsítése, „eladása” – úgy vélte, az agitpropos munka legfontosabb eleme, hogy „feltétlenül hinni kell” magában a politikai áruban. Grósz fogalmaz akképpen, hogy mindez „nagyon közel áll” a reklámtevékenységhez. Arról is szólt, hogy ha egy agitproposban a „kétely” túlsúlyba kerül a „hittel” szemben, akkor nem képes a munkáját kellő hatékonysággal végezni. Megítélése szerint sosem lehet e két tényező teljes egyensúlyban, de ha a kétely felülkerekedik, akkor a propagandista „talajtalanná” válik.

Ahogy majd a fejezet későbbi részében láthatjuk, Grósz Károly nemcsak a gyakorlatban művelte az agitációs munkát, hanem a hatvanas évektől rendszeresen publikált elméleti tanulmányokat a politikai kommunikáció, a propaganda kérdésköréről.

Cingár agitátor, ejtőernyős, politikai tiszt

Grósz Károly apai nagyapja Németországból vándorolt be Magyarországra; a Füzesabony közelében lévő Kerecsenden települt le, ahol – egy rövid kanadai kitérőt követően – erdészként tevékenykedett. Anyai ágon a család felvidéki kötődésű; Grósz édesanyja szlovák anyanyelvű, az asszony kislány korától kezdve nyomdai berakóként dolgozott.²

Az 1930-ban született Grósz Károlyt illegális kommunista édesapja úgy nevelte, hogy akár az életét is „föl kell áldozni a munkásmozgalomért”.³ Az idősebbik Grósz az 1930-as durva erőszakkal elfojtott diósgyőri sztrájk egyik szervezője volt; emiatt letartóztatták, a lakásukban házkutatást is tartott a horthysta rendőrség. Az apa egészen a háború végéig

¹ Az interjút Vitézy László készítette Grósz Károlyllyal.

² Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károlyllyal, 1995; kézirat. 1.

³ SZENDREI 2009.

rendőrségi felügyelet alatt állt; a német megszálláskor partizánként az volt a feladata, hogy összekötő telefonvonalakat vágjon el.⁴

Az átlagos tanuló, jó magaviseletű⁵ Grósz Károly közösségi éréséhez komoly mértékben járulhatott hozzá, hogy gyerekkorában aktívan cserkészkedett. Ennek köszönhetően már kisiskolásként megtapasztalhatta, hogy egy társaságban miként figyelnek fel valakire, hogyan tud hatni a társaira, mitől lesz egy kisgyerek vagány. „Grósz nagyon komolyan vette a cserkészetet, igen aktív tevékenységet fejtett ki. Míg mások általában egyszerű, hétköznapi öltözetben jártak a cserkész-összejövetelekre, addig Grósz – akinek a családja viszonylag tehetős volt – mindig egyenruhában, kicsípve jelent meg”⁶ – emlékezett egykori kiscserkészártára, későbbi politikai ellenfele, Bogár Károly.

A cserkészetnek a kisgyermekből embert faragó, mégis steril közege után a II. világháború végén Grósz Károly a nyers valósággal is szembesülni kényszerült; a gyűlöletből fakadó durva társadalmi erőszak jelenségével először 1944-ben találkozott. A 14 éves ifjú közvetlen közletről látta a miskolci állomáson, ahogy „felbérelt lumpenproletárok deportált zsidókat bántalmaztak”.⁷ Ez az emlékkép majd évtizedekkel később, a rendszerváltozás időszakában is kísérti.

Élete első aktivista tevékenysége is a II. világháború időszakához köthető. 1944-ben röpcédulák terjesztésében vett részt, különböző jelszavakat festett társaival a falakra, békét követelő feliratokat mázoltak a járdára.⁸ Akkoriban a fal, a járda lehetett az a kommunikációs felület, amelyet tartalommal tudtak megtölteni. Ezek az akciók voltak Grósz Károly első politikai kommunikációs cselekvései.

A II. világháború utáni hónapokban Grósz Károly nyomdászínasként helyezkedett el.⁹ A miskolci nyomdában mint közéleti „laborban” két párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt közül választhatott. Az MKP melletti döntésében a családi miliő meghatározó szempont lehetett, de ekkoriban a 15 éves fiatalember – ahogy a későbbiekben fogalmaz – még azt se tudta, hogy „mi az a kommunizmus”.¹⁰ Ettől függetlenül mégis a kommunista befolyás alatt működő MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) aktivistája lett. Napközben a nyomdában dolgozott, szabadidejében pedig önkéntesként szolgálta azt a mozgalmat, amelyhez akkor még inkább csak érzelmileg kötődött.

Kételyek nélkül küzdött a háború utáni hónapokban az ismeretlen és ebből fakadóan kellően misztikus kommunizmusért. Egyetlen tényező volt csupán, amit nehezen tudott értelmezni. Ismerte a borsodi viszonyokat; azt is tudta, hogy kik voltak egykoron

⁴ Idősebbik Grósz Károly visszaemlékező feljegyzése, 1971. szeptember 27.

⁵ Grósz Károly elemi iskolai értesítőkönyve, 1936–1941.

⁶ Bogár Károly oral history interjúja – készítette: Kis József miskolci levéltár-igazgató, 2006. (Kis József személyes adatközlése a szerző számára.)

⁷ BARTHA SZABÓ 1990a.

⁸ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 3.

⁹ Grósz Károly nyomdász-i iparoslevelét 1949. február 11-én kapta meg. Hivatalos nyomdászmesterként csak alig néhány hónapot dolgozott. (Grósz Károly nyomdász-i iparoslevele.)

¹⁰ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

a nyilas mozgalom tagjai a vidéken. Drámai élmény volt számára, amikor a kisnyilasok tömegesen léptek be a formálódó kommunista pártba.¹¹ Mindez disszonanciát okozott benne, de élete talán első belső politikai kompromisszumaként úgy fogta fel, hogy ez is „hozzátartozik” a valósághoz.

Nem sokkal később a MINSZ Abaúj vármegyei titkárának nevezték ki. Ifjúsági irányítói munkáját segítették korábbi közösségszervezői tapasztalatai; amint arról már szót ejtettünk, Grósz korábban cserkészkedett, s remek őrsvezetőként tartották számon a helyi cserkészmozgalomban.¹²

Az 1947-es „kékcédulás” voksolás idején – a körülötte zajló társadalmi-politikai folyamatokról még mindig nem sokat tudva – az MKP lelkes aktivistája: „Amikor jött a választás, plakátot ragasztottunk, meg meszeltük az utcákat, amit ilyenkor, egy ilyen 17-18 éves gyerekre rá lehet bízni.”¹³ Ha kellett, ragasztották a plakátokat, de Grósz a plakátháború aktív részeseként abban is közreműködött, hogy éjszakánként a rivális vagy éppen ellenséges pártok falragaszait távolítsák el, rongálják meg tömegesen.¹⁴

Ismeretsége Aczél Györggyel is erre az időszakra vezethető vissza. Aczél 1946 és 1948 között az MKP Zemplén vármegyei titkára volt, Grósz pedig agitátorként a zempléni területet is ismerte. Innen indult több mint 40 esztendő politikai kapcsolata Aczéllal. A Grósznál 13 évvel idősebb megyei titkár segített Grósznak, hogy egyre komolyabb közéleti kapcsolatrendszert építsen ki.¹⁵ Az Aczél–Grósz-nexus fontos jellemzője, hogy kezdetben magázódtak, majd tegeződtek, utána előfordult, hogy ismét magázódásra váltottak – ez éppen attól függött, hogy az évtizedek során Aczél miként viszonyult Grószhoz. Ami viszont egyértelműen megállapítható, Aczél György segédkezett Grósz Károly politikai pályafutásának elindításában a negyvenes évek második felében.

Paul Lendvai írja a Grószról szóló miniportréjában 1990-ben: „Rövid idő alatt az ifjúsági szervezet tettvágytól fűtött aktivistájává vált, aki gyakran utazott kis motor-kerékpárján faluról falura, hogy a vidék fiatalságát is megnyerje a pártnak.”¹⁶ Valóban, Grósz Károly „cingár kölyökként” egy Csepel 125-ös motorkerékpárral „száguldozott” Észak-Magyarországon, agítálva a borsodi vidéket.¹⁷

Az ifjúkommunista mozgalmár jó kommunikációs képességeinek köszönhetően kitűnt társai közül. 1950-ben Budapestre helyezték, az Akadémia utcai pártközpontba az Agitációs és Propaganda Osztályra, ekkortól vált fizetett pártmunkássá.

„Szinte fenntartás nélkül hittem, amit csinálunk, az jó, és csak azt lehet csinálni. Ekkor indul ugye a termelőszövetkezeti mozgalom szervezésének az első szakasza. És a propagandában az úgy tűnt, hogy olyan lelkesek ezek a parasztok, akik vállalják ezt a szövetkezeti mozgalmat, de a valóságban nem így volt. Töprengtem, hogy miért kell

¹¹ MESTER 1987: 130.

¹² Interjú Bogár Károllyal 1990: 101.

¹³ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

¹⁴ MESTER 1997: 134.

¹⁵ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 6.

¹⁶ LENDVAI 1990: 117.

¹⁷ MESTER 1987: 136.

mást mondani, miért nem azt mondjuk meg, hogy hát a paraszt nem érti még igazán, hogy mi ebben a jó, az érdekeit nem ismeri fel! Akkor miért kell itt mellébeszélgni?!¹⁸ – emlékezett 1995-ben a kommunista hatalomátvétel utáni időszakra.

Rövid időt töltött csak az Akadémia utcában. Félig-meddig pártfeladatként be kellett vonulnia a néphadseregbe. A pártközpontban akkoriban „nagy divat volt, hogy toborozták az apparátusból a hadseregbe a tiszteket”.¹⁹

Grósz közvetlen főnöke ekkor osztályvezetői rangban – a később országos politikai szerepet vállaló, az MSZMP KB titkári pozíciójáig jutó – Komócsin Zoltán volt.

Az agitprop osztály munkatársainak is részt kellett venniük egy népesebb pártaktíván. A gyűlést Farkas Mihály honvédelmi miniszter, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének titkára vezette. Szigorú elvárás volt, hogy az apparátusból minden osztályról menjenek „önként” a tiszti iskolába; amely részlegről senki nem jelentkezett, az az osztály már „gyanúsna”²⁰ számított, ezért is szorgalmazta Komócsin, hogy Grósz vállalkozzon a feladatra.

Az önkénteseknek fel kellett állniuk, ki kellett menniük a pódiumra, s fennhangon kellett jelezniük, hogy készen állnak fegyveres szolgálatban is védeni a néphatalmat. Komócsin ekkor mondta a következőket Grósznak: „Te úgyis bevonulsz rövidesen, menj már ki, mentsd meg az osztály becsületét, írd alá az önként jelentkezést.”²¹ Grósz Károlynak ez a vezetői felvetés nem nagyon tetszett, nem igazán vágyott a katonalétre, de Komócsin ösztökélésére – aki a háta mögött ült a rendezvényen, s noszogatta, hogy „indulj már!” – végül is felállt, s bejelentette: „Az Agitációs és Propaganda Osztály munkatársa vagyok és jelentkezem önként a tiszti iskolára.”²² Az „önkéntes” vállalást kötelezően lelkes vastaps fogadta: „Farkas Mihály kezét rázott velem, hogy ez igen, ez egy rendes embör, s én aláírtam a jelentkezést.”²³

A korszak kaotikus viszonyait jellemző pikantéria, hogy Grósznak a tisztképzésre jelentkezés után nem sokkal rendes sorkatonai szolgálatra kellett bevonulnia. El is kezdte Székesfehérváron a sorkatonai szolgálatot, ahol kopaszra nyírt katonaként bombák repülőgépekre való felpakolásában vett részt: „A háborús nyomok még ott voltak a repülőtéren, emlékszem, annyi benzint adtak a pilótának, hogy éppen Tapolcára tudjon elmenni, nehogy megszökjön és átmenjen Ausztriába. Ezek még ugye a régi hadsereg tisztjei voltak. Nagyon élveztem azt a fehérvári állapotot. Mint kiskatonák, rövidnadrágban napoztunk a hangár tetején.”²⁴

Ebben a viszonylagos idillben „találta” meg a néphadsereg a saját katonáját, tisztjelöltjét, s eszméltek rá, hogy neki már réges-régen a tiszti iskolán kellene lennie, s közben ő még mindig Székesfehérváron „lóg”.

¹⁸ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

¹⁹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

²⁰ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 10.

²¹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

²² Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

²³ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

²⁴ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

Grósz elvégezte a Petőfi Akadémiát,²⁵ főhadnagy lett.²⁶ Ejtőernyős-, sportrepülő- és lovaskiképzést is kapott ekkor.²⁷ Néhány évig politikai tisztként szolgált a Rákosi-féle Magyarországot: „Számunkra, amit Rákosi mondott, az megfellebbezhetetlen volt, amit ő mondott, az volt a szentírás. Így éltünk, ebben a miliőben, hogy minden, ami régi kapitalista volt, azt mindet el kellett pusztítani.”²⁸

Hivatásos tisztként Marcaliba került, majd onnan Kiskunhalasra. Ezekben az években „a láncos kutya”, Tito kiemelt ellensége volt a sztálinista magyar politikának. A jugoszláv határon folyamatosan műszaki akadályokat építettek, aknamezőt telepítettek. A katonák sátrakban éltek, Grósz Károly is ott volt közöttük.

Grósz Károly mentalitását a hadseregben töltött négy esztendő meghatározóan formálta: ellenfelei által is elismert legendás önfegyelme, „pókerarc karaktere” ezekben a hónapokban fejlődött ki. Nagy hatással van rá egy egykori horthysta, antifasiszta katonatiszt, aki a néphadseregben is megkövetelte „a pontosságot, a rendet, a fegyelmet, a parancsnokok és a parancsok feltétlen, egyértelmű tiszteletét”.²⁹

A katonai pálya viszont ebben az időszakban sem vonzotta különösebben Grósz. Megtörtént vele, hogy a jugoszláv határ közelében folytatott felderítés során titkos dokumentumokat veszített el, ami miatt büntetést is kapott.³⁰

A kialakult személyiség nélküli apparátcsik

Első gyermeke megszületése után családi okokra hivatkozva kérte, hogy helyezték át Bács-Kiskun megyéből Miskolcra.³¹ A hatóságok teljesítették kérését, visszakerült Borsodba, 1954 novemberétől pedig a megyei pártbizottság agitációs és propagandaosztályának lett a munkatársa, nem sokkal később osztályvezetője. Érdemben el sem induló katonai karrierje véget ért, leszerelték. 24 évesen hivatásos propagandistává vált. Elkezdődött élete leghosszabb, agitpropos korszaka. Lényegében negyed évszázadot töltött el – mai kifejezéssel – politikai kommunikációs pártemberként.

A néphadsereg zárt világában a társadalmi hétköznappal nem sokat találkozhatott. 1954 végétől agitproposként kezdhett barátkozni a mindennapi lét rögválóságával. Akkori főnöke, Földvári Rudolf Borsod megyei első titkár szerint e hónapokban Grósz megfelelni igyekvő, szorgalmas, középserű karakter.³² A korabeli információk alapján

²⁵ A Petőfi Politikai Tisztképző Intézet 1950–51. évben az intézménybe járt hallgatóinak jegyzéke. HL Katonai iskolák 187. ő. e.

²⁶ Grósz Károly katonai igazolványa – benne a főhadnagyi rendfokozat dokumentálásával.

²⁷ LENDVAI 1990: 117.

²⁸ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

²⁹ MESTER 1987: 142.

³⁰ LENDVAI 1990: 118.

³¹ Grósz Iván 1952-ben, Grósz Péter 1956-ban született.

³² Telefonos interjú Földvári Rudolfal, 2020. március 4., 2020. október 20.

úgy érezhetjük, hogy habitusa 1954–1955-ben alakul, formálódik, ekkoriban még nincs kiforrott személyisége.

Grósz mint a Borsod megyei pártbizottság agitprop osztályvezetője 1956 elején minden korábbinál erőteljesebben szembesült a közvélemény radikalizálódó hangulatával. Fennmaradt egy 1956. áprilisi Grósz-beszéd, amely az encsi járási pártértekezleten hangzott el. A megszólalás alapján rekonstruálható, hogy ekkoriban miket tekinthetett prioritásnak. A szónok hangsúlyozta: „orvosolni kell a jogos panaszokat, azonnal intézkedni kell az elhangzott bírálatok ügyében.”³³ Grósz arról is beszélt, hogy meg kell szüntetni a pártmunka bürokratikus vonásait; felvetése a Rákosi-korszak zsibbasztó párttaggyűlései után egészen figyelemre méltó: „Hagyjuk el a felesleges tanácskozásokat, az olyan felszólalásokat, amelyek nem mondanak semmit.”³⁴ Utal arra, hogy a korábbiakkal ellentétben biztosítani kell a „kollektív vezetést” – az a felvetése viszont már inkább naivnak hat, miszerint minden párttag követelje meg, hogy bevonják a döntéshozatalba. Szintén meglehetősen illuzórikus az a gondolata, hogy a párttagok „adjanak tanácsot” az MDP-nek, miként lehet a XX. kongresszus „tanítását” a mindennapokban a leghatékonyabban megvalósítani.

A megszerzett politikai információk, a mindennapi tapasztalatai hatására 1956 derekán olyan mértékben kezd kiábrándulni az erőszakos rákosista pártvezetésből, hogy azon gondolkodik, kilép a pártból: „Az a párt nem lehet az enyém, ahol ilyen dolgok meghonosodhatnak.”³⁵

1956. október 6-án egyfajta demonstrációként részt vett Rajk László újratemetésén, majd október 13-án a regnáló hatalommal szemben rendkívül kritikusan szólalt fel az egyik pártrendezvényen.³⁶

Földváry Rudolf – aki 1956 októberében az MDP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei első titkára volt, majd a forradalom leverése után letartóztatták, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték – életútinterjújában megerősíti, hogy Grósz 1956 őszén a politikai változások híveként tevékenykedett: „A pártbizottságon dolgozók közül Grósz Károly volt az, aki a leghatározottabban igyekezett a váltásra, igyekezett az új munkastílus bevezetésére.”³⁷

Grósz reformszellemű agitprop vezetőként támogatta, hogy 1956 őszén megjelenhessen a kritikus hozzáállású *Kilátó* nevű miskolci irodalmi lap.³⁸ „Jártam ki az egyetemre, a miskolci írókörökbe, akkor már szinte éjjel-nappal folyt a vita az írócsoportban, a színházban, az egyetemen az értelmiségiekkel”³⁹ – emlékezett 1986-ban Grósz.

³³ Miről volt szó az encsi járási pártértekezleten? 1956: 4.

³⁴ Miről volt szó az encsi járási pártértekezleten? 1956: 4.

³⁵ MESTER 1987: 135.

³⁶ SZAKOLCZAI 2003b: 125.

³⁷ Kis 2018.

³⁸ FAZEKAS, 2000: 32.

³⁹ MESTER, 1987: 156.

Az egyetemisták 1956. október 22-i katartikus hangulatú gyűlésén – Földvári utasítására – ott volt a fiatal apparatcsik Grósz.⁴⁰ Kocsival ment ki az egyetemi gyűlés helyszínére, az autójában utazott Bihari Sándor költő is, akit a forradalom utáni megtorlás során internáltak, és Bod Andor, az egyetem oktatója, a Miskolci Nemzeti Bizottság későbbi tagja. (Ahogy a negyvenes évek második felében a borsodi falvak egyikéből a másikába az ifjú propagandista Grósz Károly motorkerékpárral száguldozik, addig az 1956-os miskolci forradalmi események aprócska jellemzője, hogy Grósz személygépkocsival rohan egyik helyszínről a másikra.)

Bihari és Grósz szorosan együttműködött a *Kilátó* megjelenése érdekében. Az a tény is, hogy október 22-én közösen mentek ki a miskolci egyetemre, arra utal, jó vagy legalábbis korrekt kapcsolatban lehettek a forradalom előtti időszakban. A forradalmi napok eufóriája és kaotikussága azonban az emberi nexusokat is rendesen összekuszálta – valamikor már október végén történhetett, hogy Bihari Sándor egyik utcai politikai beszélgetését az ügybuzgó Grósz titokban úgy hallgatta ki, hogy elbújt egy bokorban, és ott fülelt.⁴¹

A forradalom leverését követő számonkérések során Grósz kétarcúan viselkedik Bihari Sándor ügyében, de az irodalmár visszaemlékezése szerint taktikázva ugyan, mégis inkább segíteni próbált a bajba került Biharinak.⁴²

Grósz agitprop-osztályvezetői illetékességét érintette, hogy a megyei napilap, az *Északmagyarország* közölheti-e a diákok október 22-én megfogalmazott 11 pontos forradalmi követelését. A későbbiekben Földvári beleegyezésével az egyetemisták követelései megjelenhettek.⁴³ Ungváry Rudolf író, aki egyetemistaként vett részt az október 22-i gyűlésen, úgy emlékszik, Grósznak szerepe volt abban, hogy a miskolci egyetemisták követeléseit kinyomtathatták.⁴⁴

Grósz Károly a forradalom első napjaiban személyesen adott útmutatásokat az *Északmagyarország* szerkesztőségének és a helyi nyomdának, hogy mi kaphat nyomdafestéket. Az agitpropos cenzor mint magatartási minta, illetve a forradalmi hevület érzülete találkozott és vegyülhetett ekkor a gondolkodásában.

Az 1956-os miskolci események egyik legemlékezetesebb mozzanata volt Szabó Lőrinc költő irodalmi estje október 23-án.⁴⁵ Amikor elkezdték szervezni a rendezvényt, még senki nem tudhatta, hogy e nap nem az irodalmi vonatkozások miatt lesz történelmi jelentőségű a város és az ország életében. Grósz Károly is részt vesz az eseményen. A fennmaradt információk szerint az egyébként kiegyensúlyozott természetű,

⁴⁰ A BAZ Megyei Rendőrfőkapitányság jelentése; Földvári Rudolf szerepe a borsod-medencében lezajlott ellenforradalomban – jegyzőkönyv Földvári Rudolf kihallgatásáról, 1957. május 25. MNL OL XX-5-h 36. doboz.

⁴¹ Interjú Bihari Sándor költővel 1992: 66, 119.

⁴² Interjú Bihari Sándor költővel 1992: 39, 66, 114.

⁴³ Jegyzőkönyv Földvári Rudolf kihallgatásáról, 1957. június 24. MNL OL XX-5-h 36. d.

⁴⁴ Interjú Ungváry Rudolfal 1987–1988: 124.

⁴⁵ FAZEKAS 2000: 44, 77.

fegyelmezett Grósz – Ungváry Rudolf szerint egy „hidegvérű pali”⁴⁶ – nagyon ideges volt ezekben az órákban.⁴⁷ Október 23-án este otthon hallgatta meg Gerő Ernő beszédét, utána pedig a megyei pártbizottságra sietett. Azt tekintette a legfontosabbnak, hogy az este folyamán Miskolcon ne legyen tüntetés, amelyből utána komolyabb konfliktus alakulhatna ki. Ezt másokkal együttműködve sikerült elérni. Október 24-én szinte egész nap a hallgatókkal tárgyalt az egyetemen. Egy ilyen megbeszélés során történt meg, hogy a diákok egyszerűen lekiabálták.⁴⁸

Hiába sikerült elérni, hogy október 23-án és az azt követő napon ne robbanjon ki atrocitás a borsodi megyeszékhelyen, néhány nappal később a forradalom rendkívüli erőszakot hozott Miskolcon: sortűz is volt, illetve lincselések is történtek.

Az október 26-ai lincselés egyik áldozata Grósz barátja, Ráduly József rendőr százados volt, akit a sortűz miatt felbőszült tömeg felakasztott. Antal Gyulát október 27-én lelőtték a megyeháza erkélyéről, majd a sérült rendőr törzsőrmestert meglincselték.⁴⁹ Antal brutális meggyilkolását mintegy százlépésnyi távolságból Grósz maga is látta.⁵⁰ A helyzet tébolyult voltát mutatja, hogy a gyilkosok között is akadt olyan, aki emberileg korábban közel állt Grósz Károlyhoz.⁵¹

A brutális miskolci lincselés vértlen szemtanúja volt a forradalomban való részvétele miatt később internált Ungváry Rudolf is. Az események drámai jellegét illusztrálандó idézzük Ungváry visszaemlékezését a lincselés szörnyű dinamikájáról: „A váltakozó sebességgel kaszáló könyökök és karok és előre-hátra, ki-be lendülő testmozgások egyetlen térbeli valamire összpontosultak. Aztán mint valami rozsdás vas, olyan szurony-szerűen emelkedett egy pillanatra a fejek fölé, hogy lezuhanjon [...]; én csak valami egészen rövid sikolyszerűt hallottam arrafelől, olyasmit, amit egyszer egy nyúl hallatott, amikor otthon átvágtuk a nyakát [...]; néhány másodperc múlva már húzták föl arra a villanypóznára, amely a közelben állt.”⁵²

A lincselés látványa, egyik közvetlen ismerősenek embertelen halála Grósz mélységesen megviselte.⁵³ A lincselések hatására a miskolci párt- és rendőrségi vezetés többsége elmenekült, Grósz Károly azonban a lelki sokkhatás ellenére a helyén maradt. Még arra is figyelt, hogy néhány társával az elmenekült pártvezetők búvóhelyére élelmiszert vigyen: „Sokan féltek, elbújtak az avasi pincékben meg máshol. Mi meg, akik akkor ott voltunk a pártbizottságon, gondoskodtunk róluk. Hátizsákban csempésztünk ki nekik ennivalót, hogy ne haljanak éhen. Amikor a helyzet konszolidálódott, akkor azok, akik bent voltak a pincében nagy bátran, azok támadtak minket opportunisták magatartásunkért.”⁵⁴

⁴⁶ Interjú Ungváry Rudolfal 1987–1988: 184.

⁴⁷ KIS 2018.

⁴⁸ KIS 2018.

⁴⁹ FÖLDVÁRI 1993: 280.

⁵⁰ KIS 2018.

⁵¹ FRANKA 1994a.

⁵² UNGVÁRY 1991: 94.

⁵³ KIS 2018.

⁵⁴ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károlyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

Ez már későbbi történet, a megtorlás lélektanát illetően szolgál apró, de különleges adalékokkal. Azok a sztálinista helyi pártvezetők, akik mentették a bőrüket, és az „anyósuk ágya alá”⁵⁵ bújtak, kritizálták, támadták, vonták eljárás alá 1957-ben azt a Grósz, aki nem menekült el. Miskolcon maradt, és tette a dolgát – úgy, ahogy azokban a több szempontból is bizonytalan október végi, november eleji napokban éppen aktuálisan jónak érezte, jónak sejtette. Valójában sodródott. Ahogy Papp Miklós, a Borsodi Munkástanács elnöke mondta visszaemlékező interjújában: Grósz Károly a forradalom napjaiban sehova se kötelezte el magát „százszázalékosan”.⁵⁶ Bogár Károly, az 1956-os miskolci események vezető alakja mindezt a jelenséget így írja le: „Mindenki a maga kis lehetőségeit kihasználva, igyekezett magát biztosítani. Így Grósz Károly is. Sündörgött itt is, ott is. Nem véletlen, hogy amikor Antal főtörzsőrmestert kidobják az emeletről a megyeházán, ott az óriási tömeg, akkor jövünk haza Pestről a kocsikkal; Grósz ott van a tömegben, a tömeg szélén, belül hozzánk a kocsiba, kijön velünk a Dimávagba. Tehát ott van, érdekli.”⁵⁷

Október 26-tól, ezekben a drámai napokban Grósz Károly ügyvivőként vezette a megyei pártbizottságot. Ekkor egy időre kilépett a beosztott agitpropoz szerepkörből, és – egyelőre még csak ideiglenesen – vezető funkcionáriusi szerepet kapott: „Az apparátus összejött, s mint a Duna jegén a vezért, engem ott közfelkiáltással megválasztottak. Huszonhat éves voltam, és én vezettem akkor a Borsod megyei pártbizottságot.”⁵⁸

A későbbi megnyilatkozásaiból kiolvasható, az erőszak észveszejtő tombolása után azon töprengett, hogy az általa is támogatott szükséges változások miként torkollhattak erőszakba. Ekkoriban épült fel benne a következő gondolati struktúra: a politikai fordulat, ha hirtelen és kontroll nélküli, akkor a tömeg megvadulásához vezethet. Az 1956. október 26–27-i lincselések életre szóló hatással voltak Grósz Károly személyiségfejlődésére, politikai pályájára. Ennek a pszichózisnak a lenyomata az a nyilatkozata is, amelyet már 1990 őszén, bukott politikusként tett: „Itt a leszámolás, a börtön, az akasztás, a lincselés meg a temető a gyakorlat.”⁵⁹

Október 28-án a letartóztatás pszichés érzületét is megismerhette Grósz. A városi pártbizottságon nemzetőrök vették őrizetbe. Tíz fegyveres felkelő átkutatta a helyiségeket, fegyvereket foglaltak le. A letartóztatás maga a „csőre töltött” fegyverek ellenére sem volt agresszív – azt azért ne feledjük, hogy az őrizetbevétel egy nappal a véres lincselés után történt, így annak traumatizáló hatása nehezen felmérhető. Mindenesetre a pártmunkások még telefonálhattak is.⁶⁰ Nem sokkal később Grósz és apparátusi munkatársai ismét szabadok lettek.

⁵⁵ Interjú Bihari Sándor költővel 1992: 113.

⁵⁶ Interjú Papp Miklóssal Miskolcon 1990: 99.

⁵⁷ Interjú Bogár Károllyal 1990: 305.

⁵⁸ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

⁵⁹ BARTHA SZABÓ 1990b.

⁶⁰ Jegyzőkönyv Grósz Károly tanúvallomásáról, 1958. március 7. MNL OL XX-5-h 36. d.

Október végén mint a megyei pártbizottság ügyvivője vett részt a koalíciós pártok tárgyalásán, ahol megegyezés született a pártvagyon szétosztásáról.⁶¹ Grósz írta alá azt a dokumentumot, amely épülethez juttatta az újraalakuló pártokat. E tevékenysége miatt (is) kényszerült magyarázkodásra a későbbi kádári hatalom előtt.

Grósz 1956. október végén az akkori politikai történetekből azt olvasta ki, hogy tartósan többpárti berendezkedéssel kell majd számolni. Az volt a fejében, hogy várhatóan a koalíciós évekhez (1945–1948) hasonlatos közéleti struktúra fog kialakulni. Ebből fakadóan a jövődöbéli közéleti együttműködés szempontjából azt tekintette tisztes-ségesnek és helyesnek, ha a régi-új pártok anyagi lehetőségeket kapnak a működésük biztosításához. Grósz aláírása szerepelt tehát azon a rendelkezésen, amely korábbi formájában felszámolta a Borsod megyei kommunista pártvagyont. 1957-es meghurcolása részben emiatt történt, de még a hetvenes években is kapott a legmagasabb pártkörökből olyan kritikát egy aktuális párton belüli vita kapcsán, hogy mit beszél itt egy egykori „pártlikvidátor”.⁶²

1956. november 4-én Grósz Károly az új kádári hatalom mellett sorakozott fel. Ügyvezető borsodi pártvezetőként érintkezésbe lépett a szovjet csapatokkal,⁶³ illetve segítette a karhatalom újraszervezését. Grósz Károly személyesen közreműködött forradalmárok letartóztatásában is. „Az egyetemen ávós tisztekkel akciót hajtottunk végre és három teherautónyi fegyvert szállítottunk el. Edelényben és a Bükkben is részt vettem akciókban” – mondta Grósz 1957-ben.⁶⁴ Mindezek ellenére a rendszerváltozás utáni interjúiban arról mindig nyomatékkal beszélt, hogy „sem munkásőr, sem karhatalmista”⁶⁵ nem volt soha.

Hiába állt ki azonnal Kádár János kormánya mellett, 1957 februárjában pártvizsgálat indult vele szemben a forradalom alatt tanúsított engedékeny magatartása miatt. Azok az erők, akik elmenekültek 1956 októberében, ellentámadásba mentek át – többek között „Földvári testőrének” nevezték, és így gúnyolták azt a Grószot, aki hátizsákban csempészt ki számukra élelmiszert a felkelés napjaiban.

Több hónapos vegzatúra és létbizonytalanság következett számára. Az ügyet 1957 júliusában lezárták, Grósz „megúsza” – úgymond rovott múltja azonban rendre előkerült a különböző pártiratokban. Még 1967 decemberében is felemlgették eltévelyedését, amikor az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetőhelyettesévé nevezték ki. „Az ellenforradalom alatt a pártért kifejtett tevékenysége közben követett el hibákat”⁶⁶ – olvasható a Kádár János vezette Politikai Bizottság számára készített előterjesztésben.

⁶¹ Tasnádi Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 2.1.-2.1. – III/17-b (T-8420/39).

⁶² Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. I. kazetta.

⁶³ KIS 2018.

⁶⁴ KIS 2018.

⁶⁵ KURCZ 1996.

⁶⁶ Javaslat a Politikai Bizottságnak Grósz Károly osztályvezetőhelyetessé való kinevezéséről. MNL OL MSZK 288-5/442. ö. e.

Az eljárás idején ideiglenesen párttagsági jogait is felfüggesztették. Ekkor egy rövid időre visszatért eredeti szakmájához: ismét nyomdász lett.⁶⁷ Ez valóban rövid idő lehet, mert 1957. június 4-én már mint Borsod megyei agitprop osztályvezető szerepelt, és fel is szólalt egy budapesti országos tanácskozáson.⁶⁸ Ez a tény azért pikáns, mert közben még formailag zajlott vele szemben a pártfegyelmi, amit hivatalosan csak július 16-án zártak le.⁶⁹

Ivan Szecskov, a későbbi Kurszk megyei párttitkár szovjet tanácsadóként volt jelen Borsodban 1957-ben. Ismerte Grósz Károlyt is. Fennmaradt egy levél, amelyben 1988-ban Szecskov gratulált a frissen főtitkárrá választott Grósznak. A dokumentum már csak a műfaji okok miatt is nagyon udvarias; Szecskov kitért a közös emlékekre, s aktív, energikus, elvhű, „magas eszmei felkészültséggel bíró”⁷⁰ harcostársként jellemezte az 1957-es Grósz Károlyt, „aki egyike volt az ellenforradalmi lázadás leverését szervezőknek”. Szecskov 1957. júniusában hazautazott Magyarországról, vagyis e jellemzés pont arra az időszakra vonatkozik, amikor Grósszal szemben még zajlott a párteljárás. Különös mindenesetre, hogy a vélhetően bőséges állambiztonsági információkkal rendelkező szovjet tanácsadó vagy nem érzékelte a Grósz személyét érintő vegzáturát, vagy az idő az ő nézőpontjából „megsépítette” a múltat.

A több hónapos létbizonytalanságot leszámítva Grósz Károly 1957-ben nem sérült. Tudjuk, Földvári Rudolf börtönbe került, akinek a korabeli szleng szerint pedig ő a „samesze”⁷¹ volt. Létezik olyan megközelítés is, hogy Grósz azért úszhatta meg 1956-os „eltévelyedését”, mert szembefordult Földvárival, elárulta őt. Ez a morális megalkuvás is része a történetnek. A legfontosabb tényező azonban a Nógrádi Sándorral ápolt személyes kapcsolata lehet.⁷² Nógrádinak erős miskolci kötődése volt, 1944-ben az ideiglenes nemzeti gyűlésbe is a borsodi megyeszékhelyről került be. 1955–1956-ban a budapesti pártközpontban az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője, aki a borsod megyei agitprop osztályvezető Grósz közvetlen szakmai előljárója. Nógrádi a kádári felsővezetés tagjaként segíthetett Grósz Károlynak átvészelni a nehéz időket 1957-ben.

A vegzálás hónapjai maradandó sebeket hagytak Grósz lelkében. S ezek a maradandó pszichés torzulások a rendszerváltozás időszakában politikai éleslátását, stratégiai érzékelését súlyosan tompítják majd.

1956. október végén még azt hitte, többpártrendszerű parlamentáris demokrácia alakulhat ki, amelyben neki mint kommunista aktivistának legitim helye lehet. Majd jött a szovjet beavatkozás és a szélsőbaloldali fordulat. Napok, órák alatt változott meg minden; a hirtelen és erőszakos „balratolódás” számára egyértelmű üzenetet hordozott: ha a változások felgyorsulnak, ha a rendszer reformja eljut egy kritikus szintre, akkor a szovjet érdekek alapján intervenció történik, és a „balos” törekvések erősödnek meg.

⁶⁷ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 17.

⁶⁸ MIRA 2017: 254.

⁶⁹ Kis 2018.

⁷⁰ Ivan Szecskov levele Grósz Károlynak, 1988. dn. MNL XIX-A-2 ar. 18. d.

⁷¹ Interjú Ungvári Rudolfval 1987–1988: 184.

⁷² Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 26.

A rendszerváltozás hónapjaiban legnagyobb stratégiai tévedése lesz, hogy egy idő után azért vonakodik bizonyos lépéseket megtenni, folytatni, felvállalni a felgyorsuló reformokat, mert attól tart, olyan szélsőbaloldali fordulat következhet be, mint 1956. november 4-én. Évtizedekkel később főtáskári pozícióját is baloldaltól érzi majd fenyegetve. Bizarrr jelenség, de erről a későbbiekben szólnunk még bővebben.

A Grósszal szembeni párteljárást 1957 júliusában lezárult, de csak 1958. március 14-én történt meg az MSZMP KB Titkársága által a Borsod megyei agitprop osztályvezetői tisztségében való megerősítése. Az előterjesztésben felelőlegesen, hogy Grósz 1956-ban „komoly” hibákat követett el – „nem látott világosan” –, de mivel „tehetséges, becsületes, párttű elvtárs”,⁷³ ezért méltónak látják a pozíció betöltésére.

1958. augusztus 26-án az *Északmagyarország* főszerkesztőjévé nevezték ki. A kinevezést előkészítő dokumentumból megtudhatjuk, hogy már kilenc hónapja Grósz párhuzamosan látta el az osztályvezetői munkáját, illetve irányította a megyei lapot. Az Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Komócsin Zoltán, Marosán György és Nemes Dezső alkotta Politikai Bizottság augusztus 26-án úgy döntött, hogy Grósz Károly hivatalosan is az *Északmagyarország* főszerkesztője legyen, s ezzel párhuzamosan felmentették az agitprop osztályvezetői feladatai alól. Az előterjesztésből arról is értesülhetünk, hogy a fiatal, agilis pártmunkás az „ellenforradalom alatt” kifejtett hűséges magatartásáért akkoriban megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért emlékérem kitüntetését.⁷⁴ A kitüntetés és az új kinevezés egy újabb megbocsátó gesztus az erősödő kádári hatalom részéről a „rovott múltú” Grósz Károly felé.

Az *Északmagyarország* ekkoriban 60 ezer példányban jelent meg.⁷⁵ A borsodi tömegtájékoztatás legfontosabb fóruma. Grósz azonban érzékelhetően nem abban lelte örömét, hogy újságíróvá, lapszerkesztővé váljon. Hiába főszerkesztő, lelke mélyén ekkor is agitprop – csak éppen más pozícióban szolgálta a pártot. Érzékelhetően inkább agitálni szeret: előadónak vett részt a különböző pártnapokon, vagy éppen megyei sportolónak adott át díjakat.⁷⁶

1959 novemberében a lap impresszumában még ő a főszerkesztő, de szeptembertől az MSZMP beiskolázta, a pártfőiskola kétéves képzésének lett a hallgatója. A döntéshozók célja egyértelműen az lehetett, hogy közép-káderré képezzék ki az akkor is még csak 29 éves tehetséges pártmunkást.

Az évfolyamban körülbelül hetvenen tanulnak; szerte az országból érkeztek a jövő káderei. Minden megyéből két-három ifjúkommunistát delegálnak a pártszervek. A képzés célja, hogy megerősítsék az MSZMP „középgárdáját”.⁷⁷ Fiatal gazdasági vezetők, tsz-irányítók, szakszervezeti mozgalmárok, a járási pártszervek apparátcsikjai Grósz

⁷³ Javaslát a Titkárság számára Grósz Károly megerősítésére a Borsod megyei pártbizottság agitprop osztálya élén, 1958. március 6. MNL OL M-KS 288-7/24. ő. e.

⁷⁴ Javaslát Grósz Károly kinevezésére az Északmagyarország felelős szerkesztőjének, 1958. augusztus 18. MNL OL M-KS 288-5/92. ő. e.

⁷⁵ LENDVAI 1990: 118.

⁷⁶ Lásd: *Északmagyarország*, 1959. január 13. 6.

⁷⁷ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 24.

diaktársai. Pártfőiskolai szinten ugyan, de valamelyest pallérozódik elméleti tudás szempontjából is. Ide datálódhat vonzódása a publikálás iránt. A hatvanas évek közepétől rendszeresen jelentet meg különböző pártos elméleti tanulmányokat.

A rádiós párttitkár: a legboldogabb öt év

1961 júliusában a pártközpont Agitációs és Propaganda Osztályára került munkatársnak Budapestre.⁷⁸ Egy szűk év tanulóidőt kapott, de már ekkor is gyakornokként a rádió és a televízió ügyeivel foglalkozott. 1962 márciusában kinevezték a Magyar Rádió és Televízió (MRTV) párttitkárának.⁷⁹ Élete legboldogabb időszaka következik. Több mint öt esztendőt töltött el ebben a pozícióban. Személyisége, politikai habitusa ebben az időszakban alakult ki, lényegében véglegesen. A Magyar Rádió és Televízió sajátos világa formálja meg azt a Grósz Károlyt, akit majd a magyar közvélemény két évtizeddel később megismerhet.

Amikor Grósz Károly az MRTV-be érkezett, az akkor még összevont intézménynek 1798 munkatársa volt; az állományból 415-en MSZMP-tagok.⁸⁰ A szervezet párttitkára formailag ennek a több mint 400 embernek a képviselője és irányítója, de a pártállami diktatúra működési mechanizmusa alapján Grósz pártbizottsági titkárként a stratégiai jelentőségű tömegkommunikációs intézmény egyik befolyásos vezetője volt.

A televízió ekkoriban még éppen csak elkezd fejlődni. Mindez a létszámon is meg látszik. 1962-ben a tévések kisebbségben voltak az összevont szervezeten belül, 640-en dolgoztak a televízió-műsorok számára.⁸¹ A televíziózás politikai kereteit is még csak kereste a hatalom.

A televízió fiatal munkatársi állománya pedig a saját mozgásterét próbálta kitapogatni a hatvanas évek elején. A politikai és művészeti területen tevékenykedő munkatársak közül 112 még nem töltötte be a harmincadik életévét sem, de tudjuk, Grósz maga is pusztán 32 éves, amikor az MRTV párttitkára lesz – generációs ellentétekből fakadó konfliktusai tehát nem lehettek az új televíziós közegben.

A tévés kiforratlanságra utal az a tény is, hogy 1961-ben a televíziósokat érintően 71 fegyelmi ügy akadt – a 640 fős munkatársi létszámmal összevetve ez magas szám. Egy bizalmas jelentés azt is megállapította, hogy 1962-ben a döntéshozók nem tekintették kielégítőnek a televíziós újságírói szakmai minőséget, s egyénként „munkára alkalmatlan”⁸² kollégákat is kénytelenek voltak foglalkoztatni.

⁷⁸ Előterjesztés Grósz Károly kinevezésére az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályára, 1961. június 14. MNL OL M-KS 288-7/109. ő. e.

⁷⁹ Javaslat a Politikai Bizottság számára Grósz Károly kinevezésére a Magyar Rádió és Televízió függetlenített párttitkárának, 1962. február 27. MNL OL M-KS 288-5 259. ő. e.

⁸⁰ Jelentés a Magyar Rádió és Televízió párttagsága összetételéről. MNL OL M-KS 288-22/1962/10. ő. e.

⁸¹ Jelentés a Magyar Televízió káderhelyzetéről, 1961. december 13. MNL OL M-KS 288-22/1961/7. ő. e.

⁸² Jelentés a Magyar Televízió káderhelyzetéről, 1961. december 13. MNL OL M-KS 288-22/1961/7. ő. e.

1962-ben a rádió 2,3 milliós előfizetői táborral rendelkezett.⁸³ Akkoriban már szinte minden családnak volt saját rádiókészüléke. A magyar rádiózás a hatvanas évek elején átalakulóban volt. A rádiós munka ezekben az években kezdett sokrétűbbé, változatosabbá válni; egyre nagyobb jelentősége lett az ismeretterjesztésnek, a könnyebb műfajoknak, a szórakoztatásnak. Ekkortól lett a rádiós paletta érdemi szereplője a vetélkedő műfaja vagy éppen a rádiósínház.

Társadalomtörténeti sajátosság, hogy a hatvanas évektől csökkenni kezdett a dolgozók munkaideje, így érdemben növekedett meg az igény a szórakozásra, a kultúrafogyasztásra. S ebben a helyzetben a kádári hatalom a rádióra és a televízióra döntő módon kívánt építeni – e fontos „naszádhajó” kapitányi fülkéjébe engedték be az ambiciózus Grósz Károlyt.

A hatvanas esztendőök elején 15 új rádióműsort hoztak létre, bevezették az ügyeletes szerkesztői pozíciót, amelynek köszönhetően a rendkívüli hírek gyorsabb közlését tették lehetővé. Nagyobb hangsúlyt fektettek a telefonos bejelentkezésekre, tudósításokra a műsorfolyamban. Felállították a nemzetközi rádiófigyelő szolgálatot – erre azért is mutatkozott szükség, mert a rádióvezetésnek rendkívül kínos volt, hogy mivel az MTI 1961-ben Gagarin űrutazásáról késve adta ki a hivatalos tudósítást, ezért a Magyar Rádió csak akkor beszélhetett a világtörténelmi eseményről, amikor az erről szóló hírt már szerte Európában mindenki közölte.⁸⁴

Hogy Grósz Károly miként gondolkodhatott érkezésekor a rádióról és a televízióról, egy 1962. májusi jelentése ad támpontot. Mint alkati agitpropos egyértelműen leszögezte, hogy az MRTV-nek „nagyobb erővel” kell részt vállalnia „a marxizmus eszmei offenzívájából”. A párttitkár szerint „az osztályharc egyre inkább ideológiai területekre helyeződik át”,⁸⁵ ezért is fontos a rádió és a televízió. „Formálva a közízlést, szüntelenül mutassuk meg, hogy mi a jó és mi a szép és mi az, amit el kell vetni”⁸⁶ – írja néhány héttel munkakezdése után Grósz Károly rádiós-televíziós párttitkár. Szavaiból szinte ordít a görcsös megfelelési szándék a nagybetűs eszme és persze a pártközpont felé. A harminckét évesen nagy lehetőséget kapó ambiciózus ifjú káder gondolati paneljei ezek. Miskolci fiúként a budapesti belvárosba, a Bródy Sándor utcába került, s egy korábban számára nem ismert, de lenyűgöző világgal találkozott. Grósz mindig is érdeklődött a technikai újdonságok iránt; a rádióban tapasztalt szellemi és technológiai arzenál valósággal lefegyverezi, ámulva ismerkedik a modern hírközléssel.

Ekkor két hatás, két pszichés jelenség ütközött benne: mint a párt által az MRTV-be delegált embernek magabiztosságot kellett mutatnia – erre kiváló kommunikációs képessége, határozott fellépése, eszmei elkötelezettsége miatt alkalmas is volt; ugyanakkor nem győz rácsodálkozni erre az új, „misztikus” és intellektuálisan üdítő közegre.

⁸³ Jelentés a Magyar Rádió holnapjáról. Gondolatok a rádiózás közeli távlatairól, fejlesztéséről, 1961. október. MNL OL XXVI-A-a-4.

⁸⁴ Jelentés a Magyar Rádió holnapjáról. Gondolatok a rádiózás közeli távlatairól, fejlesztéséről, 1961. október. MNL OL XXVI-A-a-4.

⁸⁵ Grósz Károly pártbizottsági titkár jelentése, 1962. május 22. MNL OL M-KS 288-22/1962/10. ő. e.

⁸⁶ Grósz Károly pártbizottsági titkár jelentése, 1962. május 22. MNL OL M-KS 288-22/1962/10. ő. e.

„Legtöbbet ettől a korszaktól kaptam. Nekem borzasztó nagy élmény volt”⁸⁷ – emlékszik később Grósz Károly, akinek azzal a szituációval is egy ideig még barátkoznia kellett, hogy ugyan sok olyan ember dolgozott a rádióban-televízióban, akik lojálisan álltak a kádári hatalomhoz, de ezzel párhuzamosan rendkívül „békétlenek” voltak az éppen aktuális helyzettel, a kialakult gyakorlattal, a lehetőségek kihasználásával. Így beszél minderről Grósz:

„Állandóan dúltak-fúltak, morogtak. És meg kell mondanom, hogy nagyon jó műsorokat csináltak közben. Na most ez az önmarcangolás, ez a mások marcangolása, ez az erjedés, ami ott volt, hát nekem egy teljesen új világot jelentett. Egy teljesen új világ. Egy miskolci pártbizottsághoz viszonyítva, össze sem lehet hasonlítani. Ott azért egy katonás rend volt, ahol a rend nemcsak arra vonatkozott, hogy be kell menni dolgozni, hanem arra is, hogy a kiadott szellemi muníciót azt úgy is kellett kezelni, mint ahogy kiadták. Vagy lehetett ugyan kételkedni, meg töprengeni, meg kérdést feltenni, de hát ezért mégis csak az volt a vége, hogy ezt végre kell hajtani. Életemben először talákoztam egy olyan közösséggel, ahol nem fenntartás nélkül fogadták a parancsokat. S ahol, ha végre is hajtották a kéréseket, rögtön hozzátették a maguk megjegyzéseit, a kommentárját. Egy rádiós pártbizottsági ülést – az akkori mércével mérve – hát egy ilyen ellenforradalmi brancsnak fel lehetett volna minden további nélkül tüntetni, mert ott olyan felszólalások hangzottak el. Olyan emberek szájából, akik egész életútjukkal bizonyították, hogy elkötelezettjei az eszmének. Nem olyanok, akik most éppen konjunktúrából beállnak, hanem akik már harcoltak a fasizmus idején, akik külföldön vettek részt politikai küzdelmekben. Nagyon sok friss politikai élményanyagot hoztak. Szóval az egy igazi méhkas volt, szellemi méhkas, ahol nagy öröm volt dolgozni. Először egy kicsit kétségbe is estem, megmondom egész őszintén, hogy egyáltalán hova kerültem. Hogy tudok eligazodni, hogy van ez itt? Hogy tűri ezt a központi vezetés, hogy ilyen állapotok legyenek? Aztán nagyon gyorsan – ezt a barátaimnak köszönhetem, akik ott engem befogadtak, ezt a kis vidéki suttyó gyereket –, nagyon hamar rájöttem, hogy ez a természetes közeg, és az nem volt természetes közeg, amelyben én éltem, meg amelyben dolgoztam.”⁸⁸

Grósz narratívája szerint a rádióban tisztelték egymást az emberek, de a tisztelet nem akadályozta meg őket abban, hogy kerek pereg nyíltan és világosan ellentmondjanak vagy nemet mondjanak akár egymásnak, akár a felettük lévőeknek, a pártközpontnak. A kezdő rádiós-televíziós párttitkárt e jelenség a kezdetekben megijesztette, elbizonytalanította, de miután képes volt kimozdulni a komfortzónájából, komoly hatást gyakorolt rá ez az életstílus. „Lassan megismertem, hogy mitől kell szívbjajt kapni, mitől nem – mikor vannak az ügyek olyan szakaszban, amikor már komolyan politikai jelentőségűvé kezdenek válni, hol pedig még ez az újságírói hőbörgésnek a kategóriájába tartozhatnak”⁸⁹ – mondja MRTV-s tapasztalatairól és egyben politikai személyiségfejlődésének e fontos jelenségéről Grósz.

⁸⁷ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

⁸⁸ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

⁸⁹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

Már rádiós pályafutása kezdetén szembesülnie kellett kisebb-nagyobb problémákkal. Az egyik ilyen botrány a *Szóljon hozzá* című rádióműsor 1962. március 9-i adásához köthető: a szerkesztők azt a témát igyekeztek körbejárni, hogy a pártonkívülieknek milyen szerepe lehet az államigazgatásban, s egyáltalán milyen az, amikor egy párttagnak pártonkívüli a főnöke.⁹⁰ A kérdés még akkor is neuralgikus volt, ha a műfaji lehetőségekben belül pártosan próbálták feldolgozni a témát. A párttagok haragja a rádióra zúdult. Az ügyben vizsgálat indult. Nyilván az ilyesfajta vegzálások célja a pártállam részéről az lehetett, hogy a szerkesztők még óvatosabban nyúljanak a közéleti témákhoz.

Megérkezésekor Grósz sem a rádióban, sem a televízióban nem fogadták barátságosan a munkatársak. Jobban örültek volna egy házon belüli párttitkárnak, s nem egy vidékről felhozott, a pártközpontnak megfelelni vágyó agitproposnak. Grósz Károly ebben a helyzetben csak tanulni akart. Megtanulni egy számára ismeretlen szakmát, kultúrát – eltökélte, hogy mindenképpen megpróbál beilleszkedni. Konfliktusok sora érte, de tudta, hogy ha nem áll bele a közvetlen diskurzusokba, akkor nincs esélye, hogy az MRTV sajátos közegében elfogadják. „Itt hajnalig tartó szenvedélyes viták voltak az elnöki tanácssteremben, a márványteremben, a pagodában. Én itt napi húsz órát töltöttem, annyira szerettem ezt a házat”⁹¹ – nyilatkozta ebben a bizonyos házban, a Magyar Rádió épületében évtizedekkel később, 1986-ban Mester Ákosnak.

A tanulni vágyása, a törekvése, a küzdelme az elfogadásért egy idő után beérett, aminek talán legjellemzőbb vonása, hogy nem „Grósz elvtárszták”, hanem szinte mindenki csak simán Grósz Karcsinak nevezte szemtől szembe és a háta mögött is. (A tanulni vágyása abban is megnyilvánult ezekben az években, hogy elvégezte „estin” az Eötvös Loránd Tudományegyetem tudományos szocializmus szakát.⁹²)

Az intézményen belüli bizalom elnyerése persze hosszú hónapokat, éveket vett igénybe. Az elején még szó szerint a saját nevéért kellett megküzdenie. Amikor az MRTV párttitkára lett, akkor sokan a Grósz névről kezdtek nem túl ízléses polémiát. „Ezáltal persze rólam is, hogy zsidó vagyok-e vagy sem. Engem ez nagyon bántott. Tudniillik addig soha eszembe nem jutott, hogy ez fontos lehet”⁹³ – elevenítette fel a Mester Ákosnak adott interjúban. A „névprobléma” egészen magas szintekig ívelt. Szirmai István, aki akkor az MSZMP KB ideológiai titkára volt, raporra hívta a kezdő rádiós párttitkárt, és felszólította, hogy változtassa meg a nevét, magyarosítsa azt, „mert ezzel a névvel nem lehet a Rádióba menni dolgozni”.⁹⁴ Grósz ellenállt a KB-titkári ukáznak, és indulatosan vetette oda, hogy ha jó volt ez a név a nagyapjának és a gyári munkás apjának, akkor jó lesz neki is mint párttitkárnak. Szirmai nehezen törődött bele, de végül elfogadta. Grósz Károly a kilencvenes években már nyugdíjasként a *Hócipő* stábjának adott interjúban felemlgette ezt a történetet, mire a szatirikus lap munkatársai pajkosan eljátszottak a gondolattal, miszerint a Grósz helyett pedig milyen jól hangzott volna a magyarosítás

⁹⁰ Garami László feljegyzése a *Szóljon hozzá* című műsorról, 1962. április 21. MNL OL XXVI-A-a-4. 26. d.

⁹¹ MESTER 1987: 125.

⁹² Grósz Károly diplomája, 1967. november 10.

⁹³ MESTER 1987: 123.

⁹⁴ MESTER 1987: 124.

után a Nagy Károly név.⁹⁵ Tény, a névmagyarosítás elmaradt, így nem tűnhetett fel a történelemben ismét egy Nagy Károly. Apró kitérő: Sárközy Tamás visszaemlékezéséből tudjuk, hogy már a nyolcvanas évek második felében a miniszterelnöki stábben viccesen – Nagy Károly apja után szabadon – csak Kis Pipinként⁹⁶ emlegették a mozgékony, de nem túl magas Grósz Károlyt.

Tömpe István elnökként és Grósz Károly párttitkárként egy időben kerültek a Magyar Rádió és Televízióhoz, közösen kezdték meg munkájukat. Életpályájuk viszont jelentősen eltért. Tömpe a „munkásmozgalom nagynevű egyénisége”,⁹⁷ a spanyol polgárháború önkéntese, a II. világháború idején az illegális kommunista párt tagja. Közös pont Grósszal, hogy 1945-ben Tömpe is volt pártpropagandista – csak nyilván más tapasztalatok birtokában, mint a borsodi fiatalember. Kipróbált „harcos” mivoltát illusztrálja, hogy Tömpe István az 1956-os forradalom leverése után, a megtorlások kezdetekor bő egy évig belügyminiszter-helyettes volt. Grósz Károly úgy emlékszik, hogy Tömpét különösebben nem érdekelték a televízió és a rádió mindennapi történései, a szakmai háttérmunka; fő célja az lehetett, hogy „a pártközpont igényeit maradéktalanul”⁹⁸ teljesítse. Mivel az elnököt a műsorkészítés apróságai nem kötötték le, ezért nyílhatott tér a párttitkár számára, hogy „belekukkanthasson” a műhelymunkába is. Ez a bizonyos betekintés önmagában már meghaladta a pártbizottsági titkár jogosítványát, de Grósz a hatalmi feladatokon túl is vonzotta a rádiózás, amiből „kitörölhetetlen” és „nagy szerelem” formálódott. Tömpét ilyen szenvedély nem fűzte az elektronikus média világához, ezért Grószt kissé túlmozgásos figurának tartotta. Az idősödő, tapasztalt kommunista „csak mérsékelten kedveli”⁹⁹ a közös munkát Grósszal. Tömpe István fia, ifj. Tömpe István ekképpen foglalta össze érzéseit az idősebb Tömpe–Grósz-tandemről:

„Különféle beszélgetések alapján az látszik, hogy apám a big picture – kapcsolatok, nagy ügyek, költségvetés, lobbizás – terén volt aktív, de a műsorokat adás előtt-alatt nem nézte, a műsorkészítésben nemigen vehetett részt. Grósz viszont igen aktív, ez alkati és szervezeti ügy lehetett nála. Konfliktusai nemigen lehettek, nyíltan biztosan nem. Grósz számára apám könnyen kiismerhető volt, aki ragaszkodott a maga kompetenciájához, ha abban nem bántották, elég békés lehetett. Viszont nagyon különféle zsánerű emberek voltak. Apám tapasztalt, de az öreg rókákhoz képest botosinálta politikus volt. Mai értelemben hiányzott belőle az a taktikai érzék, színlelés és szervezkedési láz, ami Grószban megvolt; néhány más vezetőben is. Ahogy elképzelem, emiatt az alkatbeli különbség miatt Grósz nemigen lehetett szimpatikus neki. Apám viszont hasznos kapcsolatnak látszott Grósz számára.”¹⁰⁰

⁹⁵ FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992.

⁹⁶ SÁRKÖZY 2012: 180.

⁹⁷ Ez Grósz kifejezése Tömpéről. (Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.)

⁹⁸ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

⁹⁹ TÖMPE 2017: 321.

¹⁰⁰ Ifj. Tömpe István személyes közlése, 2020.

Grósz Károly visszaemlékezéseiben a tisztelet hangján szólt az 1988-ban elhunyt Tömpéről. Egyetlen esetet említ, amikor komolyabb konfliktusba keveredtek. Az aktív, a néptribun szerepét is felvállaló párttitkár úgy szervezte meg, hogy a nyári szabadságok alatt kifestetik a rádió lelakott óvodáját. Grósz meg is tette a szükséges előkészületeket, Tömpe erről mit sem sejtve a saját elnöki szobáját is ekkorra akarta kifestetni, s nem vette jó néven, hogy a munkaerő-kapacitásokat a tüsténkedő pártfunkcionárius már lekötötte. Az elnök ragaszkodott volna eredeti elképzeléséhez, de Grósz úgy gondolta, a már beharangozott óvodafelújítást nem halaszthatják el az elnöki tanácsterem kifestése miatt. Ekkor nyíltan összeesezett az elnök és a párttitkár. Az óvodát végül kimázolták, az elnök szobáját nem. „Azt szerettem benne, hogy utána, amikor lehiggadt, meg végiggondolta, akkor azt mondta, hogy igazad volt”¹⁰¹ – mesélte később Grósz Károly.

A Tömpe és Grósz közötti habitusbéli különbségek, generációs ellentétek, érdeklődésbéli eltérések, hajszálrepedések a hivatalos dokumentumokban természetesen még bújtatottan sem jelenhettek meg. Egy 1964. július 3-i bizalmas pártjelentés így fogalmaz Tömpe és Grósz viszonyáról:

„A Magyar Rádió és Televízió intézményi vezetése és a pártbizottság között a munkakapcsolat jó. Ez az együttműködés az elvi vitákon és a feladatok egységes megvalósításán nyugszik. E kapcsolatból sikerült száműzni a formális elemeket, s így az együttműködés eredményes. A pártbizottság titkára mint az elnökség, a kollégiumok és a vezetői testületek tagja részt vesz a különböző szintű vezetői tanácskozásokon. A Rádió és Televízió elnöke pedig tagja a pártbizottságnak.”¹⁰²

Grósz Károly az operatív döntéseket meghozó MRTV-elnökség tagjaként formálisan is jelentős befolyással rendelkezett, de fürge észjárásának és érdeklődő személyiségének köszönhetően informális hatalma is volt, s az intézmény mindennapjaiban az elnökkel lényegében egyenrangú szerepet játszott.

A párttitkár formális hatalmi befolyásának részét jelentette, hogy a Magyar Rádió és Televízió kiemelt vezetőit csak a pártbizottság jóváhagyásával lehetett kinevezni az adott feladatra. A híres-hírhedt hatásköri lista helyi változata az MRTV életét is meghatározta. A rádiós-televíziós káderekinevezési metódus szerint 258 pozícióra kellett rábólintania a Grósz Károly által vezetett párttestületnek. 15 főszerkesztő – igazgató, 9 fősztályvezető, 48 osztályvezető, 49 rovatvezető, 87 csoportvezető s további 50 kiemelt munkatárs sorsa függött közvetetten Grósztól ekkoriban. Egy 1964. szeptemberi dokumentumból azt tudhatjuk meg, hogy a hatásköri listán szereplő pozíciók 35%-át pártonkívüliek töltötték be.¹⁰³ A párttitkárnak a hatásköri lista miatt rájuk is közvetlen hatása és befolyása volt.

¹⁰¹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹⁰² A Magyar Rádió és Televízió Pártbizottságának jelentése, 1964. július 3. MNL OL M-KS 288-22/1964/24. ő. e.

¹⁰³ Jelentés a Magyar Rádió és Televízió Pártbizottságának hatásköri listáján szereplő káderek helyzetéről, 1964. szeptember 10. MNL OL M-KS 288-22/1964/24. ő. e.

Grósz Károly egész életére különös kettősség jellemző. Ez a jelenség nyomta rá a bélyegét a rendszerváltozás idején is a közéleti mozgására, de már az MRTV-ben is tetten érhető mindez.

Az egyik megközelítésben Grósz egy modern, nyitott, rugalmas, a változásokat óhajtó, gondolkodni, töprengeni képes kritikus személyiség; a másik oldalról viszont egy olyan karaktert láthatunk, aki mégsem tud elszakadni a pártsablonoktól, szövegeiből, kommunikációs paneljeiből süt a balos világszemlélet.

Fennmaradt egy 1963. december 6-i dátumozású, 29 oldalas feljegyzés Grósz Károlytól, amelyben az addigra már komolyabb tapasztalatokat szerző pártbizottsági titkár adott számot gondolatairól. A dokumentumban beszámol az elmúlt közel két év MRTV-s sikereiről: gyorsabbá vált a hírszolgáltatás, hangsúlyosabbá vált a műsorokban a kommentárok szerepe, egyre több a riport a műsorfolyamban, mind a televízióban, mind a rádióban nőtt a szórakoztató műsorok jelentősége. S az egyik legnagyobb dicsőség, hogy a Magyar Rádió már nem csak kullog a világhírek után, mint például Gagarin űrutazásakor 1961-ben: „Ma már utolértük a leggyorsabb nyugati rádióállomásokat és így hallgatóink nem másoktól, hanem tőlünk szerzik értesítéseiket.”¹⁰⁴ A jelentés figyelemre méltóbb elemei azok a részek, amelyekben Grósz kritikákat fogalmaz meg: „Hajlamosak vagyunk változatlanul a végletekre. Egy-egy konkrét eset kapcsán vagy csak »mindig győzünk«, vagy pedig ha kudarc ér bennünket, inkább nem beszélünk róla, vagy – s ez még ennél is rosszabb – a kudarcot is győzelemnek tüntetjük fel.”¹⁰⁵ Ez utóbbi gondolat egészen felvilágosult álláspont, nem sokkal később viszont arra szólít fel a pártfunkcionárius, hogy a „kispolgári maradványokkal” mint ideológiai jelenségekkel szemben fel kell venni a küzdelmet. Az előbbieken említett, de az egész grószói életútra jellemző különös kettősség jelenik meg ezen aprócska esetben is.

Szintén kritikus elem a jelentésben: Grósz szerint a „túlzott önbecsülés, a hízélgés, a kétszínűsködés” erőteljesen megtalálható a Magyar Rádió és Televízióban. A párttitkár azzal mentegeti a helyzetet, hogy a nyilvánosságot befolyásoló intézményekben ezek a problémák gyakran előfordulnak, a pártnak „mégis” lépnie kell ezzel szemben. A jelentés készítője azt sem hallgatja el, hogy a gazdaságpolitika „határozatlansága” miatt a „felső” vezetést is érik kritikák a Bródy Sándor utcában. A dokumentumnak ez a mondata pedig meglepően őszinte; főleg annak tudatában, hogy Grósz 1963 decemberében írja e sorokat: „Az egész pártban – tehát túl a Rádión és Televízión – van egy lemaradás az élettől.”¹⁰⁶

Ezt a kritikus gondolatot egyfajta bizonyítéknak is tekinthetjük, hogy Grósz Károly habitusa valóban rendkívüli módon formálódik az MRTV-ben. Ahogy fogalmaz: a rádiós, tévés munkatársak sokat „morogtak” – s minden bizonnyal ezek a morgolódások

¹⁰⁴ Grósz Károly jelentése a Magyar Rádió és Televízió Pártbizottságának az 1963-as évben végzett munkájáról, 1963. december 6. MNL OL M-KS 288-22/1963/13. ő. e.

¹⁰⁵ Grósz Károly jelentése a Magyar Rádió és Televízió Pártbizottságának az 1963-as évben végzett munkájáról, 1963. december 6. MNL OL M-KS 288-22/1963/13. ő. e.

¹⁰⁶ Grósz Károly jelentése a Magyar Rádió és Televízió Pártbizottságának az 1963-as évben végzett munkájáról, 1963. december 6. MNL OL M-KS 288-22/1963/13. ő. e.

intellektuálisan hatottak az egyre érettebb agitprop Grószra; ebből fakadóan egyre inkább érzékeli az őt körülvevő világot, a kommunista diktatúra valóságának bonyolult összetevőit.

„A valódi konfliktus az volt, hogy a pártközpontnak volt egy igénye a rádió és televízióval szemben, amit akkoriban szinte naponta fogalmazott meg. Tehát nem egy ideológiai elvárás volt, hanem lement a műsor, és már csörgött a telefon, hogy hát, hogy van ez? Láttá magá? Láttad te? Hallottad? Hát hogy lehet ezt túrni? Mi van ott nálatok? De ez a legelső pillanattól kezdve így volt. Az első időben nagyon fogékony voltam ezekre a jelzésekre, és akkor megindultam, mint egy csörgörény, és jártam utána, és mondtam, hogy ez így nincs rendben. Egy idő után megváltozott a magatartásom. Anélkül, hogy én ezt tudatosan csináltam volna. Rájöttem, hogy itt, a rádióban látják jól. Itt csinálják jól, ott, a pártközpontban betegesen érzékenyek. S akkor egy más irányú munkastílus kezdett kialakulni; innen jártam oda mondani, hogy hagyják már békén ezeket, mert ezek jót akarnak, és jól is csinálják ráadásul”¹⁰⁷ – mondja életútinterjújában Grósz Károly.

A pártközponttal állandósuló vitafolyamba keveredett. Egy idő után már inkább a rádiósok-televíziósok érdekkijárája – ettől függetlenül az MSZMP szempontjait igyekezett hatékonyan és fegyelmezetten képviselni, érvényesíteni a Bródy Sándor utcában. Pszichés értelemben ezek a küzdelmek Grósz számára a politikai senkiföldjén zajlanak, de persze nézhetjük másként is: egy idő után hazai pályán játszik. Itt is, ott is – az MRTV-ben is elfogadják „Grósz Karcsit”, de a pártközpont is a saját embereként tekint rá. Mindez a mozgástere megnövekedését jelentette.

A korai Kádár-kor hétköznapijaihoz a fajsúlyos, tétre és egzisztenciákra menő történe-
teken túl hozzátartoztak a csip-csup ügyek is. Apróságok, amelyek jelképesek is egyben. A Magyar Televízió „Parabola” című adását is érték a hatalmasságok részéről kritikák, miszerint – úgymond – primitív a műsor. A „Parabola” alapkonceptiója az volt, hogy „vidám, ironikus hangvételű propagandát folytasson”.¹⁰⁸ Ezt a célt a műsor teljesítette is, a nem kedvelt nyugati politikusok kigúnyolásának és lejáratásának nem is lehetett volna jobb eszköze. A humor műfaji sajátosságaiból fakad, hogy szabadabban mozoghat-
nak az alkotók, ez a nagyobb szabadságfaktor pedig magyarázkodásra kényszeríthette az MRTV-s vezetőket.

Szintén gyakori mentegetőzésekre kényszerült a Tömpe–Grósz-féle vezetés a különböző vezető politikusi megszólalások, beszédek technikai hibái miatt. Az egyik alkalommal az akkoriban az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkáráként tevékenykedő Nyers Rezső április 4-i ünnepi beszédét közvetítette a rádió, de technikai probléma miatt be-
hallatszott a felvételbe az utolsó számolás és a csapó hangja, amit rossz néven vett a pártközpont. A rádióvezetésnek szabadkoznia kellett a kínos hiba miatt, az agitprop osztály azonban nem fogadta el a technikai okokra visszavezetett érvelést: „Ne a párt

¹⁰⁷ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹⁰⁸ Bírálát a TV külpolitikai műsorszámairól; Wesselényi Miklós feljegyzése, 1966. május. MNL OL M-KS 288-22/1966/11. ő. e.

hivatalos ünnepi szónokának ünnepi beszédénél gyakoroljanak”¹⁰⁹ – jött a dörgedelmes pártközponti ukáz. Ilyen esetekből – feltételezhetően – számtalan lehetett, levéltári forrás mindezekről viszont csak elvétele maradt fenn.

Grósz Károly MRTV-s életét kétirányú konfliktus jellemezte. Az egyik oldalon az elvtársai, a másikon a kollégái. Elvtársainak és pártközpontbeli főnökeinek alkalmas pillanatokban megpróbálta elmondani: „Nem értetek hozzá, beleszóltok, anélkül, hogy tudnátok, hogy miről van szó.”¹¹⁰ Az egykori rádiós párttitkár úgy vélte: „A rádió a valóságot sokkal színesebben adta vissza, mint ahogy azt a politikai vezetés el bírta viselni. A vezetés tudta, mi a helyzet, mindig. A vezetés mindent tudott, hogy mi van az országban, de azt nem bírta elviselni, hogy ez megjelenjen műsorként, megjelenjen az újságban – abból a hamis alapállásból, hogy ez a vezetés hitelét rontja.”¹¹¹

Az MRTV-s párttitkárként megvívott apró csatáinak köszönhetően Grósz Károly személyisége is megváltozott: „Sokkal kritikusabbá váltam, mint korábban voltam. Rá kellett jönnöm a napi élet eseményei alapján, hogy nem csalhatatlan emberek ülnek ott fent. Rá kellett jönnöm arra, hogy mindenki azt látja meg a valóságból, ami neki tetszik és szívéhez közel áll, de a valóság attól még sokkal gazdagabb és színesebb.”¹¹²

Közéleti karakterének részévé vált az a mentalitás, hogy „én mondom a magamét”. Később a pártközpont agitproposaként, pártbizottsági első titkárként, de kormányfőként is megőrizte ezt a szókimondó, más megközelítésben nyers stílust. „Nekem ez a rádiós időszak alapozta meg azt a hitemet és meggyőződésemet, hogy ne mondjak mást, mint amit gondolok”¹¹³ – nyilatkozta élete utolsó interjújában 1995 őszén Grósz Károly.

Rádiós-televíziós időszakában közéleti habitusa is kialakul. Ebből az időszakból általában jó magánemberi emlékeket őriznek vele kapcsolatban, többnyire jó véleményeket alakít ki magáról másokban – nem véletlenül tekinti az 1962 és 1967 közötti éveket élete egyik legboldogabb korszakának.

Még az a Bihari Sándor is, akinek komoly emberi sérelmei lehettek Grósz 1956-os szerepével, november 4-e utáni pálfordulásával kapcsolatban, elismerő hangon beszél a későbbi kormányfő rádiós párttitkári tevékenységéről. „Nagyszerű, szellemes és intelligens”¹¹⁴ – e szavakkal jellemezte a hatvanas évekbeli Grósz Károlyt Bihari, aki ebben az időszakban a Magyar Televízió szerkesztője volt.

A hatvanas esztendőben az MRTV munkatársaként dolgozó Bokor Péter így emlékezett az egykori rádiós párttitkára: „Mértéktartó volt szólásban és hallgatásban, s abban is, ahogy vezetőket meg beosztottakat megszólított, megszólaltatott. Műsorokról is elmondta a véleményét, aláhúзва: csupán nézőként, hallgatóként szól. Hatalom volt, de nem élt vissza a hatalmával. Vajon tudatosan készült a politikai karrierre? Vagy egyszerűen – ilyen

¹⁰⁹ Heckenast Gusztáv jelentése az 1967. április 3-i adásban (Nyers elvtárs ünnepi beszéde) közben bekövetkezett hibáról, 1967. április 7. MNL OL M-KS 288-22/1967/13. ö. e.

¹¹⁰ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹¹¹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹¹² Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹¹³ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹¹⁴ Interjú Bihari Sándor költővel 1992: 116.

volt?”¹¹⁵ – tette fel magának is a kérdést a legendás dokumentumfilmes, aki 1995-ben Grósz egyik életútinterjút rögzítette.

Szinetár Miklós 1962–1971 között az MTV főrendezője volt, ismeretsége Grósz Károllyal ide vezethető vissza: „Amikor én odakerültem a Televízióba 1962-ben, akkor Grósz Károly már párttitkár volt a Rádióban és a Televízióban. Megismerkedtünk, egy rendkívül kedves, kellemes, azt kell mondanom, hogy szerény embert ismertem meg. Nagyon barátságos volt, nem volt vele semmi konfliktusom. Olyannyira kellemes volt vele mindig a találkozás, hogy 1965-ben, amikor én a Turandotot rendeztem a Szegedi Szabadtéri Játékokon, aminek nagyon nagy sikere volt, akkor meghívtam a Grószt, hogy jöjjön le és nézze meg. Ez volt Grósznak – saját bevallása szerint – az első operaelménye. Nagyon el volt ragadtatva, és akkor mondta azt a végzetszerű mondatot, hogy »Miklóskám, Neked ezt kéne csinálni, ezt az operát«! Onnantól kezdve mi sokáig harmonikus és jó viszonyban voltunk. Később ez azért romlott meg, mert – hogy is mondjam – ő eléggé balos lett. Akkoriban folyamatosan ott volt a levegőben a téma, hogy föl kell építeni a Televízió új székházát, és akkor Grósz azt javasolta, hogy Csepelen építsék fel, mert ott van a munkásosztály szíve. Hát, ami egy abszurdum. De ettől függetlenül ő végig egy nagyon barátságos, kedves, egyáltalán nem agresszív ember volt. Aztán elkerült a pártközpontba, és akkor a viszonyunk elhidegedett, majdnem megszakadt. Ennek a forrása, azt hiszem, az volt, hogy ő akkor nagyon megkedvelte és nagyon elfogadta Pullai Árpádot, aki akkor a főnöke volt, aki hát egy nagyon szektás, nem túl művelt, szóval számomra nem volt egy vonzó figura. Ő meg nagyon ragaszkodott hozzá, hát itt elhidegültünk egymástól. Olyannyira, hogy emlékszem, volt egy kellemetlen telefonbeszélgetésünk is. Valamilyen műsort kértek a pártközpontból, hogy ne menjen le, én meg ragaszkodtam hozzá. És akkor fölhívott a Grósz, és azt mondta, hogy »hát nem tudod, hogy a Pártból azt akarják, hogy ne menjen le«? Mire én azt mondtam neki, »ki az hogy Párt? Párt Zoltán, Párt Ödön, kicsoda?« Mire lecsapta a kagylót. A műsor azért mégis lement. Sokáig nagyon rosszban voltunk” – mondta Szinetár Miklós rendező, aki azért is fontos tanúja Grósz Károly életútjának, mert ahogy az idézetben is olvasható, emberileg a hatvanas években egészen közel állt az MRTV-s párttitkárhoz.

A központi pártapparátusban: megfelelési kényszerek szorításában

A Szinetár Miklós által elmondottak már átvezettek Grósz Károly életének egy újabb szakaszába. 1967. december 28-án Pullai Árpád KB-titkár javaslatára a Politikai Bizottság kinevezte a pártközpont, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetőhelyettesévé.

A megelőző fél évtizedben egy intellektuálisan izgalmas világban mozgott, állandó szellemi pezsgés és vitára nyitottság jellemezi a mindennapjait. A pártközpont bizalmából

¹¹⁵ BOKOR Péter 1995: 30.

van a posztján, de ahogy azt ő maga is megfogalmazta, inkább a rádió és a televízió szempontjait, az intézmény sajátos gondolkodásmódját közvetíti a „Fehér Ház” felé. 1967 végétől ez a pszichés állapot megváltozik. Magának a nagy gépezetnek lesz a fogaskereke, osztályvezető-helyettes a legfőbb apparátusban. Ez a funkció egyáltalán nem becsülhető le persze; a pártközpont osztályvezetője – mai nézőpontból – államtitkári rangú ember.

A korábbiakban volt szó arról, hogy Grósz Károly politikai személyisége az MRTV-ben lényegében kialakult. A rádiós közegben tapasztaltak rögzítik benne azt a kissé nyers, szókimondó karaktert, akit a későbbiekben a szélesebb közvélemény is megismerhetett. Osztályvezető-helyettesként ezt érezhetően igyekszik háttérbe szorítani; az új-régi főnökei, kollégái iránti lojalitás korlátok közé szorítja (de persze nem kitörli) e fenegyerek habitust, ami majdan osztályvezetői időszakában már sokkal inkább teret nyerhet.

Ez a fajta rosszul értelmezett és minden bizonnyal sok-sok érzelmi kötődéssel is megspékelt kollegiális lojalitás sodorja a hetvenes évek elején Grósz a szektás balosság uszályába.

Nézzük, kik ekkor Grósz Károly közvetlen főnökei! A legfontosabb a már említett Pullai Árpád KB-titkár, akit az 1972-es biszkuista munkásellenzék egyik vezéralakjaként szoktak emlegetni. Pullai KB-titkárként közvetlenül irányította az agitprop osztályt, személye is közrejátszott abban, hogy emiatt az egész részleget az új gazdasági mechanizmus kritikusaként tartották számon a párt belső berkeiben. Az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője ekkoriban Jakab Sándor volt, akiről sokat elárul a tény, hogy korábban belügyminiszter-helyettesként és a szörnyű salgótarjáni sortűz idején Nógrád megyei első titkárként tevékenykedett.

Grósz közvetlen munkatársai közé tartoztak az osztály további helyettesei: Katona István, aki a későbbiekben osztályvezető, a *Népszabadság* főszerkesztője és Kádár János titkárságvezetője lett. Osztályvezető-helyettes volt még Grósz mellett az agitációért felelős Mona Gyula, aki 1982-es halála előtt a pártfőiskola rektorhelyetteseként dolgozott, illetve a külföldre irányuló propagandát szervező Pálos Tamás, aki a rendszerváltozás idején az MTI vezérigazgatói pozícióját töltötte be.

Az osztályvezető-helyettség is egy komoly iskola volt Grósz számára; más, mint a rádió-televízió, más kihívásokkal, más megfelelési kényszerekkel – az MRTV-s intellektuális karakterek után sokat látott, „kipróbált” elvtársak közelébe került. Akár azt is mondhatjuk, a rádiótól elbűvölt egykori vidéki fiú „rossz társaságba” keveredett. A Bródy Sándor utca inspiráló közege után következett a Jászai Mari tér hatalomtechnikai kiképzőtábor, ahol Grósz komoly kapcsolati hálót kezdett kialakítani.

Az agitprop osztálynak a hetvenes évek elején 52 főfoglalkozású munkatársa volt. A szervezethez hét alosztály tartozott: az agitációs, az információs, a propaganda, a tájékoztatási, a szerkesztői, a külföldi propaganda és az archívum alosztályokból állt össze maga az egység. Az osztály felügyelte a sajtót, a rádiót, a televíziót, az Állami Egyházügyi Hivatal, az MSZMP Politikai Főiskoláját, a Kossuth Könyvkiadót, a Magyar–Szovjet

Baráti Társaságot, a Magyar Újságírók Szövetségét és a Tájékoztatási Hivatalt.¹¹⁶ Az 52 főosztály nem tekinthető kicsinek, az egész KB-apparátus létszáma 305 volt a hetvenes évek közepén.¹¹⁷ (Grósz Károly osztályvezetősége alatt ez az 52-es szám meggy majd fel a hetvenes évek második felére 57-re.¹¹⁸)

Borisz Sesztakov szovjet újságíró az *Eho Planyeti* című folyóiratban 1988 nyarán így emlékezett vissza az agitprop Grószra: „Az 1970-es évek elején ismerkedtem meg Grósz Károllyal, amikor az MSZMP Agitációs és Propaganda osztályának helyettes vezetője volt. Emlékszem, milyen figyelmesen hallgatták az újságírók a sajtókonferenciákon ennek a nem túl magas, jóvágású, okos, markáns arcú, belső erőt és energiát sugárzó embernek a szavait. Néha a politikus megszólalásaiban Marx és Lenin munkáinak kiváló ismerete mellett érezhető volt a szikrázó humor, az irigylésre méltó logika és a szemléletes gondolkodásmód is.”¹¹⁹ (Az idézett miniportré minimum elfoglalt, amit betudhatunk annak, hogy a frissen magyar pártfőtitkárrá választott Grósz Károlyt kívánta bemutatni a szovjet közvéleménynek.)

Grósz osztályvezető-helyettesnek számos napi ügyet is intéznie kellett. Az ő reszortja volt például, hogy végrehajtsa a pártvezetés azon döntését, hogy a Pannónia utcát átnevezzék az akkor éppen 20 éve kivégzett Rajk Lászlóról,¹²⁰ de hozzá tartozott a „felszabadulás” 25. évfordulójáról szóló ünnepségsorozat előzetes terveinek kidolgozása is. Az ilyen (egyébként kádári bikkfanyelven írott) dokumentumokból Grósz nézőpontja is kihámozható: talán a legfontosabb gondolat – ami a saját személyes életéről és egzisztenciájáról is szól –, hogy az a bizonyos 25 esztendő képes volt a „népnek” anyagi biztonságot teremteni: „végleg megszűnt a létbizonytalanság”.¹²¹

Még friss osztályvezető-helyettes, amikor 1968 áprilisában már meg kell jelennie és referálnia kell a régi ismerőse, a Szirmai István vezette Agitációs és Propaganda Bizottság tekintélyes grémiuma előtt, hogy tájékoztassa a pártvezetést arról, miként állnak az előkészületek a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulójára tervezett ünnepségekkel kapcsolatban.¹²²

Egy agitprop osztályvezető-helyettes – akár akarata ellenére – sok kínos ügyben kényszerült eljárni. A pártközpont egyik vezető tisztviselője, ha beleállt egy történetbe, akkor nyilvánvalóan a hatalom nevében lépett fel. Grósz Károly egykori rádiós párttitkárként tisztában volt azzal, hogy az MRTV szakemberei a könnyűzene arányait patikamérlegen

¹¹⁶ A Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése és munkamódszere, 1972. január 10. MNL OL M-KS 288-22/1972/2. ö. e.

¹¹⁷ 0804 1021 Jelentés a párt státushelyzetéről, a státuszgazdálkodás tapasztalatairól, 1978. június 13. MNL OL M-KS 288-22/1978/4. ö. e.

¹¹⁸ A Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának feladatköre, felépítése és munkamódszere, 1975. október 21. MNL OL M-KS 288-22/1975 3. ö. e.

¹¹⁹ MTI Hírchívum; 1988. június 6.

¹²⁰ A Rajk utca átnevezésének dokumentációja: MNL OL M-KS 288-22/1969/1. ö. e.

¹²¹ Grósz Károly előterjesztése „a felszabadulás 25. évfordulójának” megünneplésére vonatkozó programokról, 1969. január 7. MNL OL M-KS 288-41/107. ö. e.

¹²² Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1968. április 9-i üléséről. MNL OL M-KS 288-41/92. ö. e.

mérik ki, és a lehető legnagyobb gondossággal választják ki a különböző zeneszámokat. Noha Grósz maga inkább a komolyzenét preferálta, de tudta, a rádiózás változó világa megköveteli, hogy egyre inkább építsenek a szerkesztők a könnyűzenére.

Grósz Károly bürokrataként kötelező munkaként kaphatta meg a feladatot, hogy kérje számon a rádió munkatársain, miért sugároznak annyi könnyűzenét az adásokban. Grósz – ahogy Csatári Bence fogalmaz – „pellengérre”¹²³ állította levelében az MRTV vezetését. Ez azért is lehetett különösen kellemetlen az egykori párttitkár számára, mert korábbi kollégáit, kedvelt munkatársait kellett vegzálnia.

A levéltári forrásokból nem rekonstruálható a történet háttere. Minderről Grósz Károly egyik életútinterjújából értesülhetünk. Nemes Dezső, az egykori KB-titkár az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának tagjaként szinte mániákusan „üldözte” a könnyűzenét, és valósággal sakkban tartotta Grószot, hogy fegyelmezze meg a rádiósokat a tartathatlan szabadosság miatt. „Gondolom, hogy amikor Dezső bácsi mindig borotválkozott, akkor mentek éppen azok a muzsikák, amik neki nem tetszettek”¹²⁴ – keresett magyarázatot utólag a rádiós könnyűzenei intervenciók hátterére Grósz.

Szintén a pártközponti bürokrata lét árnyoldalához tartoztak az olyan feladatok, amikor cenzorként kellett a hűséges kommunista káder Grósznak fellépnie. Ennek egyik példája, amikor az osztályvezető-helyettes készítette elő a *Képes Évkönyv* című már kinyomtatott kötet bezúzását. A végső döntést a Politikai Bizottság hozta meg, az előterjesztésen Grósz Károly aláírása szerepel.

A kiadványból addigra 130 ezer példányt kinyomtattak. Az államot a megsemmisítéssel minimum 1,7 millió forint veszteség érte. (Ez az 1,7 millió forint a 2020-as értékeket tekintve 95 millió forint.) Grósz szerint erre a hűsbavágó döntésre azért volt szükség, mert „az évkönyv mondanivalója ellentétben áll politikai érdekeinkkel, kiadáspolitikai elveinkkel. Kispolgári ízlés és érdeklődés kielégítése áll a kiadvány középpontjában”¹²⁵ – olvasható az előterjesztésben.

Az agitprop osztályvezető-helyettes Grósz befolyását mutatja, hogy az ő jelentése alapján állították össze azt a tájékoztató anyagot, aminek a segítségével informálták a párttagságot Mindszenty bíboros 1971. szeptemberi várható magyarországi távozásáról.

A bíboros-érsek Bécsbe érkezése előtt tíz nappal készült hivatalos dokumentum leszögezi: „Mindszenty távozásának napján – a nyilvános kommuniké megjelenését megelőzően – először a politikai vezetőket, majd ugyanazon a napon – a nyilvános kommuniké megjelenését követően – a pártalapszervezetek titkárait és ahol alkalom kínálkozik, a pártbizalmiakat informáljuk”¹²⁶ – vázolta a Mindszenty-haditervet Grósz Károly.

¹²³ CSATÁRI 2015a: 133. A Magyar Rádió könnyűzenei Kádár-korszakbeli politikájáról: CSATÁRI 2015b.

¹²⁴ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. II. kazetta.

¹²⁵ Grósz Károly osztályvezető-helyettes előterjesztése a Politikai Bizottságnak a *Képes Évkönyv* ügyében, 1972. október 20. MNL OL M-KS 288-22/1972/2. ő. e.

¹²⁶ 0304 1120 Grósz Károly jelentése a Mindszenty-ügy állásáról, 1971. szeptember 18. MNL OL M-KS 288-22/1971/1. ő. e.

Az agitpropos vezető arról is szót ejtett, hogy külön sajtókampánnyal nem készülnek, de „ha az ellenség rágalomhadjáratot indít, meg kell vizsgálni a válaszáadás módját”.¹²⁷

A jelentésírásokon, a rendezvényszervezéseken, a politikai évfordulók propaganda-szemponthú menedzselésén és a pártvezetői látogatások koordinálásán túl Grósznak osztályvezető-helyettesként intenzíven foglalkoznia kellett az agitációs munkához szükséges információk összegyűjtésével, az azokhoz szükséges módszertani háttér megteremtésével is.¹²⁸ E gyakorlati feladatokkal függhet össze, hogy felbukkan nála az érdeklődés az elméletibb ügyek iránt is.

Első nagyobb lélegzetű publikációja *A tömegkommunikáció modern eszközei és a politikai tömegmunka* címmel jelent meg 1968-ban. Az internetes kultúra világában is figyelemre méltó, ahogy Grósz amellet érvel, hogy a rádió és a televízió „nem helyettesíti, hanem kiegészíti”¹²⁹ a politikai terepmunka hagyományos eszközeit. Az agitpropos szerző elismeri a rádió és a televízió döntő szerepét, de azt hangsúlyozza, a kisebb és nagyobb gyűléseknek, személyes beszélgetéseknek, a nyomtatott kiadványoknak továbbra is fontos politikaformáló feladatuk lesz.

A politikai információ – az irányítás eszköze című Grósz-írás 1969-ben jelent meg. Ez a publikáció igen vonalas szöveg. Eleve dorgálással kezdi az osztályvezető-helyettes: „Helyenként még érezhető az a hibás felfogás, amely a párttagság, a lakosság véleményének megismerését »csak« a vezető pártszervek kötelességének tekinti – mondván –, »ott csinálják a politikát«.”¹³⁰ Ezen írás hangvételében a vezető pártfunkcionárius ideáltipikus szövege. Lefelé bíráló, felfelé lojális, s mindemellett az apparátus alacsonyabb szintjein állók számára szellemi elvárásokat megfogalmazó kommunikációs panelek egymásutánja sorakozik az oldalakon.

A tanulmány progresszívnek tekinthető megközelítéseként tarthatjuk ugyanakkor számon, hogy a szerző – a tipikus apparatcsik nyelvi stílusában ugyan, de – kiáll például a közvélemény-kutatások tudományos módszertana mellett. Ez Szecső Tamás, a Tömegkommunikációs Kutatóintézet (TK) igazgatójának a hatása lehet, akivel Grósz a hatvanas évektől kezdve szoros közéleti szövetségi kapcsolatot ápol.¹³¹

¹²⁷ MNL OL M-KS 288-22/1971/1. ő. e.

¹²⁸ Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának 1972. II. félévi munkaterve. MNL OL M-KS 288-22/1972/3. ő. e.

¹²⁹ GRÓSZ 1968: 22.

¹³⁰ GRÓSZ 1969: 45.

¹³¹ „A hatvanas évek második felében egész sajátos politikai konstelláció eredményeképpen a Magyar Rádió kebelében jött létre ez a főosztályszintű közvélemény- és médiakutató központ. Csak, hogy érzékeltessem a helyzetet, ebben az időben a Magyar Rádió párttitkára Grósz Károly volt, aki akkoriban reformernek számított. Későbbi főnököm, Szecső Tamás, aki pedig kifejezetten reformer típusú rádiós közgazdasági újságíró volt amerikai ösztöndíjjal a háta mögött, ráharapott az empirikus társadalom- és médiakutatásra, eladhatta nekik az intézeti ötletét” – emlékezik Hann Endre (NEMÉNYI-ZÁDORI 2002).

„Az MSZMP Politikai Bizottsága 1968 decemberében határozatot hozott arról, hogy meg kell kezdeni a rendszeres közvéleménykutatást, és meg kell teremteni ennek bázisát. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya volt ennek a felelőse, annak a dolga volt az igények megfogalmazása és az intézmény politikai felügyelete. Grósz Károlynak volt itt kulcsszerepe, aki 1961-től egyszerre volt az MRT párttitkára és az APO munkatársa, 1968-tól helyettes vezetője. Alighanem döntő szerepe volt abban is, hogy a TK

Grósz Károly elméleti jellegű írásaiban a rendszer adta kereteken belül artikulál kifejezetten nyitott, változtatáspárti vélekedéseket is, de mindenkori véleménye soha nem terjeszkedik túl a *homo kadaricus* ethoszon.

Grósz Károly életét a hetvenes években agitproplos léte alapvetően határozta meg. Pártfunkcionáriusként hűségesen, feltétel nélkül szolgálja az MSZMP érdekeit, de mint kommunikációs kérdésekkel foglalkozó apparatcsik úgy érezheti, ahhoz, hogy hatékony munkát végezzen, szüksége van értelmiségi jellegű tudásbázisra is. E szemléletnek tudható be, hogy a tudományos szakirodalomban is tájékozódik.

Érdemben sosem válik értelmiségivé, de a hetvenes évek elején publikált szövegeit vizsgálva olyan érzésünk lehet, hogy kacérkodik ezzel az életérzéssel – a mindehhez szükséges kritikai attitűdöt azonban egy pillanatra sem tudhatja magáénak. A kritika, a bírálat számos írásában felbukkan, de ezek nem állnak össze egy egységes elméleti alapállássá. A benne szunnyadó értelmiséginek esélye sincs a pártfunkcionáriusi öntudattal szemben.

Grósz Károly életútjának egyik fontos kérdése, hogy mennyire tekinthetjük őt a Biszku–Komócsin–Gáspár–Pullai-csoport, azaz a munkásellenzék hívének a hetvenes években.¹³²

Grósz nyilvánosságnak szánt hivatalos publikációiban egyetlen olyan megjegyzés található, ahol a 1968-as új gazdasági mechanizmus következtében kialakult kereseti különbségeket bírálta – ekkor is csak óvatosan. Tudjuk, a „munkásellenzéknek” az volt a legfontosabb politikai sérelme, hogy a kibontakozó gazdasági reformoknak köszönhetően a bérből és fizetésből élő munkások hátrányosabb helyzetbe kerültek a hetvenes évek elején.

Grósz 1971-ben írta ezt a *Magyar Sajtó*-ban: „társadalmi ellenállást vált ki az a gazdaságpolitikai törekvés, hogy mindenki a becsületesen végzett, társadalmilag hasznos munkájának eredményeként, függetlenül attól, hogy ez milyen jövedelemkülönbségekre vezet, kapja meg az őt megillető anyagi elismerést.”¹³³ Az, hogy egy vezető beosztásban lévő kommunista káder társadalmi ellenállásról beszéljen a hetvenes években, mindenképpen figyelemre méltó, és egyben az új gazdasági mechanizmus egyfajta enyhe bírálatának minősíthető.

Egy másik 1971-es publikációjában azonban formailag kiáll az 1968-as reformok mellett: „Saját tapasztalataink is bizonyítják, hogy a gazdaságirányítás korszerűsítésével hatékonyabbá válik a tervgazdálkodás.”¹³⁴ Grószra jellemző a kommunista fenegyerek kommunikációs stílusa, sőt akár a bárdolatlan megfogalmazás is, mindemellett nem áll távol tőle a korabeli jellegzetesség, az „egyrészt-másrészt” szófordulat sem.

szakmai vezetésével az amerikai ösztöndíjáról korszerű szakmai és menedzseri ismeretekkel megtérő és a BM-mel munkatársi kapcsolatban álló rádiós gazdasági újságíró, Szecskő Tamást nevezték ki” – írja Révész Sándor. (A TK és a rendszer; kézirat – köszönet Révész Sándornak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta kutatása anyagát.)

¹³² Biszku Béla és a munkásellenzék tevékenységéről: KRAHULCSÁN 2022: 135–152.

¹³³ GRÓSZ 1971a: 34.

¹³⁴ GRÓSZ 1971b: 15.

Ha azonban nem tetszik neki valami, akkor azt kisebb-nagyobb óvatossággal ugyan, de mégis kimondja – akár nyíltan, társadalmi fórumon is. S ne feledjük, az 1968-at követő években az új gazdasági mechanizmus a hivatalos vonal. Ha valaki kritikus a reformkísérlet mindennapi történéseivel szemben, s ha bírálja a létező gyakorlatokat, akkor óhatatlanul kerülhetett rá a reformellenesség bélyege. Grósz külön pechje még ilyen téren, hogy közvetlen főnökei, kollégái szinte mindegyike valóban az új gazdasági mechanizmus ellen áll sorompóba, ezért is állítja visszaemlékező interjújában Aczél György, hogy Grósz egyike volt az 1972-es „puccsistáknak”.¹³⁵

Létezik még egy forráscsoport, amely segítségével rekonstruálhatjuk, hogy miként gondolkodott Grósz Károly a hetvenes évek elején. Az agitprop osztály alkalmanként rendezett úgynevezett „tájékoztatókat” a különböző régiókban a pártapparátus helyi munkatársai számára. Fennmaradt néhány olyan tanácskozás jegyzőkönyve, ahol Grósz osztályvezető-helyettesként elnökölt ezekre a vidéki megbeszéléseket. E dokumentumok tanulságosak abban a tekintetben, hogy érzékelhetjük, a későbbi kormányfő-pártfőtitkár miként érzékeli a valóságot, hogyan kérdez, milyen módon irányítja az üléseket – mindezek mellett pedig nem hosszan, de mindig mond egy zárszót, ahol szabatosan, lényegre törően beszél. E szövegtörödékekből összeilleszthetők a mozaikdarabkák. Grósz nem ágál az új gazdasági mechanizmus ellen, hanem bírál mindent, ami szerinte nem működik megfelelően, de kritikája soha nem fordul át illojaltatásba, a kádári hatalom alapvetéseivel nem megy szembe.

„A közvélemény nem fogadja el, amit ezzel kapcsolatban mondunk. A jövedelem-differenciálás elveit szavakban elfogadják, a gyakorlatban nem. Az ármozgást illetően is fenntartások vannak”¹³⁶ – jelentette ki 1971-ben az egyik regionális belső tájékoztatón. Hibákat sorol; bírálja a lakásépítések lassú ütemét, s megállapítja, hogy a közvéleményben erősödik a türelmetlenség. Kérdései lényegre törők, konkrétak, a hétköznapi történésekre irányulnak; tény, mindig arra kíváncsi, hogy mi nem megy jól, ezek inkább egyfajta menedzserkérdések – mint egy vezérigazgató az igazgatósági ülésen.

Máskor felhánytorgatja, hogy a társadalomban a „harácsolás”¹³⁷ jelensége egyre inkább jelen van – e kiszólás természetesen értelmezhető a gazdasági reformmal szembeni megjegyzésnek is. A békéscsabai értekezleten – a gazdasági reformok témakörétől függetlenül – mondja e gondolatot, ami a politikaképéről árul el sokat: „A politikának az életben kell elhelyezkednie, egy picit előbbre, mint ahogy az adott pillanatban állunk.”¹³⁸ Ez az egy mondat Grósz Károly egész politikai pályafutását jellemzi. Nem valószínű, hogy 1971. június közepén erről hosszasan töprengett volna a Viharsarokban, de a soron következő szűk két évtizedes közéleti pályafutása mindvégig ezen a földhözragadt elképzelésen alapult: egy kicsit igyekezett előrébb látni az aktuális valóságnál – karrierje

¹³⁵ ACZÉL 1999: 122.

¹³⁶ Az 1971. június 23-24-i kecskeméti agitprop értekezlete jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-22/1971/1. ő. e.

¹³⁷ Az 1971. június 23-24-i kecskeméti agitprop értekezlete jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-22/1971/1. ő. e.

¹³⁸ Az 1971. június 14-15-i békéscsabai agitprop értekezlete jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-22/1971/1. ő. e.

során nemegyszer ez sikerült is neki, de a legélesebb hónapokban, a rendszerváltozás időszakában ez a „pici” előbbre látás azonban már kevésnek bizonyult.

1973 nem Grósz Károly éve volt. Nem sokon múlt, hogy az életéről szóló portré ennél az évnél záruljon. Az osztályvezető-helyettesnek politikai megbízásból Vietnámba kellett utaznia. Az éppen formálódó vietnámi tüzszünetet egy magyar kontingens is segített ellenőrizni. Grósz Károly titkos megbízásáról kevés információ áll rendelkezésünkre. Azt feltételezhetjük, hogy a kiküldetésben szerepet játszhatott, hogy Grósznak volt katonai tapasztalata; az ötvenes években kifejezetten ejtőernyős-, deszantoskiképzést is kapott – habár nehéz elképzelni, hogy az akkor már 43 éves agitpropos pártfunkcionárius hadi szakértelmére lett volna szüksége a vietnámi békének. A távol-keleti misszió során szolgálatteljesítés közben Grósz és társai gépkocsija „aknára szaladt”,¹³⁹ a későbbi főtitkár súlyosan megsérült.

Grósz felépült, de regenerálódása után újabb sokk éri. A pártvezetés megelégtelt kritikussá válását, túl őszinte stílusát; lényegében leváltják az osztályvezető-helyettesről, és 1973 októberében Székesfehérvárra küldik megyei első titkárnak.¹⁴⁰

Grósz Károly pályája megtörik; úgy tűnik, véget ért agitpropos karrierje, s el kezdene a vidéki pártirányítói életutat. Az új megyei első titkár nem örült mindennek. Egy ideig nem is költözött Fejér megyébe, hanem ingázott Budapest és Fehérvár között. Ez az ideiglenes állapot azonban csak rövid ideig volt tartható. Feleségével együtt Grósz Károly székesfehérvári lakos lett, de még éppen csak elkezdett tájékozódni a helyi politikában, koncepciót fogalmaz, amikor Kádár János visszarendeli Budapestre.

Az agitpropos osztályvezető

Grósz Károly hivatalos osztályvezetői kinevezésére 1974. június 20-án került sor. AZ MSZMP KB bölintott rá a javaslatra. A hivatalos javaslattevő nem volt más, mint Biszku Béla.¹⁴¹ Grósz az Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjeként az MSZMP meghatározó kommunikációs irányító embere lett. A nagypolitikai propagandaharcok mellett az APO első emberének számos kisebb-nagyobb ügyet kellett intéznie, koordinálnia vagy egyszerűen csak figyelemmel kísérnie.

Az ügyek között voltak apró-cseprők, viccesebbek, komolyabbak, de egészen tragikusak is. Mozaikszerűen mutatunk be néhányat, illusztrálva az osztályvezetői feladat széleskörűségét. Nagy lehetett például a pánik, amikor híre ment a pártapparátusban, hogy első látásra bizalmasnak tűnő iratokat találtak nagy mennyiségben egy XVIII. kerületi szeméttelen. Még kínosabb lett a történet, amikor egyértelművé vált, hogy a pártközpontból kerültek ki ezek a dokumentumok; a rendőrség, az oktatási igazgatóság, de még – a hulladéklerakó speciális viszonyai miatt – a bányamérnökség szakemberei is

¹³⁹ THÜRMEYER 2009: 84. (A súlyos baleset tényét Grósz Károly unokája, Grósz Tamás megerősítette.)

¹⁴⁰ Az MSZMP Fejér megyei Bizottságának ülése 1973: 3.

¹⁴¹ Az MSZMP KB 1974. június 20-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-4/127. ö. e.

tüsténkedni kezdtek a helyszínen. A Grósz Károly vezette agitprop osztálynak is részt kellett vennie a tények tisztázásában. Lassan kiderült, hogy több mint 8000 régi marxista tanulmányi jegyzetet és egyetemi indexet dobtak ki az illetékesek némileg illetéktelenül és óvatlanul, s ez okozott galibát. Mivel a kiadványokat azért a biztonság kedvéért a szeméttelre szállítás előtt nyomdai zúzdában darabolták össze, így első látásra nem volt beazonosítható az eredeti funkció; néhány kifejezésből a marxista tartalom azonban viszonylag egyszerűen dekódolható volt. A pozíciójukat féltő pártkatonák veszedelmes szabotázsra gyanakodtak. Az bizonyos, hogy a régi tankönyvek, dokumentumok az agitprop osztály jóváhagyása nélkül hagyták el a KB székházát, ezért Grósz határozott hangú levelet írt 1976. november 26-án a pártgazdasági és ügykezelési osztály vezetőjének: „Kérlek, hasonló esetek elkerülése érdekében a szükséges intézkedéseket tegyék meg”¹⁴² – szólította fel kollégáját Grósz Károly. Ezzel a vizsgálatot le is zárták. A szeméttelép dózerokkal tisztította meg az érintett területet; nyoma sem maradt a kínos ügynek, pontosabban csak néhány irat őrizte meg a történelem számára.

Az Agitációs és Propaganda Osztálynak szinte mindennel foglalkoznia kellett. Ha bármilyen panasz érkezett a KB apparátusához, akkor az nagy valószínűséggel az APO-nál landolt. A legkülönbözőbb kritikákat kellett kezelnie az agitprop-osoknak. Egy „kis színes” ezek közül: 1975 márciusában a később országos hírnevet szerző sajtólevelező, ekkor a Magyar Művészeti Alap munkatársaként dolgozó Del Medico Imre azt tette szóvá Grósz Károlyéknak, hogy az éppen akkor lezajlott MSZMP-kongresszuson nem volt méltón megszervezve az *Internacionálé* éneklése. „Az éneklés nehezen indult meg és helyenként hamis volt. Véleményem szerint az említett disszonancia kiküszöbölhető lett volna egy magnó megindításával, melynek hangjához azután probléma nélkül és a saját hangját illető gátlásoktól mentesen csatlakozhatott volna mindenki”¹⁴³ – fogalmazta meg kritikáját Del Medico. Grósz megbízásából Csendes Lajos, az agitprop osztály munkatársa válaszolt: „Az *Internacionálé* közös éneklésével kapcsolatos észrevételei, megjegyzései helytállóak, javaslatát megfontoljuk”¹⁴⁴ – írta Csendes. Ez az ügy veszélymentes volt, és könnyedén befogadhatták a javaslatot.

Nehezebbnek számított, amikor a sajtóvilág belső feszültségeit – amelyek gyakran nem önmagukban álltak, hanem a politikai kapcsolatrendszernek dzsungelében lehetett csak értelmezni őket – kellett tompítani. Kifejezetten küzdelmes feladat lehetett azt az ügyet kezelnie Grósz Károlynak és stábjának, amikor egy, a saját szerkesztőségében „üldözött” újságíró patrónusaként maga Apró Antal lépett fel.

Kelemen Gyula az *Ország-Világ* újságírójaként dolgozott. Haynal Kornél főszerkesztő szerint a főmunkatárs nem tartozott a legdolgosabb kollégák közé, ezért különböző esz-közökkel igyekeztek Kelemen nagyobb teljesítményre ösztökélni, de ez éveken keresztül nem sikerült. A főszerkesztő Kelemen cikkeinek minőségével sem volt megelégedve.

¹⁴² Az ügy iratai: MNL OL M-KS 288-22/1976/1. ő. e.

¹⁴³ A levelezés: MNL OL M-KS 288-22/1975/37. ő. e.

¹⁴⁴ MNL OL M-KS 288-22/1975/37. ő. e.

A főmunkatárs viszont úgy élte meg, hogy őt megpróbálják a lapnál ellehetetleníteni, ezért személyes kapcsolatrendszerén keresztül magához Apró Antalhoz fordult segítségért.

Apró személyesen Grósz Károlyt kereste meg. Az ekkoriban az Országgyűlés elnöként tevékenykedő PB-tag arra hívta fel az agitprop osztályvezető figyelmét, hogy a főszerkesztő és Kelemen között már hosszabb ideje „áldatlan állapotok” vannak. Apró fontosnak tartotta azt külön is kiemelni, hogy Kelemen Gyula a Szovjetuniót kiválóan ismerő újságíró, és „figyelembe kell venni”, hogy „nem állunk bővében”¹⁴⁵ ilyen tapasztalt hírlapíróknak. Apró Antal egyértelműen beavatkozott Kelemen Gyula mellett, de nem utasította Grószot vagy az Agitációs és Propaganda Osztályt közvetlen cselekvésre. Az országgyűlési elnök kommunikációja a patrónus szerepfelfogását tükrözi, de nem elvágólagosan fogalmaz, nem ukázt ad, hanem lényegében azt kéri Grósztól, hogy mérlegeljen minden lehetséges szempontot, és tartsák szem előtt, hogy Kelemen „hasznos” elvtárs.

A Kelemen Gyula ügyét érintő forrásokból egyértelműen kitetszik, hogy az újságíró éles eszű, világosan gondolkodik, egyértelműen fogalmaz, de minden bizonnyal összeférhetetlen személyiség. E tényező is közrejátszhatott abban, hogy a Grósz Károlyék által menedzselte ügyben végül is Apró Antal beavatkozásától függetlenül olyan döntés született, hogy Kelemen elhelyezték. Az egyik vizsgálati dokumentum fejlécén lakonikusan csak ennyit írt Grósz közvetlen munkatársa, Fodor László: „Kelemen elvtársat elhelyeztük.”¹⁴⁶

A Kelemen-eset Apró Antal befolyása miatt válhatott érdekessé, egy másik ügybe azonban nem egy hatalmasság avatkozott be, hanem maga Grósz Károly játszotta el a cenzor szerepét. A Kubinyi-ügyben a következő elemek keverednek: társadalmi konfliktusok, korabeli droghistóriák, emberi drámák, a nyilvánosság és annak korlátozása.

Kubinyi Ferenc még 1975-ben készített egy rádiós dokumentumműsort Magyarországon kábítószerhelyeztetéről. A drog veszélyeire demonstratív módon figyelmeztető riport adásba kerülése előtt a Magyar Rádió megkereste Grósz Károlyt, kérve a pártvezetés állásfoglalását, hogy szabad-e erről a súlyos társadalmi problémáról a hivatalos nyilvánosság fórumán ilyen nyíltan beszélni.¹⁴⁷ 1976 márciusában külön grémium ült össze meghallgatni a műsort, amelyben az agitprop osztály embere is ott volt. A testület megállapította, hogy a hosszú riport „rendkívül hatásos és visszatartó, elriasztó erejű”.¹⁴⁸ Ugyanakkor azonban a hivatalosságok megijedtek a veszélytől, hogy amennyiben ez a műsor lemegy a Magyar Rádióban, akkor a nyugati propaganda számára „alkalmat adnak” annak a „rágalomnak” a terjesztésére, miszerint Magyarországon ugyanúgy terjed a drog, mint a kapitalista országokban. A Grósz vezette Agitációs és Propaganda Osztály ezt a kockázatot nem vállalta fel. Az egyébként kiváló, drogellenes propagandának is beillő műsor nem mehetett le a rádióban. Grósznak a nevét kellett adnia ehhez

¹⁴⁵ A Kelemen Gyula-ügy forrásai: MNL OL M-KS 288-22/1977/2. ő. e.

¹⁴⁶ MNL OL M-KS 288-22/1977/2. ő. e.

¹⁴⁷ A kábítószeres botrány dokumentumai: MNL OL M-KS 288-22/1976/24. ő. e.

¹⁴⁸ MNL OL M-KS 288-22/1976/24. ő. e.

a szociálisan érzéketlen határozathoz, amely csakis a politikai szempontokat mérlegelte. E kényes szituációban a döntéshozókban és személyesen Grósz Károlyban markánsabban volt jelen a cenzori szerep, mint az ifjúságvédelmi attitűd, a társadalmi érzékenység.

A hetvenes évek második felében 30 magyar fiatal halt bele kábítószer-túladagolásba. Kubinyi Ferenc évek múltán újra megkereste Grósz Károlyt. Az osztályvezető 1978 januárjában válaszolt: „A levelében említett, meglehetősen összetett kérdéskört ismerem. Az ezzel kapcsolatos helyzetet az illetékes szervek a közelmúltban ismételten áttekintették és értékelésük alapján az az álláspont alakult ki, hogy a témára – s így az Ön ezzel kapcsolatos dokumentumműsorára – továbbra is embargót rendeljünk el”¹⁴⁹ – írta Grósz. Kubinyi Ferenc már a rendszerváltozás után – szavaiban nem kis személyes sértettséggel és közéleti indulattal – fogalmazott így erről a történetről: „A betiltók szemrebbenés nélkül – a párt mundérját, reputációját, kancsal és hazug állításait védelmezve – engedték, sőt elősegítették az értelmetlen ravatalok sokasodását.”¹⁵⁰

A Kubinyi-ügy drámai módon világít rá az agitpropoz vezető Grósz Károly szűk politikai-kommunikációs-társadalmi mozgásterére. Az Agitációs és Propaganda Osztály iratait és Grósz későbbi életútját is ismerve állíthatjuk: az utolsó főtitkár nem volt egy szociálisan érzéketlen figura, nem az a fajta apparatcsik volt, aki egyáltalán nem látta a hétköznapi embert, csakis a párt elvont érdekeit. Számos kisebb ügy, iratocska mutatja, hogy Grósz segítőkész pártember volt, de az előbb vázolt kábítószeres ügyben beleütközött saját személyes és politikai korlátaiba. Ha egy történet veszélyeztette a rendszer propagandaérdekeit, akkor nem lehetett más megfontolás, csak a pártállam érdeke.

Grósz Károlyhoz osztályvezetőként, majd a későbbiekben Borsod megyei és budapesti első titkárként is sokan fordultak segítségért. A visszaemlékezések és a levéltári források bizonyítják, hogy Grósz, ha tudott, valóban segített. Ez összefügghetett személyes karakterével, illetve a kádári elvárással is, miszerint minden panaszt ki kell vizsgáltatni – és ha az állampolgárok a párthoz folyamodnak segítségért, akkor ez a bizalom jele, s muszáj a pártfunkcionáriusoknak segíteniük a támogatást kérőknek.

Az ilyen ügyek nem feltétlenül említésre méltók e kötet keretei között: van, aki állást szeretne, van, aki lakást; akad, aki közbenjárást kér, de az is előfordul, hogy valaki bajba kerül, és a magánéleti csávából való kimászáshoz igényel lobbizást. Grósz jóindulatúan áll ezekhez a megkeresésekhez. Nem csak azoknak segít, akiket személyesen ismer. Egy dolog esetén érződik, hogy elhatárolódik, ha – úgymond – pártszerűtlen magatartásra kérnek – ebben nem partner. Csak illusztrációképpen idézünk egy kutatóorvos leveléből – egyébként Grósz ebben az ügyben is közbenjárt. „Ne haragudjon, hogy ismeretlenül zavarom, de olyan sok helyen és fórumon voltam már panaszommal, de mindenütt elutasítottak, hogy reménytelennek érezve igazam elismerését, közös ismerőseink tanácsa alapján fordulok Önhöz”¹⁵¹ – írja a kutatóorvos, aki persze talán a kötelező udvariasságon is túlmegy azzal, miszerint utal rá, Grósznak olyan a híre, hogy ő az a pártember, akit

¹⁴⁹ KUBINYI 1990: 61.

¹⁵⁰ KUBINYI 1990: 60.

¹⁵¹ A levelezés: MNL OL M-KS 288-22/1975/37. ő. e.

meg lehet keresni, akitől lehet segítséget kérni. Az egykori osztályvezető a későbbiekben erre a léthelyzetre némiképp árnyaltabban emlékezett vissza: „A pártban parancs volt, hogy panaszíródat kellett fenntartani, minden levélre válaszolni kellett, és az ügyeket meg kellett próbálni elintézni. Ez borzasztó terhet jelentett a pártnak, mert mindenki jött hozzánk panaszkodni. Az jött, aki már az államigazgatás mechanizmusában törvényesen minden utat végigjárt, és nem adtak neki igazat. Kijárók lettünk.”¹⁵²

Volt egy ügy, amelyben Grósz Károly közbenjárt, de az eset kínessá válhatott volna a számára is. Grósz szenvedélyes vadász volt, ez jelentett neki a pártbürokrácia stresszes világában igazi kikapcsolódást. Társadalmi munkában vállalta, hogy az egykori Magyar Rádió és Televízió vadásztársaságát vezesse. A vadásztársaság szerződéses kapcsolatban állt a Tolna megyei kölesdi termelőszövetkezettel. Az egyébként sikeres kölesdi téeszelnőkkel, Bányai Henrikkel szemben azonban 1976 tavaszán eljárást indítottak. A korszakban szokásos módon mindenféle vádat megpróbáltak felemlíteni a téeszvezetéssel szemben.¹⁵³ Az egész hercehurca hátterében az állt, hogy a megyei pártbizottság nem vette jó néven Bányai tevékenységét. A dokumentumokból kitűnik, ekkoriban súlyos belső feszültségek jellemezheték a kölesdi közösséget. A perpatvarban érintett különböző felek egyaránt megkeresték Grósz Károlyt, aki ebbe a helyi, kusza és méhkasszerű ügybe vadásztársasági szerepe miatt nyilvánvalóan váratlanul keveredhetett bele. Kisebb információtöredékek állnak a rendelkezésünkre arról, hogy Grósz próbált tájékozódni, talán informálisan közvetíthetett is. A Bányai Henriknek címzett levelében írásba is adta, hogy amennyiben szükséges az eljárás során, akkor „rendelkezésre áll”.¹⁵⁴ Annyit tudhatunk még erről a történetről, hogy a meghurcolás miatt Bányai kórházba került. Már a kórházból köszönte meg az egykori téeszelnök Grósz vele szembeni jóindulatát, s azt is kiemelte, hogy nagy hatással volt rá az agitprop osztályvezető, és sokat tanult tőle. Ezek nyilvánvalóan a kiszolgáltatott kisember gondolatai. Grósz segítőkészségét nem vonhatjuk kétségbe, de azzal a javaslatával, hogy Bányai bizzon benne, a párt illetékes fórumai tisztességesen lefolytatják ügyének vizsgálatát, a megsebzett téeszvezető nem sokra ment.

A következő kisebb ügy ismét Grósz Károly cenzori portréjához tehet hozzá néhány ecsetvonást. Grósz apparátsikként ellátta feladatait, elvégezte, amit muszáj volt megtennie a rendszer érdekében – mert a rendszerben hitt, azért szívesen dolgozott, de nem volt feleslegesen ügybuzgó. A cenzori karakterisztikájához hasznos adalék lehet az alábbi rádiós történet.

1979 szeptemberében hangzott el egy rádiós jegyzet Tito jugoszláv elnökről. Az adásban elismerőleg szóltak Tito külpolitikájáról, arról, hogy a jugoszláv rezsim képes egyfajta szintézist teremteni a kapitalizmus és a szocializmus között. Az eset azért lehetett kínos a magyar külpolitika számára, mert Moszkva akár értelmezhetette úgy is, hogy Magyarország e rádiós jegyzet adásba engedésével kikacsingat a szocialista táborból.

¹⁵² Róna Péter életútinterjúja Grósz Károlyval, 1995; videófelvétel. III. kazetta.

¹⁵³ A téeszvezetők hetvenes évekbeli végzálásáról mint agrártörténeti jelenségről: VARGA 2014: 320–344.

¹⁵⁴ Az ügy iratai: MNL OL M-KS 288-22/1976/42. ó. e.

(Más világ volt, amikor egy rádióműsorban elhangzottak potenciálisan még képesek voltak elérni egy hódító birodalom ingerküszöbét.)

Az agitprop osztály érezve a veszélyt, gyorsan tájékozódott az ügyben. A történet Achilles-sarka éppen az volt, hogy miként mehetett le a kommunista Magyarország hivatalos rádiójában egy ilyen, a közös tábor kánonjából némiképpen kiéneklő hang. Ekkor már természetesen közel sem a korábbi direkt cenzúra jellemezte a tömegtájékoztatási eszközök működését: a cenzúra leginkább utólagosan, illetve az öncenzúra zubbonyában jelent meg a mindennapi hírközlési munka során. Hárs István, a Magyar Rádió elnöke a Grósz Károly osztályvezetőnek írott levelében tájékoztatta a pártvezetést, hogy „a jegyzetnek nem lett volna szabad műsorba kerülnie, politikailag hibás volt”.¹⁵⁵ A rádióelnök leveléből arról is értesülhetett Grósz, hogy „a kellő politikai mérlegelés elmulasztásáért” Ónody György főszerkesztő és Nemes Gábor, a műsor szerkesztője elnöki figyelmeztetésben és negyedévi prémiummegvonásban részesült. Grósznak és az agitprop osztálynak ez az intézkedés bőven elég volt. Ha jött (volna) a moszkvai számonkérés, akkor fel tudták (volna) mutatni, hogy ők már intézkedtek is. Hogy szovjet-orientált megelőző diplomáciai csapásról lehetett szó, közvetetten megerősítheti a tény, miszerint Hárs István külön kérte, hogy Grósz a rádióelnöki döntésekről tájékoztassa Berecz Jánost, a KB Külügyi Osztályának vezetőjét is.

Azt már Nemes Gábortól tudjuk, hogy Ónody Györgyöt teljesen váratlanul érte a hivatalos számonkérés; a főszerkesztő mit sem sejtett a Tito-portréről. Magát a jugoszláv elnökről szóló jegyzetet egyébként Hajdú János, az ismert televíziós személyiség szakértőként írta. Őt nem kérték számon.¹⁵⁶ Nemes Gábor ezt utólag sem tartja sérelmesnek, mert úgy gondolja, az adott műsor tartalmáért neki mint szerkesztőnek kellett viselnie a felelősséget. A fiatal külpolitikai újságíró, későbbi nemzetközi tudósító csak az eset után több mint négy évtizeddel értesült arról, hogy a Tito-jegyzet ügye magáig Grószig is elért.¹⁵⁷

Grósz Károly osztályvezetőként folytatta korlátozott hatókörű publikációs tevékenységét is. Ahogy magasabb pozícióba jutott, úgy foglalkozott egyre többet kifejezetten politikai kérdésekkel. A korábbiakban inkább a kommunikációs-propagandaelméleti témák érdekelték, a hetvenes évek közepétől lassú változás kezdődik nála. Érdeklődése kinyílik a nagypolitika felé.¹⁵⁸ Osztályvezetőként számos olyan ügygel kell foglalkoznia, amelyeket bürokrataként muszáj volt menedzselnie, de minden bizonnyal különösebb élményt, lelki feltöltődést nem jelentettek a számára. A korábbi oldalakon néhány ilyen témát érintettünk. A hetvenes évek második felére azonban kezd kialakulni egy olyan terület Grósz életében, amely egyértelmű „sikerágazatnak” minősíthető.

Már egészen fiatalon kitűnt Grósz Károly kiváló kommunikációs képessége – talán eleve ez a talentum emelte ki a munkásfiatalok köréből, és válhatott belőle agitprop

¹⁵⁵ Hárs István levele Grósz Károly osztályvezetőhöz, 1979. szeptember 19. MNL OL M-KS 288-22/1979/16. ő. e.

¹⁵⁶ Mező Gábor kutatásai szerint Hajdú János a katonai elhárítás embere volt. Mező 2021: 24.

¹⁵⁷ Nemes Gábor-interjú, 2021.

¹⁵⁸ GRÓSZ 1975; 1976a; 1976b; 1977; 1978.

káder a szocializmus hajnalán. A hetvenes években egyre több helyre hívták előadni. Sokaknak feltűnt, hogy van egy pártkáder, aki kissé másképp beszél. „Meghökkenőnek tetszhet, de Simó Jenő¹⁵⁹ és Tóth Dezső¹⁶⁰ ideologikus handabandázása után szinte jólesett Grósz realisabb beszédét hallani, pedig tudtuk, hogy szerepe egyértelműen retrográdabb a kulturális politikában és a nagypolitikában egyaránt”¹⁶¹ – nyilatkozta Kőrösi József, a *Valóság* legendás főszerkesztője 1994-ben.

Barabás János, a későbbi KB-titkár számára a „szónok” Grósz mint jelenség az egyik első élmény a későbbi főtitkár személyét érintően: „Mivel ő egy kifejezetten jó előadó hírében állt, ezért sokszor vontuk be különböző rendezvényekre – az egyetemi KISZ-titkárok különböző országos rendezvényeire mindig kellett előadót hívni, aki a párt aktuális politikai kurzusáról valami jót mond. Őszintén szólva két használható előadó volt akkoriban a Központi Bizottság apparátusában ilyen középvezetői státuszban. Az egyik Berecz János, a másik Grósz Károly. Úgyhogy én így ismertem meg Karcsit mint előadót. Grósz kifejezetten jól, értelmesen beszélt, racionálisan érvelt, szimpátiát keltő előadó volt.”¹⁶²

Egyik, a kilencvenes években készült interjújában Berecz is úgy emlékezett vissza, hogy még nem is találkozott személyesen Grósszal, amikor már hallott róla mint előadóról. Magáról és Grószról a következőképpen beszélt: „Két ember, aki bárhol, bármikor megjelent, bármilyen előadásra fölkérték, vállalta. Még nem is találkoztunk, csak gyakran hallottuk: hasonlítunk egymásra, persze nem külsőleg.”¹⁶³ Állítólag Kádár és az „öregek” nem nézték jó szemmel a Grósz–Berecz-páros sikeres társadalmi megnyilvánulásait, de a két feltörekvő pártfunkcionáriust ez nem tántorította el az újabb és újabb, kisebb vagy nagyobb fórumokon való szerepléstől.

Vastagh Pál, későbbi Csongrád megyei MSZMP első titkár, a rendszerváltozás után igazságügyi miniszter is olyan tapasztalatokról számolt be, hogy Grósz népszerű előadó volt a mozgalmi szubkultúrában: „Volt alkalmam hallgatni még őt a ’70-es évek második felében különböző ifjúsági táborokban. Egyetemisták, egyetemi KISZ-vezetők körében népszerű előadó volt, sokban eltért gondolkodásmódja a többi pártfunkcionáriusétól. Mondanivalója is különbözött attól, amit a pártvezetés tagjaitól akkor megszoktak, megszoktunk. Éppen ezért volt ő népszerű ezekben a körökben, és ő is szívesen találkozott a Központi Bizottság osztályvezetőjeként is ilyen közeggel. Nyelvhasználata is eltérő volt. Nyelvhasználata, miként Pozsgay Imréné is a későbbiekben, különbözött a korszak politikusaitól. Grósz más stílusban beszélt, mint Pozsgay Imre, úgy tűnt, hogy bátrabban közelíti meg a problémákat, és őszintébben beszél róluk, mint ahogy azt egyébként

¹⁵⁹ Simó Jenő 1970 és 1974 között művelődési miniszterhelyettes, 1979-től 1987-ig a Színház- és Film-művészeti Főiskola rektora.

¹⁶⁰ Tóth Dezső 1977 és 1985 között művelődési miniszterhelyettes.

¹⁶¹ Kőrösi 1994: 98

¹⁶² Barabás János-interjú, 2020.

¹⁶³ SZÉP 1998: 14.

másoktól hallani lehetett. Ez a '70-es évek második felére vonatkozik, '76-tól kezdődően egy jóval frissebb, elevenebb, bátrabb megközelítést lehetett nála tapasztalni.”¹⁶⁴

A későbbi politikai szövetséges, Fejti György számára is az első emlékképek Grósz kapcsán az előadói szerepkört érintően jöttek elő. A fiatal Fejti még a Műegyetemen volt tanársegéd, amikor azt a feladatot kapták, hogy „ütős” előadókat hívjanak meg a nyári táborba. Az ilyen rendezvények „egyik favoritja” volt Grósz a hetvenes években, akinek „jó fellépése, jó előadókészsége”¹⁶⁵ volt. Fejti úgy emlékszik, hogy ilyenkor Grósz levette a zakót, „felgyűrte az ingujjat”, s lehetett látni, hogy „nem szürke, hanem van színe”, s nem fölmondja a kánont, hanem nyitott a világra.¹⁶⁶

Lovas Zoltán újságíró a hetvenes évek közepén Tatán, egy KISZ-vezetőket képző táborban találkozott először Grósz Károllyal: „Nem volt egy rossz fazon. Előző este a Tanút vetítették le nekünk, és a hatása alatt a tábor népe »Szevasztok Bástyák« üvöltéssel fogadta aznap Grószékát. Grósz kissé zavarban volt, de aztán jót röhögött az egészen. Nem volt egy ellenszenves ember. Tisztán, összefogottan beszélt, de semmiféle komolyabban nagy dolgot nem mondott. Szürke volt, a maga módján. Nem tűnt Kádár utódjának. Ha annak tűnt volna, akkor el is tűnt volna egykettőre.”¹⁶⁷

Még agitprop osztályvezetőként egy rádiós portréműsorban vallotta meg, hogy főnökei sokszor meg is „dorgálják” érte, hogy sok helyre megy előadni. Ekkor erről így beszélt: „Hát én nem tudok másképp élni és nem tudok másképp dolgozni. Minden héten tartok 2-3 gyűlést, nagygyűlést. Szóval nagy alatt most azt értem, hogy 600-800-1000-2000 emberrel találkozom. Emellett keresem minden héten a találkozási lehetőségeket, 5-6 alkalommal, kis, 5-6-8-10 fős csoportokkal.”¹⁶⁸ E mondatokból is kitűnik, hogy a hetvenes évek második felében Grósz Károly számára valóban az előadói mivolt jelenthette a szakmai presztízs valóságos, kézzelfogható forrását.

Bányász Rezső szerint „a kitűnő, kellemes társasági ember” Grósz Károlynak „jó mesélőkéje” volt. Ez a képesség a fórumok, előadások, rendezvények során nyilvánvalóan sokat segített. Bányász azt emeli még ki, hogy Grósz magyarra tudta fordítani a mozgalmi nyelvet: „Minden szavából az érződött, hogy jól ismeri a magyar valóságot, s nem híve az elméleti sablonoknak. Állásfoglalásaiban általában »liberális« volt, nem szeretete bonyolítani a problémákat.”¹⁶⁹

Grósz Károly osztályvezetői habitusában – a kádárista apparátus tagjaira jellemző merevség ellenére is – volt valami lezserség, ami ha a személyiség fejlődése tekintetében vizsgáljuk a karaktert, egyértelműen a rádiós évek szocializációjának tudható be.

„Szívesen ismerkedett, elegyedett szóba alkalmi folyosói találkozások során; nyitott, közvetlen, szinte laza társalgó volt, inkább érdeklődő, mint megnyilatkozó. Új ismerőseit megjegyezte, ismételt találkozások alkalmával keresztneven szólította, és természetes

¹⁶⁴ Vastagh Pál-interjú, 2020.

¹⁶⁵ Fejti György-interjú, 2020.

¹⁶⁶ Fejti György-interjú, 2020.

¹⁶⁷ Lovas Zoltán-interjú, 2020.

¹⁶⁸ Grósz Károly osztályvezetői interjúja, 1979.

¹⁶⁹ BÁNYÁSZ 1999: 189.

volt számára, hogy a KB apparátusi munkatársakkal tegeződjön¹⁷⁰ – emlékszik az apparatusik Grószra Őszi István diplomata. Barabás János szerint az agitprop osztály munkatársai „kifejezetten kedvelték Grósz Karcsit”. A későbbi KB-titkár úgy vélte, Grósz lényegesen befogadóbb volt, mint az osztálya, a stábja jó része:

„Grószra teljesen jellemző, hogy – mivel egy frissen gondolkodó, jó aggyal rendelkező, jó képességű pasi volt – mindig képes volt, hogy a beszélgetés, a beszéd közben, ha érez valamit, akkor változtasson. Egy intelligens ember volt. Kifejezetten. Szerintem ha az ő pszichológiai jellemzőit keressük, akkor nem a klasszikus műveltség vagy nem a nyugatias szemléletmód a jellegzetessége, hanem az intelligencia. A szellemi kapcsolatnak, a szellemi benyomásnak az intellektuális elemzése és gyors lefordítása, ez kifejezetten a Grósz személyiségének egy lényeges eleme szerintem¹⁷¹ – mondta Barabás János, aki a hetvenes évek második felében Grósz Károllyal együtt volt a tagja az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának.

Kovács László az MSZMP Külügyi Osztályának ifjú munkatársaként ismerte meg Grósz Károlyt. A későbbi külügyminiszter egy sokatmondó anekdotát elevenített fel az agitprop osztályvezetőről: „Egyszer az egyik igen tekintélyes főszerkesztőt a következőképpen figyelmeztette arra, hogy túllépte a pártvezetés tűréshatárát. »Ha még egyszer megjelenik a lapodban a legutóbbihoz hasonló bulvár stílusú írás, akkor leváltalak, és behozlak az MSZMP KB. Agit. Prop. Osztályára munkatársnak. A fizetésed persze sokkal alacsonyabb lesz, mint a jelenlegi, és ráadásul még meg is kell majd köszönnöd a megtiszteltetést!« A szigorú figyelmeztetés nagyon hamar elérte a célját.”¹⁷²

A hetvenes évek második felében Grósz Károly legfontosabb politikai szövetségese Berecz János volt, aki 1974-től a KB Külügyi Osztályát vezette.

„Berecz János és Grósz Károly között nemcsak szoros munkakapcsolat, hanem sok közös vonás is volt. Mindkettőjükre jellemző volt az alapos felkészültség, a széles látókör és a munkaterület határozott, erőskezü irányítása. A Központi Bizottság apparátusában mindketten erről voltak ismertek. Közismert volt szoros barátságuk is, így lényegében egyszerre voltak barátok és versenytársak. Az sem volt titok, hogy mindketten az osztályvezetőnél magasabb pozíciót tekintettek elérendő célnak, de mivel a munkaterületük nem ütközött, így konkrétan nem volt köztük rivalizálás¹⁷³ – elemzi Berecz és Grósz szövetségi kapcsolatának dimenziót Kovács László.

A két osztályvezető ekkoriban emberileg is kifejezetten közel állt egymáshoz, családlag is összejártak. Berecz kedvelte Grósz határozott kommunikációs karakterét.¹⁷⁴ A Grósz–Berecz-tandemet a magas szintű pletykákban egyre gyakrabban az ifjú törökök¹⁷⁵ epосzi jelzővel illették. Az idősebb pártvezetés egyértelműen tartott tőlük. 1975-ben az MSZMP XI. kongresszusa előtt sokan azt várták, hogy Berecz János és Grósz Károly

¹⁷⁰ Őszi István-interjú, 2020.

¹⁷¹ Barabás János-interjú, 2020.

¹⁷² Kovács László-interjú, 2020.

¹⁷³ Kovács László-interjú, 2020.

¹⁷⁴ Berecz János-interjú, 2020.

¹⁷⁵ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 40.

akár még a Politikai Bizottságba is bekerülhet – végül még a Központi Bizottság tagjai sem lettek.

Gosztonyi Péter történész a hetvenes évek Magyarországot a „pangás korszakának” tekintti: „Ebben nem Grósz Károly és nem Berecz János a hibás. Az történt, hogy végre találtak olyan új kádereket, akiknek már nem volt sok közülük a Rákosi-féle párthoz. A hetvenes években ezek az emberek még fiatalok, tele vannak életkedvvel, ötlettel. Ha kezükbe adtak volna bármiféle hatalmat, ők valószínűleg kezdtek volna vele valamit.”¹⁷⁶ A történész feladata a tények elemzése, értékelése; Gosztonyi Péter is csak eljátszott a gondolattal – amit a historikus elme is megtehet –, hogy mi lett volna, ha Berecz János és Grósz Károly legalább egy bő évtizeddel hamarabb érdemi befolyáshoz juthat. A kérdés persze, még ha történész is teszi fel, csupán költői. Grósz és Berecz a hetvenes évek második felében inkább távolodott a hatalmi centrumtól. Aczél György fel is vállalta, hogy mindent megtesz, hogy távol tartsa a hatalomtól az ifjú törököket, az 1972-es „puccskísérlet” utánpótlás csapatát.¹⁷⁷

Osztályvezetői tevékenysége során Grósz Károly jelentések, beszámolók tucatjait gyártotta. Megszámálhatatlan mennyiségű Grósz-iratot találunk a korszakra jellemző nyelvi panelek kavalkádjával. E dokumentumok történeti értelemben nem feltétlenül relevánsak. (Csak példálózó jelleggel, ilyen tipikus mondatokra gondolunk: „Nagy örömmel fogadta a magyar közvélemény, hogy Kádár János elvtársat ismét a Központi Bizottság első titkárának választották [...]. Széles körben megnyugvást váltott ki, hogy a párt politikai irányvonala változatlan. [...] Az ipari üzemekben jó a munkakedv, az üzemi légkör [...]. Javult az anyagellátás. Ütemesebbé, kiegyensúlyozottabbá vált a termelés.”¹⁷⁸)

Az esetek túlnyomó többségében ezek a források nem térnek el a hetvenes évek átlagos pártirataitól,¹⁷⁹ de alkalmanként felbukkannak „grószosabb” mondatok is – megjelennek azok a stílusjegyek, amelyeket a magyar közvélemény majd 1987-től, kormányfői kinevezésétől ismerhet meg. Ennél azonban izgalmasabb, amikor ezekben a szövegekben, akár csak néhány mondat vagy gondolat erejéig – a kádári miliőtől függetlenül –, óhatatlanul kikukucskál a valóság. Egy 1976. március 6-i jelentésben olvashatjuk, hogy a gazdaságpolitikai pártnapokon a felszólalók sürgették „a termelést kiszolgáló egységek jobb összhangjának megteremtését”,¹⁸⁰ a különböző gazdasági érdekek hatékonyabb koordinációját és a „helyi tervek demokratikus előkészítését” is. E rendkívül enyhén kritikus szövegblokkok mai szemmel nézve szinte észrevehetetlenek, de akkoriban Kádárnak szemet szúrhattak. Az 1977. február 14-én kelt Grósz-jelentés beszámolt arról, hogy

¹⁷⁶ ZELEY 1990: 16.

¹⁷⁷ RÉVÉSZ 1997: 221.

¹⁷⁸ Jelentés a pártélet eseményeiről és a lakosság hangulatáról, 1975. március. MNL OL M-KS 288-11/3932. ő. e.

¹⁷⁹ Szerencsés Károly az 1970-es évtizedről szóló könyvében írja, hogy a korabeli hangulatjelentésekről általánosságban elmondható, hogy a „valóságtól elrugaszkodottak”, és a „tényleges hangulatot nem tükrözik”. SZERENCÉS 2010: 98.

¹⁸⁰ Tájékoztató az időszerű gazdasági kérdésekről tartott pártnapok tapasztalatairól, 1976. március 9. MNL OL M-KS 288-41/259. ő. e.

az aktuális állami hitelfelvétel „széles körben keltett visszhangot”, és sokan aggódnak „az ország további eladósodása”¹⁸¹ miatt. A dokumentum bizalmas minősítést kapott, de ilyen forrásokban sem volt ildomos az államadósság kapcsán aggodalmaskodni ekkoriban – főleg nem egy KB-osztályvezető részéről.

Nem csak a gazdaságpolitika tekintetében jöttek azonban elő kritikusabb elemek: „A marxista kritika – a szövetségi politika helytelen értelmezéséből adódóan, s mert a kulturális politika sem ösztönözte eléggé a vitákat – nem tanúsít kellő vitakészséget a nem marxista nézetekkel”¹⁸² – olvasható az 1977. esztendő IV. negyedévéről szóló jelentésben. E dokumentumban Grósz azt is leszögezte, hogy „az állami irányítás fejlődött, de elvi, tartalmi színvonala elmaradt a decentralizálási folyamatból eredő követelményektől”.¹⁸³ A beszámoló azt sem hallgatta el, hogy az új iskolák építése „vontatottan” halad, s a tervek teljesítésétől elmaradtak. A pártirányítás közvetett bírálataként is felfogható az az elem, hogy a közvéleményben sokan vannak, akik szerint „a vezetés nem szerez következetesen érvényt a határozatoknak, rendeleteknek”.¹⁸⁴

1978 júliusában az egyik tájékoztatóban Grósz Károly ismét jelezte a Központi Bizottság tagjainak azt a nép körében meglévő aggodalmat, hogy „veszélyes”¹⁸⁵ a nyugati adósságállomány növekedése. A jelentésben az is olvasható, hogy a központi intézkedések végrehajtásában nincs fegyelem: „többek szerint a problémák okait már felismertük, de mégis minden marad a régiben.”¹⁸⁶

Az egyik legkritikusabb hangvételű Grósz-beszámoló az 1979. tavaszi pártnapok tapasztalatairól szól. Az államadósság témája újra terítéken volt: „Változatlanul sokan nem értik, vitatják a külföldi kölcsönök felvételének szükségességét, gyakoriságát és mértékét. Egyes felszólalók tartanak attól is, hogy eladósodásunknak érzékelhető következményei lesznek.”¹⁸⁷ A jelentés mellékleteként Grósz Károly részletesen felsorolta a különböző rendezvényeken elhangzó kérdéseket. S a viszonylag nyílt kérdések egymás után sorakozása kétségtelenül hathatott Kádár Jánosra úgy, hogy Grósz azonosul e témafelvetésekkel. Nézzünk néhány feltett kérdést:

„– A kormányzati szervek miért nem tettek előbb olyan konkrét intézkedéseket, amelyekkel a népgazdaság helyzetében fokozatosan bekövetkezett romlást meg tudták volna állítani?

– Reális-e az a remény, hogy már 1979-ben javul a népgazdasági egyensúly, mivel az elmúlt években sem sikerült a kívánt mértékben növelni a kivitelt?

¹⁸¹ Jelentés a pártélet és a lakosság hangulatáról, 1977. január. MNL OL M-KS 288-11/4282. ő. e.

¹⁸² Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak, 1977. IV. negyedév. MNL OL M-KS 288-11/4369. ő. e.

¹⁸³ Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak, 1977. IV. negyedév. MNL OL M-KS 288-11/4369. ő. e.

¹⁸⁴ Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak, 1977. IV. negyedév. MNL OL M-KS 288-11/4369. ő. e.

¹⁸⁵ Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak, 1978. II. negyedév. MNL OL M-KS 288-11/4375. ő. e.

¹⁸⁶ Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak, 1978. II. negyedév. MNL OL M-KS 288-11/4375. ő. e.

¹⁸⁷ Tájékoztató az időszerű gazdasági kérdésekről tartott pártnapok és a politikai vitakörök tapasztalatairól, 1979. április 3. MNL OL M-KS 288-22/1979/46. ő. e.

– Gazdaságunk külső egyensúlyi helyzete »szemünk láttára« fokozatosan romlik, a megtett intézkedések nem voltak hatásosak. Előreláthatólag a jelenlegi megbomlott népgazdasági egyensúly mikor áll helyre?

– A nyugati árváltozások begyűrűzésén kívül felelősek-e gazdasági vezetőink az egyensúly megbomlásáért, és történtek-e emiatt felelősségre vonások?

– Magyarországon jelenleg kb. 1 millió ember jövedelme a létminimum körül van. Mi ennek az oka?

– A beruházások korlátozása hogyan érinti az életszínvonal további alakulását?

– A beruházások túlméretezéséért, vontatott megvalósulásáért kit vagy kiket terhel a felelősség?

– Mekkora a hitelállományunk? Eladósodásunk növelhető-e »meggrázkódtató« következmények nélkül?

– A közvélemény egy része népgazdaságunk külföldi eladósodásáról beszél. A valóságban milyen arányú népgazdaságunk hiteltartozása?

– A gazdasági élet területén tapasztalt hibákat gyakran a vezetők hozzá nem értése okozza. Miért nem vonják felelősségre következetesebben a vezető beosztásúakat, ha mulasztást, hibát követnek el?»¹⁸⁸

1979 tavaszától egyértelműen fogy a levegő az osztályvezető körül. Tétényi Pál – aki akadémikusként az államélet befolyásos és tájékozott szereplője volt, 1979-ben pedig a Minisztertanács Tudománypolitikai Bizottságának a titkára – életútinterjújában arról beszélt, hogy Marjai József egykori miniszterelnök-helyettestől úgy tudja, Grósz Károlyt azért váltották le az osztályvezetői posztról, mert „olyan drasztikus színben tüntette fel” az 1979-es nagy áremelés visszhangját, amit a pártvezetés más forrásai nem erősítettek meg. „Nekik az volt a meggyőződésük, hogy ezt eltúlozták”¹⁸⁹ – emlékszik Tétényi.

Megnéztük az érintett két Grósz-jelentést, amelyek az 1979-es áremelések hatását elemezték. A közvélemény hangulatáról a július 30-i dokumentum nem mulasztja el közölni, hogy az emberek „szenvedélyesen ostorozzák” a pazarlást, egyúttal jónak látnák az „állami gépkocsik számának csökkentését” és a „túlburjánzó adminisztratív létszám mérséklését”.¹⁹⁰ A szövegben a „nagy ellenérzés”, a „nehezen értik meg” és „a korábbinál élesebb hangvétellel bírálják” panelek is szerepelnek. „Az áremelés jelentősen sújtja az alacsony keresetűeket” – írta Grósz, aki arról is szólt, hogy „elkeseredettség” tapasztalható a kisebb jövedelemmel rendelkező állampolgárok körében.

„Egyes vélemények szerint a gazdaságpolitikai döntések meghozatalánál a vezetés kapkod, nem számol kellően az intézkedések hatásával. Többen a gazdasági problémákért kizárólag a vezetőket teszik felelőssé. Munkájukat esetenként koncepció nélkülinek, egy

¹⁸⁸ Tájékoztató az időszerű gazdasági kérdésekről tartott pártnapok és a politikai vitakörök tapasztalatairól, 1979. április 3. MNL OL M-KS 288-22/1979/46. ő. e.

¹⁸⁹ Interjú dr. Tétényi Pál akadémikussal 2003: 187.

¹⁹⁰ Tájékoztató a Titkárságnak az áremelések lakossági fogadtatásáról, 1979. július 30. MNL OL M-KS 288-22/1979/46. ő. e.

részüket tehetetlennek minősítik”¹⁹¹ – ezek a mondatok már a szeptember 5-i Grósz-dokumentumban találhatók. Tény, kevés olyan politikai vezető akad, aki szívesen olvas ilyen sorokat a beosztottja tollából. Kádár János minden bizonnyal azt sem vette jó néven, amikor azt látta a hivatalos jelentésben, hogy az általa irányított pártállam legfelsőbb szinten meghozott gazdaságpolitikai döntései miatt „szinte minden társadalmi rétegben megnőtt a bizonytalanság érzete”.¹⁹² Grósz Károlyt 1979 őszén leváltották az osztályvezetői pozícióról, ekkor véget ért évtizedes agitpropos karrierje.

A Szegő Andrásnak adott 1993-as interjújában Grósz Károly egész agitpropos pályafutását sommásan értékeli: „Tékozló fiúként kezeltek ugyan, időnként megbüntettek, félreállítottak, próbáltak megregulázni, de ki nem taszítottak. A pártfegyelem nevében házon belül igyekeztek elrendezni a dolgokat. Másrészt pedig lehetett bárkinek bármilyen elmarasztaló véleménye rólam, utálhattak, tarthattak faragatlan alaknak, azt senki nem vonhatta kétségbe, hogy dolgozok, mint egy barom. Napi húsz órát is, ha kellett! Olyan, aki páváskodni, hatalmaskodni, villogni akar, tülekedett annyi, mint égen a csillag, olyan azonban, aki gürített és megcsinált mindent... hát, alig-alig. Ezért tűrtek meg.”¹⁹³

A párt fenegyereke, a dolgos tékozló fiú – láthatóan, érzékelhetően ez volt Grósz önképe. A szorgalmas fenegyerek, aki huszonöt évig tevékenykedett propagandistaként.

Vitézy László az életútinterjú egyik megfelelő dramaturgiai pillanatában azt is megkérdezte Grósztól, hogy agitproposként kellett-e hazudnia. „Azt, hogy hazudni kell, azt nem éreztem. Azt, hogy mást várnak, mint ami valójában a valóságban van, ezt éreztem”¹⁹⁴ – jött a többretegű válasz a sokat tapasztalt kommunista kommunikációs szakembertől.

Grósz Károly az Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjeként a Kádár irányította pártállam hatalmi gépezetének egyik fontos aktora volt. Egy KB-osztályvezető a mai kategóriák alapján államtitkári pozíciónak feleltethető meg. Magas rangú közszereplőként Grósznak viselnie kell a történelmi felelősséget a hetvenes évek kádári pangásáért és a korabeli torz médiaviszonyokért.

Külső megfigyelőknek úgy tűnhetett, s Grósz Károly maga is úgy érezte, hogy amikor 1979 késő őszén elhagyta a Fehér Házat, akkor egy bukott ember távozott a pártközpontból.

¹⁹¹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a fogyasztói érintkezésekkel kapcsolatos közhangulat alakulásáról, 1979. szeptember 5. MNL OL M-KS 288-22/1979/46. ő. e.

¹⁹² Jelentés a Politikai Bizottságnak a fogyasztói érintkezésekkel kapcsolatos közhangulat alakulásáról, 1979. szeptember 5. MNL OL M-KS 288-22/1979/46. ő. e.

¹⁹³ SZEGŐ 2003: 290.

¹⁹⁴ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 6.

Vákát

Száműzetésben vagy emelkedő pályán?

A Politikai Bizottság 1979. november 13-ai ülésén nevezte ki hivatalosan Grósz Károlyt a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártbizottság első titkárává.¹⁹⁵ Formálisan erre a megyei pártbizottság csak november 21-én ütötte rá a pecsétet¹⁹⁶ – az ülésen az országos pártvezetést Korom Mihály, az MSZMP KB titkára képviselte.¹⁹⁷ Az állampárt Központi Bizottsága csak december 6-án, vagyis utólag hagyta jóvá Grósz új borsodi pozícióját.¹⁹⁸

A novemberi megyei pártbizottsági ülésen Korom Mihály „tapasztalt pártmunkásként” jellemezte Grósz Károlyt. A KB-titkár többek között azzal indokolta Grósz javasolt kinevezését, hogy képes „kontaktusokat” teremteni: „olyan elvtárs, aki fogékony az újra.”¹⁹⁹ Grósz helyi beágyazottságát illusztrálja egy apró kiszólás. Deme László, a megyei pártbizottság titkára jelezte, hogy évtizedes politikai ismeretség van közöttük, így megértést kért a plénumból, de számára az új első titkár továbbra is egyszerűen csak Grósz Karcsi. Deme arról is beszélt, hogy Grósz „politikai bátorság és politikai érettség” jellemzi. Grósz Károly a formális megválasztása utáni első beszédében kifejezte, hogy új borsodi beosztásában is a „párt ügyét” kívánja szolgálni, de a rá jellemző kendőzetlen fogalmazással azt is világossá tette: annak ellenére, hogy „örömmel” kezd bele új munkájába, ezzel az új pozícióval „emberi és egyéni gondjai” szaporodtak.²⁰⁰

„Grósz bejárt minden szintet a pártban, tehát volt fent is és lent is, és valamennyit nyavalygás nélkül átvészelte”²⁰¹ – jellemzi Grósz pártfunkcionáriusi habitusát röviden Thürmer Gyula, aki ekkoriban még csak távolról szemlélte a borsodi első titkár politikai szárnybontogatását. Tény, hogy Grósz nem akart Miskolcra (vissza)kerülni, de miután a döntés megszületett, már „nyavalygás nélkül” próbálta felmérni az új posztjából fakadó lehetőségeket és kényszereket.

1990-ben, a rendszerváltozás „legforróbb” időszakában jelent meg a *Szánkéi Simbun* című japán lapban egy Grósz-interjú, amelyben az egykori pártfőtitkár arról beszélt, hogy „a legelső reformerek közé tartozónak vallja magát, aki már 1978–1979-ben összeütközésbe került az akkori pártvezetéssel, ezért nem is kaphatott fontos posztot”.²⁰² A szöveg egyértelműen arra utal, hogy 1979-ben hiába került az ország második legnagyobb megyéjének az élére, az számára nem volt kellőképpen „fontos” pozíció.

¹⁹⁵ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1979. november 13-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/785. ő. e.

¹⁹⁶ Ülést tartott a megyei pártbizottság 1979: 1.

¹⁹⁷ Az MSZMP Titkársága 1979. november 19-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-7/593. ő. e.

¹⁹⁸ Az MSZMP Központi Bizottsága 1979. december 6-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-4/167. ő. e.

¹⁹⁹ Jegyzőkönyv az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártbizottságának 1979. november 21. üléséről. MNL BAZVL XXXV.1. 265. d. 1-2. ő. e.

²⁰⁰ Jegyzőkönyv az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártbizottságának 1979. november 21. üléséről. MNL BAZVL XXXV.1. 265. d. 1-2. ő. e.

²⁰¹ FRANKA 2004: 340.

²⁰² Grósz: Kész vagyok visszatérni a politikai életbe 1990: 3.

Vitézy László 1992-ben megkérdezte Grósz Károlytól, hogy bukásként értékelhető-e a „miskolci száműzetés”. A válaszban Grósz a száműzetés kifejezést sem kívánta különösebben árnyalni, hanem csak ennyit mondott: „Hát igen, van, aki annak minősíti, bukásnak.”²⁰³

Kanyó András, az egykori hírszerző, újságíró és lapszerkesztő visszaemlékezésében úgy látja, Grósz 1979-ben valóban „száműzték a hatalom központjából”.²⁰⁴ Kanyó szerint azonban ez a „száműzetés” jót tett, „előnyére vált”: „Kicsiben láthatta az országot, tisztább képet nyerhetett a valóságról, mint a Jászai Mari téri ködös magasságból.”²⁰⁵

A borsodi első titkár

Furmann Imre – aki 1979-től 1986-ig a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség ifjúságvédelmi csoportjának ügyésze volt, majd a rendszerváltozás után az MDF alelnöke – egyedi módon elevenítette fel, hogy milyen volt a közvélekedés Grósz Miskolcra érkezésekor: „Kifejezetten reformerként jött a megyébe, a helyi kiskirályok hatalmának letörésére küldte le a párt [...]. Amikor Grósz lekerült hozzánk, akkor ő nagyon nyitott embernek számított a pártban. Aztán a rendszerváltás közeledtével megzavarodott”²⁰⁶ – nyilatkozta 2003-ban Furmann.

Grósz közel két évtized után tért vissza Miskolcra, ahonnan 1984-ig irányította a megyét. Egy helyi városi legenda szerint egyszer azzal fenyegetőzött: ha a munkások valamikor az utcára merésznének vonulni, akkor a tüntetők számítsanak rá, hogy szembetalálkoznak „a munkásörökkel, rendőrökkel, esetleg a katonákkal is”.²⁰⁷

A Grósz-életútban sehol sem bukkanunk annyi mítoszra, legendás elemre, mint a nyolcvanas évek elejének a miskolci korszakában. A borsodi származás, a helyi beágyazottság, az egyre komolyabb tapasztalat, aminek a birtokában van, és az önérteten ütött seb (az országos magasságokból mégis vidékre huppan vissza) együttesen okozhatta, hogy hihetetlennek tűnő történetek sora bontakozott ki itteni működéséről.

„Azt beszélték róla pesti újságíróberkekben, hogy borsodi Mátyás királynak is hívták, merthogy gyalogosan, teljesen hétköznapi kisemberként – viszonylag alacsony is volt egyébként – elment helyekre, és nem mondta meg, hogy kicsoda, és úgy próbált érdeklődni a problémák iránt”²⁰⁸ – említ egy Grósz személyét érintő miskolci „legendát” Franka Tibor, aki az 1990-es években több interjút is készített a már nyugdíjas főtitkárral.

„Grósz Károly Miskolcon, Tapolcán kapott egy szolgálati lakást, és eleinte a városi autóbusszal járt be a megyei pártbizottságra. Megtartotta volna a jó szokását, de híre ment, hogy a megállóban vagy a buszon szóba lehet vele elegyedni. Végül, amikor

²⁰³ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 40.

²⁰⁴ KANYÓ 2016: 403.

²⁰⁵ KANYÓ 2016: 403.

²⁰⁶ RÉVÉSZ 2003.

²⁰⁷ SZENDREI 1990.

²⁰⁸ Franka Tibor-interjú, 2020.

már egyszerre tízen is várták a buszmegállóban, és megelégette az ilyen rendkívüli fogadóórákat, kénytelen volt autóba ülni”²⁰⁹ – ezt a legendás elemet már Szántó István miskolci újságíró elevenítette fel.

A népnyelv megőrizte ezeket a mitikus ködbe vesző történeteket. Ami tény, Grósz valóban – főleg Miskolcra visszakerülése elején – gyakran buszozott, akkor hallhatta is, amint kérdezik az emberek, hogy „te, ez az?”²¹⁰ Többnyire azonban, ha csak lehetett, egy átlagos Zsigulit hajtott saját maga, sofőr nélkül. Ennek is van viszont „Mátyás királyos” karakterisztikája: borsodi első titkárként nem a neki protokoll alapján egyébként kijáró Mercedesszel utazott, mert akkor túl könnyen felismerték volna, és ha éppen inkognitóban szándékozott valahol a megyében szétnézni, akkor egyből tudták volna az állampolgárok, hogy itt van a főnök.

Amikor Grósz Károly húszesztendőnyi budapesti lét után, 1979-ben megérkezett Miskolcra, a megyei pártbizottságon csak három olyan munkatársat talált, akik egykoron a kollégái voltak. Az első összmunkatársi értekezleten azt mondta a munkatársaknak: „Egyetlen kérésem van; rólam semmit ne higgyenek el, amit mondanak, se jót, se rosszat! Gyűjtsenek személyes tapasztalatokat!”²¹¹

Az első időszakban nehezen viselte a vidéki élet jellegzetességeit – így beszélt erről egy korabeli hangfelvételen: „Pesten kiléptem a pártközpont kapuján, s énnkem, ha kedvem volt, elmentem egy nagyfröccsöt inni, és még senki nem mondta, hogy részes vagyok. Mert engem tényleg nem látott senki négykézláb mászkálni. Ha jólesett, bementem egy borkóstolóhoz, megittam valamit. Ha én el akartam menni valahova a feleségemmel, villamossal meg busszal, akkor nem néztek így rám, így mint itt. Szóval ez a vidéki életforma. Ezt nekem elég nehéz elviselni.”²¹²

László Ágnes újságíró – aki a hetvenes évekből ismerte Grósz, s a későbbiekben több fontos interjút készített a politikussal – említi, hogy a borsodi első titkár Miskolcra kerülése után egy ideig helyben alig-alig vadászott. Részben másik hobbijt választott, horgászni kezdett: „Rájött, hogy a vadászás veszélyes dolog a politikusok körében. A vadászbártságok olyan kiváltságnak számítottak, amelyekkel sok minden megszerezhető, illetve eltussolható volt. Aztán, amikor megyei titkár lett Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, visszafogottabb lett a vadászattal, és megtanult horgászni. Ennek a híre hamar elterjedt a városban, a megyében és az elvtársak mindenhol kiürítették a horgászfelszerelési boltokat. Ilyen volt a világ akkoriban. Szerintem Grósz tisztességes politikus volt, és pontosan az unokájától tudjuk, hogy szinte semmilyen vagyont nem gyűjtött össze”²¹³ – mondja László Ágnes, aki 2009-ben hosszú interjút készített Grósz nem közszereplő unokájával, Tamással. Abból az interjúból tudhatjuk meg, hogy Grósz Károly borsodi első titkárként „klasszikus” nagypapa volt, aki törődött az unokáival. Tamás 1981-ből említi egy jelképes történetet: „Az egyik legemlékezetesebb gyerekkori emlékem, amikor először vitt

²⁰⁹ SZÁNTÓ 2020.

²¹⁰ Öt év a harmincötéből. A Kossuth Rádió interjúja Grósz Károllyal, 1980. március 12. Hangfelvétel.

²¹¹ Öt év a harmincötéből. A Kossuth Rádió interjúja Grósz Károllyal, 1980. március 12. Hangfelvétel.

²¹² Hangfelvétel, 1980. szeptember 21.

²¹³ László Ágnes-interjú, 2020.

el magával vadászni. Hatéves voltam, amikor fácánvadászatra mentünk. Emlékszem, óriási hó volt, nekem derékig ért, fogta a kezem, és vonszolt maga után a buckákon át. Én pedig rendkívül biztonságban éreztem magam vele. A jelenet ma is filmszerűen pereg le előttem. Sokat mesélt az erdőről, az állatokról, és biztos, hogy akkoriban »fertőződtem meg« az erdőjárás, a vadászat élményével, és követtem felnőttként is ezt az utat.”²¹⁴ Amikor Tamás nagypapája borsodi első titkár volt, akkor hétvégeente Budapestről mentek hozzájuk az unokák a szüleikkel együtt. Az ilyen családi eseményekkor Grósz Károly rendszeresen maga főzött, segédkezett az étel feltálalásában. Hogy a nagyapja ismert ember, egy családi temetőlátogatáskor tapasztalta meg Grósz Tamás; feltűnt neki, hogy az emberek megnézik őket.²¹⁵ Grósz Károly Miskolcon a nyolcvanas évek elején már közismert embernek számított. Ez az állapot vált a későbbi években országos jelenséggé.

„Nagypapám puritán beállítottságú volt. Nem szerette magánéletében a feltűnést, a fényűzést, szabadidejét legszívesebben családi körben, szűk baráti körben valahol a természetben töltötte. Puritán jelleme mellett közvetlen, szokimondó ember volt. Ezt sokan tisztelték benne. Vagyonokat nem halmozott fel. Halálakor örököseire a gödöllői házán kívül minimális érték maradt hátra. Fontos volt számára a család, fiai, unokái. Ugyan munkája miatt sokat volt családjától távol, unokái számára klasszikus nagypapa volt. Gyakran együtt kirándultunk, horgásztunk, a hétfőgécen rendszeresen nagycsaládi közös ebédek, szeretett főzni. A nehéz időkben is erőt adott neki a család. Nekem arról nincs konkrét emlékem, információm, hogy a vadászatot tudatosan helyettesítette a horgászat. Igaz, hogy egy időben sokat horgászott, de az igazi szenvedély mindig is a vadászat volt. A vadászat gyökerei nem politikai indíttatásúak. Fiatal kora óta szerette, járta a természetet, családjával, kisgyermkeivel gyakran kirándultak, táboroztak, vadásztak a Bükkben. Ez a szenvedélye politikai pályafutását is végigkísérte. Jobban szeretett egyedül vagy szűk baráti társaságban vadászni. A protokolláris vadászati összejöveteleket nem annyira kedvelte, ha lehetett, ezeket kerülte”²¹⁶ – elevenítette fel emlékeit Grósz Tamás.

Grósz Károly az erdő iránti szenvedélyét az erdész nagypapjától örökölte. Tőle tanult meg például gombászni. A Szász Imre újságírónak adott, 1980-as interjújában a megyei első titkár Grósz arról beszélt, hogy vadászni is azért szeret, mert akkor kint lehet az erdőben: „Még ma is előfordul eső után, hogy kimegyek hajnalban, nekítámasztom a puskát egy fának, és vadászat helyett gombát szedek.”²¹⁷

„A pártbizottsági liftben láttam először. Grósz egy laza férfi volt. Viccelődött, kérdezősködött, érdeklődött, nyitott volt. Nekem az volt a benyomásom, hogy az életének minden percében vesz föl információkat a környezetéből és próbál kommunikálni; számára minden apróság fontos, ebből áll benne össze a kép”²¹⁸ – emlékszik vissza Szűcs Erika, a későbbi szociális és munkaügyi miniszter, aki a nyolcvanas években a miskolci

²¹⁴ LÁSZLÓ 2009: 304.

²¹⁵ Grósz Tamás-interjú, 2020.

²¹⁶ Grósz Tamás személyes közlése; 2022. február 8.

²¹⁷ SZÁSZ 1984: 270.

²¹⁸ Szűcs Erika-interjú, 2020.

pártbizottság munkatársa volt. Szűcs Erika fontosnak tartotta azt is kiemelni, hogy Grósz egészen másképpen viselkedett a pártházi kollégákkal is, mint az elődei; más, nyitottabb vezetői stílust honosított meg Borsodban.

Grósz Károly első titkársága változást hozott a helyi politizálás stílusában is. Igyekezett csökkenteni a pártbizottsági munka fölösleges túladminisztráltságát. „Nem kell minden részletkérdést rögzíteni, szabályozni. Vannak olyan dolgok, amelyek szerves részévé váltak a politikai tevékenységnek, ezeket nem kell határozatba foglalni”²¹⁹ – fogalmazott például a megyei pártbizottság 1981. május 7-i ülésén. Az alábbi (szintén 1981-ben elhangzott) gondolatok pedig egy kifejezetten nagyvonalú politikai szereplő megnyilvánulásának tekinthetők: „A politika sodrában, az érvek és ellenérvek összeütközésében megfogalmazódnak olyan mondatok, amelyek később nem bírják ki a kritikát. Nem kell ettől félni. Enélkül nem lehet politizálni.”²²⁰

Siska András, aki személyi titkárként dolgozott a Borsod megyei első titkár mellett, arról beszélt, hogy Grósz „jó főnök volt”, de tudott határozott is lenni; a megyei pártapparátust egyértelműen kézben tartotta. Igényelte, hogy a döntések előtt minél több információ a rendelkezésére álljon. A munkatársaktól kapott szóbeli tájékoztatók alatt rendszeresen jegyzetelt, a nyilvános rendezvényekre már az esemény előtt egy hónappal elkezdtek felkészülni. „Nem volt olyan érzésem Grósz megyei első titkársága során, hogy egy olyan ember mellett dolgozom, aki országos karrier előtt áll. Közvetlen munkatársaként soha nem tapasztaltam, hogy úgymond a politikai előrejutása érdekében tett volna bármit. Egyszerűen csak tette a dolgát”²²¹ – mondja Siska András.

A miskolci Grósz-legendárium része volt az is, hogy ha úgy hozta az élet, akkor a pártbizottsági első titkár személyesen ment ki egy építészeti hatósági ügyben – amennyiben úgy érezte, a tanács bürokratai packáznak az emberekkel – mérőeszkőzzel a kezében, és mérte le az ingatlan adatait: „Beültem a kocsiba, elmentem, és vittem egy colostokot. Oszt lemértem. Mert ez egy halál egyszerű dolog, ez most vagy 17 méter, vagy 32 méter. Ennyit már én is meg tudok csinálni. Utána felhívtam a tanácselnököt, hogy legyen szíves, vegyen ő is egy colostokot, és menjen ki és mérje le! Várom a tájékoztatást, de már tudom, mert hát az első percben tudtam, hogy a panaszosnak igaza van”²²² – hallható Grósz Károly egy 1980-as hangfelvételen, amint erről a jelenségről beszél.

Amikor Grósz Károly az 1980-as évtizedben megkezdte munkáját a borsodi megyeszékhelyen mint első titkár, a mindennapi élet sokkal szélesebb területeivel lett kénytelen szembesülni. Ez a hétköznapi valósággal való találkozás abba az irányba lökte Grósz, hogy egyre kritikusabban gondolkodjon a társadalmi problémákról. Ebből is fakadt, hogy közéleti érdeklődése a gazdasági kérdések felé fordult. Grósz ösztönösen és hétköznapi tapasztalatai alapján is érezte, hogy a gazdaság megújhodása érdekében sok változtatásra

²¹⁹ Jegyzőkönyv az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártbizottságának 1981. május 7-i üléséről. MNL BAZVL XXXV.1. 293. d. 4. ő. e. (15.).

²²⁰ Jegyzőkönyv az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártbizottságának 1981. május 7-i üléséről. MNL BAZVL XXXV.1. 293. d. 4. ő. e. (15.).

²²¹ Siska András-interjú, 2023.

²²² Hangfelvétel, 1980. szeptember 21.

lenne szükség. Tudta, hogy a reformok viszont társadalmi konfliktusokat okoznak: „Vitat-
hatatlan, hogy a társadalmi korszellem konzervativizmusa és a valóságos társadalmi
igény között komoly konfliktus van.”²²³ Borsodi első titkárként egyre kendőzetlenebbül
fogalmazott meg társadalomkritikát: „Valahol a kisszerűség, az irigység, a bátortalanság,
a kényelem is újratermelődik.”²²⁴ Nyilatkozataiból nyilvánvalóan kitetszik a gazdasági
változás iránti szenvedélyes igény. A borsodi első titkár nem félt kimondani, hogy Mis-
kolcon és a régióban a lakosság közhangulata romlik. Arról is beszélt – némiképpen
becsomagolva ugyan –, hogy az aktuális gazdaságpolitikát az emberek „nem jelen-
tékeny része” nem fogadja el. Kimondta, hogy növekszik a feszültség, és egyre több
az ellentmondás. A nyolcvanas években Grósz közvetlenül a politikai hatalmat érintő
kérdésekkel nyilvános megszólalásaiban érdemben alig foglalkozott. A gazdasági problé-
mák sora a gondolkodását majdhogynem teljesen lekötötte, találunk azonban egy enyhe
állásfoglalást a politikai reformok mellett is: „Még nyitottabb politizálásra, a társadalmi
kontroll erősítésére kell törekednünk. A véleménynyilvánítás, a vita, a nézetkülönbségek
egyeztetése és az aktivitás útján juthatunk el újra és újra ahhoz a társadalmi-nemzeti
egyetértéshez, ami azonban nem egyszínűség, nem minden áron való homogenitás.”²²⁵

Grósz Károly borsodi időszakát tekintve – ahogy azt már korábban igyekeztünk
körbejárni – a különböző visszaemlékezők, megszólalók szájából a száműzetés fogalma
gyakran elhangzik. A fejezet címében is feltesszük a kérdést, hogy száműzetésről vagy
emelkedő pályáról van ugyanakkor szó. Borsodi első titkári munkáját 1979 decemberé-
ben kezdte meg, s az MSZMP XII. kongresszusa, amely 1980. március 24. és 27. között
ülésezett, a 127 fős Központi Bizottság tagjának választotta. Ami nem sikerült 1975-ben,
az 1980-ban megtörtént, Grósz KB-tag lett.

Szintén nem a politikai száműzetés, a hatalomtechnikai partvonal tipikus jellemzője,
hogy a megrovásban lévő helyi politikust demonstratív látogatással erősíti meg az ország
első embere. Kádár János 1981. június 30. és július 2. közötti borsodi látogatása inkább
volt jelképes kiállítás Grósz Károly mellett, mintsem annak illusztrálása, hogy a megyei
első titkár száműzetésben lenne.

Ami bizonyos, Kádár János Grósz iránti bizalma a borsodi út következtében megerő-
södött. A szélesebb pártvezetés szemében Grósz megítélését illetően az 1981. október
22-i központi bizottsági ülés hozott áttörést. A testület Magyarországnak a Nemzetközi
Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozásáról tárgyalt. Ezen az ülésen Grósz
Károly olyan higgadt, érvelő jellegű felszólalást tett a csatlakozás mellett, amely Tétényi
Pál visszaemlékezése szerint is „totális fordulatot”²²⁶ eredményezett Grósz imázsával
kapcsolatban.

Grósz borsodi példák alapján beszélt: „Kint voltam Ózdon annál a hengerész-csoport-
nál, ahol leállítottuk a munkát. Azt kérdezték tőlem: mondja meg titkár elvtárs, megtettek

²²³ LÁSZLÓ 1980.

²²⁴ LÁSZLÓ 1980.

²²⁵ Számvetés féldőben 1983: 25.

²²⁶ Interjú dr. Tétényi Pál akadémikussal 2003: 188.

maguk mindent azért, hogy nekünk legyen munkánk? Nem kívánom magunknak, de el tudom képzelni, hogy ezt a kérdést esetleg többen fogják nekünk feltenni. És akkor majd válaszolnunk kell, ha hagyományainkhoz hívek akarunk lenni, hogy megtettük-e vagy sem. És attól tartok, hogy akkor nem mondhatjuk azt válaszképpen, hogy azért nem tettük meg, mert esetleg barátaink ezt politikailag félreértik vagy félreértenék.”²²⁷ Az utolsó mondat nyilvánvalóan arra utal, hogy a szovjetek rosszallása önmagában nem blokkolhatja a magyar döntéshozatalt. A borsodi első titkár egyértelműen amellett foglalt állást, hogy a csatlakozásról szóló döntéssel nem lehet tovább várni: „Tartok tőle, nem nagyon van időnk, és nem lesz időnk évtizedekig várni arra, hogy minden eszközt és lehetőséget, ami korrekt, tisztességes és elveinkkel nem ellentétes, felhasználjunk arra, hogy túljussunk a gondokon.”²²⁸

Grósz Károly 1981-től az országos politika szereplőjévé vált. Mindehhez egyfajta illusztráció, hogy Kádár János 1981. nyári vizitje után valóságos politikusi látogatási hullám indult el. Grósz és Borsod vendége volt a nyolcvanas évek első felében többek között: Aczél György miniszterelnök-helyettes, Gáspár Sándor, a SZOT elnöke, Gyenes András, az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke, Hetényi István pénzügyminiszter, Horváth István belügyminiszter, Kapolyi László ipari miniszter, Korom Mihály, az MSZMP KB titkára, Köpeczi Béla művelődési miniszter, Lázár György miniszterelnök, Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke, Marjai József miniszterelnök-helyettes, Maróthy László, a Budapesti Pártbizottság első titkára, Németh Károly és Óvári Miklós, az MSZMP KB titkárai, Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára, Sarlós István miniszterelnök-helyettes, Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkára, Váncsa Jenő mezőgazdasági miniszter és Várkonyi Péter külügyminiszter is.

Dudla József – aki 1982-től miskolci városi első titkár volt, vagyis Grósz közvetlen munkatársaként dolgozott a későbbi főtitkár borsodi pártvezetői időszakában – úgy emlékszik, Grósz Károly személyének is köszönhetően olyan tömegesen jártak az országos politikusok Miskolcra és Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe, hogy úgy tűnhetett, „mintha itt lenne” az országos pártközpont. Dudla arról a népnyelvi fordulatról is említést tett, miszerint addig jártak a pártvezetők Borsodba Budapestről, míg Grósz csak el nem vitték Budapestre. Dudla József szerint Grósznak „jó érzéke volt, hogy felismerje a dolgoknak a lényegét”.²²⁹ Az egykori munkatárs azt is elmondta, Grósz Károly megyei első titkárként is népszerű előadó volt: „Ahova ő ment, nem voltak üres széksorok.”²³⁰

Miskolci évei során, ez alatt a fél évtized alatt Grósz Károly kiemelkedő helyi társadalmi kapcsolatrendszert épített ki. „Borsod-Abaúj-Zemplén megye első titkáráként a legkiválóbb ökommunista vezető tulajdonságaival ékeskedett: kemény diktátor, kiváló szociál demagóg, voluntarista, nagy munkabírású, mindent kézben tartó vezető”²³¹ – ez már Törzsök Erika és Türei Sándor véleménye 1990-ből.

²²⁷ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1981. október 22-i ülésén. MNL OL M-KS 288-4/181-182. ő. e.

²²⁸ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1981. október 22-i ülésén. MNL OL M-KS 288-4/181-182. ő. e.

²²⁹ MNL B.A.Z. Vármegyei Levéltára Miskolc 2019.

²³⁰ MNL B.A.Z. Vármegyei Levéltára Miskolc 2019.

²³¹ TÖRZSÖK–TÜREI 1990: 10.

A szerzőpáros álláspontja a rendszerváltozás forró hónapjaiban fogalmazódott meg – ebből fakadóan némiképp sommás –, de a lényeget megfelelően adja vissza: Grósz borsodi időszakában a puhuló Kádár-korszak diktatúrájának lokális kiszolgálójaként határozott vezetői arcéllel rendelkezett, mélyen hitt a politikai akarat közélet- és társadalomformáló erejében, s megyeirányítói feladatait rendkívüli munkabírással végezte. Pártkörökben szerte az országban egyre többen tekintettek rá úgy, mint a jövő (egyik) emberére.

A fővárosi pártbizottság élén

Amikor 1984 decemberében Grószot kinevezték budapesti első titkárnak, már nem fiatal, 54 éves, de olyan közszereplőként tartják számon, mint aki ígéretes jövő előtt áll.

Grósz Károly így helyezte el az országos politika koordináta-rendszerében Budapestre kerülésének tényét: „A magam ügyét úgy fogtam fel, hogy engem most felhoznak, hogy gyűjtsék tapasztalatokat, kicsit be is mérnek, hogy mennyit romlottam vagy javultam a Borsod megyei tevékenységem alatt, és ez majd valahol beilleszkedik a mechanizmusba.”²³²

„Kedves Karcsikánk! Most hogy felkerültél Pestre, ismét gratulálni szeretnék a magas tisztségedhez. Büszkék vagyunk Rád mi, mint miskolci nyomdászra. A további munkához kívánunk nagyon sok sikert, erőt és jó egészséget”²³³ – olvashatjuk Joli néni, a miskolci nyugdíjas saját kézzel írt levelében. Nem állíthatjuk, hogy Joli néni érzelmi hozzáállása reprezentálná a borsodi emberek többségének véleményét, de mint apró állampolgári gesztus említést érdemelhet. Figyelemre méltó Grósz válasza is; ő maga is kézzel írta a levelét, amelyben tisztelettel megköszönte a jókívánságokat, s kifejtette: „Remélem, nemsokára én is nyugdíjas lehetek. Egy kicsit elfáradtam.” Ezek a gondolatok – úgy is, ha akkoriban a nyugdíjkorhatár még csak 60 év volt – minimum meglepők egy, a karrierje legfontosabb éve előtt álló férfi szájából. Tény, nem sokkal később, az egyébként életútja során egészségi okok miatt a munkától alig távol lévő Grósz több mint egy hónapig betegszabadságra kényszerült; a Politikai Bizottság üléseire sem járt be ekkoriban.

Grósz Károly mellkasi panaszokkal jelentkezett Antalóczy Zoltán főorvosnál. A problémák mögött azonban nem koszorúér-betegség állt: a budapesti első titkárt epekővel műtötte meg Rózsa Imre professzor. A műtét sikerült, a politikus mellkasi fájdalmai soha többé nem jelentkeztek.²³⁴

1986. tavaszi kórházi kezelése után teljesen rendbe jött, politikai mozgékonyasága a régi – ne feledjük, bő egy év múlva kormányfő lesz, két esztendő múlva főtitkár; az életéből viszont onnantól kezdve már nincs hátra egy évtized sem. Ebben az időszakban – Roger

²³² BOKOR Péter 1995: 37.

²³³ Farkas Jánosné és Grósz Károly levélváltása: BFL XXXV.1.a.9. 14. ő. e.

²³⁴ ANTALÓCZY 2001: 293.

Gough történész szerint – azonban ilyen volt Grósz Károly: „A legtöbb PB-tagnál fiatalabb, ijesztően energikus férfi.”²³⁵

Budapesti első titkári tevékenysége kezdetén Grósznak azonban komoly ellenszenvvel kellett szembenéznie a fővárosi értelmiség, de még a budapesti pártkáderek részéről is.²³⁶ Paul Lendvai szerint Grósz „szívós és megfontolt” munkával teremtette meg Budapesten a „személyes autoritását”.²³⁷ Tőkés Rudolf arról ír, hogy a „keményvonalas ideológus” hírében álló Grósz érkezése „nagy riadalmat”²³⁸ keltett az értelmiség körében.

Grósz Károly értelmiségi megítélését megfelelően illusztrálja Méray Tibornak a párizsi *Irodalmi Újság*ba írt glosszája, amelyben az író-újságíró középserűnek minősítette az új budapesti erős embert. „Ennyi eredetiség láttán-hallatán az olvasó megnyugvással veszi tudomásul, hogy a Budapesti Pártbizottságnak nincs valami középserű, pláne kisszerű első titkára. Az az ember, aki olyan újmódi kijelentéseket tesz, mint például »A legfontosabb az elképzelések következetes végrehajtása«, több fejjel kiemelkedik középserű kádertársai közül”²³⁹ – rajzolt epés miniportrét Grószról Méray Tibor.

A kezdeti ellenszenvet Grósz Károlynak 1985 februárjában „sikerült” még tovább fokoznia. 1985. február 13-án mondta el híres-hírhedt beszédét, amelyben arra a szónoki kérdésre, hogy ki csinálta az ötvenes éveket,²⁴⁰ verbális keménységgel és meglehetősen érzéketlenséggel a következőképpen felelt: „Ne keressék őket! Itt vagyunk.”²⁴¹ A határozott hangvételű megszólalás, amelyben Grósz a bűnös/erőszakos múltat is kvázi felvállalta, a párttagság egyes köreiben komoly szimpátiapontokat eredményezett számára.²⁴² Grósz e nyilatkozatával kezdte építeni országosan is az erőskező vezető imázsát. Ezzel párhuzamosan azonban másokban a beszéd inkább félelmet keltett, s azt a képet erősítette, hogy ez a politikus – ha úgy hozza a sors – erőszakhoz folyamodhat.²⁴³

Grósz utólag úgy vélte, „összemoszták”,²⁴⁴ amit mondott; nem az ötvenes évek bűneit akarta felvállalni, csak arra akart utalni, hogy volt egy, a társadalmi változások iránt fogékony ifjú generáció, amely akkoriban kezdte a pályáját. Lehet, hogy a pártfunkcionárius ezt akarta mondani, de a beszéd üzenete valóban nem ez volt, pontosabban senki nem ezt hallotta ki az erős mondatokból. (Nem ez az utolsó eset ugyanakkor, amikor az egyébként remekül kommunikáló politikus nem veszi figyelembe a sajtógépezetek hírértékalapú működését és a társadalmi kommunikáció parancsoló hatásmechanizmusát: mindig a lehangzatosabb panel hat – vagy éppen tarol – leginkább. Hasonló történik majd bő három év múlva a „fehérterroros” beszédnél is.)

²³⁵ GOUGH 2006: 450.

²³⁶ KÁRPÁTI 2011: 157.

²³⁷ LENDVAI 1990: 122.

²³⁸ TÖKÉS 1998b: 250.

²³⁹ MÉRAY 2000: 202.

²⁴⁰ Minderről bővebben: LITVÁN 2008: 257–266.

²⁴¹ GRÓSZ 1987b: 34.

²⁴² KÁRPÁTI 2011: 157.

²⁴³ FARKAS 1990: 13.

²⁴⁴ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 77.

Az MSZMP 1985. március 25–28-a között ülésező XIII. kongresszusán Grósz Károly elsőként szólalhatott fel,²⁴⁵ megújulási folyamatokról és új utak kereséséről beszélt. A szónok először saját területe problémájáról tett említést. Budapest vezetőjeként nyilatkozott, önkritikus és kritikus megjegyzések váltják egymást – ezt a kommunikációs habitust már korábban is érzékelhettük vele kapcsolatban. Ekképpen sorolja a nehézségeket:

„[T]öbb mint 10 ezer olyan lakásigénylőt tartunk nyilván, aki a jelenlegi árak mellett minimális reménnyel vár önálló lakásra. [...] Erőfeszítéseink ellenére a fővárosban a bűnözés emelkedik. Nem sikerült kellő eredménnyel fellépni a csavargók, munkakerülők, az italozó életmódot folytató személyekkel szemben. [...] Nőtték a társadalmi feszültségek. A lakosság politikai tűrőképessége csökkent, tapasztalható a jövőtől való félelem, bizonytalanság. E tényezők miatt a főváros lakosságának hangulata – megítélésünk szerint – ellentmondásos.”²⁴⁶

Mindennél drámaibb volt, ahogyan a közelgő munkanélküliségről beszélt. Szavaiból kitetszik, hogy nem tekinti ördögtől való gondolatnak a munkanélküliséget – még a szocializmus viszonyai közepette sem. „Miért szenzáció a nyolcvanas években, ha egy üzemet felszámolnak, ha néhány száz, esetleg ezer embert más munkaterületre irányítanak?” – tette fel a kérdést a kongresszusi küldöttek százai előtt Grósz. Az elmondott szövegből egyértelmű, hogy az előadó tisztában van azzal, hogy a gazdasági szerkezet átalakítása már rövid távon meg fogja követelni azt, hogy felszámolják a kapukon belüli munkanélküliséget. „Vállalni kell az esetleges politikai konfliktusokat. [...] Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ez a folyamat örökösen új ellentmondásokat fog létrehozni”²⁴⁷ – mondta Grósz, aki arról is szólt, hogy az életképtelen cégeket fel kell számolni, és a mesterséges „egyenlősdít” meg kell szüntetni. Úgy vélte, a határozott gazdasági vetületű intézkedések nélkül nincs gazdasági fellendülés, ami viszont azért szükséges, mert „a gazdasági élet fellendülése nélkül képtelenek vagyunk feloldani a szociális feszültséget”.²⁴⁸

Említésre méltó még az a szövegrész az 1985-ös kongresszusi beszédből, amikor Grósz Károly némi szónoki csűrös-csavarással (másokra hivatkozva, kérdésbe ágyazva) ugyan, de kimondja ezt a bűvös félmondatot: lehetséges, hogy a felvett adósságokat „értelmetlen célokra fordítottuk”.²⁴⁹

A kongresszusról tudósító Paul Lendvai úgy emlékszik, „az alig ismert Grósz kíméletlen nyíltságával és kritikus hangvételével felrázta a küldötteket”.²⁵⁰ Lendvaitól tudhatjuk, hogy a *Pravdát* a kongresszusról tudósító szovjet újságíró, aki rendkívül jól informált ember hírében állt, és csaknem tökéletesen beszélt magyarul, a sajtósokkal beszélgetve azt jelentette ki, hogy Grósz beszéde volt „messze a legjobb”.²⁵¹

²⁴⁵ Az MSZMP XIII. kongresszusának forgatókönyve. MNL OL M-KS 288-5/934. ő. e.

²⁴⁶ GRÓSZ 1985: 23.

²⁴⁷ GRÓSZ 1985: 25.

²⁴⁸ GRÓSZ 1985: 25.

²⁴⁹ GRÓSZ 1985: 26.

²⁵⁰ LENDVAI 1990: 123.

²⁵¹ LENDVAI 1990: 124.

A XIII. kongresszus Grósz Károlyt a Politikai Bizottság tagjává választotta. Az egykori miskolci agitátorkölyök a legfelső pártvezetés tagja lett. Grósz a Politikai Bizottságban 1985 és 1987 között tanult, gyakran hozzászólt, de nem fecsegett feleslegesen. A későbbi történések fejleményében azt állíthatjuk, Grósz számára a PB egyfajta kormányfői labor vagy tanműhely volt.

„Van egy anekdota Kádár Jánossal kapcsolatban, amikor valaki újdonsült PB-tag lett, akkor azt mondta neki Kádár: »Kedves elvtárs, akit eddig tegezett, ezután is tegezze, de jól gondolja meg ezután, hogy kivel issza meg a pertut.« Grósz ettől sokkal közvetlenebb és közlékenyebb volt. Magánemberként teljesen másnak tűnt, mint egy szikár politikus. Anekdotázó, nagy kedvvel mesélő ember volt. Grósz Károly legnagyobb erénye és egyben hibája a túlzott közvetlenség lehetett. Mindenki Karcsija volt, s ez nem feltétlenül jó. Arról is tudni, hogy egyszer Kádár János és Grósz Károly egy rendezvény előtt az üres előadóteremben elment a pulpitus elé, s Grósz azonnal megpöcögötte a mikrofont, hogy működik-e. Erre azt mondja neki Kádár: »Látja Grósz elvtárs, ez kettőnk között a különbség; maga nem tud úgy elmenni a mikrofon mellett, hogy ne foglalkoztassa a mikrofon, én el tudok mellette úgy menni, hogy ne érdekeljen.« Grószban mindig volt egyfajta közlési vágy és szándék. Mindig többet akart mondani ma, mint tegnap. Néha így beleszaladt olyan dolgokba is, amiket talán nem kellett volna túl gyorsan kimondani»²⁵² – ad rövid jellemrajzot Grósz Károlyról későbbi közvetlen munkatársa, Kimmel Emil.

Grósz PB-taggá való megválasztása és 1987. nyári kormányfői kinevezése között voltak ugyan sajtónyilatkozatai, társadalmi szereplései, de összességében mégis inkább azt mondhatjuk, csendesen dolgozott, vagy más megközelítésben: visszahúzódón készült egy még Budapestnél is nagyobb feladatra. Tőkés Rudolf is úgy látja, ebben a két esztendőben „Grósz Károly került minden különösebb feltűnést a politikai életben”²⁵³

1985 márciusától feladatai kétirányúak. PB-tagként a legfelsőbb pártvezetői grémium kulisszái mögött országos kérdésekkel, budapesti első titkárként a főváros ügyeivel foglalkozott. Miskolccal ellentétben Budapesten nem terjedtek róla legendák – a fővárosban a pártfunkcionáriusok szürke „zubonyát” viselte.

Budapest első embereként gyakran kellett – egyedi jelleggel vagy átfogóbb módon – lakhatási témákkal bajlódnia. Ki kerüljön lakás birtokába? Ez volt az egyik legfontosabb kérdés a nyolcvanas évek második felében a fővárosban – Grósz budapesti első titkári iratainak jelentős része a különböző lakásigényléseket érinti. Az otthonhoz jutás kérdésénél a normatív szabályozásra törekvés és a mindent átszövő pártállami protekció világa keveredett egymással.²⁵⁴ Grósz pártbizottsági első titkárként nem kívánt magán a lokális struktúrán változtatni, budapesti vezetői karaktere inkább egy szorgos ügyvivőre emlékeztet. Budapesti időszakában komolyabb helyi stratégiai reform-elképzeléseinek nem találjuk nyomát.

²⁵² Kimmel Emil-interjú, 2023.

²⁵³ Tőkés 1998b: 251.

²⁵⁴ Tájékoztató az 1985. évi lakásügyekről. BFL XXXV.1.a.9. 17. ö. e.

Szintén lakásügyet érint, de egészen más a történet kontextusa: Grósz Károly hatalmi aktorként maga is segédkezett abban, hogy az akkor induló *Szomszédok* című kultikus televíziós sorozat stábja kellő számú lakás birtokába juthasson. Horváth Ádám visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a koncepció megfogalmazása után nem sokkal elment Grószhoz, akit még rádiós-televíziós pártbizottsági időszakából ismert: „elmondtam, hogy kéne segítség, hogy én megvehessek Gazdagréten, ami egy ideális hely, egy emeletet.”²⁵⁵ A pártbizottsági első titkár „ámenje” is kellett hozzá, hogy egy még föl nem épült házban a forgatócsoport megszerezhesen egy egész emeletnyi lakást. Grósz nem támasztott akadályt, így egy aprócska megjegyzés erejéig a legismertebb szocialista filmsorozat történetébe is bekerülhetett a neve.

Prózaibb feladatot jelentett a főváros élelmiszer-ellátásának biztosítása. A budapesti első titkárnak e területen is felelősséget kellett viselnie. Ekkoriban még előfordult Budapesten átmeneti kenyérhiány.²⁵⁶ Grósz a szakapparátus rendszeres beszámoltatásával, az áruellátás biztonságának a koordinálásával igyekezett ellátni ebbéli kötelezettségét.²⁵⁷ Szerepfelfogása az ilyen ügyeknél is a felelős bürokrataé.

A valósággal, a kibontakozó társadalmi válsággal a budapesti első titkár azonban nem csak a pártbizottsági üléseken vagy a különböző jelentések olvasása közben találkozott. Mellbevágó élmény lehetett az egykori nyomdászfiúnak, hogy életében talán először éppen a munkások fütyülték ki. Grósz Károly a Ganz-gyárban tett látogatást, beszélt az éppen aktuális húsáremelésről is, amikor a kétkezi dolgozók egyszerűen kifütyülték, sőt, trágár és vulgáris megjegyzésekkel illették. „Grósz tényleg kijött, ahol tényleg bejelentette a húsáremelést, és tényleg kifütyülték, ez akkor szokatlan volt, hogy kifütyülnek. Hát a Grósz teljesen össze volt omolva”²⁵⁸ – idézi fel a történetet (amit a későbbi változások előszelének is tarthatunk) Angyal Ádám, a Ganz egykori vezérigazgatója.

Más természetű atrocitás is érte a budapesti pártfőnököket ekkoriban. 1986 őszén Grósz Károly hosszabb rádiós portréinterjút adott Mester Ákosnak. Egy beremendi asszony durva hangvétellő levélben írta meg kritikáját a befolyásos politikusnak: „A hallgatók milliói felháborodással fogadták szeptember 8-i rádiónyilatkozatát. Pökhendi módon helyeselte a Rákosi-féle kitelepítéseket [...]. Vajon ha nem prolicsaládból származott volna és magát is ártatlanul meghurcolják és kitelepítik, ugyanígy vélekedik? Szomorú, hogy a mai pártvezetés gyengesége miatt egy ilyen megcsontosodott sztálinista ilyen pozícióba kerülhet. Magát a beosztottjai nemhogy nem szeretik, hanem egyenesen utálják [...]. A fák azonban nem nőnek az égig, és ellenszenvet kiváltó magatartásával előbb-utóbb maga is megkapja jól megérdemelt jutalmát, és lesöprik a politikai porondról.”²⁵⁹ Grósz Károly erre is válaszolt – kézzel leírt gondolatait vitték át gépirással a levélpapírra. Tőle kissé szokatlanul, szintén durván: „Amennyiben az érintettekhez tartozik, álláspontját

²⁵⁵ Interjú Horváth Ádámmal 2003: 80.

²⁵⁶ Nagy Richárd tanácselnök-helyettes tájékoztatója Grósz Károly számára a kenyérhiányról, 1986. január 8. BFL XXXV.1.a.9. 18. ő. e.

²⁵⁷ A főváros áruellátásáról tanácskoztak a Budapesti Pártbizottságon. *Népszabadság*, 1986. május 13.

²⁵⁸ Interjú Angyal Ádámmal 2008: 24.

²⁵⁹ Özv. Weiss Miksáné és Grósz Károly levélváltása. BFL XXXV.1.a.9. 20. ő. e.

megértem. Mélységesen elszomorítana, ha Ön is osztaná véleményemet.”²⁶⁰ Különös módon reagált a beosztottjait érintő állampolgári vagdalkozásra is: „Munkatársaim szeretete az ő magánügyük.” S a legfurcsább az, ahogyan a vele szemben kifejezetten ellenséges levélíró utolsó soraira válaszol: „Kívánsága pedig legbensőbb vágyam elégíti ki. Hiszem, hogy én már megérdemeltem a pihenést.”²⁶¹ Emlékezhetünk, az őt kedvelő Joli néninek is megvallotta korábban, hogy elfáradt. Nehéz értelmezni azonban, hogy a vele szemben ellenséges beremendi asszonynak miért kellett ilyen módon kitarulkoznia. Mivel nem először bukkan fel nála ez a fordulat, ezért nem zárhatjuk ki, hogy Grósz az „elfáradtam” panelt pusztán kommunikációs terelésre használta.

Az állampolgároktól érkező kellemetlen hangvételű „megkeresések” egy olyan edzett politikus számára, mint amilyen a budapesti első titkár Grósz Károly volt, nem lehettek meglepők. Meglepőbbnek számíthatott, ha egy hivatalos szervtől jött zordabb, „megfeddő” üzenet. „Ismételten felhívjuk szíves figyelmét, hogy munkáltatója 200 700 forint összegű vállalati kölcsönt utalt át fiókunkhoz. Miután a hiteliratok benyújtására a mai napig nem került sor, kérjük szíves tájékoztatását, hogy a szóban forgó összeget igénybe kívánja-e venni. Ellenkező esetben a vállalati kölcsönt visszautaljuk munkáltatója részére”²⁶² – olvasható az 1986. január 14-i OTP-levéiben. A takarékpénztári ügyintéző nyilvánvalóan nem tudott Grósz magas beosztásáról, ezért kaphatott az első titkár olyan stílusú felszólítást, mint a hétköznapi állampolgárok – feltéve, ha az átlagos polgár ekkora összegű kölcsönt kaphatott volna a munkáltatójától a nyolcvanas években.

Az állampárt a közép- és felsővezetői számára ajánlott fel komolyabb kedvezményes kölcsönt; Grósznak Budapest első embereként nem volt ideje, hogy az első megkeresésre külön válaszoljon az OTP-nek. Nem volt ugyanakkor szüksége a munkáltatói hitelre, ezért csak a második üzenetre reagált: „Nagyon köszönöm szíves értesítésüket. Elnézést kérek, hogy korábbi tájékoztatásukra nem válaszoltam, de én a munkaadómmal hivatalosan közöltem, hogy a kölcsönre nem tartok igényt. Ezért kérem, a kölcsön összegét szíveskedjenek munkáltatóm részére visszautalni.”²⁶³

Grósz Károly borsodi pártvezetőként 20 500 forintot keresett, s amikor budapesti első titkár lett, fizetése közel 5000 forinttal emelkedett.²⁶⁴ Ezzel párhuzamosan jogosulttá vált két sofőrre, két szolgálati kocsira, egy Mercedesre és egy szocialista gépjárműre; lakásáról az MSZMP ügykezelési osztálya gondoskodott. Azok közé a kiemelt pártvezetők közé tartozott, akik kaptak K-telefont, vagyis része lett a zárt közigazgatási telefonrendszernek. Miután 1985 márciusában PB-taggá választották, fizetése 27 000 forintra nőtt.²⁶⁵ (1985-ben a magyar átlagkereset 5961 forint volt.²⁶⁶)

²⁶⁰ Özv. Weiss Miksáné és Grósz Károly levélváltása. BFL XXXV.1.a.9. 20. ő. e.

²⁶¹ Özv. Weiss Miksáné és Grósz Károly levélváltása. BFL XXXV.1.a.9. 20. ő. e.

²⁶² Az Országos Takarékpénztár felszólítása Grósz Károly számára; 1986. január 14. BFL XXXV.1.a.9. 18. ő. e.

²⁶³ Grósz Károly válasza az Országos Takarékpénztár felszólítására; 1986. január 22. BFL XXXV.1.a.9. 18. ő. e.

²⁶⁴ Az MSZMP Titkárság 1984. december 11-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-7/710. ő. e.

²⁶⁵ Az MSZMP Titkárság 1985. április 1-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-7/717. ő. e.

²⁶⁶ Nominál- és reálbér, reáljövedelem Magyarországon 1956–1996 1997.

A befolyásos PB-tag

Grósz számára nyilvánvaló volt, hogy a nyolcvanas évtized második felében a legfontosabb közéleti kérdések mögött a súlyosbodó gazdasági válság tényei állnak. A Politikai Bizottságban leginkább a gazdasági vetületű napirendi pontokhoz szólt hozzá. Az 1986. szeptember 16-i PB-ülésen leszögezte: „az életszínvonal csökkenését nem tudjuk kikerülni”.²⁶⁷ Arról is beszélt, hogy olyan „keményebb intézkedésekre” van szükség, amelyekre rá kell hangolni a pártot magát és az egész közvéleményt. Elkerülhetetlennek tartotta a közkiadások „nagy terheinek” csökkentését. Arra szólította fel a PB tagjait, hogy komplexen gondolják át, a terheket mely társadalmi rétegekre rakják majd. Egy héttel később, szeptember 23-án értetlenül állt a tény előtt, hogy az egyre nyilvánvalóbb gazdasági nehézségek ellenére a „közhangulat túl nyugodt”.²⁶⁸ Ezzel a PB-ben ülő társait is figyelmeztette, hogy a baj nagyobb annál, mint amit ők maguk sejtjenek. Az 1986. november 18-i ülésen állapította meg: az 1987-es évre vonatkozóan lényegében nem lehet pontosan tervezni a „jelentős” költségvetési hiány és a „hitelfelvételi lehetőségek körüli bizonytalanság”²⁶⁹ miatt.

„Ahogy most megyünk, ez csak zsákutca lehet”²⁷⁰ – ezt már 1987. március 24-én mondta a PB szűk nyilvánossága előtt. Arról is beszélt, hogy „nagy zavarodottság” van, és „olyan léptékű” gazdasági változásokról kell dönteniük, „mint ’68-ban”. Gondolatai alátámasztására Grósz azt is fontosnak tartotta közölni, hogy ő olyanoktól szerzi az információkat, akik a terepen vannak – „ezek nem ideológusok, akik filozófiai tornagyakorlatokat végeznek”. Pessimistán említette, hogy egyelőre nem lát „kihordott” koncepciót a problémák kezelésére, pedig „idővesztésben vagyunk”. A budapesti első titkár hozzászólásában rideg nyíltsággal beszélt arról, hogy a gazdasági életben tudatos forrásátcsoportosításokra van szükség a „termelés javára és a fogyasztás kárára”. Grósz Károly felvetései irritálták Kádárt; ezt abból is érzékelhetjük, hogy a főtitkár belekötött Grósz fogalomhasználatába, s kijavította: nem a fogyasztás kárára, hanem a „terhére”. A budapesti első titkár nem folytatott nyelvészeti vitát, elfogadta Kádár pontosítását, majd egyértelművé tette: a társadalommal „világosan” közölni szükséges, hogy a közeljövőben az életszínvonal csökkenésére kell számítani.

1987. április 17-én leszögezte, nagy politikai küzdelem várható, mert olyan a gazdasági helyzet, hogy a reformprogram számára szinte lehetetlen tömegtámogatást szerezni. „Ez nem egy könnyű feladat, és nagyon kemény politikai harc kell. Először is, nem fog a párt presztízscsökkenése nélkül végbemenni; nem fog személyi változások

²⁶⁷ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1986. szeptember 16-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/978. ö. e. Az ülés hangfelvétele: M/214.

²⁶⁸ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1986. szeptember 23-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/979. ö. e. Az ülés hangfelvétele: M/215.

²⁶⁹ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1986. szeptember 23-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/983. ö. e. Az ülés hangfelvétele: M/219.

²⁷⁰ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1987. március 24-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/993. ö. e. Az ülés hangfelvétele: M/226.

igénye nélkül végbemenni. S módszerként, ezt csak a legteljesebb őszinteség alapján lehet elérni, semmi mást nem látok mint eszközt, amelyik kezelhetővé teszi ezt a problémát”²⁷¹ – fogalmazott kendőzetlenül a jövőbeli kormányfő. Kádár fejében ekkor már formálódott a gondolat, hogy Lázár György után Grósz Károly lesz a következő miniszterelnök. A meglévő információink alapján azt állíthatjuk: 1987 áprilisában a jelölt még nincs tisztában azzal, hogy az említett személyi változások őt magát is érintik.

Kádár János május első felében vetette fel Grósznak, hogy arra gondolt: legyen ő az új kormányfő.²⁷² A budapesti első titkár meglepődött, hárítani próbált – arra hivatkozott, hogy nincs kormányzati és gazdaságirányítói tapasztalata. Kádár azonban döntött, s nyilvánvalóvá tette: azt szeretné, ha Grósz Károly lenne a miniszterelnök. Grósz 1987. június 25-én a kádári országgyűlés a minisztertanács elnökévé választotta.

A személyi döntést több hónapos mérlegelés, kulisszák mögötti pozíciókeresés előzte meg. „Hosszú töprengés után döntött Kádár János Grósz Károly miniszterelnöki kinevezése mellett”²⁷³ – emlékezik Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter. Paul Lendvai szerint ez a döntés volt Kádár „utolsó dobása”.²⁷⁴

²⁷¹ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1987. április 17-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/994. ő. e. Az ülés hangfelvétele: M/230.

²⁷² Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. VI. kazetta.

²⁷³ KÁRPÁTI 2011: 118.

²⁷⁴ LENDVAI 1990: 125.

Vákát

A miniszterelnök metamorfózisa

Sikeres kormányfő volt-e Grósz Károly?

„Nem tudunk jól dönteni. Ez a minisztertanács a jelenlegi munkastílusában ezt a jelenlegi válsághelyzetet nehezen tudja kezelni. Most hadiállapotban vagyunk, időzavarban vagyunk. Órákban mérjük a mozgáslehetőségünket. Így tartósan dolgozni nem lehet. Hiszen az embereinket tesszük tönkre, magunkat tesszük tönkre”²⁷⁵ – minderről az 1987. szeptember 10-i kormányülésen beszélt az akkor már két és fél hónapja miniszterelnök Grósz Károly. A rendkívül nehéz gazdasági helyzettel és egyben a zsákutcás kádári gazdaságpolitika kudarcával szembesülő friss kormányfő drámai szavakkal ecsegette a kialakult szituációt a miniszterek számára.

A nyilvánosság előtt Grósz ilyen őszinteségre természetesen nem vállalkozhatott. A közvélemény túlnyomó többsége 1987 őszén megelőlegezett bizalommal volt az új miniszterelnök iránt. Kárpáti Ferenc, aki az előbb idézett vészjósló kormányfői megszólaláskor honvédelmi miniszterként volt jelen a minisztertanács ülésen, visszaemlékezésében arról írt, hogy Grósz miniszterelnöksége elején „azonnal új, friss levegőt hozott, és széles körben várakozással tekintettek személyére. A lakosság meggyőzően fejezte ki támogatását, biztatását az új miniszterelnöknek.”²⁷⁶ Kárpáti azt is feleleveníti memoárjában, hogy „nagyon lelkes” megnyilvánulásokra is sor került Grósz személye kapcsán; „a spontán összefüveteleken skandálták a nevét: Grósz Kar-csi, Grósz Kar-csi...”²⁷⁷

A kezdő miniszterelnöknek egyszerre kellett szembenéznie az országvezetés mászás terhével, a kibontakozó gazdasági vészhelyzettel, az államcsőd veszélyével, egyfajta zuhanás előtti lelki pszichózissal és azzal, hogy népszerű közszereplővé vált; hirtelen mindenhol, mindenki megismerte.

A robbanásveszélyes gazdasági helyzet és az ebből fakadó megnövekedett felelősség is eredményezhette, hogy Grósz politikai habitusa átalakult. A korábban kormányzati pozíciót sohasem viselő kormányfő számára komolyabb belső lelki viaskodást jelent, hogy az élet gazdasági megszorításokat kényszerít ki az általa vezetett kabinettől. Az egykori pártapparátcsiknak új kihívás, hogy az ő vállán nyugszik egy ország gazdasági működőképessége. Ezt a szituációt jellemezte úgy a későbbiekben Nyers Rezső, hogy Grósz Károly miniszterelnöksége elején valóságos „metamorfózison ment keresztül”.²⁷⁸

Berend T. Iván, a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke úgy látta, Grósz (akit Berend már rádiós párttitkársága óta ismert) hatalmas ambícióval látott hozzá a kormányfői teendőkhöz. „Gyors felfogású, közvetlen stílusú, dönteni tudó ember volt, aki a »külvárosi vagány« természetes öntudatával helyezkedett bele új pozíciójába.

²⁷⁵ A Minisztertanács 1987. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve, 104. MNL OL XIX-A-83-a, 737.d. 887. jvk./1987.

²⁷⁶ KÁRPÁTI 2011: 118–119.

²⁷⁷ KÁRPÁTI 2011: 118–119.

²⁷⁸ BODZABÁN–SZALAY 1994: 101.

Tulajdonképpen ekkor indult meg a kormányzati munka önállósulása a pártvezetés szolgái kiszolgálása helyett. Grósz népszerűsége törekedett. Mindenki a régi barátság stílusában beszélt.”²⁷⁹

Az új miniszterelnök és a válságkormányzás kezdetei

1987-re a költségvetési hiány sokkoló módon szabadult el. Az 1987. szeptember 10-i kormányülésen Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese egyértelművé tette: az államháztartási fedezethiány óriásira duzzadt. Fekete drámai hangon szólt arról, hogy a „piac a deficiteket nem fogja finanszírozni”.²⁸⁰

A kormány számára készült szigorúan titkos jelentések is ijesztő jelenségekre hívták fel a döntéshozók figyelmét. A sokasodó gazdasági nehézségek miatt felmerült, hogy egy idő után az áruellátásban is súlyos gondok keletkezhetnek. „A világ legeladósodottabb országai közé tartozunk”²⁸¹ – húzta alá nyomatékkal a Gazdaságkutató Intézet titkos elemzése. (Az aláhúzást szó szerint érthetjük: a döntéshozók számára készített dokumentumban az előbb idézett mondatot a könnyebb érthetőség kedvéért külön alá is húzták a tanulmány szerzői.)

Nyilvánvaló, hogy Grósz Károly miniszterelnök a személyes egyeztetéseken, tanácsadói információkon túl a bizalmas jelentésekből igyekezett tájékozódni, tanulságokat levonni. Erre utalnak a különböző dokumentumokban Grósz kézírásos megjegyzései.

Horváth István egykori bonni nagykövet visszaemlékező interjújában beszélt arról – s véleménye igen jól tükrözi a korabeli magyar elit gondolkodását –, hogy Grósz kormányfői kinevezése idején sokan „meglehetősen ellentmondásos személyiségnek” tartották, s az is közkeletű vélekedésnek számított, hogy „nem ért a gazdasághoz”.²⁸² (A véleményformáló elitben a nagyköveténél jóval sarkosabb vélekedések is hangot kaptak; illusztrációképpen egy álláspont: „Lehetetlen ilyen gazdasági helyzetben egy minden kormányzati tapasztalat és gazdasági tudás nélküli párttitkára bízni a kormányt.”²⁸³) Horváth nagykövet ugyanakkor azt is megfogalmazta, „mégis reménykedtünk, hogy a körülmények Grószt rákényszeríthetik a radikális változások továbbvitelére”.²⁸⁴ A gazdasági „körülmények” valóban rákényszerítették a kormányfőt arra, hogy élére álljon a szükséges változásoknak, a reformok véghezvitelének. Surányi György közgazdász, aki a Grósz-kormány gazdaságpolitikai főtanácsosa volt, úgy vélte, a miniszterelnököt

²⁷⁹ BEREND 1997: 287.

²⁸⁰ A Minisztertanács 1987. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve, 40. MNL OL XIX-A-83-a, 737.d. 887. jvk./1987.

²⁸¹ A Gazdaságkutató Intézet jelentése a népgazdaság 1987-es állapotáról, 3. (1987. október) MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos anyagai, 10. d.

²⁸² HORVÁTH–HELTAI 2015: 42.

²⁸³ LENGYEL 2014: 233.

²⁸⁴ HORVÁTH–HELTAI 2015: 42.

kormánybéli helyettesének, Medgyessy Péternek és Németh Miklósnak, az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkárának sikerült „az átfogó reformok mellé állítania”.²⁸⁵

Az, hogy Grósznak miniszterelnöki kinevezésekor ellentmondásos volt az imázsa, egy kifejezetten diplomatikus megfogalmazás. Az új kormányfő megítélése kapcsán talán Sárközy Tamástól tudhatunk meg a legtöbbet, vagy legalábbis Sárközy filmbe illő története mutatja legérzékletesebben, hogy Grósz 1987 nyarán mennyire retrográd politikai tényezőnek tűnt. A jogászprofesszor Grósz kormányfői hivatalba lépésekor már a kormányzatban dolgozott, a Lázár György vezette minisztertanács modernizációs programirodájának vezetőjeként.

Amikor Sárközy tudomást szerzett róla, hogy Grósz lett az új miniszterelnök, akkor – tartva Grósztól, pontosabban annak rossz (balos) híre miatt – „hazarohant” az Adriáról, hogy „eltűnjön a kormány környékéről”, mire a kinevezett kormányfő beköltözik az irodájába. Sárközy Tamás azonban elkésett, Grósz már bent volt a hivatalban. „A titkárnőmmel teljes lendülettel csomagoltunk, hogy mielőbb visszajussunk az egyetemre, amikor hírnök jó, hogy a miniszterelnök kéret. Felmegyek, csülköt eszik és fröcsösözik hozzá. »Hallom, hogy pakol« – mondja. A hírszolgálatja mindig jól működött. Igen – mondom, megyek vissza az egyetemre”²⁸⁶ – olvashatjuk Sárközy visszaemlékezésében. A memoárból azt is megtudhatjuk, Grósz próbálta maradásra bírni a tapasztalt közigazgatási jogászt. „Ide figyeljen, maga szeret dolgozni, én is. Nem dolgozhatnánk együtt?”²⁸⁷ – kérdezte a kormányfő, aki azt is hozzátette, hogy „csinálhatna nekünk egy társasági törvényt, no meg a kormányzást is át kellene alakítani”.²⁸⁸ Sárközy Tamás végül elfogadta az ajánlatot.

A miniszterelnök negatív imázsát, balos megítélését erősítette a véleményformálók körében az a híresztelés, miszerint Grósz Károly megrendelésére szüntették meg a szabadgondolkodó értelmiségiek háttérbázisának számító Pénzügykutató Intézetet 1987 nyarán.²⁸⁹ A magyar emigráció tekintélyes lapjában, az *Irodalmi Ujságban* Kemény István szociológus is azt feltételezte, hogy Grósz Károly ötletgazdaként tűnhetett fel a háttérben.²⁹⁰ A történet azért is figyelemre méltó Grósz aspektusában, mert rámutat arra, hogy noha a fellelhető információk alapján nem az ő akaratán múlt az intézet megszüntetése, a politikai árát neki kellett megfizetnie, az imázsromboló hatás igazán őt érte el.

A kutatóintézet átalakításáról szóló első előterjesztés még 1987 februárjában elkészült, vagyis hosszú hónapokkal Grósz Károly kormányfői kinevezése előtt. A megszüntetésről szóló döntés június 1-jétől volt hatályos – Grósz június 25-étől lett a minisztertanács elnöke. Az ügy politikai jelentősége miatt Grósz Károly kinevezett miniszterelnökként tájékoztatást kért a konfliktusos kérdésről. Zsuffa István kormányfőtanácsos 1987. július

²⁸⁵ LENGYEL–SURÁNYI 2013: 102.

²⁸⁶ SÁRKÖZY 2012: 459.

²⁸⁷ SÁRKÖZY 2012: 459.

²⁸⁸ SÁRKÖZY 2012: 459.

²⁸⁹ TÖMPE 2017: 315.

²⁹⁰ POGÁNY 1998: 60–61.

8-án személyesen Grósz számára feljegyzésben foglalta össze a megszüntetést érintő jogi dilemmák sokaságát.²⁹¹

Mint közzismert, a megoldás az lett, hogy a Pénzügykutató Intézet „magánintézetként” folytatta tovább a működését. A közintézetként való megszüntetésről szóló döntést formálisan Medgyessy Péter pénzügyminiszter hozta meg. Németh Miklós 1987 kora nyarán még pusztán a pártközpont gazdaságpolitikai osztályának a vezetője – néhány héttel később nevezték ki KB-titkárnak. Németh a Pénzügykutató megszűnéséről sajátos módon értesült: bement hozzá a Fehér Házba az intézet vezetője, Hegelmayer István, aki kihúzta a mellényzsebéből a párttagkönyvét, és lecsapta az asztalra. Hegelmayer így kívánt tiltakozni a drasztikus állampárti döntés ellen, Németh pedig ekképpen értesült az egész történetről. A nagy jövő előtt álló ifjú osztályvezető ezt követően tájékozódott az ügyről. „Kiderült, hogy Medgyessy Péter együtt vadászott egy sor erősen balos emberrel a Politikai Bizottságból, akik megjegyzéseket tettek az intézetre, és ezeket Medgyessy túlméretezte. Nem hiszem, hogy utasítást kapott volna, de ő úgy értette, hogy elvárják tőle az intézet bezárását. Ezt követően alakult meg az új intézet piaci alapon, vállalati támogatással”²⁹² – emlékszik a történetekre Németh Miklós.

Az már az ügy abszurditását mutatja, hogy Pozsgay Imre, aki 1987 nyarán KB-tag és a Hazafias Népfront főtitkára, az 1990-es évek végén akképpen idézte fel a történeteket, hogy „a döntést Németh Miklós közölte Medgyessyvel”.²⁹³ Pozsgay szerint tehát nem Medgyessy volt a legfőbb aktor az ügyben, hanem pusztán ítélet-végrehajtó, míg Németh közrejátszott a verdikt meghozásában. Mindez az elem azonban már messze vezet Grósz Károly életútjától, és inkább ahhoz adalék, hogy a nyolcvanas évek egyes szereplői mennyire másképp idézik fel maguk és a nyilvánosság számára is az egykori eseményeket.

Tardos Márton közgazdász – Németh Miklós álláspontjához hasonlatosan – szintén Medgyessy Péter személyét látta a megszüntetés mögött, de némiképp árnyalta a pénzügyminiszter döntését: „Arra gyanakszom, hogy Medgyessy saját iniciatívájára szüntette meg az intézetet, mert az kellemetlenségeket okozott neki. Az volt a véleménye, hogy van egy sor megoldandó pénzügytechnikai kérdés, ezekre a kutatóból nem kap használható anyagokat, tanácsot és támogatást, ezzel szemben állandóan végig kell hallgatnia azokat a szerinte megvalósíthatatlan politikai törekvéseket, érveket, amelyeket nem tud a gyakorlatban érvényesíteni.”²⁹⁴ Matolcsy György, aki a Pénzügykutató átalakításakor az intézet munkatársa, egyfajta Grósz–Medgyessy-összjátékot feltételez a megszüntető döntés mögött: „Igaz, hogy ez nagyon homályos ügy, de azért hozzánk olyan hírek jutottak el, hogy a háttérben Grósz és Medgyessy paktumáról van szó. Ennek az volt a lényege, hogy a hátsó udvarban rendet kell teremteni.”²⁹⁵

²⁹¹ Zsuffa István feljegyzése Grósz Károly részére, 1987. július 8. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 5. d.

²⁹² SZÉNÁSI 2020: 170.

²⁹³ BOSSÁNYI 1998: 118.

²⁹⁴ FARKAS 1998: 95.

²⁹⁵ FARKAS 1990: 13.

Kérdésekre Medgyessy Péter ekképpen foglalta össze az álláspontját: „Grósz ilyen dologba, hogy a Pénzügykutató Intézetnek mi legyen a sorsa, nem szólt bele. De irritálta őt a Pénzügykutató Intézetnek a stílusa, meg a nagyon erőteljes változást sürgető anyagai. Grósznak ez nem volt ínyére. Engem erre nem kértek külön, de a nyomás érezhető volt. Annak idején, amikor én ezt a lépést eldöntöttem, úgy gondoltam, hogy talán valahogy meg lehet menteni a Pénzügykutató Intézetnek a szellemi magját azzal, hogy ha az apparátusba hozom be, és ha maga az Intézet mint intézet megszűnik, és helyette egy kutató osztály jön létre, és a kutató osztálynak a vezetésére Antal Lászlót akartam megbízni. Nem hiszem, hogy ez, mármint az intézet megszüntetése helyes döntésem volt annak idején, de hát az ember sok mindent csinál nem tökéletesen.”²⁹⁶

Lengyel László, a Pénzügykutató Intézet egykori tudományos munkatársa, az 1987-ben létrejött „magánintézet” tudományos igazgatója érdeklődésemre így összegezte véleményét: „Nem hiszem, hogy Grósznak szerepe lett volna a Pénzügykutató Intézet megszüntetésében. 1987 tavaszán, amikor erről döntöttek, a főhatalom még egyértelműen Kádár János kezében volt, és Medgyessy önszorgalmú lépésével Kádárt akarta kiszolgálni. A Fordulat és reform egyértelműen nemcsak a rendszert, de a »nincs válság, elvtársak« Kádárt vette célba, amikor állításával ellentétben, részletesen szólt a válságról. Medgyessy a KB tagja lett, és elkísérhette Kádárt Kínába. Elhittem Medgyessy Péternek, amikor bocsánatot kért tőlünk, tőlem, hogy végső soron ő döntött a sorsunkról.”²⁹⁷

Az új kormányprogram előkészítése

Tény, hogy Grósz Károly sem kormányzati tapasztalattal, sem érdemi közgazdasági tudással nem rendelkezett miniszterelnöki megbízatása elején. Mint sokat látott pártmunkás, kipróbált hatalomtechnikus, nyilvánvalóan számba vette lehetőségeit. Mellette szólt az akkor még nagy hatalmú Kádár János politikai támogatása. A kezdő kormányfő úgy gondolhatta: kétségtelenül létező vezetői és kommunikációs képességeire kell építenie. Ennek következtében határozott miniszterelnöksége első hónapjainak teendőiről: úgy döntött, hogy az új kormány új kormányprogramot tesz le az asztalra; az új miniszterelnök pedig nagyszabású parlamenti beszédben ismerteti az elképzeléseit.

Az új kormányprogramról soha nem látott társadalmi egyeztetés indult el 1987 nyarán. Ennek – az állampárti struktúra keretében megvalósuló és éppen ebből fakadóan torz, felemás – párbeszédnek a koordinálását vállalta magára a miniszterelnök. Évtizedes agitpropos tapasztalataira építve Grósz a konzultációsorozat élére állt. Ebből is fakadt, hogy a közvélemény egy rendkívül intenzíven dolgozó, határozottan fogalmazó, de közérthetően beszélő új miniszterelnököt láthatott. A korabeli viszonyok közepette

²⁹⁶ Medgyessy Péter-interjú, 2020.

²⁹⁷ Lengyel László-interjú, 2020.

grandiózus egyeztetéshullámban 2800 ember mondta el véleményét.²⁹⁸ Számos társadalmi megbeszélést maga a kormányfő vezetett, de a kormány tagjait is arra kötelezte a miniszterelnök, hogy vegyenek személyesen részt az egyeztetéseken.²⁹⁹ A különböző írásbeli javaslatokat egy – több mellékletből álló – 63 oldalas feljegyzésben Raft Miklós, a minisztertanács hivatalának vezetője összegezte a kormányfő számára. A figyelembevételekre nem javasolt észrevételek felsorolása is önmagában 11 oldalt tett ki.³⁰⁰

Még a július 16-i kormányülésen érzékeltette a miniszterelnök, hogy komolyan kell venni a társadalmi egyeztetést, de abból sem csinált titkot, hogy a kormánypolitika iránya mindenféle párbeszéd nélkül függetlenül egyértelmű lesz. Grósz ráérezett arra, hogy a konzultációknak nagy a kommunikációs jelentősége, amelyek erősítik az ő politikai imázsát. E közéleti manőversorozat által a miniszterelnök a cselekvő politikai képét tudta erősíteni a közvéleményben.

Hogy mi lehetett a friss kormányfő fejében 1987 nyarán, néhány zárt ülésen elmondott megszólalása alapján igyekszünk feltárni. Grósz Károly miniszterelnök 1987. augusztus 11-én részt vett a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökségi ülésén. E helyen bizalmasan tudott ugyan beszélni, de azért mégis figyelnie kellett arra, hogy politikai értelemben nem egy steril, biztonságos közegben szól. A tanácskozáson hozzászólt Angyal Ádám, a Ganz-Danubius vezérigazgatója is, aki kissé provokatívan azt szegte a kormányfőnek: kell ugyan sok mindenen változtatni, de ez ne úgy történjen, hogy a „még működő” gazdaságot is tönkreteszik. Erre reflektálva Grósz a következőket mondta:

„Szent meggyőződéssel vallom, hogyha pedig nem változtatunk, ez a működő gazdaság nem fog sokáig működni! Én úgy hiszem, hogy az utolsó métereken vagyunk ebben a vonatkozásban. Lehet ezt vitatni persze, és nem is kérem, hogy elfogadják, de ez a tapasztalatom alakult ki. Mi ezekből a vitákból és ezekből a különböző vonásokból számomra a tanulság? Az egyik az, hogy nincs meg a kellő, egységes szellemi háttér annak a változásnak, ami előtt állunk. Ezt eddig nem tudtuk megteremteni, az elkövetkezendő időszakban kell megteremteni, és közben változtatni kell, mert arra nincs idő, hogy kényelmesen, nyugodtan és higgadtan előkészítsük a változtatást. A másik: azt tapasztalom, hogy rendkívül gyorsan változnak a vélemények ugyanazokban a kérdésekben, nagy kérdéskörökben nagyon gyorsan átrendeződnek a vélemények, kicsit attól is függően, hogy ki milyen szökből és pozícióból nézi a jelent és a kibontakozás irányát.”³⁰¹

A fejezet elején idéztük az 1987. szeptember 10-i kormányülésén elmondott kormányfői gondolatokat arról, hogy a magyar gazdaság olyan rossz állapotban van, miszerint

²⁹⁸ Minderről Grósz Károly miniszterelnök számolt be a kormány tagjainak. (A Minisztertanács 1987. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve, 7. MNL OL XIX-A-83-a, 736. d. 886. jvk./1987.)

²⁹⁹ A Minisztertanács 1987. július 16-i ülésének jegyzőkönyve, 78. MNL OL XIX-A-83-a, 733. d. 882. jvk./1987.

³⁰⁰ Raft Miklós feljegyzése Grósz Károlynak, 1987. augusztus 18. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 3. d.

³⁰¹ Grósz Károly miniszterelnök felszólalása a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökségi ülésén 1987. augusztus 11-én; gyorsírási jegyzőkönyv. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 3. d.

„órákban mérhető” a döntéshozók mozgástere. E metaforikus gondolat a kereskedelmi kamara elnökségi tanácskozásán augusztusban úgy jelent meg, hogy az „utolsó métereken vagyunk”. Ez a lelki tusakodás természetesen nem egyedi a politikatörténetben: ez az a pszichés tudatállapot, amikor a vezető politikus szembesül a valóság jéghideg és egyben sallangmentes mivoltával; amikor a döntéshozó szinte beleszédül a szakadék tetején a feltárló mélységbe.

Figyelemre méltó az is, ahogy Grósz a kamarai bizalmas megbeszélésen elemzi, hogy miként, milyen gyorsan változnak a vélemények – éppen attól függően, hogy ki melyik székben ül. Ez egyfajta közvetett utalás (vagy akár nem tudatos elszólás) lehet arra, hogy kormányfőként neki magának is – hiába volt egykoron változásellenes balosnak bélyegezve – egyértelműen reformerré kell válnia, mert a miniszterelnöki pozíció megköveteli, hogy szélesebb kontextusban tudja értelmezni a társadalmi jelenségeket, a változások parancsoló szükségességét.

A kamarai ülésen Grósz arról is beszélt, olyan „rugalmas” kormányprogram megalkotására törekszik, amely kellően „nyitott” arra, hogy a jövőbeni változásokhoz igazodjon, „amely képes arra, hogy a menet közbeni változásokat befogadja”.³⁰² A miniszterelnök azt is egyértelművé tette, a piaci viszonyoknak és az érdekeltségi tényezőnek egyre nagyobb teret kell adni. „Növelni akarjuk a vállalatok, az intézmények, az egyének teljesítményét, mert ezen keresztül látjuk az ország teljesítményének a növelését is” – fogalmazott Grósz, aki ugyanakkor azt sem hallgatta el, hogy „egyszerre” nagyon sok érdeket fog sérteni a kormány az új politikával.

Az, hogy az általa vezetett kormány milyen mélységben sért majd egyéni és közösségi érdekeket, s ez milyen hatással lesz a kormányzat megítélésére – a politika természeténél fogva –, módfelett érdekelte a miniszterelnököt, és joggal állíthatjuk, viszonylag kevés naivitás volt benne e szempontból. Ezt támasztja alá, hogy az augusztus 13-i kormányülésen a miniszterek előtt nyomatékkal beszélt arról, hogy hosszabb távon nem számíthat az új kormányprogram és az abból következő intézkedéssorozat érdemi társadalmi támogatottságára. „Tudni kell, hogy mi itt politikailag olyan döntést nem tudunk hozni, amilyen a társadalom részéről elismerést fog kiváltani. Minden szempontból a társadalom kritikáját és bírálatát fogja hozni.”³⁰³ Ez a fajta attitűd sem egyedülálló, egy későbbi miniszterelnök majdan ugyanezt a típusú politikai életérzést a saját kabinetjére vonatkozóan kamikazekormányzásként jellemzi.³⁰⁴

Azt már az augusztus 27-i kormányülésen hangoztatta a miniszterelnök, hogy egyre több olyan kérdés fog felvetődni, amiben nem lesz egyetértés a társadalomban, de a kabinetben belül azonos álláspontot kell kialakítani és képviselni. Grósz politikailag veszélyesnek tartotta annak a közhangulatnak a kialakulását, miszerint minden terhet

³⁰² Grósz Károly miniszterelnök felszólalása a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökségi ülésén 1987. augusztus 11-én; gyorsírási jegyzőkönyv. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 3. d.

³⁰³ A Minisztertanács 1987. augusztus 13-i ülésének jegyzőkönyve, 45. MNL OL XIX-A-83-a 885. jvk./1987.

³⁰⁴ Antall József kormányfő az első általa vezetett kormányülésen mondta a következőket a minisztereknek: „Önök egy kamikazekormányban vesznek részt.”

csak a lakosságra terhel a kormány, ezért külön hangsúlyozta, hogy óvatosan ugyan, de csökkenteni kell a védelmi-katonai kiadásokat. Egyértelművé tette, hogy 1990-ig a súlyos egyensúlyi problémák miatt egészen biztosan nincs lehetőség „közérzetjavító” intézkedéseket hozni. A kormányfő egyfajta vezetői filozófiaként fogalmazta meg: nem híve annak, hogy egy aktuális politikai „csata” megnyerése érdekében mondjanak valamit, majd ha kiderül, hogy az nem is úgy van, akkor majd csak „találnak” egy minisztert, aki bejelenti a tévedést. Amellett érvelt, hogy inkább vállalja fel a kormány a „nagyobb feszültséget” – lényegében a határozottabb megszorító intézkedéseket. A miniszterelnök a pénzromlás üteme kapcsán is mondott olyat, ami politikai karakterét illetően illusztratív. Grósz úgy vélte, egyértelmű, érdemi infláció várható – „ebben ne legyenek kételyeink” –, s árulkodó, ahogy minderről beszélt: „legalább egymás között mondjuk ki, és aztán fokozatosan menjen át a köztudatba.”³⁰⁵

A minisztertanács az 1987. augusztus 27-i ülésén elfogadta a Grósz-kormány úgynevezett munkaprogramját. A dokumentum alkotói igyekeztek szembenézni a kibontakozó gazdasági válsággal; a Grósz nevével fémjelzett munkaprogram elismerte, hogy növekszik az ország adósságállománya, csökken a gazdaság teljesítménye. „Gazdasági mechanizmusunk, irányítási rendszerünk fejlesztése felemás módon, erőtlenül ment végbe, olykor visszalépésekre is sor került”³⁰⁶ – olvasható a szövegben. A kormányprogram sürgette a teljesítményelv érvényesítését, és nem rejtette véka alá, hogy mindez együtt jár majd a „társadalmi-szociális gondok átmeneti növekedésével”. A Grósz-kormány az államadósság növekedésének megállítását és a költségvetési deficit leépítését úgy képzelte el, hogy a belföldi kereslet rovására erőteljesen pörgetik fel az exportot. Szilárdan hittek benne, hogy a termelés technológiai fejlesztése a kibontakozás egyik legfontosabb eleme. A Grósz-kabinet célkitűzéseit tartalmazó szövegfolyam 1945 után az első olyan magyar kormányzati alapforrás, az első kormányprogram, amelyben megfogalmazódik a személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adó szükségessége – mint közismert, a kommunista diktatúra korábbi évtizedeiben nem létezett se személyi jövedelemadó, sem általános forgalmi adó. A Grósz-kormány e ponton vitathatatlanul maradandót alkotott, hiszen az adózásnak ez a fajta struktúrája e könyv írásakor, évtizedekkel Grósz Károly kormányfősége után is létezik, mindmáig a hatályos magyar adójogi rendszer alapeleme. A később bekövetkező – akkoriban még elképzelhetetlen – rendszerváltozás egyik szellemi csírájaként is értelmezhetjük a kormányprogram e gondolatso-rát: „A munkaprogram megvalósításának egyik fő eszköze a piaci mechanizmusok és a verseny kiterjesztése, a tőkejavak szabadabb áramlása feltételeinek megteremtése.”³⁰⁷ A Grósz Károly miniszterelnök által aláírt dokumentum a politikai reformokkal érdemben nem foglalkozott, megelégedett pusztán annak kinyilvánításával, hogy szükséges a „társadalmi demokrácia” erősítése.

³⁰⁵ A Minisztertanács 1987. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 736. d.886. jvk./1987.

³⁰⁶ A Minisztertanács 1987. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 736. d.886. jvk./1987.

³⁰⁷ A Minisztertanács 1987. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 736. d.886. jvk./1987.

A kormányprogram hivatalos verzióját Grósz Károly miniszterelnök 1987. szeptember 1-jén küldte át az országgyűlés elnökének, Sarlós Istvánnak.³⁰⁸ A házelnök feladata volt, hogy gondoskodjon arról, a parlamenti képviselők megkapják a dokumentumot. Szeptember 16-án kezdték meg a honatyák a program országgyűlési vitáját.

Szeptember 8-án 100 értelmiségi nyílt levelet írt az országgyűlés tagjainak a Grósz-kormány munkaprogramja kapcsán: „Tisztelt Képviselő! Arra kérjük Önt, hogy az Országgyűlés őszi ülészakán választóit képviselve, legjobb lelkiismerete szerint, történelmi felelősségének tudatában foglaljon állást. Javasoljuk végül, vegye számításba, hogy nemcsak a helyzet súlyossága követel határozott kezdeményezést, de a külső feltételek sem voltak soha ilyen kedvezőek radikális reformok számára, mint éppen most, amikor a két világrendszer közötti feszültség enyhül, és maga a Szovjetunió is reformkorszakba lépett. Bűn volna elszalasztani az esélyt”³⁰⁹ – olvasható a dokumentumban, amelynek legfőbb üzenete talán mégis úgy fogalmazható meg, hogy a honatyák ne adjanak kitöltetlen csekket a kormánynak.

A levél elején leszögezik: „A programtervezet újabb áldozatokat vár a társadalomtól; a közvélemény azonban nincs meggyőződve róla, hogy az áldozatokat indokolt vállalnia. [...] Országunk állapota ebben az évben kritikus pontra érkezett. A társadalom eddig is súlyos terheket viselt. Az életszínvonal közel tíz éve stagnál, az életkörülmények romlanak. Bomladozik a munkamorál és általában a társadalmi együttélés morálja. Az egészségügyi ellátás rossz és romlik. A fiatal házaspárok egyre nehezebben jutnak lakáshoz. Az életfeltételek rohamos hanyatlását csak azok tudják ellensúlyozni, akik szabadidejük növekvő részét zsákmányolják ki, munkahelyükön túlórázva vagy a rejtett, második gazdaságban keresve többletjövedelmet. [...] Most azonban azzal a veszéllyel kell szembenéznünk, hogy e hosszabb ideje tartó válságirányzatok hirtelen meggyorsulnak, és elviselhetetlen következményeket hoznak magukkal.”³¹⁰

A Kis János filozófus, a demokratikus ellenzék vezető személyisége által kezdeményezett³¹¹ állásfoglalás higgadt, de egyben metsző kritikával illette a Grósz-programot: „Hogy baj van, s hogy változásra van szükség, ezt a vezetés is elismeri. A külső adósságnövekedés megállításának és a költségvetési hiány csökkentésének szükségességéről, a gazdasági reform következetes folytatásáról beszél. De még mindig nem tárja fel teljes nyíltsággal a kialakult helyzetet. Nem veszi tudomásul és nem tárja fel a társadalom előtt, hogy milyen mértékű és mennyire tartós életszínvonal-csökkenés válik elkerülhetlenné a gazdaságpolitikai hibák következtében. Nem néz szembe a '80-as évek gazdasági kudarcainak mélyebb okaival, és reformígéretei alig mennek túl azon, amit már többször tervbe vett. Nem csoda hát, hogy az emberek attól félnek: az új programból

³⁰⁸ Grósz Károly miniszterelnök levele Sarlós Istvánnak, 1987. szeptember 1. A Minisztertanács 1987. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 736. d. 886. jvk./1987.

³⁰⁹ MINK 2018: 216.

³¹⁰ MINK 2018: 216.

³¹¹ Kis 2021: 433. Lengyel László úgy emlékezik, hogy magát a dokumentumot Kis János és Bokros Lajos szövegezte. LENGYEL 1998b: 411. Bokros mindeztért pártfegyelmet kapott. MIHÁLYI 2010: 338.

csak a reáljövedelmek drasztikus csökkentése, az állampolgárok jövedelmeinek adókkal és más módon való megkurtítása válik valóra.”³¹²

Az indulatait többnyire kezelni képes Grószot felbőszítette a dokumentum léte maga, és annak tartalma is. A miniszterelnök demagógiának minősítette a szövegben foglaltakat. Tőle szokatlan módon a levél aláíróival szemben – konkrétumok nélküli – indulatos személyeskedésbe kezdett. („Az országban jelen vannak azok az erők, amelyek nem az ország jövőjével, hanem csupán személyes ambícióik kielégítésével törődnek, ők azok, akik a minél rosszabb – annál jobb filozófiáját vallják.”³¹³)

Az országgyűlés szeptember 17-i ülésén nyilvánvaló lejáratási szándékkal a következőket mondta még: „A munkaprogram még el sem készült, amikor levélben közölték velem, hogy nem értenek egyet vele.”³¹⁴

E mondatot érdemes tovább elemeznünk, hiszen első látásra úgy tűnhet, a kormányfő dühében még egy füllentésbe vagy minimum egy csúsztatásba is belesodródik azért, hogy a nyilvánossággal azt érzékeltesse: hiteltelenek a levél aláírói, mert olyan szövegről fogalmaztak meg véleményt, amely akkor még nem is létezett. Az egész történet azonban összetettebb és érdekesebb is.

Azt láthattuk, hogy a nyílt levél szeptember 8-ára datált. Az országgyűlési képviselők szeptember első napjaiban megkaphatták a kormányprogram szövegét, vagyis ekkorra sok száz példányban keringett országszerte a dokumentum, így szeptember 8-ára nyilvánvalóan a nyílt levél szerzői is megismerhették a program tartalmát. A forma kedvéért azért azt is húzzuk alá, hogy a szeptember 8-i forrás nem a miniszterelnököt szólítja meg hivatalosan, hanem az országgyűlési képviselőket, s mint láthattuk, Grósz azt mondta: a levél írói közölték vele, hogy nem értenek egyet a kormányprogrammal.

Kérdés, a levél szerzői tájékoztatták-e közvetlenül a kormányfőt a dokumentumról. A válasz: egyértelmű igen. (Grósz Károly 1987 őszén nem országgyűlési képviselő.) A petíció megírását szervezők közül Bauer Tamás közgazdász vállalta magára, hogy hivatalosan közli a miniszterelnökkel, hogy készült egy ilyen levél. „Mellékelve, tájékoztatásul küldöm – magam és a többi aláíró nevében – annak a nyílt levélnek egy példányát, melyet a kormány munkaprogramjával kapcsolatban az országgyűlési képviselőknek küldtünk. Tisztelettel: Bauer Tamás.”³¹⁵

Bauer Tamás szerepe és pozíciója önmagában is érdekes jelenség a nyolcvanas évek második felében. A tekintélyes közgazdász a demokratikus ellenzék markáns szereplője; álnéven a *Beszélő* szerzője, mindemellett tagja a Hazafias Népfront Országos Tanácsának.

Grósz Bauer levelére saját kézzel fogalmazott választ – az egyedi forrás megtalálható a levéltárban. A titkársága gépeli le a választlevelet, amelyben a kormányfő kifejti: „Köszönöm figyelmességét, megkaptam az országgyűlés tagjainak írt nyílt levelüket. Sajnálom, hogy a levél megírása előtt nem volt módunk beszélgetni. Talán néhány ponton

³¹² MINK 2018: 214.

³¹³ Grósz Károly kormányfő parlamenti felszólalása 1987. szeptember 17-én 1987: 4.

³¹⁴ Grósz Károly kormányfő parlamenti felszólalása 1987. szeptember 17-én 1987: 4.

³¹⁵ Bauer Tamás levele Grósz Károlynak, 1987. szeptember. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 1. d.

másként fogalmaztak volna. A levélben sok értékes gondolatot találtam, sok mindennel egyetértek. Megítélésem szerint álláspontjukban sok lényeges és kevésbé fontos kérdés is keveredik, s ezeket így nagyon nehéz kezelni. Szándékukat azonban nem értem!”³¹⁶ – áll a szeptember 15-én kelt miniszterelnöki válaszbán. Az állambiztonság aktuális jelentéséből a kormányfő természetesen már jóval hamarabb értesülhetett az ellenzéki hangvételű nyílt levélről.³¹⁷

E ponton tehát továbbra is úgy tűnhet: Grósz nem állított valót, amikor arról beszélt, hogy a levél írói úgy készítették el a dokumentumot, hogy nem is ismerték magát a kormányprogramot. Érdemes azonban azt is megvizsgálnunk, hogy miként született meg az értelmiségiek nyílt levele. Ahogy arról már szoltunk: az ötletgazda Kis János volt. A demokratikus ellenzék vezető személyiségének visszaemlékezéséből tudhatjuk, az alapgondolat, miszerint születessen egy ilyesfajta tiltakozó levél, már egy augusztus 24-i – Kenedi János lakásán lezajlott – értelmiségi tanácskozáson felmerült. Kis „jegyzetfüzetének tanúsága szerint” a zárt körű megbeszélésen ott volt Tardos Márton, Bauer Tamás, Lengyel László, Gombár Csaba, Szabó Miklós, Kőszeg Ferenc, Mécs Imre, Bába Iván, Göncz Árpád, Mészöly Miklós; „a népiek képviselőiben” pedig Csurka István, Kiss Gy. Csaba és Lezsák Sándor.³¹⁸

Az külön érdekesség, hogy a szakítópróbát jelentő lakiteleki találkozó előtt ez volt az utolsó olyan komolyabb összellenzéki egyeztetés, ahol a demokratikus ellenzék és a népiek prominensei egyaránt jelen voltak. A megbeszélésen Kis János vetette fel, hogy szükséges lenne reagálniuk a készülő kormányprogramra.

Arról, hogy az országgyűlés őszi ülésére a kabinet egy új típusú kormányprogramot terjeszt elő, már a Grósz-kormány első tanácskozásán döntés született; az erről szóló hírt Bányász Rezső kormányzóvivő az 1987. július 1-jei kormányülés után nyilvánosságra hozta.³¹⁹ E tényről minden újságolvasó értesülhetett. Július 2-án pedig az MSZMP Központi Bizottsága elfogadott egy elvi határozatot a gazdasági-társadalmi változásokról, amit a *Népszabadság* július 4-én közölt is.

Az ellenzéki vezetők tudták, hogy a készülő kormányprogram az MSZMP eszmei útmutatására épül, így augusztus 24-én még hiába nem ismerték a konkrét kormányzati dokumentum tartalmát – ahogy azt már említettük, a minisztertanács augusztus 27-én fogadta el a végleges szöveget –, azt sejtették, hogy mi lesz a fő csapásirány, így nyugodtan megkezdhatték a nyílt levél szövegezését.

Grósz Károly kijelentése tehát annyiban mégsem állt távol a valóságtól, hogy a kormányprogram valóban még el sem készült, amikor az ellenzék már fogalmazta a maga kritikáját. A miniszterelnök az értelmiségiek mozgolódásáról nyilvánvalóan értesülhetett már a nyílt levél formális megszületése előtt, vagyis a kormányfő nem füllentett ebben az ügyben. Ebbéli cselekvése azonban valószínűleg még súlyosabban eshet latba. Grósz

³¹⁶ Grósz Károly levele Bauer Tamáshoz, 1987. szeptember 15. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 1. d.

³¹⁷ Nyílt levél az Országgyűlés tagjaihoz. A rádiófigyelő szolgálat jelentése. ÁBTL 4.1.- A – 2003/1.

³¹⁸ Kis 2021: 433.

³¹⁹ Átfogó kormányprogram az Országgyűlés őszi ülészakán 1987: 1,4.

manipulációs szándékkal, a levélírók lejárata végett – egy pillanatnyi győzelemért, egy jól hangzó blikkfangos megfogalmazásért – felhasznált egy bizalmas információt.

Ez a jelenség a kormányfő politikai személyiségvonásai tekintetében jelent számunkra pluszinformációt. Tény, a miniszterelnök ezt az aktuális pengeváltást – az akkor még meglehetősen szűkre szabott – nyilvánosság előtt megnyerte az ellenzékkal szemben, mert mi tagadás, jól hangzó kommunikációs panel, hogy mennyire kell komolyan venni azokat, akik olyan szöveget bírálnak, amely még el sem készült. S tagadhatatlan, a politikai megszólalások attól hatékonyak, hogy rövid távon mennyire képesek befolyásolni a közvéleményt – s jelen esetben az emberek túlnyomó többségének nem volt háttérinformációja, nem ismerhették az ügy érdemi összefüggéseit, így Grósz manipulációja könnyen célba érhetett. A kormányfő habitusának az a vonása azonban, hogy egy aktuálisan bombasztikus megfogalmazásért beáldoz hosszabb távú szempontokat, a későbbiekben, a rendszerváltozás forgatagában hozzájárult közéleti talajvesztéséhez.

A reformer politikus

Miután 1987. szeptember 16-án az új miniszterelnök sikeres parlamenti beszédet mondott, az országgyűlés szeptember 17-i ülésén a honatyák elfogadták a Grósz-kormány „munkaprogramját”. A közvélemény a parlamenti tudósításoknak és a kormányprogramról szóló híreknek köszönhetően egyre inkább megismerhette a miniszterelnök célkitűzéseit, kormányzati ethosát.

A kormányprogram elfogadása utáni napon Grósz Károly nemzetközi sajtótájékoztatót tartott. Az esemény a maga nemében – és a korábban megszokottakhoz képest – grandiózus formát öltött: a magyar médiamunkások mellett a nemzetközi sajtó szereplői is jelen lehettek és kérdezhetek a miniszterelnöktől; összesen 27 különböző médium képviselői tettek fel kérdéseket.³²⁰ Grósz szabadon, kötetlenül válaszolt a legkülönbözőbb jellegű érdeklődésekre. Önmagában már ez a tény is arra utalhatott minden közélet iránt érdeklődő polgár számára, hogy új korszak kezdődött, hiszen a kormányfő elődje, Lázár György idegenkedett mindenféle spontán kommunikációtól. Az egykori agitpropos Grósz Károly viszont 1987 szeptemberében valósággal lubickolt a sajtó érdeklődésében.

A közvélemény túlnyomó többségében 1987 őszén rögzülni látszott az aktív, dinamikus, döntésképes kormányfő imázsa. Ebben a kontextusban értelmezhető Kárpáti Ferenc egykori honvédelmi miniszter visszaemlékezésének az a része, amikor arról írt, hogy a spontán összejöveteleken skandálták a miniszterelnök nevét: „Grósz Kar-csi, Grósz Kar-csi...”

Lengyel László közgazdász szerint Grósz Károly „azok közé a modern populisták közé tartozott, aki a nyilvánosság birtoklásával, szavak és képek tömegével akarta megoldani a problémákat, a problémák megoldása helyett”.³²¹

³²⁰ Grósz Károly sajtóértekezlete 1987: 6.

³²¹ Lengyel László-interjú, 2020.

A gazdasági nehézségek, a növekvő ellenzéki aktivitás ellenére 1987 nyarától késő őszig tartottak Grósz Károly kormányfő mézeshetei – vagy inkább mézeshónapjai. Ekkor mondta Tímár Mátyás, a Magyar Nemzeti Bank elnöke a miniszterelnöknek: „az első csatát megnyerte, a háborút még nem.”³²²

Az első kormányfői hónapjaiban Grósz intenzíven érdeklődött a gazdaság ügyei iránt, joggal tartott az összeomlástól, egy bekövetkező államcsődtől. Ideje, energiája döntő részét a gazdasági összefüggések, jelenségek megértésére, a tények megismerésére fordította. Szorgosan olvasta a különböző népgazdasági jelentéseket – alkalmanként jellegzetes kézírása is feltűnik a bizalmas iratokon. Ha valamit nem értett, tanácsot kért, érdeklődött, kérdezett, tanácskozott.

Ám a magyar gazdaság 1987-ben nem omlott össze, nem következett be a drámai zuhanás. A közvélemény már önmagában ezt is eredménynek tekintette. A bizalmi tőke még kitartott: a nagyobb bajok „megűszását” az emberek részben a miniszterelnök érdemének tudták be. „Ügyesen visszavarrták a már félig átrepedt burkot”³²³ – vélte Csillag István közgazdász.

Az állam működőképes maradt, a gazdasági bajok azonban nem szűntek meg. A Nemzetközi Valutaalap (IMF) 1987. december 18-án kelt állásfoglalásában egyértelművé tette a magyar kormányzat számára, hogy a veszteséges vállalatok finanszírozását csökkenteni kell.³²⁴

„Az importgazdálkodás hosszú idő óta az egyik legnagyobb probléma. A szigorú központi gazdálkodás mégsem tudja megakadályozni a konvertibilis import növekedését, miközben az importhiány egyre több területen a termelést akadályozza”³²⁵ – e gondolatok már a Magyar Kereskedelmi Kamara Grósz Károly miniszterelnöknek készített összefoglalójában olvashatók. Az 1987. december 21-i dokumentum számos gazdaságpolitikai kérdésben szembesítette a kormányfőt a valósággal: „A felvett hiteleket nem arra fordítjuk, amire szolgálnának és a visszafizetés alapját megteremtenék. A vezetői gondolkodásban a kereskedelmi szemlélet nem tud kialakulni, mert egy sor más követelmény betartása mást helyez előtérbe.”³²⁶

A Grósz-kormány hivatalba lépése után elindult egy komoly intellektuális erjedés – még a pártapparátusi-közigazgatási munka területén is. 1987 második felében a későbbi hónapokban bekövetkező társadalmi-politikai változások előkészítése zajlott. Ennek az erjedésnek egy aprócska, de mégis szimbolikus mondata az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközösségének 1987. november 23-i üléséről készült beszámoló alábbi megállapítása: „Elosztási gyakorlatunkat nem lehet a régi alapon, az egyenlősítő,

³²² Tímár 1998: 136.

³²³ CSILLAG 1999: 139.

³²⁴ P. de Fontenay, az IMF európai igazgatóhelyettesének levele Fekete Jánosnak, 1987. december 18. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos anyagai, 10. d.

³²⁵ Beck Tamás, a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökének összefoglalója Grósz Károly miniszterelnöknek. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 4. d.

³²⁶ Beck Tamás, a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökének összefoglalója Grósz Károly miniszterelnöknek. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 4. d.

kommunisztikus elvek alapján folytatni.”³²⁷ E mondat – ha némiképp leegyszerűsítő módon interpretáljuk – lényegében azt jelenti, hogy a szocializmus addigi viszonyai fenntarthatatlanok, és egyre inkább meg kell barátkozni azzal, hogy a kapitalizmus bizonyos jelenségei a mindennapok részévé fognak válni a magyar hétköznapiakban is.

Mindehhez a gondolathoz illeszkedhet Sárközy Tamás egyik visszaemlékezés-morzsája. Sárközy mint a miniszterelnökség parlamenti titkára Kádár János még éppen regnáló MSZMP-főtitkárhoz volt hivatalos valamikor 1988 elején; a téma a készülő társasági törvény. „Akkor már nagyon beteg volt, sokszor elrévedt a tekintete. Egyszer azonban hirtelen kitisztult a szeme, és azt mondta: »Nehogy azt higgyék, hogy nem tudom, mit csinálnak maguk: kapitalizmust.« Igaza volt, azt csináltuk.”³²⁸

Nem szándékosan, hanem az élet által kikényszerített módon, de tény: maga a Grósz-kormány is – mondhatni – beleállt a „kapitalizmuscsinálásba”. 1987 őszének stratégiai kormányzati feladata az 1988. január elsejétől bevezetett adóreform részleteinek előkészítése volt. A kabinet arra is nagy figyelmet és energiát szentelt, hogy a közvéleménnyel megértesse az adóreform szükségességét.

Farkas Zoltán gazdasági újságíró, aki 1987 őszén a Magyar Rádió munkatársa volt, kérdésemre felelevenítette emlékeit az adóreform időszakáról. Farkas beszámolt arról, hogy például Medgyessy Péter, Grósz miniszterelnök helyettese a rádióba is külön elment, „s személyesen győzködte a kollégákat, hogy mire lesz jó az adótörvény, miért kell bevezetni, mi az az áfa, hogyan működik, mi az szja, a felbruttósítás”.³²⁹ Az adóváltoztatások rengeteg rádiós műsoridőt kaptak, akkor lett országosan ismert figura Kupa Mihály, a reformtitkárság vezetője.

A gazdasági újságíró azt is elmondta, Grósz maga is szívesen beszélt a nyilvánosság számára az adóreform kérdéséről. A következő történet azonban nem csak az új adótörvényekről szól, sokkal inkább a kormányfő habitusáról és 1987 őszének hangulatáról:

„Az adótörvények elfogadása hetében az egyik kollégám 40 percen át faggatta, még olyan kérdésekkel is, hogy a sportszerek miért nem kedvezményes kulccsal adóznak. Hallgattuk, hallgattuk, mondtam Mester Ákosnak, a 168 Óra felelős szerkesztőjének, hogy ez nem miniszterelnöki interjú, olyan, mintha egy főosztályvezetővel beszélne a riporter, nekünk is kínos, Grósznak is. Kollégám – régről ismerte Grószt – azt hazudta, Grósz jóváhagyta az interjút, és minden szavához ragaszkodik. Kértem Mestert, hívja fel Grósz, beszéljen vele. Megtörtént. Grósz azt mondta, ha így látjuk, dobjuk ki akár az egész interjút, úgyis túl sokat szerepel, ő is kényelmetlenül érezte magát, amikor az adókulcsokról faggatták. [...] Ez hihetetlen volt. És ki is dobtuk. Egy miniszterelnök 40 perces nyilatkozatát.”³³⁰

Mester Ákos is ekképpen emlékezett: K-vonalon – vezető rádiósként erre megvolt a technikai lehetőség – személyesen felhívta a miniszterelnököt az inkriminált interjú

³²⁷ Tájékoztató a Politikai Bizottság tagjainak a Közgazdasági Munkaközösség 1987. november 23-i üléséről. MNL OL M-KS 288-11/4448. ő. e.

³²⁸ SÁRKÖZY 212: 129.

³²⁹ Farkas Zoltán-interjú, 2020.

³³⁰ Farkas Zoltán-interjú, 2020.

miatt. A felelős szerkesztő megkérdezte Grósztól, valóban ragaszkodik-e ahhoz, hogy a teljes, vágatlan beszélgetést közölhetik csak a *168 Órában*. A kormányfő egyértelművé tette, szó sincs a részéről ilyen kérésről.³³¹

A jelenség valóban szimbolikus: korábban nyilvánvalóan nem történhetett volna meg olyan, hogy rádiós műsorkészítők úgymond kiszerkesztenek egy miniszterelnöki interjút. Ez az apróbb történet is megfelelően illusztrálja: Grósz kormányfőségével a nyilvánosság-politikában is elindult egy lassú változás.

Az alapos felkészülés ellenére azonban az adórendszer fogadtatása lesújtó volt. A korabeli közvélemény-kutatások szerint a lakosság körülbelül 60%-a egyáltalán nem értett egyet a személyi jövedelemadó bevezetésével.³³² A felmérés adatai arról árulkodnak, hogy az emberek – az anyagi megterhelésen túl – azért sem értettek egyet az új intézkedésekkel, mert úgy gondolták, a jövedelemadózás nem alkalmas a gazdasági nehézségek megoldására. Azt is nehezményezte a többség, hogy az új adórendszer nem segíti a közpénzek átláthatóságát.³³³

Az áfa bevezetése után a fogyasztási cikkek 60%-ának ment fel az ára. A megkérdezettek 63%-a úgy nyilatkozott, hogy az így létrejött áremelkedés „nagyobb” vagy „szinte elviselhetetlen” megterhelést hozott a számukra.³³⁴

„Az adórendszer társadalmi fogadtatása rendkívül tanulságos. Nem készítettük fel a társadalmat. A propaganda nem segítette, nehezítette a helyzetet”³³⁵ – fakadt ki indulatosan a miniszterelnök az adórendszer bevezetésének tapasztalatait értékelő kormányülésen.

Grósz Károly azért is csalódott volt, mert úgy gondolta, a várva várt reformok, a piaci jellegű gazdasági szabályozók az embereket többletteljesítményre ösztönzik majd – ehhez képest arról kapott jelentéseket, hogy az szja bevezetése érzékelhetően, statisztikailag releváns módon visszafogta az állampolgárok pluszmunkavégzését. A munkavállalók úgy érezték: mivel a többletteljesítményükből származó jövedelmeik miatt magasabb adósávba csúsznak át, ezért „egy bizonyos határon túl nem érdemes”³³⁶ többlet dolgozniuk.

Az új adórendszer negatívumai miatt 1988 elején csökkenni kezdett Grósz Károly miniszterelnök népszerűsége – ahogy Lengyel László fogalmaz: az áremelések már „az addig sikerekben úszó” Grószra is árnyékot vetettek.³³⁷ A miniszterelnök egyre inkább azt érezhette, megoldhatatlan ügyek garmadája áll szemben. Ez még akkor is így lehetett, ha 1988 elejére a makrogazdasági adatok enyhe javulást mutattak. „Az év eleje óta tartó, a korábbinál kedvezőbb irányzat folytatódott: az egy napra jutó ipari

³³¹ Mester Ákos-interjú, 2020.

³³² A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 620.

³³³ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 621.

³³⁴ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 615.

³³⁵ A Minisztertanács 1988. április 17-i ülésének jegyzőkönyve. 47. MNL OL XIX-A-83-a, 756. d. 904. jvk./1988.

³³⁶ A Központi Statisztikai Hivatal információs jelentése, 206/1988. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 9. d.

³³⁷ LENGYEL 2001: 165.

termelés, a termelékenység a népgazdasági tervvel összhangban növekedett³³⁸ – áll egy, a kormányfő számára készített szigorúan titkos jelentésben, amely arról is tájékoztatott, hogy a fizetési mérleg hiánya „nagyágrendekkel kisebb”, mint 1987-ben.

1988 februárjától Grósz Károly egyre kevésbé foglalkozott a gazdasági kérdésekkel. A kormányfő „fokozatosan visszavonult”³³⁹ a gazdaságirányítástól. Hogy mindez miért történt, csak találgathatunk. Vagy azért, mert a miniszterelnök úgy érezhette, az ország gazdasága túljutott a legnehezebb ponton. Vagy éppen azért, mert összeállt benne, hogy a jobb statisztikai adatok ellenére a magyar gazdaság – többek között az államadósság egyre elviselhetetlenebb terhe miatt – rövid távon pusztán a vegetálásra képes; ehhez viszont nem szükséges a kormányfő kiemelt figyelme.

Még friss miniszterelnökként, 1987. július 1-jén, vagyis egyhetes kormányfőként Grósz alapos tájékoztatást kért Tímár Mátyástól, a Magyar Nemzeti Bank elnökétől az államadósságot érintő adatokról. Tímár három órán keresztül sorolta Grósz számára az információkat az eladósodottság okairól.³⁴⁰

Németh Miklós, akkor az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkáráként azt javasolta az új kormányfőnek, hogy a maga teljességében hozza nyilvánosságra az államadóssággal kapcsolatos tényeket. A párt- és állami vezetés hosszú évek óta kettős könyvelést folytatott – ahogy Németh mondta, „csaltunk”. 1987 nyarán a gazdaságpolitikai KB-titkár a következőket vetette fel Grósznak: „Hidd el, Karcsi, most jött el az a pillanat, hogy új lapot nyissunk, be kell vallani az igazat az adósságunk ügyében.”³⁴¹ A miniszterelnök – noha tudta, hogy egyre nyíltabban kell beszélni az államadósságról is – elutasította Németh Miklós tiszta lapra vonatkozó javaslatát. „Nem lehet, ez tönkretesz bennünket” – reagált a kormányfő.

Németh Miklós 1987. december 28-án átküldte³⁴² Grósz Károly miniszterelnöknek a Magyar Nemzeti Bank hivatalos elemzését, amely nyilvánvalóvá teszi: a magyar államadósság mértéke „kritikus értéket ért el”.³⁴³

E tény is közrejátszhatott abban, hogy Grósz kormányfőként fokozatosan távolodni kezdett a gazdasági folyamatok menedzselésétől. „Grósz hamar – 1987 végén, 1988 elején – rájött, hogy ő kezdetben fel sem fogta, milyen mély válságban van az ország. Nem tudta, mit vállalt, és menet közben ismerte fel a valódi helyzetet”³⁴⁴ – így emlékszik a miniszterelnök magatartásában lezajló változásokra Németh Miklós.

³³⁸ A Szakszervezetek Közvélemény-kutató, Értékelő és Statisztikai Csoportja gyorstájékoztatója az 1988. január–áprilisi gazdasági helyzetről, 1988. május 16. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 16. d.

³³⁹ LENGYEL 1989: 83.

³⁴⁰ TÍMÁR 1998: 134.

³⁴¹ OPLATKA 2014: 145.

³⁴² Németh Miklós levele Grósz Károlynak, 1987. december 28. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke titkos iratai, 10. d.

³⁴³ Boros Imre, a Magyar Nemzeti Bank arbitrage osztályvezetőjének jelentése, 1987. december 10. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke titkos iratai, 10. d.

³⁴⁴ OPLATKA 2014: 145.

Egy 1988 tavaszi kormányülésen Grósz Károly szinte magadóan, egyfajta lefojtott nyugalommal közli: „Egyre gazdagabbak az ismereteim annak az oknak a megválaszolásában, hogy hogyan adósodik el egy ország.”³⁴⁵ A kormányülésen nem sokkal később ez a mondat is elhagyja a miniszterelnök száját: „Ez a kormány teljesen tehetetlen.”³⁴⁶

A politikában már sokat látott és tapasztalt kormányfő számára is egészen drámai lehetett, amikor Madarasi Attila, a Pénzügyminisztérium államtitkára a „szolgálati utat” tudatosan megkerülve, de mégis hivatalos, fejlődés levélben írta a következőket a miniszterelnöknek az államadósság alakulása kapcsán: „Az ezzel összefüggő adatok többszörösen titkosak, belső adatszolgáltatási rendszerünkben, a legbizalmasabb adatszolgáltatásban sem a valóságnak megfelelően jelennek meg. Ok: a nemzetközi pénzügyi rendszerhez való csatlakozás alkalmával kialakított kamuflázs: több mint 300 milliárd forint államadósság »eltűnt« a hitelmérlegben.”³⁴⁷

A kormányfő bizalmi emberei

Amikor Grósz Károlyt 1988 májusában az MSZMP főtitkárává választották, egyre súlyosabb tehernek érezte a napi kormányzás nyűgét-baját, lényegében magát a miniszterelnöki teendőket.

A korábbiakban is komoly mértékben hagyatkozott Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettesre, de 1988 tavaszától kezdve mindez még hangsúlyosabbá vált.

Ha a Medgyessy–Grósz kormányzati kapcsolatot próbáljuk elemezni, akkor legalább 1987 nyaráig vissza kell mennünk az időben. Amikor 1987 kora nyarán Kádár János Grósz Károlynak kínálta fel a miniszterelnöki pozíciót, Grósz – hivatkozva a közigazgatási tapasztalat hiányára – a fiatal, de már sokat látott pénzügyminisztert, Medgyessy Pétert ajánlotta jelöltként. „Azon az állásponton voltam, hogyha már úgy van szervezve az ország, ahogy szervezve van, hogy tehát az államnak ekkora beleszólása van a gazdasági folyamatokba, akkor gazdasági szakember kellene kormányfőnek”³⁴⁸ – emlékezett később Grósz Károly. Egy másik interjúban arról is beszélt: „Régi rögeszmém volt, hogy az országnak fiatal közgazdászra van szüksége.”³⁴⁹ A Szegő Andrással 1993-ban folytatott beszélgetésben további részleteket is elárult a Kádárral folytatott alkudozásról: „Rá is kérdezett, hogy akkor kit tudnék ajánlani magam helyett. Mondtam, hogy Faluvégitől³⁵⁰ nagyon jókat hallottam Medgyessy Péterről és nekem is jók a tapasztalataim, őt

³⁴⁵ A Minisztertanács 1988. március 25-i ülésének jegyzőkönyve. 154. MNL OL XIX-A-83-a, 755. d. 903. jvk./1988.

³⁴⁶ A Minisztertanács 1988. március 25-i ülésének jegyzőkönyve. 154. MNL OL XIX-A-83-a, 755. d. 903. jvk./1988.

³⁴⁷ Madarasi Attila, a Pénzügyminisztérium államtitkára feljegyzése Grósz Károly miniszterelnöknek, 1988. május 12. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 16. d.

³⁴⁸ BOKOR Péter 1995: 40.

³⁴⁹ KERÉKES 1990: 19.

³⁵⁰ Faluvégi Lajos 1971 és 1980 között pénzügyminiszter, 1980-tól 1986-ig miniszterelnök-helyettes.

alkalmasnak tartanám.”³⁵¹ Tudjuk, Kádár végül nem fogadta el Grósz Károly személyi felvetését, és azzal a gondolattal zárta a diskurzust, hogy új kormányfőként Grósz szervezen egy olyan csapatot maga köré, akik segíteni tudják a napi kormányzati munkában. „Szervezze meg, hogy a szakemberek bekapcsolódjanak a döntésekbe!”³⁵² – adta ki az ukázt Kádár János. Grósz Károly miniszterelnök pedig – ahogy az elvárható volt – akkurátusan megszervezte a kormányfői csapatát. Az egyik legfontosabb szereplő és egyben helyettese Medgyessy Péter lett, akiben Grósz végig megbízott. Az egykori kormányfő-pártfőtitkár különböző későbbi visszaemlékezéseiben csak elismerően beszélt Medgyessyről, vagyis benne – más politikustársaival ellentétben – egyáltalán nem csalódott.

A fennmaradt miniszterelnöki iratok is arról tanúskodnak, hogy Grósz és Medgyessy között fesztelen, a főnöki allűröktől mentes munkakapcsolat volt; a kormányfő bátran mert ügyeket bízni helyettesére, Medgyessy pedig amikor olyan jelenséggel találkozott, amiről azt gondolta, hogy a miniszterelnöknek tudnia kell, akkor nem fontoskodva, hanem egyfajta bajtársias attitűddel tájékoztatta Grósz Károlyt.

„Úgy is fogalmazhatok, hogy én voltam a kormány adminisztratív vezetője. A politikát viszont Grósz művelte, és személyén keresztül egyre inkább átkerült a politika alakításának műhelye a pártból a kormányba. Hiába írtunk 1988-at, akkor is fantasztikus lépésnek számított, hogy a kormány az ő elnöksége idején kivívta – a szocialista országok közül egyedülállóan – a pártirányítástól való elszakadást. [...] Ehhez persze kétségtelenül kellett Grósz háttere, hogy tudniillik ő a párt tisztségviselőinek, apparátusának abszolút bizalmi embere volt”³⁵³ – olvashatjuk Medgyessy Péter *Polgár a pályán* című visszaemlékezésében. Medgyessy arról is beszámol a memoárjában, hogy Grósz Károly kétségtelenül új szint vitt a kormányba: „Tudott beszélni, szerepelni. Voltak elgondolásai arról, hogy mit akar tenni.”³⁵⁴ Medgyessy Péter azt sem rejtette véka alá, hogy „nagyon hamar kiderült”, Grósz Károlytól távol állt a közgazdasági gondolkodás. „Ebből következett, hogy a kormányon belül rám maradt a gazdaság felügyelete és a hierarchián belül az irányítása” – emlékezett Medgyessy.

Kérdésemre Medgyessy Péter a következőképpen jellemezte a Grósz Károllyal való munkakapcsolatát: „Grósz szerette a dinamikus, meglepő mondatokat, fordulatokat; ez volt a habitusa. Mindemellett abszolút korrekt, kemény vitapartner volt. Odafigyelt az érvekre, de nem tudott megszabadulni a saját korlátaitól. Nem mert vagy nem akart továbblépni azokban a reformokban, amit az én csapatom meg én magam ajánlottam. Humánus és normális, nyitott ember volt, érdekelt a másik élete. Örült, hogy ha valaki megkérdezte tőle, hogy telt a hétvégéje és mit csinált. Tehát egy abszolút normális, humánus gondolkodású ember volt, nem tudok róla rosszat mondani.”³⁵⁵

³⁵¹ SZEGŐ 2003: 285.

³⁵² BOKOR Péter 1995: 40.

³⁵³ MEDGYESSY 2010: 65.

³⁵⁴ MEDGYESSY 2010: 65.

³⁵⁵ Medgyessy Péter-interjú, 2020.

A Grósz Károly és Medgyessy Péter közötti szoros munkakapcsolatot elemezve egyáltalán nem tűnik túlzásnak Lengyel László panelje, aki az 1987–1988-as kormányzati időszakról mint „Grósz–Medgyessy-kormányról” ír.³⁵⁶

Sárközy Tamás formálisan nem töltött be olyan fontos posztot Grósz Károly kormányában, mint Medgyessy Péter, ő hivatalosan „csak” a kabinet parlamenti titkára volt. A jogászprofesszor valós szerepe azonban a kormányzás mindennapjai és reformtörekvései tekintetében egyaránt meglehetősen fajsúlyos volt. Nem véletlen, hogy a parlamenti titkárság felállítása negatív érzéseket váltott ki az Országgyűlés apparátusából.³⁵⁷

Ifj. Tömpe István egykori kormányfőtanácsos úgy véli, Sárközy Tamás az átalakulásban való jogászai részvétele miatt „a rendszerváltozás egyik legfontosabb figurája lett”.³⁵⁸ Sárközy kiemelkedő szerepet vállalt és vitt – a változások szempontjából kulcskérdésnek számító – társasági törvény előkészítésében. Az 1988 októberében elfogadott jogszabályt német mintára alkották meg³⁵⁹ – azért, hogy lehetővé váljon az országban magántulajdonú cégek alapítása. A törvény megalkotásakor meghatározó szempont volt, hogy a külföldi tőke számára megfelelő jogszabályi környezetet alakítsanak ki. A közvélemény több mint kétharmada abban bízott 1988-ban, hogy a társasági törvény „jótékony hatással lesz” a gazdaság egészére.³⁶⁰

Sárközy utólag úgy gondolta, Grósznak azért volt szüksége a társasági törvény elfogadtatására, mert az államadósság 1987-re kritikus mértéket ért el: „Sürgősen nyugati működő tőkeexportra volt szükség, ez pedig társasági törvény nélkül nem ment. Másrészt az állampolgárok elbújt tőkéjét is mobilizálni szerették volna.”³⁶¹

Sárközy Tamás és csapata három hónap alatt készítette elő a társasági törvény tervezetét. A szövegezési munkálatokról a parlamenti titkár folyamatosan tájékoztatta a kormányfőt.³⁶²

A jogászprofesszor szerint Grósz „a baloldali ideológusokkal szemben – beleértve a szakszervezetis és pártközponos barátait – teljes mellszélességgel kiállt a polgári kereskedelmi jogi megoldások mellett. Morgolódott, tette a gúnyos megjegyzéseket, de volt annyira okos és pragmatikus, hogy – valószínűleg ideológiai meggyőződése ellenére – támogatta a magánvállalkozásokat. És szerintem egy politikust nem a beszédei, hanem a tettei minősítenek.”³⁶³

Ahogy Sárközy Tamás említette, előfordult, hogy a reformok előkészítésekor a kormányfő gúnyolódott vagy éppen „morgolódott” – még az is megtörtént, hogy Grósz a miniszterelnöki dolgozószobában egyszerűen csak „csirkefogónak”³⁶⁴ nevezte

³⁵⁶ LENGYEL 1990: 7–8.

³⁵⁷ RIBA 2021: 78.

³⁵⁸ TÖMPE 2017: 323.

³⁵⁹ HORVÁTH 2015: 47.

³⁶⁰ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 633.

³⁶¹ KORSÓS 2002: 120.

³⁶² Sárközy Tamás feljegyzése Grósz Károlynak, 1988. május 17. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos iratai, 20. d.

³⁶³ KÉRI 1992.

³⁶⁴ BABUS 2020.

a jogászprofesszort. A két, cinizmusra hajlamos személyiség súrlódásai ellenére azonban a közös munka folytatódott. Sárközy sorra írta a kormányzati működés korszerűsítéséről szóló feljegyzéseit – Grósz pedig a dokumentumok egy részét saját kezűleg aláhúzogatta, kommentárokkal látta el.³⁶⁵

A levéltári forrásokból kitetszik: Grósz kapcsolata egészen más Sárközyvel, mint Medgyessy Péterrel. A parlamenti titkárral eleve magázódnak. Ennek ellenére nyilvánvaló, a miniszterelnök kiemelten támaszkodik Sárközy szakértelmére, meglátásaira. „Örölnék, ha megismerhetném az Ön véleményét”³⁶⁶ – olvashatjuk az egyik, Sárközy Tamásnak írott kormányfői levélben. Ilyenkor pedig a jogász hosszabb vagy éppen kevésbé hosszú feljegyzésben fejtette ki patikamérlegen mért álláspontját.

„Kemény, dolgoz, nem túl kulturált, de nagyon okos, tipikusan kommunista párt-politikus volt. Nagy érdeme, hogy megtörte a Kádár-féle, a világpolitikai realitásokat és a magyar gazdasági válságot el nem ismerő, előregedett csoport hatalmát, és elindította az országot a rendszerváltozás felé. Ezen az úton azonban ő végigmenni nem kívánt. [...] Grósz tragédiája, hogy elment felette a világ”³⁶⁷ – összegezte véleményét sajátos memoárjában Sárközy Tamás.

Szintén jogi szempontból volt nélkülözhetetlen munkatárs Grósz Károly számára Raft Miklós, aki a miniszterelnöki hivatalt vezette államtitkári rangban. Raft Sárközyhez hasonlatosan közigazgatási jogászként dolgozott; a szerepe azonban egészen más volt. Az államtitkár – azon túl, hogy a reformkezdeményezések kapcsán rendszeresen bizalmas információkkal látta el a kormányfőt – a miniszterelnöki bürokráciát irányította. Hogy Grósz legalább az apparátusa rendje miatt nyugodtan aludjon, Raft feladata volt.

Raft Miklós szürke eminenciásként vitte az ügyeket. A háttérben tevékenykedett ugyan, de befolyása meghatározó a Grósz-adminisztrációban. Amikor a kormányfőnek – például az USA-ba tett látogatása előtt – arra volt szüksége, hogy tisztában legyen vele, a hatályos jogi szabályozás értelmében milyen ingatlanszerzési lehetőségeik vannak a külföldieknek, akkor az államtitkárra hárult a feladat, hogy feljegyzésben adjon tájékoztatást,³⁶⁸ de Raft hivatali kötelezettsége volt a kormány ügyrendjének kidolgozása is,³⁶⁹ vagy éppen helyzetkép készítése a gyülekezési törvény előkészítéséről.³⁷⁰ Egyszerűen kifejezve: Raft minden közigazgatási háttérsegítséget megadott Grósznak, amihez a kormányfő egyébként nem értett. Grósz Károly miniszterelnökségével indult el

³⁶⁵ Mindezen jelenségre egy példa: Sárközy Tamás feljegyzése Grósz Károlynak, 1988. január 12. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos iratai, 20. d.

³⁶⁶ Grósz Károly levele Sárközy Tamásnak, 1988. február 17. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 14. d.

³⁶⁷ SÁRKÖZY 2012: 180.

³⁶⁸ Raft Miklós feljegyzése Grósz Károlynak, 1988. július 12. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos iratai, 20. d.

³⁶⁹ Raft Miklós feljegyzése Grósz Károlynak, 1987. november 13. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos iratai, 11. d.

³⁷⁰ Raft Miklós feljegyzése Grósz Károlynak, 1988. március 22. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos iratai, 20. d.

Magyarországon a kancellári kormányzati struktúra kialakítása,³⁷¹ s ebben a folyamatban döntő szerepet vitt Raft Miklós.

Miniszterelnökként Grósz az a fajta vezető volt, aki – noha tudjuk jól, a politikai csatározások során nem ment a szomszédba némi hatalomtechnikai konspirációért – a közigazgatási munkában hitt a bizalmi elvben; közvetlen munkatársait nem kis mértékben terhelte, de majdhogynem feltétel nélkül hagyatkozott rájuk. Ez persze a közigazgatási szakértelem hiányával is összefüggethetett, de tény, Grósz kormányfóként nem tartozott a rettegett főnökök közé.

Demján Sándor üzletember formális értelemben ugyan nem volt része a kormányzati csapatnak, de azt tudnunk kell, hogy a Magyar Hitelbank elnökeként egészen 1988. május 2-áig miniszterhelyettesi besorolásban tevékenykedett; ekkor mentette fel ez alól – kérésére – a miniszterelnök.³⁷² Ugyanakkor Demján a kormányfő egyik befolyásos gazdasági tanácsadójának számított. Németh Miklós számolt be visszaemlékezésében egy 1987. augusztusi hármastalálkozóról, ahol ő mint gazdaságpolitikai KB-titkár vett részt, s ott volt még Demján és Grósz: „Demján elkezdte nekünk magyarázni, hogyan kellene az üzleti világot átalakítani [...], és valóban okos dolgokat mondott, főleg hogy le kellene építeni a vállalkozási kedvet megbénító hatalmas bürokratikus apparátust.”³⁷³

Grósz Károly úgy gondolta, szükség van egy olyan üzletemberre, aki személyében képes megjeleníteni a gazdaság sajátos nézőpontját; aki alkalmas arra, hogy személyes teljesítménye által nagy horderejű változásokat indítson el. Talán kijelenthetjük, ez a társadalom- és gazdaságfelfogás egyrészt mélységesen voluntarista, másrészt meglehetősen naiv – Grósz mindenesetre hitt mindebben, s az ő gazdasági „jolly jokere” Demján Sándor volt.

Már Grósz Károly budapesti első titkársága alatt munkakapcsolatban álltak. Demján külföldi üzleti útjairól is beszámolt neki.³⁷⁴ Nem előzmény nélküli tehát a szoros nexus, nem véletlen, hogy Grósz Károly miniszterelnökként is építeni kívánt a gazdasági szakemberre.

„Demján elvtárs vigyen már egy kis élénkséget a gazdaságba”³⁷⁵ – idézi Grósz Károly szavait ifj. Tömpe István. A mondat talán inkább metaforikus, mindenesetre pontosan illusztrálja Grósz gazdaságképét, illetve Demján iránti bizalmát.

Ifj. Tömpe István a vele készített interjúban a következőképpen elemezte számomra, hogy miként válhatott Demján ennyire kiemelt szereplővé Grósz gazdaságfelfogásában: „Demján az időszak szupersztárja, aki legyőzte a bürokráciát, ahova nyúlt, arannyá vált, a nehéz problémákat egyszerűen oldotta meg, és még egyszerűbben magyarázta el

³⁷¹ MIHÁLYI 2010: 543.

³⁷² Grósz Károly levele Demján Sándornak, 1988. május 2. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos iratai, 20. d.

³⁷³ OPLATKA 2014: 171.

³⁷⁴ Demján Sándor levele Grósz Károlynak, 1986. június 3. BFL XXXV.1.a.9. 19. ő. e.

³⁷⁵ TÖMPE 2017: 282.

az egyszerű, használható csodákra váró főnököknek. Grósz tehát az aranykezű zsenit, a rendszeren kívüli, antibürokrata lázadót választotta ki.”³⁷⁶

Grósz abban bizakodott, hogy *a zseni* nemcsak a rábízott üzleti feladatokat, hanem a magyar gazdaság számos nyűgét is képes a kreatív ötleteivel megoldani, vagy legalábbis kimozdítani a holtpontról. Demján ebbéli küldetése azonban nyilvánvalóan lehetetlen volt. Mindettől függetlenül Demján Sándor a rendszerváltozás korának egyik legsikeresebb üzletembereként került be a magyar gazdaság történetébe.

Demján Sándor és Grósz Károly biztatására Kovács Mihály üzletember finanszírozta a magyar értéktőzsde megalapítását előkészítő tanulmány megírását.³⁷⁷ A későbbiekben az Agrobank-ügyben magát megégető Kovács Mihály és Grósz között a nyolcvanas évek második felében baráti kapcsolat alakult ki. Ki kell emelnünk, ez a baráti nexus még akkor is kitartott, amikor Grósz már bukott politikus volt, s nyugdíjasként Gödöllőn élt visszavonultan.

A barátság előzményeiről így beszélt Kovács 1994-ben: „Grósz fiát³⁷⁸ valóban ismer-tem Londonban, szerettem, becsültem, de az apjáról az utóbbi időkig azt sem tudtam, kicsoda. Viszont ma sem szégyellem, hogy megismertem, mert nagyon nagy dolgot tett nekem. Van egy amerikai baptista pap ismerősöm, aki gyerekkoromban akart csinálni Magyarországon kallódó, drogos fiataloknak, de valami Miklós nevű vallásügyi államtitkár³⁷⁹ nem engedte. Akkor kértem meg a Grósz fiút, protezsáljon be az apjánál, mert azt már tudtam, hogy párttitkár lett.”³⁸⁰ Találkoztunk, egy Bibliát hoztam neki ajándékba – volt nyomdászként biztosan értékelni fogja a gyönyörű papírját. Úgy akartam közel férkőzni hozzá, hogy elmondhassam: itt vannak ezek a baptisták, jó dolgot akarnak csinálni, és ez a Miklós nevezetű kirúgta őket. Visszautaztam Londonba, néhány hét múlva telefonált a pap barátom: nem tudják, mi történt, de kaptak egy telexet Miklóstól, értesítsék, mikor jön a megbízottjuk tárgyalni. Azóta a gyerekkoromban már felépült. Ma is jóban vagyok Grósszal, nem ő van lekötve nekem, hanem én neki.”³⁸¹

Kovács Mihály visszaemlékezésében azt is felidézte, miként gondolkodott kezdetben Grósz a tőzsdéről mint jelenségről: „Grósz Károlynak a tőzsdéről és a bankokról vad fogalmai voltak. Érthető, aki azon nőtt fel, hogy a tervgazdaság magasabb minőségű, mint a piacgazdaság, annak bizony hosszan kellett magyarázni, hogy a tőkepiac miért nyújt például jobb hatásfokot a fejlesztéseknek, mint az állami központi döntéshozatal, amely a politikai célokat a gazdasági célok elé helyezi. Nem egy, nem két beszélgetés kellett hozzá, hogy Grósz Károly megértse a tőzsde fontosságát.”³⁸²

³⁷⁶ Tömpe István-interjú, 2020.

³⁷⁷ MIHÁLYI 2010: 426.

³⁷⁸ Grósz Iván a nyolcvanas években Kovács Mihály egyik cégénél dolgozott. MIHÁLYI 2010: 426; MEZŐ 2020.

³⁷⁹ Miklós Imre az Állami Egyházügyi Hivatal államtitkári rangú elnöke volt 1971 és 1989 között.

³⁸⁰ Kovács Mihály minden bizonnyal Grósz Károly budapesti első titkárságára utal.

³⁸¹ POGÁNY 1994: 36.

³⁸² Kovács 2003: 277.

Kovács mellett Margaret Thatcher angol miniszterelnök volt még nagy hatással tőzsde-ügyben Grószra. Amikor a kormányfő 1988 májusában az Egyesült Királyságban járt, brit kollégája megmutatta neki a londoni tőzsdét. Grósz „hazajött és azt kérdezte, miért nincs itt még tőzsde”³⁸³ – mesélte később Járai Zsigmond, a tőzsdetanács első elnöke.

A változások sodrásában

Grósz Károly miniszterelnök a tulajdonreform ügyében, s ezáltal a gazdasági átalakulás tekintetében nem egy konkrét döntéssel tette a legtöbbet, hanem egy viharos amerikai nyilatkozattal. A kormányfő 1988. júliusi útja során San Franciscóban befektetők előtt arról beszélt, hogy a magyar kormányzat készen áll állami tulajdonú cégek eladására: „Nagyon örülnénk annak, ha esetleg egyes vállalatunkat [...] akár 100 százalékos külföldi tulajdonnal is megvásárolnák.”³⁸⁴ Mihályi Péter közgazdász úgy véli, ezzel – az akkor még blöffnek tűnő gondolattal – Grósz „ledöntött egy korábban érinthetetlen tabut”.³⁸⁵ A kormányfő részéről ez azért is tűnt bátor tettnek, mert 1988-ban a magyarok 69%-a nem értett egyet azzal, hogy a nagyvállalatok magánkézbe kerüljenek.³⁸⁶

De Grósz egyre inkább arra a következtetésre jutott, hogy a magyar gazdaság nem reformálható meg a piacgazdaság bizonyos elemei nélkül. Meggyőződéses baloldaliként, a munkásmozgalom „kipróbált” harcosaként – nyilvánvalóan komolyabb belső tusakodás után – arra is rá kellett ébrednie, hogy a nagytőke töről metszett kapitalista szempontjait és az erősödő amerikai befolyást egyre kevésbé hagyhatja figyelmen kívül.

Szimbolikusan tekinthető ebből a szempontból Mark Palmer amerikai nagykövet és Grósz levélváltása 1988-ból. A nagykövet egy váci gyár kapcsán lobbizott – egészen meglepő nyíltsággal – az amerikai üzleti érdekek mellett. A diplomata némi pénzügyi zsarolástól sem rettent vissza; mindezt rendkívül cizellált módon nyilvánította ki. Egy részlet a nagyköveti levélből: „Úgy tudom, az Ön kormányának alsóbb szintjein megváltoztatták a Világbank specifikációját, hogy kedvezzenek a tradicionális német partnernek. Az amerikai partnernek nem engedték meg, hogy hasonló módosítást hajtson végre. Úgy tűnik, a Magyarország által kifizetendő teljes költség nagyságával sem törődnek.”³⁸⁷

A kormányfő válaszában a lehető legegységesebben igyekezett elősegíteni – diplomatikusan talán így fogalmazhatunk – a párbeszédet az amerikaiakkal: „A magam részéről azt tanácsolhatom Önnek, hogy hasonló esetekben az amerikai cégek érdekelt-ségét és javaslatait a tenderkiírást megelőző szakaszban továbbítsa illetékes munkatársaimnak, akik készséggel állnak rendelkezésre. Ilyen jellegű együttműködés minden

³⁸³ MIHÁLYI 2010: 341.

³⁸⁴ MIHÁLYI 2010: 174.

³⁸⁵ MIHÁLYI 2010: 174.

³⁸⁶ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 633.

³⁸⁷ Mark Palmer levele Grósz Károlynak, 1988. január 25. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 7. d.

bizonyról hozzájárulhat a magyar és amerikai vállalatok közötti kapcsolatok fejlesztéséhez.”³⁸⁸ A magyar szuverenitás érzülete leginkább talán a kormányfői válasz e részében érhető tetten: „Természetesen a konkrét üzletek odaítélésénél az ajánlatok kereskedelmi és műszaki versenyképessége és nem más dönt.”³⁸⁹

1988 régóta remélt változásokat hozó, pezsgő hónapjaiban kevesen vannak, akik éppen amiatt aggódnának, hogy növekszik az amerikaiak befolyása. Ekkoriban egészen nyilvánvalónak tűnik szinte mindenki számára, hogy az amerikai tőke csakis jó hatással lehet a magyar társadalom szempontjából. Grósz maga is hitt ebben, ezért is kereste a kapcsolatot a multinacionális nagytőkével.

„Az amerikaiak hatása folyamatosan érződik. Grósz környezetében egyre gyakrabban fordulnak meg politikusok, üzletemberek vagy egyszerűen mindenféle magánzók az USA-ból, Kanadából, Izraelből”³⁹⁰ – ezek már Thürmer Gyula, Grósz Károly egykori munkatársának szavai az események után bő két évtizeddel.

Grósz Károly kormányfőként lényegében végig és egyben fokozatosan támogatta, döntéseivel közvetlenül vagy – részben akaratán kívül – közvetetten elősegítette a társadalmi liberalizálás folyamatát. E jelenség egyik szimbolikus története a világútlevél ügye.

1988 előtt a magyar állampolgárok számára nem volt biztosított a korlátlan külföldre utazás lehetősége. Nyugatra utazni csak külön engedéllyel és bizonyos időközönként lehetett. E területen is változást hozott a Grósz-kormány. Pontosabban a Politikai Bizottság már 1987. május 19-én, vagyis az új kabinet hivatalba lépése előtt bő egy hónappal elvi döntést hozott arról, hogy „szűnjön meg az utazások gyakoriságának korlátozása, s a nem szocialista országokba szóló útlevél érvényességi időtartamán belül lehetővé váljon az utazás külön engedély nélkül”.³⁹¹ A formális döntés a világútlevél bevezetéséről 1987 szeptemberében született meg, a gyakorlati kivitelezés a Grósz-kormányzat feladata volt.

Bányász Rezső egykori államtitkár, kormányzóvivő úgy emlékszik, ő javasolta először Grósz Károlynak a világútlevél bevezetését, más információk szerint Horn Gyula találta ki.³⁹² Grósz – Banyász Rezső emlékei szerint – mindenesetre a „rögtön megoldandó feladatok” közé sorolta a szabad utazás ügyét.³⁹³ Banyász arról is beszámol, hogy a „pénzügyesek” részéről egyből jöttek a támadások a „demagóg” javaslattal szemben, merthogy e döntés következtében ki fog ürülni az egyébként sem túl jó állapotban lévő államkassza, hiszen a magyar turisták külföldre viszik a magyar devizatartalékokat.

³⁸⁸ Grósz Károly levele Mark Palmernek, 1988. február 17. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 7. d.

³⁸⁹ Grósz Károly levele Mark Palmernek, 1988. február 17. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 7. d.

³⁹⁰ THÜRMER 2009: 115.

³⁹¹ Az MSZMP Politikai Bizottságának 1987. május 19-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288.f. 5/997. ö. c.

³⁹² MEDGYESSY 2010: 67.

³⁹³ BANYÁSZ 1999: 195.

A magyarok a szabad utazás lehetőségét valóban a formálódó politikai változások egyik legnagyobb pozitívumaként értékelték, de a pénzügyes „huhogóknak” ezúttal igazuk lett: az 1988-as esztendőben kialakuló bevásárlóturizmus miatt „leolvadt az ország devizatartaléka”.³⁹⁴ Grósz Károly maga is érzékelte a valutakiáramlás veszélyét, de azt valószínűsítette, hogy a politikai nyereség nagyobb lehet. Úgy gondolta, inkább engedni kell a műszaki cikkek behozatalát, mint hogy csak „eligyák kint a valutát”.³⁹⁵ Létezik olyan utólagos publicisztikai értékelés is, miszerint a magyar rendszerváltozás „nagy kitüntetett” pillanata volt, amikor a magyar lakosság – zsebében a világútlevéllel – elindult nyugatra, és elkezdett bevásárolni a valutakeretéből a bécsi Mariahilfer Straßén.³⁹⁶

Ahogy a világútlevél ügyében a Grósz-kormány a pénzügyi nehézségek és a devizatartalékot érintő súlyos következmények ellenére összességében mégis progresszív üzenetet küldött a társadalomnak, úgy a bős–nagymarosi vízierőmű kérdésében Grósz és minisztertársai nem értették meg az idők szavát.³⁹⁷

Magyarország és Csehszlovákia között a bős–nagymarosi vízműrendszer felépítéséről még 1977-ben született nemzetközi szerződés. A munkálatok a Felső-Dunán 1984-ben indultak meg. Az erőműépítés előkészítését állami nagyberuházásként kezdték el Magyarországon. Már a Grósz-kormány alatt született döntés arról, hogy a gigantikus beruházásra 37 milliárd forintot fordít a magyar állam. Ez hatalmas összeg volt, s ne feledjük, a kabinet éppen egy súlyos gazdaságpolitikai megszorítócsomag végrehajtásán dolgozott, amikor a pénzügyminiszter 1987 decemberében döntött az építkezés bőkezű finanszírozásáról. Önmagában már ez a tény feloldhatatlan politikai konfliktust generált. S akkor még nem beszéltünk az 1988-ra egyre erősebb és hangosabb környezetvédelmi mozgalmak aktivizálódásáról.

A miniszterelnök tisztában volt vele, Bős–Nagymaros ügye nem pusztán természetvédelmi kérdés. Grósz tudta, hogy a felszínen jámbor zöld témának nagy – akár a rendszer állóképességét is meghaladó – a politikai-stratégiai jelentősége, s hogy a népszerűtlen beruházás alkalmas arra, hogy a közvélemény elégedetlensége e kellően „látványos” ponton törjön a felszínre.³⁹⁸ Az állampárt számára készült bizalmas közvélemény-kutatások már 1988 szeptemberében azt mutatták, hogy a magyar lakosság 54%-a szerint inkább hátrányokkal jár a beruházás.³⁹⁹

Az 1988. szeptember 7-i kormányülésen Berend T. Iván, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke egyértelművé tette a miniszterek előtt: „rossz döntés” volt belevágni az erőműprojektbe. Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes, noha hangsúlyozta, hogy az országnak szüksége van energiára, a vízierőmű megépítését „kicsit drága beruházásnak” nevezte. Minden kormánytag számára egyértelmű volt, hogy a károkat kell

³⁹⁴ LENGYEL–SURÁNYI 2013: 103.

³⁹⁵ BENCSIK 2019: 200.

³⁹⁶ Magyar ember menni Mariahilfer 2017.

³⁹⁷ A vízlépcsőügy politikai hatásáról bővebben: RIPP 2006: 181–187.

³⁹⁸ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 89.

³⁹⁹ Néhány előzetes adat a bős–nagymarosi vízierőmű építéséről készített első és második közvélemény-kutatás eredményeiből, 1988. szeptember 16. MNL OL M-KS 288-11/4454. ö. e.

minimalizálni; a kérdés pusztán annyi: miként lehet kisebb veszteséggel menedzselni a gigaberuházást.⁴⁰⁰

Grósz Károlynak tehát arról is voltak ismeretei, hogy a társadalom hogyan ítéli meg a vízierőmű ügyét, végül mégis úgy döntött: „a leállítást több kárral jár, mint haszonnal.”⁴⁰¹

A miniszterelnök nagy politikai kockázatot vállalt e döntéssel. Mint ismert: 1988. szeptember 12-én több tízezres tömeg tüntetett a nagymarosi építkezések ellen az Országház előtt. A demonstráció egyértelműen Grósz-ellenes volt. A transzparenszen ilyen feliratokat találhatunk: „Grósz az erőmű-vész”, „Nem kérünk Nagymarosból, nem kérünk Grószból”, „Ceașescu a falvakat, Grósz a Dunát rendezi”, „Gátat az örültnek”.⁴⁰²

A kormányfő azért is kötelezte el magát az építkezés folytatása mellett, mert a kabinet által felkért szakértők egyöntetűen úgy ítélték meg: a leállással az országot komoly kártérítésre kötelezhetik. Raft Miklós miniszterelnökségi államtitkár feljegyzésében leszögezte: nincs hasonló jellegű szerződés a nemzetközi jogi gyakorlatban, mint a bős–nagymarosi, ezért nehéz precedenst találni; azt azonban Raft is egyértelművé tette: „bármilyen címen is történjék a szerződések felmondása, a kárt szenvedő államnak joga van kártérítésre”.⁴⁰³ Ezt az álláspontot támasztotta alá a kormánynak készített szakvéleményében a tekintélyes nemzetközi jogász, Lamm Vanda is.⁴⁰⁴

Grósz fejében a következő gondolatsor állt össze: ha kiszállunk a közös beruházásból, a csehszlovákoknak és az osztrák kivitelező cégnek jelentős összegű – milliárdos nagyságrendű – kártérítést kell fizetnünk, így a kisebbik rossz inkább a közvélemény rosszallása és a népszerűsége csökkenése.

Utólag már látjuk: Grósz tévedett. A Németh Miklós vezette új kormány 1989 májusában felfüggesztette az építkezést, az Országgyűlés pedig 1991-ben felhatalmazta az Antall József irányította kabinetet, hogy tegyen lépéseket a szerződés megszüntetése érdekében. Grósz tévedett a kártérítés kapcsán is. Rosszul számolt; a feltételezett drasztikus kártérítési tehertől való félelme miatt nem mert döntést hozni a felfüggesztésről – bő fél évvel később Németh Miklós és miniszterei már nem tartottak mindettől, vagy legalábbis fontosabbnak vélték, hogy figyelembe vegyék a közvélemény parancsoló szavát a „Dunasauruszról”. Az 1997-ben lezárult hágai perben hozott ítélet végül nem rótt drasztikus kártérítési kötelezettséget Magyarországra.

Grósz óvatos lépései ugyanakkor az mutatják, a miniszterelnök felelős politikusként viselkedett – persze azt sem zárhatjuk ki, hogy az 1988. őszi belpolitikai térvészével párhuzamosan egyszerűen nem merte felvállalni a csehszlovákokkal és az osztrákokkal

⁴⁰⁰ A minisztertanács 1988. szeptember 7-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 769.d. 915. jvk./1988.

⁴⁰¹ A minisztertanács 1988. szeptember 7-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 769.d. 915. jvk./1988. 29.

⁴⁰² Operatív állambiztonsági jelentés az 1988. szeptember 12-i tüntetésről. ÁBTL – 2.7.3. – 6-7/szn/1988 (65-9/181/1988).

⁴⁰³ Raft Miklós feljegyzése Grósz Károlynak, 1988. szeptember 26. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos anyagai, 20. d.

⁴⁰⁴ Lamm Vanda szakvéleménye, 1988. szeptember 22. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke szigorúan titkos anyagai, 20. d.

a nemzetközi konfliktust. Grósz Károly politikai karrierje – az aradi tárgyalások csúfos kudarca után nem sokkal – a bős–nagyvarosi vízierőművet érintő döntéssel végérvényesen elindult a lejtőn.

A miniszterelnöki mindennapok

Egy miniszterelnök élete nemcsak a „nagy” ügyekről szól, hanem számtalan apróságról is. Grósz Károly kormányfőként kifejezetten figyelt arra, hogy a miniszterelnökségre érkező állampolgári megkeresésekkel foglalkozzon – ez Grósz részéről nyilvánvalóan a kádári magatartásminta utóhatásaként is értelmezhető. (Kádár a demokrácia hiányát azzal igyekezett kompenzálni, hogy a hozzá és a párthoz befutó megkereséseket a lehetőségei szerint komolyan vette, apparátusának az állampolgári kérésekkel törődnie kellett.) Grósz Károly miniszterelnöki iratai betekintést engednek néhány önmagán túlmutató „kis színes” ügybe is, amelyek segítségével tovább árnyalható a kormányfő portréja.

A Győr-Sopron megyei Gabonaipari Vállalat munkatársai még 1987 őszén levélben keresték meg Grósz kormányfőt – a névtelen dokumentum alján aláírásként csak ennyi szerepelt: „a vállalat dolgozói”. Az anonim bejelentők arról írtak – s mindezt hitelesnek tűnő tényekkel is alátámasztották –, hogy a cég egyes vezető munkatársai nagy összegű csalást követnek el. Mindez eddig még csak pusztán egy jellegtelen szocializmusbéli korrupciós ügyre utal; a mi nézőpontunkból akkor válik érdekessé a történet, amikor a levél megfogalmazói a következőket közlik a miniszterelnökkel: a megyében azt beszél, a csaló munkavállalók azért tudják megúszni bűnös tevékenységüket, mert Grósszal együtt vadásznak.

A kormányfő, ahogy értesült a dolgozók panaszáról – hiába névtelen bejelentésről van szó –, egyből dr. Szijártó Károly legfőbb ügyészhez fordult a korrupciógyanus ügy kivizsgálása érdekében. Magát a „dolgozói” levelet is átküldte a legfőbb ügyésznek. Nem söpörte a szőnyeg alá az ügyet, sem a rá nézve dehonesztáló információkat.

A Legfőbb Ügyészség közel egy hónapig nyomozott. Szijártó 1987. december 27-én tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a vizsgálat megállapította a vállalati károkozást. Egy 1988-as iratból tudjuk, hogy a korrupciós ügy később a bíróság elé került. A vádirat szerint a cég érintett vezetői 567 650 forintos vagyoni hátrányt okoztak a vállalatnak egy fiktív bérleti szerződéssel.

Grósz Károly a „vállalat dolgozóit” is tájékoztatni kívánta arról, hogy a bejelentésben foglaltakat kivizsgáltatja, ezért a cég párttitkárán keresztül üzent: a legfőbb ügyész tanulmányozza az ügyet. A személyét érintő pontokra nem tért ki, így arról konkrét információink nincsenek, hogy vadászott-e valaha is együtt Grósz a csaló vállalati vezetőkkel. Ami tény, hogy a korrupt munkatársak ügye – a kormányfő beavatkozásának is köszönhetően – az igazságszolgáltatás illetékes fóruma elé került.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ A Győr-Sopron megyei Gabonaipari Vállalat dolgozóinak bejelentése, 1987. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, panaszlevelek, 1. d.

Olyan eset is előfordult, amikor a gazdasági szabálytalansággal megvádolt személy fordult segítségért a miniszterelnökhöz. 1988 májusában egy termelőszövetkezeti vezető kért méltányossági vizsgálatot az ügyében. A kormányfő válaszolt, s leveléből saját miniszterelnöki hétköznapijaiba is betekintést kaphatunk: „Levelét megkaptam, elolvastam. Kérem, mentse fel az alól, hogy személyesen foglalkozzam az ügygel, mert nem panaszképpen mondom, de szinte minden másodpercem beosztják mások. Ugyanakkor teljesen megértem keserűségét, ezért ügyét kivizsgálatom.”⁴⁰⁶

A Grósz által elrendelt vizsgálat mindazonáltal alátámasztotta, hogy a panaszos egyébként elkövette azokat a szabálytalanságokat, amelyek elkövetésével korábban vádolták, de a történet nem ebből a szempontból érdekes. Felvetődik a kérdés, egy jogszabálysértéssel megvádolt tévesvezető számára írt válaszlevélben Grósz Károly miniszterelnök miért tartja fontosnak, hogy – talán mondhatjuk így – „lelkizzen”, s ilyen nyíltan engedjen bepillantást a mindennapjaiba: „nem panaszképpen mondom, de szinte minden másodpercem beosztják mások.” Erre az apró, de Grósz pszichéje szempontjából mégis érdemi dilemmára nem tudjuk a választ. Csak sejtéseink lehetnek: a kormányfő gyakran saját kezűleg írja meg a leveleket, s a titkársága gépelei le a szöveget, vagyis a kormányfői válaszok nem egyszerű formanyomtatványok, hanem egy nagy hatalmú, mégis magányos ember karakterének lenyomatai. S e „lenyomatokban” óhatatlanul megnyilvánul Grósz Károly személyisége, az állandóan konfliktusokban gyűrődő politikus lelkivilágának rezonálása.

A kormányfő habitusa abban a válaszlevélben is tetten érhető, amelyet egy nyugalmazott rendőr alezredesnek írt 1988 májusában. Ebben az esetben maga a panaszos is érdekes személyiség. Pintér József 1944-ben partizán volt, a koalíciós években a Belügyminisztérium hivatásos állományában szolgált, 1956-ban a „vérzivataros időkben” (ezek Pintér szavai) pedig fegyverrel védte a „néphatalmat”. 1956 után 16 éven keresztül ismét a BM-nek dolgozott, a későbbiekben a Rendőrtiszti Főiskolán tanított. „Megromlott idegállapota” miatt azonban nyugdíjazták. Ezt Pintér a hosszú évek alatt sem tudta megemésztetni, ezért fordult Grószhoz. A panaszlevélben a férfi nem kér, hanem lényegében a kormányfőt is felelőssé teszi sanyarú sorsa miatt. Az különösen pikáns, amikor az egykori BM-es alezredes arról értekezik, hogy ő egy „politikai üldözött”.

Grósz Károly válaszlevelében visszafogott indulattal, de ellenszenvét nem leplezve a következőket írja: „Levelét megkaptam. A kioktatást régen megszoktam.”⁴⁰⁷ A miniszterelnök mindennek ellenére megígéri, ha törvényes lehetőség adódik rá, igyekszik segíteni abban, hogy Pintér ügye rendeződjön. A későbbiekben kiderült, erre nem volt érdemi esély. Még magasabb nyugdíjat sem tudtak adni az egykori rendőr alezredesnek, mert már évek óta kiemelt nyugdíjat folyósítottak neki.

⁴⁰⁶ Grósz Károly levele Pálffy Dezsőnek, 1988. május 10. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, panaszlevelek, 6. d.

⁴⁰⁷ Pintér József panaszos ügye, 1988. február–május. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, panaszlevelek, 6. d.

Az előbbi esetről is viccesebb az, amikor egy lelkes író-publicista azért fordult Grósz Károlyhoz, mert azt szerette volna, ha a kormányfő előzetesen megismerné a róla szóló karcolatokat, glosszákat. A férfi ezen írásait és más egyéb jegyzeteit is elküldte Grósznak. A szövegek módfelett nehezen értelmezhetők, műfajilag nem könnyen besorolhatók.

„Tudomásom van arról, hogy hazánkban nincs cenzúra, s hogy már demokratikus sajtótörvényünk is van. Valamiféle előzetes engedélyfelére tehát semmi szükség. Mégis mivel Önt mint az egyik vezető magyar állampolgárt a saját személyében is meglehetősen közvetlenül érintik szatirikus politikai karcolataim egynémely kitételei, célszerűnek vélem még kézíratos formájukban megismertetni őket Grósz elvtárrsal. Örölnék, ha mielőbb közölné velem a benyomásait pár sorban ezzel kapcsolatban”⁴⁰⁸ – áll a sajtóságos levélben.

A csatolt karcolatban ilyen típusú nyelvi lelemények olvashatók: „az ember, ha nem vigyáz, G-rossz fát tesz a tűzre.” Az írás másik részében a szerző arról elmélkedik, hogy milyen a „legGrosszabb tömeg”.

Az író megkeresése 1988. augusztusi, vagyis Grósz Károly ekkor már nemcsak miniszterelnök, hanem pártfőtitkár is. Jelentős közéleti leterheltsége mellett mégis válaszol (nyolc napon belül) a bohókás kezdeményezésre. „Levelét és szatirikus írásait köszönöm. Az utóbbiak szakmai megítélésére nem vállalkozom, mert az illetékes szerkesztők dolga. Természetesen semmi kifogásom nincs az ellen, hogy valamelyik laphoz eljuttassa az írásokat.”⁴⁰⁹

Nem könnyű megérteni, hogy a kormányfő-pártfőtitkár miért tartotta fontosnak, hogy ilyen típusú levelekre maga válaszoljon. Hangsúlyozzuk, mindezt nincs válaszuk, csak feltételezésünk; ugyanakkor talán joggal élhetünk a gyanúval: a politika mocsarában küzdő első számú közéleti tényezőnek – az egykori agitproposnak – a számtalan hatalmi manőver, fondorlatos csel vagy éppen ármányelhárítás közben egyszerűen lehet, hogy jölesett ilyen „pórias” állampolgári ügyekkel, bohém megkeresésekkel foglalkozni.

Arról vannak információink, hogy ezekkel az ügyekkel a miniszterelnök többnyire este 8 óra után szakított időt. Akkorra a kormányfői titkárság munkatársai távoztak a parlamenti dolgozósobából. Ilyenkor írta alá a napközben előkészített iratokat, illetve olvasta át az állampolgári leveleket, s gyakran kézírásos válaszvázlatot készített, amit titkárnői másnap gépeltek le. A napi rutin szerint 22 órakor fejezte be a munkát.⁴¹⁰

Egyszer az akkor még szárnyait bontogató, de már országosan ismert médiaszemélyiség, Friderikusz Sándor is írt állampolgári levelet Grósznak. A rádióriporter azt tette szóvá, hogy a kormányfő „elviselhetetlen pózban ült a Parlamentben”.⁴¹¹ Ahogy utólag Friderikusz emlékezett, Grósz a padsorokban ülve „örökké széttárta a karját, tekintetét az égre szegezte, bárki szólalt is föl, őt ez meg nem rendítette. Mint egy kifeszített bábu,

⁴⁰⁸ Grósz Károly levelezése dr. Fenyvesi Lászlóval. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, panaszlevelek, 6. d.

⁴⁰⁹ Grósz Károly levele dr. Fenyvesi Lászlónak, 1988. augusztus 23. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, panaszlevelek, 6. d.

⁴¹⁰ Tomikgb 2014.

⁴¹¹ VÁRADI 1994: 34–35.

tartotta a fejét a csillagok fölé emelve. Én meg – tetszett vagy sem – megírtam neki, hogy miért fontos egy miniszterelnöknek minden mozdulata.”⁴¹² A kormányfő válaszában megköszönte az észrevételeket, Friderikusz mégsem érezte hatékonynak a fellépését, mert „negyedév múlva a Parlamentben ugyanolyan feltartott fejjel ült”,⁴¹³

Friderikusz Sándor és Grósz Károly kapcsolatában e levélnél volt egy fontosabb „találkozás” is. 1988 márciusában a kormányfő – egy Lázár György idején a miniszterelnöki ethosszal nem igazán összeegyeztethető – telefonos interjút adott a riporter *Ez van* című élő folyóiratának. Friderikusz a debreceni művelődési központ színháztermében telt ház előtt egyfajta sajátos show-val szórakoztatta a több mint négyszáz fős közönséget. E műsor részeként telefonon hívta fel Grósz miniszterelnököt, aki készséggel állt a riporter rendelkezésére. A kormányfő közel húsz percig beszélt a miniszterelnöki mindennapokról Friderikusz Sándor és – a kihangosítás által – a debreceni nagyerdemű számára. Önmagában az a jelenség is érdekes, hogy a miniszterelnök felvállalt egy ilyen, meglehetősen rizikós kommunikációs helyzetet. Az interjúban elhangzottak segítségével sokat megtudhatunk arról, hogy Grósz Károly miként élte meg a miniszterelnökségét. A kormányfő meglepő nyíltsággal beszélt az érzéseiről:

„Sok csatát kell megvívni azért, hogy ez eredményre is vezessen. Ezért én mindennap azzal a hittel és tudattal indulok, hogy most megint meg kell nyernem egy kis csatát azért, hogy végül a háborút is megnyerjem. Mindennap. A háború kimenetelét ma még nem lehet megítélni. A csaták sorsát lehet megítélni. Meg kell őszintén mondanom, vannak győzelmeim és vannak vereségeim. Nekem van egy rossz szokásom, minden reggel, amikor fél 6-kor felkelek, zuhanyozok, akkor gondolom végig a tegnapot és azt a napot, ami előttem áll. Akkor egy kicsit leltározok magamban. Számba veszem dolgaimat, és ezzel indulok. És meg kell mondanom, hogy nem mindig pozitív a mérleg, amikor elindulok a munkámba, de soha, egy percig sem gondolok arra, hogy a vereség fog folytatódni, hanem abban hiszek, hogy győzni fogok. Hit nélkül nem hiszem, hogy lehet élni. Hit nélkül nem hiszem, hogy lehet dolgozni. Természetesen az eredményt sok minden befolyásolja, nem csak az ember személyes magatartása, hite, bizalma vagy önbizalma, sok minden külső körülmény.”⁴¹⁴

A beszélgetésből azt is megtudhatjuk, hogy a kormányfő, ha tehette, a hivatali kötelezettségei letudtával szívesen megivott egy nagyfröccsöt, kedvenc étele pedig ebben az időszakban a pacal volt. Arra a riporter érdeklődésre, hogy miként viseli az ismertséget, így válaszolt: „Nyilván megcsodálnak, mint egy ilyen kiállítási tárgyat. Máskor odajönnek emberek, kérnek autogramot. Valamelyik nap, irtó bájos volt, kicsit italos volt az illető, és nem volt nála semmi más, csak a gyufás skatulyája, arra kellett ráírnom, hogy Grósz Károly.”⁴¹⁵

⁴¹² VÁRADI 1994: 34–35.

⁴¹³ VÁRADI 1994: 34–35.

⁴¹⁴ Tomikgb 2014.

⁴¹⁵ Tomikgb 2014.

Arról is beszélt, hogy amennyiben módja van rá, továbbra is szívesen vadászik; de az utóbbi időszakban a repülő fécánokat már csak kis hatékonysággal találja el, sokat lő, keveset talál. Kormányfői feladatai kapcsán a tőle nem idegen fanyar humorral jelentette ki: „a miniszterelnök is a közhiedelemmel ellentétben ember”. Ennél letargikusabb volt a következő gondolata: a kormányelnöknek „joga van hajnaltól hajnalig dolgozni, joga van eltúrní a pletykákat, a szidalmakat”. A telefonos interjú legkomolyabb közéleti tartalma pedig ez a rész volt: „Egy nagyon bonyolult gazdasági, társadalmi, politikai helyzet van, amelyben rendkívül fontos értékek, sok alkotómunka, hasznos tevékenység áll az egyik oldalon, a másik oldalon bizonytalanságérzet, félelem a jelentől és félelem a jövőtől.”⁴¹⁶

Kormányfői kinevezésekor Grósz Károly addigi fizetését felemelték 3540 forinttal, ezzel lett a járandósága 34 000 forint. Az akkori magyar átlagbér 6987 forint volt, így a kormányelnök fizetése körülbelül ötszöröse volt a hivatalos átlagbérenek. Miniszterelnöksége alatt mindvégig rendelkezésére állt egy Mercedes 420-as gépjármű két sofőrrel.⁴¹⁷ Napi szinten egy állandó testőr védte.⁴¹⁸

Görög Ibolya, a tekintélyes viselkedési szakértő a Grósz-kormány alatt is szolgált protokolloként. Görög szerint „Grósz a régi »párttitkáros« módon viselkedett, nagy hangoz, név szerint köszönt széles mosollyal mindig”.⁴¹⁹ Az öltözködésre egész pályafutása során különösen figyelő Medgyessy Péter a következőképpen jellemezte egykori főnöke külső megjelenését: „Az akkori kornak megfelelően rendezetten és kulturáltan nézett ki. Jól öltözködött, de nem volt bátor az öltözködésben. Nem jutott volna eszébe az, hogy ha egyszer egy lazább esemény van, akkor egy bőrdzsekiben vagy egy pulóverben jöjjön el, tehát merevebb volt az öltözködésben is, de adott magára.”⁴²⁰

A fontos pozíciót betöltő személyek kapcsán gyorsan lábra kapnak a különféle pletykák, mendemondák, rémhírek. Ezt Grósz Károly sem kerülhette el. 1988 első hónapjaiban az alábbi „biztos” hírekről tudtak az egészen jól értesültek: a miniszterelnöknek agyvérzése volt, „ideg-összeroppanást kapott, altatták”, lelőtték, „meg akarták mérgezni hússal, de az utolsó pillanatban telefonáltak neki”, a nyugatnémetektől kapott BMW-jével balesetezett, „az egyik keze egészen béna”.⁴²¹ Grósz Károly mindezekre a híresztelésekre csak ennyit reagált: „Kutya bajom. Azt leszámítva, hogy egy kicsit fáradt vagyok.”⁴²² Az azért figyelemre méltó, hogy a kormányfő a feltételezett balesetét érintő mendemondának utána nézetett. Kiderült, annyi valós alapja volt a történetnek, hogy egy olyan BMW, mint amelyet Grósz kormányfőként a nyugatnémetektől az NSZK-s útja során

⁴¹⁶ Tomikgb 2014.

⁴¹⁷ Javaslat a Központi Bizottság 1987. június 23-i – személyi kérdésekből hozott – határozatával összefüggő intézkedésekről, 1987. június 24. MNL OL M-KS 288-4/225. ö. e.

⁴¹⁸ Tomikgb 2014.

⁴¹⁹ Görög Ibolya-interjú, 2019.

⁴²⁰ Medgyessy Péter-interjú, 2020.

⁴²¹ N. KÓSA 1992: 15.

⁴²² Tomikgb 2014.

nagy sajtónyilvánosság előtt kapott – amelyet egyébként nem használt –, balesetezett Budapesten. A márkás jármű a 15-ös busszal ütközött.⁴²³

A médiapolitikus

Grósz Károly miniszterelnök kommunikációs szempontból képes volt az akkori viszonyok között egészen szokatlant, újszerűt húzni – nyilvánvalóan az agitprop (vagy barátságosabb megfogalmazásban a public relations) szemlélet része lehetett a személyiségének. Grósz volt az első olyan miniszterelnök a szocializmus idején, aki újságírócsapatot vitt magával a vidéki látogatásokra, ahol a sajtó munkatársai szabadon kérdezhettek. Az első ilyen Kaposvárott történt; az újságírói kíséret tagja volt László Ágnes is, aki akkor a *Képes7* című hetilapnak dolgozott, és nem sokkal később ő készítette el az első magazinós interjút Grósz Károly miniszterelnökkel.

„A kollégáim a kaposvári, a megyei helyzetről kérdezősködtek, én viszont, mint a *Képes7* munkatársa kivártam a megfelelő pillanatot, és megkérdeztem, hogy mikor tudok vele egy nagy interjút készíteni” – emlékezik a „képeshetes” beszélgetés előzményére László Ágnes. Grósz közvetlen stábjában „csak néztek, mint a moziban, és nagyon meglepődtek”, amikor érzékelték, hogy a miniszterelnök nyitott az új típusú interjúra.

„A kaposvári látogatás utáni napon felhívtam a munkatársát, aki, a hangjából ítélve, nem igazán örült nekem, de megkaptam az időpontot és engedélyt arra, hogy Pólya Zoltán fotóriporter kollégámat is vihetem magammal. Amikor megérkeztünk a Parlamentbe, a titkárságon közölték, hogy egy óra áll a rendelkezésünkre. Eleresztettem a fülem mellett, és nekem lett igazam, mert sokkal tovább maradtunk. Ahogyan haladtunk előre a beszélgetésben, egyre inkább éreztem, hogy neki fontos ez a beszélgetés. Én meg boldog voltam, hogy bemutatathok egy olyan miniszterelnököt, aki nyitni próbál bizonyos politikai és társadalmi kérdésekben. Nem annyira, amennyire adott esetben reméltük, de köztudott volt, hogy ugyan a nyitás embere volt, de azt nem tudta elképzelni, hogy ne szocializmus legyen Magyarországon. Úgy gondolta, hogy a kapitalizmus törvényszerűségeiből át lehet venni bizonyos elemeket, de az, hogy Magyarországon többpártrendszer legyen, az az ő felfogásától nagyon messze állt. Viszont az, hogy ebben az interjúban jelentette be a teljes nyitást a média felé, az nagyot robbant akkor. Megszüntette azt a gyakorlatot, hogy minisztereket, államtitkárokat, egyáltalán állami vezetőket csak úgy lehetett meginterjúvolni, hogy előzetesen el kellett küldeni a kérdéseket, és engedélyt kellett kérni a Tájékoztatási Hivaltól vagy az MSZMP agitprop osztályától. Ha pedig bárki továbbra is a régi gyakorlathoz ragaszkodott, azonnal lehetett erre az interjúra hivatkozni, és mindenki haptákba vágta magát. A történethez persze hozzátartozik, hogy miután elküldtem az interjút Grósz Károlynak, bent a szerkesztőségben – rajtam kívül – mindenki rettegve várta, hogy mi lesz a visszajelzés. A főszerkesztőnk ott ült az íróasztalánál – éppen szerkesztőbizottsági ülést tartottunk –, amikor az íróasztalán

⁴²³ Tomikgb 2014.

megszólalt a K-vonal. A főszerkesztő felkapta a kagylót és ösztönösen felpattant a székből, mint ha ott állna Grósz elvtárs színe előtt. A fülére tapasztva fogta a telefont, mi ugye a beszélgetésből nem hallottunk mást, mint azt: »Igen, Grósz elvtárs, természetesen, Grósz elvtárs, megértettem, Grósz elvtárs«! Én magamban már vigyorogtam, mert biztos voltam abban, hogy egyetlen szót sem fog változtatni a szövegen. A főszerkesztőm persze attól tartott, hogy retorziója lesz a provokatív kérdéseimnek, de amikor letette a telefont és csurgott róla a verejték, csak annyit mondott: »Ágnes, gratulálok! Egyetlen szóváltoztatás nélkül közöljük az interjút« – számol be a médiatörténeti pillanatról László Ágnes, aki úgy véli, Grósz Károly zseniális kommunikátor volt. „Amikor megismertem, még nem tudtam ezt így egzakt kimondani, de tehetsége volt ahhoz, hogy manipulálja az embereket. Nagyszerűen kezelte a helyzeteket, és szerintem belelátott a másik ember fejébe, és ezt a saját érdekében fel tudta használni.”⁴²⁴

Grósz Károly miniszterelnökként érdemben nem írta felül az egyre puhuló diktatúra médiapolitikáját; az viszont tagadhatatlan, hogy kormányzása más mentalitást hozott a nyilvánosság kezelése szempontjából. Erre az új mentalitásra lehet egy apró példa, ahogy a miniszterelnök az eocénprogramról szóló film ügyét felvállalta. „Az eocén témára véletlenül akadtunk rá. Megtutuk, hogy a mányi bánya kész van, de nem működik. Elkezdtem kutatni, hogy miért. Kiderült, hogy gazdaságtalan. A szén egy vízréteg alatt van. Kibányászni csak a víz kiszivattyúzása után lehetne, de miután a Dunántúl vízbázisa egybefüggő, ha az egyik helyen elkezdik leszívni, a másik helyen is elmegy. Kétszer huszonöt perces mozi lett belőle”⁴²⁵ – eleveníti fel a dokumentumfilm történetét Juszt László riporter.

A Magyar Televízió vezetése megtagadta, hogy a riportfilm adásba menjen – 1987 második felében járunk ekkor –, Juszt azonban nem akarta annyiban hagyni a dolgot. A későbbi történéseket így foglalja össze a korszak népszerű televíziós személyisége:

„Grósz Károly lett napokkal előtte a miniszterelnök, akit én nem ismertem, de sok jót hallottam a régi tévésektől róla, mert valamikor nagyon régen a tévének és a rádióknak volt a párttitkára. Azt mondták, hogy ez egy nagyon karakán, kemény pali, és ők mindent meg tudtak beszélni vele. Ismeretlenül felhívtam Grósz Károlyt, aki azt mondta, hogy vigyem be neki az anyagot. Egy hét vagy tíz nap múlva ő hívott, és azt mondta, hogy itt van előttem a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gyorsjelentése, ami ugyanazt mondja, mint a maga filmje, úgyhogy nem látom akadályát, hogy ez adásba menjen.”⁴²⁶

A miniszterelnök egy szombati napon kereste az „eredménnyel” Jusztot, aki épp az MTV székházában volt bent. „Látja, én is dolgozom szombaton” – mondta a kormányfő. Grósz azt is egyértelművé tette, noha ő nem lát semmi kivetnivalót abban, hogy a filmet a nagyközönség megnézhesse, de személy szerint nem fog – úgymond – oda-szólni a televízió elnökének.⁴²⁷ A riporter két napon belül tájékoztatta az MTV vezetését

⁴²⁴ László Ágnes-interjú, 2020.

⁴²⁵ Juszt László, újságíró 2011.

⁴²⁶ SZEREPI 2008.

⁴²⁷ Juszt László-interjú, 2020.

a fejleményekről; „elmesélem a helyzetet”⁴²⁸ – idézi fel Juszt. A film – valószínűsíthetően Grósz közvetett támogatásának is köszönhetően – lement, s végül egyfajta médiatörténeti fricskaként a Miskolci Filmfesztiválon a Magyar Televízió elnökének a különdíját kapta meg.

„Hangos kommunikációval rontott a tespedésnek”

Grósz miniszterelnöki imázsát a nyilvánosság előtti határozottsága, döntésképesége alapozta meg. Sokat látott és tapasztalt kommunikátorként, politikusként tisztában volt vele, hogy miként kell olyan hatást kiváltani a közvéleményből, hogy felépüljön ez a bizonyos határozott kormányfői arculat.

A kormányülések jegyzőkönyvei azonban nem mindig támasztják alá ezt az imázst. Grósz nemegyszer kifejezetten hezitált, egy-egy döntést inkább halasztgatott. Csak illusztrációként nézzünk meg néhány ilyen panelt: „Javaslom, hogy felbuzdulásunkban ne okozzunk olyan gondokat, amit aztán nem tudunk egyenesbe hozni [...]. Nem kell hagyni magunkat bevinni olyan utcába, amiből nem tudunk kijönni [...]. Kellő higgadsággal kell az ügyet kezelni, nehogy az tűnjön ki, rászorítottak bennünket.”⁴²⁹

Nem állíthatjuk ugyanakkor, hogy Grósz a kormányületeken mindig határozatlan volt – a mindenkori miniszterelnök számára eleve legitim lehetőség, hogy egy-egy döntéssel kivárjon, egyes pontokat levetessen a napirendről. Grósz kormányfőként döntésképes közszereplő volt, de előfordult, hogy a felgyorsuló változásokat inkább lassítani kívánta. Ez a grósz magatartásminta a nyilvánosság számára a miniszterelnöki időszakában még nem jelent meg markánsan; főtitkárként viszont majd ez a fajta attitűd lesz a politikai személyiségben a döntő rész.

Bányász Rezsőtől, Grósz Károly miniszterelnök egykori kormány szóvivőjétől azt is megtudhatjuk, hogy a kabinet legszűkebb körével a kormányfő gyakran a következő keretezéssel ismertette a döntését: „Az éjszaka hosszú ideig gondolkodtam ennek a problémának a megoldásán. És arra jutottam, hogy ezt kellene tennünk... Mi a véleményetek?”⁴³⁰ Bányász csak később jött rá, hogy „monológjaira tényleges választ nem is vár, csupán közölni akarta velünk, hogy ő már saját maga döntött”.⁴³¹

A Grósz Károly miniszterelnök vezette utolsó kormányülés 1988. november 23-án volt. Zárszóként azt hangsúlyozta: nem akar „elköszönni” a minisztertanácstól, mert pártfőtitkárként is számít a további közös munkára. „Köszönöm az együttlétet, ezt a másfél évet, valamint köszönöm a türelmüket. További jó munkát kívánok a minisztertanácsnak!”⁴³²

⁴²⁸ Juszt László, újságíró 2011.

⁴²⁹ A Minisztertanács 1987. szeptember 10-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 737.d. 887. jvk./1987.

⁴³⁰ BÁNYÁSZ 1999: 197.

⁴³¹ BÁNYÁSZ 1999: 198.

⁴³² A Minisztertanács 1988. november 23-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL XIX-A-83-a, 777. d. 922. jvk./1988.

A Grósz-kormány távozásakor a Magyar Közvéleménykutató Intézet elvégzett egy alaposabb vizsgálatot a kabinet megítéléséről. A megkérdezettek 54%-a vélekedett úgy, hogy a Grósz-kormány „mindent megtett” annak érdekében, hogy az ország kijusson a nehéz gazdasági helyzetből. Ezzel ellentétes véleményének adott hangot 31%.⁴³³ Ez összességében egy inkább jó bizonyítvány. Azt is mondhatjuk, ekkoriban a búcsúzó kormányfőnek a népszerűségi mutatók tekintetében – az aradi fiasco és a nagymarosi presztízsvesztés ellenére – még voltak bizonyos tartalékai. Főtitkárként ezek a miniszterelnökként felhalmozott tartalékok emésztődnek majd fel.

Visszatérve még a Grósz-kormányról szóló közvélemény-kutatásra: a kormányt bírálók között „túlsúlyban” voltak a fiatalok, a magas iskolai végzettségűek, az értelmiségiek és a vezetők. Fontos adat az is, hogy a megkérdezettek 52%-a szerint a Grósz-kormány „jobban szolgálta az ország javát, mint az előző kormány”.⁴³⁴ Mindent egybevetve a megkérdezettek 61%-a „inkább” elégedett volt a kabinettel, 33% viszont elégedetlenségét hangsúlyozta a Grósz Károly vezette kormány működésével kapcsolatban.

„A lelkes és dolgozó miniszterelnök igyekezett elszakadni a múlt kötöttségeitől, és a végén kevés gazdasági reform akadt, amit ellenzett volna. Hangos kommunikációval rontott a tespedésnek, néhány kormányzati titokról fellebbent a fátyol, több érthető mondat hangzott el a gazdasági állapotokról. De hiányzott a hatalom, amellyel a változásokat gyorsan és hatásosan be lehet vezetni, mert Grósz kezébe csak pergő homok került, nem Kádár János hajdani hatalma. Sem ő, sem környezete nem szokott hozzá az új, lyukacsos erőterhez, amelyben egyre több csoport vetélkedett”⁴³⁵ – ez Tömpe István egykori kormányfőtanácsos képszerű és egyben sokatmondó helyzetértékelése a kormányon lévő Grósz Károly mozgásteréről és hatalmi lehetőségeiről.

1988-ban Kemény István szociológus lesújtó véleményt fogalmazott meg a Grósz-kabinet munkájáról a párizsi *Magyar Füzetek*ben: „Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a kormány működésének egy esztendeje alatt nemcsak, hogy semmi sem történt a szerkezet átalakításának érdekében, hanem éppen ellenkezőleg, a tényleges intézkedések a gyakorlatban a régi szerkezetet erősítették. Nem ment át a tőke a veszteséges helyekről a nyereséges helyekre, hanem fordítva történt: tovább folyt a tőke áramlása a negatív, az egész országnak kárt okozó tevékenységek irányába. Az elavult gazdasági szerkezet átalakítása jobbra csak jelszó maradt.”⁴³⁶

A rendszerváltozás utáni esztendőben, 1991-ben Lóránt Károly közgazdász más dimenzióból elemezte a Grósz-kormány gazdaságpolitikáját. A kutató szerint a Grósz-kabinet indulásakor a gazdasági stabilitás megvalósítását, az eladósodási tendencia megállítását tűzte ki célul, és ennek érdekében az életszínvonal csökkentését is hajlandó volt felvállalni. „Megvalósításra azonban nem a Grósz-féle stabilizációs koncepció, hanem egy, a gazdasági liberalizálás eszmerendszerére épülő program került.”⁴³⁷

⁴³³ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 653.

⁴³⁴ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 653.

⁴³⁵ TÖMPE 2018.

⁴³⁶ KEMÉNY 1988: 35.

⁴³⁷ LÓRÁNT 1991: 54.

E nézőpontból a gazdasági liberalizálás ugyan megindult, de az számos negatív társadalmi következménnyel járt együtt. E vélemény azért jelentős, mert sokan éppen azért méltatják a Grósz-kormány tevékenységét, mert elindította az országot a liberalizálódás útján – kétségtelenül létezhet azonban olyan álláspont is, amely bírálja a Grósz-kormányt amiatt, hogy a szociális háló megerősítése nélkül történt meg a piacgazdaság egyre komolyabb térnyerése.

Szalai Erzsébet szociológus szerint a Grósz-kormány időszakának markáns jellemzője, hogy az úgynevezett új technokrácia megerősödik: „1988 májusa után az új technokrácia rohamos tempóban hódítja meg a politikai és gazdasági kulcspozíciókat. Ebben a romló gazdasági helyzetnek, a Grósz Károly által 1987-ben meghirdetett kormányprogram nyilvánvaló kudarcának is nagy szerepe van. Az új technokrácia nem feltétlenül tudatos stratégiájának lényege: kivárni, amíg az erősödő társadalmi elégedetlenség bázisán teljes hatalomátvételt hajthatnak végre. Eközben ápolni az alternatív szervezetek tagjaival való, részben már egyébként is meglévő személyes kapcsolatokat.”⁴³⁸

Antal Attila politológus ír arról, hogy a Kádár-korszak végnapjaiban a kormányzati hatalom „a neoliberális célkitűzések béklyójába került”.⁴³⁹ Grósz a kormányfőváltással feltételezhetően ebből a béklyóból igyekezett szabadulni. Az új technokrácia kvázi hatalomátvétele és a radikálisan felgyorsuló gazdasági liberalizálás nyilvánvalóan ellentétes volt Grósz Károly politikai krédójával. E társadalmi folyamatok valószínűsíthetően közrejátszhattak abban, hogy Grósz 1988 novemberében átadta a miniszterelnöki posztot Németh Miklósnak.

Grósz Károly miniszterelnöki tevékenységének megítéléséről és kormányfői mozgásterének dimenzióiról szól az alábbi történet. Grósz kapcsolata Fekete Gyula íróval egészen a II. világháború utáni évekre nyúlik vissza, így 1987 decemberében régi ismerősként találkozott egymással a miniszterelnök és a népi ellenzék egyik vezéregyénisége. A kormányfő 1987. december 27-én fogadta a parlamenti dolgozószobájában Feketét. A négy szemközti beszélgetés hivatalos célja, hogy hozzanak össze egy találkozót az író-társadalom prominensei és a kormányfő között 1988 februárjára.⁴⁴⁰ Mindemellett számos politikai témát érintettek a több mint két és fél órás megbeszélésen. Miközben a miniszterelnök a parlamenti folyosón kikísérte az író, Fekete arról beszélt Grósznak, hogy legyen tudatában, kormányfőként a pozíciója „különösen erős” – s ezzel a mandátummal „eltakaríthatja az útból a kibontakozás akadályait”.⁴⁴¹ A beszélgetés részleteiről Fekete Gyula naplójából értesülhetünk. Az író a vonatkozó, 1987. decemberi naplóbejegyzésben a tények ismertetésén túl kissé eltöpreng Grósz miniszterelnöki lehetőségeiről,

⁴³⁸ SZALAI 1991: 15.

⁴³⁹ ANTAL 2021: 220.

⁴⁴⁰ A találkozó létrejött. Az eseményről beszámol visszaemlékezésben Kiss Gy. Csaba (KISS Gy. 2019: 22–25).

⁴⁴¹ FEKETE 2007: 2014.

politikai erejéről. Már 1987 végén attól tartott, hogy a kormányfő „nem elég bátran” vagy „nem elég jól” fogja kihasználni a közéleti lehetőségeit.⁴⁴² Fekete csalódottságát illusztrálja, hogy alig egy évvel később, 1988 novemberében a politikai eseményekről részletesen beszámoló naplóban külön fel sem jegyzi, hogy véget ért Grósz Károly kormányfői periódusa.

⁴⁴² FEKETE 2007: 2014.

Vákát

Brutus volt-e Grósz?

Kádár János és Grósz Károly: a főtítkárváltás története

Kádár János az 1988. májusi pártértekezlet – amely megfosztotta a főtítkári posztjától, vagyis érdemi befolyásától – utáni első munkanapon csak ennyit mondott személyi referenciájának, a hozzá évtizedeken át hűséges Katona Istvánnak, miközben leroskadt a székébe: „Katona elvtárs! Felléptek a Brútuszok...”⁴⁴³ Kádár tehát úgy élte meg, hogy árulók támadtak politikai művére, s felülírták élete utolsó hatalomtechnikai elképzelését. A forrásban többes számban szerepel a metaforikus Brutus, vagyis a bukott főtítkár szerint nem egy ember, hanem többen is felléptek a pártértekezleten. E fejezetben azt a kérdést igyekszünk több aspektusból is körbejárni, hogy Grósz Károly valóban Kádár János „Brutusa” volt-e.⁴⁴⁴

Roger Gough, Kádár életrajzírója úgy véli, Grósz Károly miniszterelnök az 1988. január 1-jén a Magyar Televízióban sugárzott személyes és „szókimondó” interjújával „ötödik sebességbe”⁴⁴⁵ kapcsolta a pártfőtítkári poszt megszerzéséért folytatott kampányát. Tőkés Rudolf a rendszerváltozásról szóló monográfiájában is amellett foglal állást, hogy ezzel az – egyébként a népszerű tévériporternek, Vitray Tamásnak adott – interjújával Grósz „deklarált”, hogy Kádár „helyére pályázik”.⁴⁴⁶

A „Grósz-kampány” beindulásáról az első érdeminek tekinthető információkat Pozsgay Imrétől tudjuk. A Hazafias Népfront egykori főtítkára úgy emlékezett, hogy 1988. március végén a kormányfő váratlanul jelentkezett be a Pozsgay család balatonarácsei házába, mondhatni: betoppant. A miniszterelnök kezében egy üveg tokaji aszú volt, vagyis Grósz készült a találkozóra. „Megfáradt az öreg, meg kéne köszönni neki az eddigi munkásságát”⁴⁴⁷ – mondta ekkor Grósz Károly Pozsgaynak. A két eltérő habitusú férfi e területen a májusi pártértekezlet előtt – igaz, csak ideiglenes – szövetséget kötött.

Arról, hogy mi történt 1988 tavaszán Grósz Károly és Kádár János között, csak Grósztól értesülhetünk; más érdemi forrásunk nincs. Az utolsó főtítkár számos alkalommal beszélt a májusi pártértekezlet előtti időszakról. A nagyobb lélegzetű életútinterjúiban is alaposan elemezte az akkori történéseket. Grósz Károlytól sokat megtudhatunk, de az általa elmondottakat kötelező forráskritikával kell kezelnünk, már csak azért is, mert a másik fél, Kádár János gondolatait nem ismerhetjük.

Grósz emlékei szerint az 1988. májusi pártértekezlet előtt körülbelül két hónappal, valamikor márciusban⁴⁴⁸ kezdte el Kádár János a négyszemközti egyeztetéseket

⁴⁴³ KATONA 2003: 206.

⁴⁴⁴ A témáról bővebben: MEDGYESI 2022.

⁴⁴⁵ GOUGH 2006: 455.

⁴⁴⁶ TÖKÉS 1998b: 285.

⁴⁴⁷ Beszélgetés Pozsgay Imrével 2010: 25.

⁴⁴⁸ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 66.

a Politikai Bizottság tagjaival a tervezett személyi változásokról. Kádárban hosszú ideig⁴⁴⁹ fel sem merült, hogy a saját pozíciója veszélybe kerülhet. Az idős főtitkár úgy gondolta, 1990 májusáig, a soron következő pártkongresszusig⁴⁵⁰ hivatalban maradhat.

Grósz és Kádár között a pártértekezletet előkészítő első „néhány mondatos”⁴⁵¹ beszélgetés 1988 kora tavaszán történt meg a pártvezető dolgozószobájában. A második találkozó egy héttel később volt; ekkor Kádár János a tervezett személyi változások kapcsán a „rendező elveket kereste”⁴⁵² – fiatal közéleti szereplőt és gazdasági szakembert akart volna bevenni a Politikai Bizottságba, de azt egyértelművé tette: ezek a személycserék ne legyenek tömegesek, maximum két-három politikust érintsenek. Szíve szerint a főtitkár azért nem kívánt radikálisabb személyi változásokat, hogy ne tűnjön úgy: az eddigi vezetés „tulajdonképpen csődöt mondott”⁴⁵³ Grósz ezt másként látta, úgy vélte, a változások dinamizálása érdekében legalább öt új PB-tagnak kellene bekerülnie a testületbe. Kádár elfogadta, hogy az általa javasoltnál egy nagyobb léptékű vérfrissítésre lenne szükség, de ragaszkodott ahhoz, hogy egy ilyen döntés rossz üzenetet hordozna: „Nem engedhetjük meg magunknak, mert akkor kifele olyan íze lesz a dolognak, hogy az egész vezetés megbukott”⁴⁵⁴ – hajtogatta Kádár, majd azzal zárta le a beszélgetést, hogy „aludjunk még rá egyet”⁴⁵⁵

Pár nap múlva ismét találkozott a miniszterelnök és az MSZMP főtitkára. Grósz kitarított az általa korábban mondottak mellett; arról beszélt, hogy annál rosszabb a helyzet, mintsem egy-két személyi változással „meg lehessen oldani az ügyet”⁴⁵⁶ Kádár továbbra sem engedett, és ismét kitért a válasz elől, egy „jó, majd még dolgozunk tovább”⁴⁵⁷ odamorgással zárta le a párbeszédet.

Ezt követően az idős politikus informálisan megkérdezte a Politikai Bizottság tagjait: amolyan „kádáros” megoldással mindenkinek egy cédulára kellett felírnia, hogy kiket ajánl a tagok közül felmenteni, és kiket javasol a helyükre. A papírdarabkákat egy borítékba kellett beletenni, és egy napon belül – magának a kormányórségnek a segítségével⁴⁵⁸ – el kellett juttatni Kádár titkárságára. A rejtélyes cédulákat maga a főtitkár bontogatta ki és elemezte: az eredmény az lett, hogy a PB-tagok többsége „nagyobb változást”⁴⁵⁹ akar. Addigra már az is nyilvánvalóvá vált, hogy a befolyásos Aczél György is a komolyabb léptékű személycserék mellett áll.⁴⁶⁰

⁴⁴⁹ SZEGŐ 2003: 295.

⁴⁵⁰ LÁSZLÓ 1990: 7.

⁴⁵¹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁵² Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁵³ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁵⁴ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 31.

⁴⁵⁵ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁵⁶ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁵⁷ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁵⁸ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 68.

⁴⁵⁹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁴⁶⁰ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 117.

Grósz Károly visszaemlékezése szerint a május 20-án kezdődő pártértekezlet előtt 10 nappal⁴⁶¹ ismét volt Kádárral egy négyszemközti beszélgetése. A társalgás maga továbbra is bizalmas, „elvtársias” jellegű volt az állampárt megöregedett főtitkára és a hozzá képes fiatal, dinamikus kormányfő között. Úgy tűnt, egyetértének abban, hogy Németh Miklós kerüljön be a Politikai Bizottságba. Kádár még ekkor is abban gondolkodott, hogy 1990-ig maradna a posztján. A hosszú diskurzus vége felé Grósz magához ragadta a szót. Ahogy említi, vett egy nagy lélegzetet, nagyon kalimpált a „szívem tájékán” – majd belekezdett: „Kádár elvtárs, van még egy ügy, amiről ennek kapcsán beszélnünk kellene, ez az Ön személye.”⁴⁶² A főtitkár meglepődött, s csak ennyit kérdezett: „Hát ezt hogy gondolja?”⁴⁶³ A miniszterelnök minderre úgy reagált, hogy a főtitkári székbe egy fiatalabb pártvezető kellene. Kádár elismerte, más is felvetette már ezt a gondolatot neki. Később kiderült, Aczél György is erre próbálta ösztökélni az MSZMP első emberét. A főtitkár visszakérdezett, hogy ez a váltás „nem bírja ki”⁴⁶⁴ 1990-ig, amikor a visszavonulását tervezte. „Én úgy gondolom, hogy nem”⁴⁶⁵ – válaszolta Grósz, aki azt javasolta, Kádár legyen a párt elnöke, amely poszton a nemzetközi tekintélyét a Magyar Szocialista Munkáspárt javára tudja használni.

Kádár János nem vetette el kategorikusan az ötletet, de ingerülten fogadta. „Erre még külön vissza fogunk térni”⁴⁶⁶ – tett pontot az aznapi tárgyalás végére a tapasztalt, de ilyen helyzetbe még sosem került agg politikus. Még azt is mondta, hogy megbeszéli az ügyet a feleségével.⁴⁶⁷

Másnap indulatosan beszélt arról, hogy nem akar „kirakatfigura”⁴⁶⁸ lenni, de végül is szembenézett a sorsával, engedett, s lemondott arról a korábbi tervéről, hogy 1990-ig főtitkár maradjon. Innentől már a főtitkárváltás lett a legfontosabb témája a beszélgetéseiknek. Abban maradtak, hogy Grósz javaslatot tesz a következő találkozásukkor a főtitkárelőtti személyére.

Grósz Károly egy 1995-ös interjúban úgy emlékezett: még budapesti első titkárként egyszer már tett utalást Kádárnak arra, hogy nem a „tapsiig”⁴⁶⁹ – így fogalmazott szó szerint Grósz –, vagyis nem élethossziglan kell betölteni egy posztot. A nyers Grósztól ez a stílus nem volt idegen, de azt valószínűsíthetjük, hogy némiképp udvariasabban adhatta elő a gondolatot. Kádár az akkori felvetésre így reagált: „Értse meg, a parancsnok nem léphet le a süllyedő hajóról!”⁴⁷⁰

Még május 17-e előtt sor került egy újabb Grósz–Kádár négyszemközti beszélgetésre. Grósz emlékei szerint ekkor számára egy váratlan és különös dolog történt.

⁴⁶¹ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 119.

⁴⁶² Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 71.

⁴⁶³ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 71.

⁴⁶⁴ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 119.

⁴⁶⁵ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 119.

⁴⁶⁶ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 72.

⁴⁶⁷ SZEGŐ 2003: 296.

⁴⁶⁸ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 120.

⁴⁶⁹ ANTALL–VARGA 2020: 106.

⁴⁷⁰ ANTALL–VARGA 2020: 106.

A leköszönő főtitkár a politikai társalgás közepette elkezdett könnyezni. „Folytak a könnyei [...]. És rettenetesen megdöbbsentem. Azt hittem, hogy megbántottam, megsértettem”⁴⁷¹ – idézte fel Grósz a drámai jelenetet a Vitézy László filmrendezőnek adott életútinterjújában 1992-ben. A kormányfő zavarában megkérdezte a főtitkártól, hogy rosszul van-e. Kádár jelezte, hogy nem, nincs baj, csak azon töprengett, hogy „menyire egyedül maradt”.⁴⁷² Még azt is odavetette Grósznak, hogy még rá sem számíthat. A miniszterelnök egyfajta bizarr vigasztalásként azt próbálta mondani, hogy rá igenis támaszkodhat. Kádár János ekkor állt elő azzal a felvetéssel, hogy akkor vállalja el a főtitkárságot, mert Grósz elég határozott ahhoz, hogy alkalmas legyen erre a feladatra. „Egy teljesen összeroskadt embert láttam”⁴⁷³ – emlékszik Grósz Károly, aki azt is elmondta, hogy mivel úgy gondolta, szeretné végigvinni a miniszterelnöki ciklusát, ezért valóban habozott a főtitkári pozíció elvállalásával kapcsolatban.⁴⁷⁴ A kettejük között kötött kompromisszum a pártértekezlet előtt megszületett: Kádár végül mégis elvállalta a korábban általa csak kirakatpozíciónak tekintett pártelnökséget, Grósz pedig vállalta, hogy egy ideig együtt viszi a miniszterelnökséget és a főtitkárságot.

Kádár és Grósz egyezkedése önmagában természetesen nem értelmezhető. A szovjet szándékok feltérképezése nélkül az 1988. májusi hatalmváltás sem érthető meg. Grósz Károly nem beszélt oroszul, ebből következően csak közvetett szovjet kapcsolatai lehetnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyolcvanas évek második felében ne állt volna mögötte jelentős szovjet támogatás. A modern kori magyar történelemről könyvet publikáló brit történész, Norman Stone egyszerűen csak ennyit ír Grósz Károly főtitkárrá választásának háttéréről: „Nyilvánvalóan Moszkva embere volt.”⁴⁷⁵

Jegor Ligacsov, az SZKP KB titkára, Gorbacsov helyettese már Grósz borsodi első titkársága alatt felfigyelt a magyar politikusra.⁴⁷⁶ Szabó István, a Kádár-korszak tekintélyes mezőgazdasági szakembere, PB-tag úgy tudja: Vlagyimir Krjucskov, a KGB elnöke még a rádiós párttitkári időszakából ismerte Grósz Károlyt.⁴⁷⁷ Tudnunk kell, Krjucskov diplomataként négy éven át dolgozott Magyarországon, s tárgyalóképes volt magyarul, így Grósszal akár közvetlenül is kommunikálhattak. (Egy 1995-ös interjújában Grósz Károly így beszélt a Krjucskovval ápolt kapcsolatáról: „Nagyon jó viszonyban voltunk, és képes volt eljönni egy este, hogy reggelig beszéljünk.”⁴⁷⁸)

Kun Miklós, az orosz forrásokat és az egykori szovjet politikusokat is jól ismerő történész szerint 1988 májusában egyértelműen Grósz volt a „szovjetek jelöltje”.⁴⁷⁹ Ez még

⁴⁷¹ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 128.

⁴⁷² Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 128.

⁴⁷³ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 128.

⁴⁷⁴ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 122.

⁴⁷⁵ STONE 2021: 230.

⁴⁷⁶ TÖKÉS 1998b: 250.

⁴⁷⁷ ROMSICS 2012: 173.

⁴⁷⁸ ANTALL–VARGA 2020: 117.

⁴⁷⁹ NKE 2020.

akkor is így lehetett, ha Alekszandr Jakovlev, a peresztrojka atyja, Gorbacsov tanácsadója, az SZKP PB tagja úgy vélte, Grósz inkább „vidékiek újságíróinak”⁴⁸⁰ látszik.

Arra vonatkozóan, hogy Grósz valóban a „szovjetek embere” vagy másként megfogalmazva, a „szovjetek jelöltje” lett volna, talán a legfontosabb forrásunk az 1988. márciusi Medvegyev-jelentés. Vagyim Medvegyev, az SZKP KB titkára, a Politikai Bizottság tagja Mihail Gorbacsov és a szovjet pártvezetés számára készített jelentésében elemezte a magyarországi helyzetet. A befolyásos szovjet politikus – feltételezhetően Gorbacsov megbízásából – vizsgálta a magyar belpolitika viszonyait. A dokumentumban Medvegyev arról írt, hogy „Grósz kormányfővé történt kinevezése után kritikusan elemezte az országban kialakult helyzetet, kidolgozta a gazdaság stabilizálásának programját, tekintélye növekedett, és ezzel együtt tovább erősödött a pártvezetés iránti kritikus viszony. Ma a magyar társadalom különböző rétegei úgy látják, hogy az ország jelenlegi helyzetéből való kilábalásának útján éppen [a pártvezetés] gyengesége, fáradtsága, az energikus intézkedések hiánya a fő akadálya.”⁴⁸¹

A forrásnak már ebből a részéből is nyilvánvaló, hogy a szovjet pártvezetés valóban Grószban látta a jövőt; a dokumentum végén Medvegyev még egyértelműbben fogalmaz: „Elfogadható formában ki kellene nyilvánítani, hogy politikai támogatást nyújtunk Grósz elvtársnak és néhány más magyar vezetőnek.”⁴⁸² E politikai támogatás abban is megnyilvánult, hogy a *Pravda* 1988. április 4-én interjút közölt a magyar miniszterelnökkel.⁴⁸³

Az is a szovjet politikai támogatás része volt, hogy az 1988 áprilisában a Szovjetunióban tartózkodó Thürmer Gyulán, az MSZMP Külügyi Osztályának munkatársán keresztül – akivel titokban találkozott Alekszandr Jakovlev KB-titkár – üzentek a magyar pártvezetésnek: „Tudjuk, hogy Kádár elvtárs bölcs döntést fog hozni. Grósz elvtársat méltó utódnak tekintjük.”⁴⁸⁴ Az illetékesek nem verték nagy dobra az üzenet tartalmát, de értesültek róla. Ne feledjük, ez áprilisban történik, vagyis jóval Kádár és Grósz májusi alkuja előtt vagyunk még. A szovjet támogatásról szóló információval Grósz higgadtan, tapintatosan gazdálkodott, a gorbacsovi vezetés biztatásával a háta mögött igyekezett Kádárt a főtitkári posztról való távozásra bírni.

Gorbacsov úgy emlékszik, Kádár még május első felében is hezitált, hosszan töprengett a saját maga sorsáról, politikai szerepéről; erről az idős politikus beszámolt a szovjet nagykövetnek, Sztukalinnak is.⁴⁸⁵ A Budapestre akkreditált diplomata és személyesen Vlagyimir Krjucskov KGB-elnök közvetített Kádár János és Mihail Gorbacsov között. 1988 tavaszán a magyarul jól beszélő Krjucskov két alkalommal is járt Magyarországon.⁴⁸⁶ Az első vizitkor találkozott Kádárral és Grósszal, de nem talált alkalmat a Berecz Jánossal való személyes kapcsolatfelvételre, ami Berecz számára egyértelműen

⁴⁸⁰ NKE 2020.

⁴⁸¹ BARÁTH–RAINER 2000: 207.

⁴⁸² BARÁTH–RAINER 2000: 207.

⁴⁸³ MTI Hírárchívum, 1988. április 5.

⁴⁸⁴ THÜRMER 2009: 89.

⁴⁸⁵ GORBACSOV 2001: 170.

⁴⁸⁶ BEREZ 2006: 75.

üzente meg: ő nem lehet főtitkár. Bizonyára e fájdalmas tapasztalata is közrejátszhatott abban, hogy kinevette Grósz, amikor a kormányfő a pártértekezlet előtt egy héttel felvette neki, legyen ő a főtitkárjelölt. (Közvetlenül a pártértekezlet előtt Berecz és Grósz között feszültebbé vált a nexus – egy, a miniszterelnökkel folytatott telefonbeszélgetést az MSZMP KB titkára a következő vulgáris mondattal zárta le: „Le vagy te sz...a.”⁴⁸⁷) Mindettől függetlenül nem zárhatjuk ki, hogy Grósz Károly valóban komolyan gondolta volna, hogy legyen Berecz János a főtitkár.

Kádár János kérése volt Gorbacsov felé, hogy a pártértekezlet előtt néhány nappal Krjucskov, a szovjet főtitkár személyes követeként ismét jöjjön el Magyarországra.⁴⁸⁸ A KGB-elnök, volt magyarországi diplomata május 17-én este, az MSZMP PB – hivatalosan a nyugdíjrendszer korszerűsítéséről szóló⁴⁸⁹ – ülése után találkozott a döntését nagy nehezen meghozó Kádár Jánossal.⁴⁹⁰ A hatalomtól búcsúzó pártvezető arról tájékoztatta Krjucskovot, hogy ő maga a párt elnöke lesz, Grósz pedig „egy személyben tölti be a miniszterelnöki és főtitkári tisztet”.⁴⁹¹ Krjucskovot az akkor még hivatalosan „csak” kormányfő Grósz Károly a Parlamentben fogadja.⁴⁹² A hatalomváltás utolsó puzzle-darabjai is a helyükre kerültek.

Gorbacsov visszaemlékezése bepillantást enged a kulisszák mögötti történések részleteibe; a szovjet főtitkár beszámol arról, hogy a pártértekezlet „előestéjén”,⁴⁹³ vagyis május 19-én telefonon beszélt Kádárral, aki megerősítette, hogy nem marad az MSZMP első embere. A telefonbeszélgetés során Grósz Károly neve nem hangzik el se Gorbacsov, se Kádár részéről. Kádár annyiban utalt Grósz személyére, hogy elmondta Gorbacsov-nak: nem lesz az új vezetésben főtitkárhelyettesi poszt, mert egy 70 éves vezető mellett szükséges a helyettes, „ha viszont a főtitkár 57 éves, akkor a helyettes felesleges”.⁴⁹⁴ Az „57 éves” Grósz mellé valóban nem került főtitkárhelyettes. Az életkorra utaló megjegyzésen túl semmilyen más gondolat nem érinti az új főtitkár személyét.

1995 augusztusában egy interjúban – némiképp szemtelenül – megkérdezték Grósz Károlytól, hogy szerint „véletlen” került-e a főtitkári pozícióba. Az egykori pártvezető válasza sokatmondó: „Véletlen messziről nézve, közelebb pedig egy politikai törvényszerűség. Kialakult egy szituáció, amelyet fel kellett oldani. Nagyon sokan épp ebben a vákuumban nagyon elbizonytalanodtak, én megmondtam a magamét változatlanul, és ez teremtett számomra egy pillanatnyi politikai helyzetet.”⁴⁹⁵

A május 20-án kezdődő háromnapos tanácskozás, a „májusi pártértekezlet” politikai földrengést okozott. A főtitkárváltás az előzetes alku alapján történt meg; az új

⁴⁸⁷ BEREZ 2006: 80.

⁴⁸⁸ GORBACSOV 2001: 170.

⁴⁸⁹ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. május 17-i ülésének jegyzőkönyve, MNL OL M-KS 288-5/1026. ó. e.

⁴⁹⁰ GOUGH 2006: 459; HUSZÁR 2003: 307.

⁴⁹¹ GORBACSOV 2001: 170.

⁴⁹² THÜRMEYER 2009: 109.

⁴⁹³ GORBACSOV 2001: 170.

⁴⁹⁴ GORBACSOV 2001: 170.

⁴⁹⁵ ANTALL–VARGA 2020: 107.

Politikai Bizottságba azonban váratlanul sok új tag került be. Az újonnan felálló grémiumban hat olyan PB-tag volt, aki 1988 májusától lett részese a legfontosabb döntéshozó párttestület munkájának⁴⁹⁶ – ami még jelképesebb, hogy senki nem lett tagja a Politikai Bizottságnak azok közül, akik már 1985 előtt is részesei voltak a PB munkájának. Mint emlékezhetünk, Kádár alapvetően két tag cseréjét akarta volna az előzetes egyeztetések során. Grósz érvelt amellett, hogy legalább öt új embert hozzanak be, végül hat új PB-tag kezdhette meg a munkát.

Formailag a pártértekezlet küldötteinek a Központi Bizottság tagjait kellett megválasztani, s a KB saját tagjai közül választotta meg a Politikai Bizottságot. A KB-ből olyan öskádáristák kerültek ki, mint Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Németh Károly és Óvári Miklós. A visszaemlékezések szerint Havasi sírva fakadt, amikor szembesült azzal, hogy még a Központi Bizottságból is kiesett.⁴⁹⁷

A PB radikális megújítása Grósz Károly politikai számításait igazolta vissza, másként fogalmazva: az új főtitkár győzött. Noha Kádár pártelnök lett – a főtitkári posztért az előzetes megállapodás alapján nem indult –, a Központi Bizottság és a PB szinte teljes kicserélődése az ő személyes kudarca is volt. Az exfőtitkár ettől tartott a korábbi egyeztetések során: ha túl nagy személyi változások lesznek, akkor az az ő vezetése bukását jelképezi.

A még hivatalban lévő főtitkár Grósz Károly 1989 júliusában egyértelműen cáfolni kívánta az addigra már városi legendaként terjedő puccsteóriát: „Puccsról szó sem volt. Az első napi tanácskozás után már látszott, hogy a küldöttek nagyobb horderejű változásokat akarnak, mint amit a vezetés szükségesnek tartott. Előtérbe kerültek a személyi kérdések, sajnos ezzel viszont elterelődött a figyelem a lényegről. Kádár János talán azt várta, hogy a pártértekezlet szervezői leszerelik ezt a hangulatot. Más szóval akkor már nem volt tisztában a helyzettel, becsapta őt az ismerethiány.”⁴⁹⁸

Maga Kádár János élete utolsó interjújában ekképpen beszélt a májusi pártértekezleten történekről: „Mi tagadás, voltak meglepetések. A pártvezetés felkészült a változásokra, jómagam is egyetértettem vele, de én nagyobb fokozatosságot képzeltem el [...]. Engem nagyon elszomorít egyesek viselkedése, különösen azoké, akik éveken át állhatatosságot mímelték, a közös ügy önzetlen szolgálóinak mutatták magukat, és kiderült, hogy az első felhők láttán az eresz alá húzódnak.”⁴⁹⁹ Kádár szavait nehéz értelmezni, amikor olyan emberekről nyilatkozik, „akik éveken át állhatatosságot mímelték”. Nem kizárható, de nem is állítható teljes bizonyossággal, hogy Grósz Károlyról beszélt.

Huszár Tibor, Kádár János életrajzírója fogalmazott így a májusi pártértekezleten történekről kapcsolatban: „ennyi kéz nem mozdul sugallat nélkül.”⁵⁰⁰ Kádár csalódottságát

⁴⁹⁶ Az új Politikai Bizottságról: NYÍRŐ 1989.

⁴⁹⁷ BEREZ 2006: 100.

⁴⁹⁸ KANYÓ 1989a: 5.

⁴⁹⁹ KANYÓ 1989a: 5.

⁵⁰⁰ HUSZÁR 2003: 308.

Grósz a visszaemlékező interjúiban is elismerte. 1995-ben arról beszélt, hogy Kádár Jánosban „mély nyomot hagyott”⁵⁰¹ az, ami a pártértekezleten történt.

„Életem talán legnyomasztóbb néhány perce volt az, amikor a pártkonferencia befejeztével, amikor már elült minden zaj, a teremből lekísértem a kocsijáig. Ő jött Mária nénibe karolva, én mellette. A régi és az új főtitkár. Nem tudom, hogy mire gondolhatott, egy szót sem szóltunk. Miközben beszállt az autóba, mormogott néhány mondatot, hogy sok sikert, eredményes munkát kíván”⁵⁰² – mondta később Grósz, akinek visszaemlékezéseiben vissza-visszatérő elem, hogy Kádár „az apparátus lázadásának” tekintette az 1988. májusi pártértekezleten történeteket. „Ő így is halt meg, azzal a meggyőződéssel, hogy tulajdonképpen egy párton belüli puccs történt ellene, amit az apparátus szervezett meg”⁵⁰³ – emlékezett utolsó interjújában Kádár János utóda.

Azt is Grósz Károlytól tudjuk, hogy 1988 májusa után valamelyik kötetlen beszélgetésük során Kádár János elkezdett egy gondolatot, amit viszont utána nem fejezett be. Kádár arról beszélt, hogy azért támogatta Grósz főtitkárjelöltségét, mert „maga mindig egyenes ember volt”.⁵⁰⁴ A be nem fejezett mondatnak még Grósz értelmezése szerint is lehetett egy mély csalódottságot kifejező értelme, miszerint a pártértekezleten viszont nem biztos, hogy minden „egyenesen” történt.

⁵⁰¹ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁵⁰² SZEGŐ 2003: 297.

⁵⁰³ Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel. XI. kazetta.

⁵⁰⁴ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 126.

„Itt van a nyakunkon”

Grósz Károly és Nagy Imre „kapcsolata”

Grósz Károly – ahogy arról a későbbiek során nyilatkozott – az 1956 előtti években és 1956 októberében „hitt” Nagy Imrében. A nyolcvanas esztendők második felétől egészen haláláig azonban a több mint három évtizede halott Nagy Imre ádáz kritikusává vált; el akarta játszani azt a nem túl hálás történelmi szerepet, miszerint ő majd leleplezi a mártírhalált vállaló néhai miniszterelnök bűneit.

Grósz kommunikációjában markánsan eltért a késő Kádár-kor kommunista szereplőinek habitusától: érthetőbben, világosabban, lényegre törőbben tudott beszélni, ideológiai béklyóktól mentesebben volt képes megszólalni. Az 1990-es években adott visszaemlékező interjúiban is őszintének tűnő módon szólt a múlt jelenségeiről. Az újságírók,⁵⁰⁵ akikkel akkoriban találkozott a súlyos betegséggel küzdő utolsó főtitkár, szinte egybehangzóan állítják: Grósz nem beszélt mellé, a közelgő halál árnyékában sem menekült semmilyen kényes kérdés elől. Visszaemlékező szavai mögött alig-alig tapintható ki indulat, harag, gyűlölet. Egy kivétel van: Nagy Imre. Neki nem tudott megbocsátani, őt nem tudta „elengedni” – ha róla volt szó, a szuggesztíven és őszintén kommunikáló Grósz nem tudott szabadulni a démonaitól; a pragmatikus politikuson, a szenvtelenül érvelő kommunikátoron úrrá lettek a negatív érzései.

De miért éppen Nagy Imre? E fejezetben arra törekszünk, hogy e különös lelki, politikai jelenség szerteágazó összefüggéseit megvizsgáljuk és áttekintsük; ennek érdekében némiképp meg kell szakítanunk a kronologikus elbeszélést, és vissza kell mennünk az időben. Nagy Imre vagy pontosabban Nagy Imre árnyéka nélkül nem érthető meg Grósz Károly főtitkári politikai kudarca, ezért is szükséges egy részletesebb elemzés.

Hit Nagy Imrében és a „borsodi Nagy Imrében”: adalékok egy árulás természetrajzához

Grósz 1945-ben, 15 esztendősen lépett be a Magyar Kommunista Pártba. Ifjú aktivistaként nyilván – ha máshonnan nem, a sajtóból – ismerte a koalíciós évek baloldali politikusainak nevét, így a földművelésügyi és belügyminiszter, illetve országgyűlési elnök Nagy Imréről is hallhatott.

A fiatal Grósz 1950-ben Észak-Magyarországról a párt Budapestre vezényelte. Néhány hónapig az Akadémia utcai központi MDP-székházban dolgozott mint politikai munkatárs – ekkoriban merő véletlenségből akár össze is futhattak a pártszékházban Nagy Imrével, aki a Központi Vezetőség tagja, s 1950 kora nyaratól az Adminisztratív Osztály vezetője volt.

⁵⁰⁵ Bartus László, Franka Tibor és Juszt László személyes közlései.

Amikor 1953 nyarán Nagy Imre miniszterelnök lett, Grósz Károly a Magyar Néphadsereg főhadnagyaként szolgált. Később Grósz úgy emlékezett, a Nagy Imre-program „nagy élmény”⁵⁰⁶ volt számára, de arról is beszélt, hogy a hadseregben ellentmondásosan fogadták az „új szakasz” politikáját – akadt, aki a mezőgazdaság lehetőségeinek bővülését várta, de előfordult olyan tiszt is, aki „hibásnak” tartotta a fordulatot. Egy másik életútinterjúban Grósz „nagyon rokonszenvesnek”⁵⁰⁷ nevezte a Nagy Imre nevéhez kötődő 1953-as programot.

Ahogy arról már szót ejtettünk: 1954 novemberében Grósz Károlyt leszerelték, és visszahelyezték pártmunkásnak Miskolcra, s nem sokkal később a megyei pártbizottság agitációs és propagandaosztályának lett a vezetője. Az apparátusba visszakerülve szembesült azzal a helyzetfelismeréssel, hogy az ötvenes évek első esztendeiben „nagyon sok hiba”⁵⁰⁸ történt. Az agitációs munka részeként járt ki a diósgyőri gyárakba, és azt tapasztalta, hogy a hivatalos propaganda és a valóság között „óriási differencia”⁵⁰⁹ van. Nagy Imre 1955-ös leváltása összezavarta, úgy érezte, „valami itt nem stimmel”.⁵¹⁰ A kialakult helyzet „megrázkódtatást”⁵¹¹ okozott a számára. Elbizonytalanodott. 1956 tavaszán eljutott addig a pontig, hogy azon töprengett, kilép a pártból. Mindezt a depresszív hangulatot fokozták benne a Rajk-perről nyilvánosságra került információk. Demonstratív és identitáskereső szándékkal 1956. október 6-án Grósz részt vett Rajk László budapesti temetésén. Háromszázötvenezer ember emlékezett meg azon a napon Rajk Lászlóról.⁵¹² A temetés jelképes története volt, amikor Nagy Imre részvétet nyilvánítt az özvegynek, Rajk Júliának.

A Kerepesi úti temetőben 1956. október 6-án egy helyen és egy időben tartózkodott Nagy Imre és Grósz Károly – sok tízezer másik ember jelenlétében persze. Nagy Imre a Rajk-temetésen való megjelenésével „láthatóan”⁵¹³ visszatért a közéletbe. A lelkileg összetört Grósz a temetésről való hazaúton viszont eldöntötte, kivonul a politikából. Úgy határozott, eredeti szakmájában, nyomdászként fog dolgozni a jövőben: „arra a következtetésre jutottam, hogy ez a párt nem lehet az enyém, ahol ilyen dolgok meghonosodhattak”⁵¹⁴ – emlékezett később az 1956. október 6-i eseményeknek a pszichéjére gyakorolt hatásáról. Eltökélt volt, hogy szakít az apparátcsikélettel. Ennek a radikális irányváltási szándéknak is betudható, hogy október 13-án felszólalt a borsodi pártaktíván, ahol kifejtette: nem ért egyet azzal, ahogyan a korábbi hónapokban az MDP Nagy Imre személyét kezelte.⁵¹⁵

⁵⁰⁶ BOKOR 1995: 12.

⁵⁰⁷ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 8.

⁵⁰⁸ MESTER 1987: 150.

⁵⁰⁹ BOKOR 1995: 13.

⁵¹⁰ MESTER 1987: 150.

⁵¹¹ MESTER 1987: 153.

⁵¹² PETŐ 2020: 183.

⁵¹³ PETŐ 2020: 184.

⁵¹⁴ MESTER 1987: 153.

⁵¹⁵ KIS 2018; SZAKOLCZAI 2003a: 233.

A fiatalembert magával ragadta a forradalmat megelőző eufória, ebből fakadóan egyelőre (tudjuk jól, végül 33 évig) nem lépett ki a politikából. Ekkor még közvetlen főnökénél, Földvári Rudolfnál, a Borsod megyei pártbizottság reformelkötelezett első titkáránál is radikálisabban a változások híve volt.

Földvári 1953 júniusában részt vett a legendás moszkvai tárgyaláson, ahol Berija megalázó módon teremti le Rákosi Mátyást az elmúlt évek katasztrofális politikája miatt – s ekkor született döntés arról is, hogy Nagy Imre lesz az új miniszterelnök. Földvári fültanúja az elhangzottaknak,⁵¹⁶ s ennek az élménynek is betudható, hogy a későbbi hónapokban, években is Nagy Imre támogatója; noha azon kívül, hogy Földvári tagja a Központi Vezetőségnek, és a KV-üléseken találkozhatnak, nincs közöttük érdemi politikai nexus.⁵¹⁷ Mindennek a szempontnak azért van jelentősége, mert az 1956-os forradalomban vállalt miskolci szerepe miatt Földvárit a kádárista propaganda majd „kis Nagy Imrének”,⁵¹⁸ a borsodi Nagy Imrének bélyegzi.

Grósz Károly és Földvári Rudolf között 1956. november 4. előtt teljesen normális munkakapcsolat volt. Grósz ugyanakkor érzelmileg is kötődött a nála kilenc évvel idősebb első titkárhoz, akire mint tapasztalt munkásmozgalmi harcosra tekint, egyfajta vagány báty karaktert lát benne. A rendszerváltozás utáni visszaemlékezésében arról beszélt Grósz, hogy „nagyon jó emberi viszonyban”⁵¹⁹ voltak Földvárival. Az egykori borsodi első titkár – lelkében nyilván a későbbi árulás sebeivel – némiképp másképpen emlékezik az ifjú Grószra: „Mindent elfogadott, amit ajánlottam neki. Mindig hozzám jött útmutatásért. Nem volt akkoriban határozott ember, nem tudott egyedül előre menni. Ha cselekedett valamit, mindig utólag kérdezte, hogy jól csinálta-e, de amit rábíztak, azt becsülettel megcsinálta. Félt egy kicsit az értelmiségtől, mert hiányzott a tudása a komolyabb intellektuális vitákhoz. Átlagos funkcionárius volt. Egy helyezkedő ember.”⁵²⁰

Földvári Rudolf 1956. október 25-én a borsodi delegáció vezetőjeként találkozott Nagy Imrével. A Kossuth téri sortűz után nem sokkal érkeztek a miskolciak az Akadémia utcai párházba.⁵²¹ Földvári arra is kísérletet tett, hogy útmutatásért Kádár Jánoshoz forduljon. Be is jutott Kádár dolgozószobájába, de „ott annyian voltak, mint a törökök”.⁵²² Nem tudott szót váltani Kádárral, így Kiss Károlyt, az MDP PB tagját kérdezte arról, hogy mit tegyen, ha visszatér Miskolcra. „Földvári elvtárs, tegye azt, amit jónak lát”⁵²³ – Kiss csak ennyit mondott.

Többórás várakozás után Nagy Imrével néhány perc erejéig tudott beszélni. A miniszterelnök meghallgatta Földvári helyzetértékelését, s támogatásáról biztosította a miskolci

⁵¹⁶ Földvári 2008.

⁵¹⁷ 1952 és 1954 között mind Nagy Imre, mind Földvári Rudolf tagja volt a Politikai Bizottságnak (RAINER M. 1999: 262).

⁵¹⁸ RIPP 2003: 270.

⁵¹⁹ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 11.

⁵²⁰ Földvári Rudolf-interjú, 2020.

⁵²¹ SZAKOLCZAI 2003b: 135.

⁵²² FÖLDVÁRI 2011: 222.

⁵²³ FÖLDVÁRI 2011: 222.

pártvezetőt. „Nagy Imrét rendkívül művelt, képzett tudóstípusú embernek ismertem meg. Nyugodt, barátságos ember volt, és olyan vezető, aki emberszámba vette vezetőtársait, munkatársait, meghallgatta őket, és elmondta a véleményét. Ebből a szempontból párját ritkító embernek tartottam őt a vezetők közül [...]. Évekig csak azt hallottam, amit Rákosiék mondtak róla. Most már látom, hogy túl egyoldalú, sőt ellenséges volt az a vélemény, alaptalanul vádolták, rágalmazták őt”⁵²⁴ – emlékezett évtizedek múltán Földvári.

A Földvári Rudolf vezette borsodi küldöttség november 1-jén ismét tudott Nagy Imrével beszélni a Parlamentben⁵²⁵ – noha Földvári éppen nem volt jelen, amikor a delegációt fogadta a kormányfő. A különböző tárgyalócsoporthoz órákon keresztül kellett várakozniuk a miniszterelnöki dolgozószoba előtt; Földvári úgy gondolta, inkább hasznosan tölti az időt, ezért a Parlament épületében próbált más politikusokkal is szóba elegyedni, így maradt ki a Nagy Imrével folytatott találkozóból.

Kádár Jánost is szeretne volna elcsípni egy-két mondatra, de nem járt sikerrel. Metaforikus Földvári Rudolf története arról, miként kereste november 1-jén az épületben Kádár Jánost: „Szobáról szobára jártam, de hiába, senki sem tudta megmondani, hol lehet. Ez már 7-8 óra felé volt. Visszaindultam a küldöttségünkhöz. És egyszer csak az egyik hosszú folyosó végén megláttam Kádár Jánost, amint kinyitja a folyosó végén lévő ajtót, majd belépve valahova becsukja maga után. Mire elértem az ajtóhoz – szaladtam és kinyitottam –, már csak egy sötét üres szobát találtam.”⁵²⁶

A borsodi küldöttségtől a fáradt Nagy Imre mindazonáltal azt kérte, hogy álljanak ki helyben a kormánya mellett.⁵²⁷ E kérésnek a miskolciak eleget tettek. November 3-án, a megalakuló MSZMP aktívaülésén – ahol Grósz Károly tartotta a beszámolót⁵²⁸ – a jelenlévők egyetértettek a Nagy Imre-kormány legújabb intézkedéseivel.

Földvári Rudolf Miskolcra visszatérve mindkét útról, a budapesti tapasztalatokról és természetesen a Nagy Imre-tárgyalásokról is részletesen beszámolt Grósznak. Mind Földvári visszaemlékezéséből, mind Grósz Károly életútinterjúból és a Földvári-per irataiból⁵²⁹ egyértelműen kitetszik, hogy a két férfi között a forradalom 12 napja során politikai együttműködés, őszintének tűnő emberi kapcsolat, egyfajta szövetségi nexus lehetett.

Grósz visszaemlékező interjúiban előkerül ugyanakkor egy különös információ (vád?) Nagy Imre és Földvári 1956. őszi kapcsolatáról. Az 1992-ben a Vitézy Lászlónak adott életútinterjúban és az 1995-ös Bokor Péter-beszélgetésben is (tehát már a rendszerváltozás után) arról nyilatkozik Grósz, hogy Földvári Rudolf azért igyekezett annyira hűséges lenni Nagy Imréhez, mert a kormányfő azt ígérte a borsodi első titkárnak, hogy ha a miskolciak lojalitását megszerzi a kormánya számára, akkor Földvári lehet az újjáalakuló kabinetben a belügyminiszter. „Mikor Pestről visszajött, és mi beszélgettünk, nekem elmondta, hogy

⁵²⁴ FÖLDVÁRI 2011: 223.

⁵²⁵ SZAKOLCZAI 2003b: 165.

⁵²⁶ FÖLDVÁRI 2011: 245.

⁵²⁷ FÖLDVÁRI 2011: 244.

⁵²⁸ SZAKOLCZAI 2003b: 165.

⁵²⁹ Földvári Rudolf tanúvallomásai: MNL OL XX-5-h 36. doboz. Földvári Rudolf és társai operatív iratok.

Nagy Imre azt ígérte neki, hogy ő lesz a belügyminiszter rövidesen⁵³⁰ – állítja Grósz. Minderről semmiféle más információ, forrás, dokumentum nem áll rendelkezésünkre. Nem is tűnik életszerűnek, hogy a forradalom lázas napjaiban, az egybefolyó monstre tárgyalások, az állandó bizonytalanság és kapkodás kellős közepén Nagy Imre miniszteri bársonyszékeket kínálgatott volna. Földvári Rudolf mindenesetre határozottan állítja: ilyen egyáltalán nem került szóba a Nagy Imrével folytatott beszélgetése során.⁵³¹

Azt valószínűsíthetjük, hogy évtizedekkel 1956 után Grósz Károly e sajátos valóság-konstrukciója által egyszerre próbálja dehonesztálni Nagy Imrét és Földvári Rudolfot. Grósz célja az lehetett, hogy Földvárit, a „borsodi Nagy Imrét” karrieristának állítsa be, aki lényegében a reménybeli pozícióért állt a forradalom és Nagy Imre mellé.

Földvári Rudolf úgy gondolja, Grósz Károly egy „köpönyegforgató”,⁵³² aki 1956. november 4-én, a szovjet beavatkozás után hajtott végre pálfordulást. Tény, amint erről már volt szó: Grósz november 3-án még támogatta a Nagy Imre-kormányt.

November 5-én a miskolci szovjetparancsnokságra gyűjtötték össze – nem minden kényszer nélkül – a helyi politikai vezetőket; a hosszú, tárgyalásszerű eseményen jelen volt Grósz Károly, Földvári Rudolf és a miskolci forradalmi események számos alakja. A szovjeteknek alapvetően csak egy kérdésük volt: ki ismeri el a Kádár-kormányt, és ki nem.⁵³³

A többség elutasította Kádár kormányfőségét, és Nagy Imre mellett állt ki; a kisebbség – közöttük Grósszal – viszont támogatta a bábkormányt. Földvári álláspontja összetettebb volt: ő személyesen Kádár Jánossal szeretett volna beszélni, hogy megértse, mi történt az utóbbi napokban.⁵³⁴ A szovjetek azonban csak igen és nem válaszokat ismeretek,⁵³⁵ az árnyaltabb megközelítés részükről nyilván ellentétes lett volna a magasabb helyről kapott politikai paranccsal.

A szovjetek őrizetében lévők, így Grósz Károly számára is a vízvázasztó a következő kérdés volt: Nagy Imre vagy Kádár? Grósz erre a dilemmára ott a szovjetparancsnokságon adott egy határozott választ. A szovjet intervenció után zsigerileg érzekelte az egyébként persze nyilvánvalót, miszerint visszafordíthatatlan események történtek, s megtagadva az előző hetekbeli tetteit, de mondhatni, „harmóniában” a politikai „idővel”⁵³⁶ Nagy Imrével szemben Kádár János mellett tette le a voksát.

⁵³⁰ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 23.

⁵³¹ Földvári Rudolf-interjú, 2020.

⁵³² Földvári Rudolf-interjú, 2020.

⁵³³ SZAKOLCZAI 2003b: 178.

⁵³⁴ FÖLDVÁRI 2011: 250.

⁵³⁵ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 19.

⁵³⁶ A politikai és történelmi idő metaforáját Kalmár Melinda tanulmánya alapján használjuk. Kalmár Melinda Kádár Jánosról és Nagy Imréről szóló történetfilozófiai mélységű elemzésében állapítja meg, hogy Kádárnak „rendkívüli érzéke volt ahhoz, hogy harmóniában legyen a történelmi »idővel«; valódi függő változóként viselkedett egy alapvetően kívülről vezérelt rendszerben” (KALMÁR 2018).

Grósz a maga helyén és a maga módján, de szintén „függő változóként” reagált 1956 történelmi kataklizmájára. Erkölcsei értelemben joggal érezhetjük árulásnak a száznolcva fokok gondolati fordulátát, ugyanakkor fájdalmas tény, hogy a „politikai idővel” – más megközelítésben a politikai realitással – e döntése valójában harmóniában volt.

Az 1956. november 4–5-én a Kádár kontra Nagy Imre kérdésre adott válasz Grósz számára évtizedeken keresztül politikailag, ideológiailag, egzisztenciálisan egy adekvát válasz. Grósz Károly tragédiája, hogy több mint három évtized múltán a kérdés újra vulkánként tört fel, amire újra választ kellett adnia – az 58 esztendő Grósz viszont már nem érezte úgy a „történelmi időt”, mint a 26 éves fiatalember.

Nyilván más volt a helyzet 1956–1957-ben, és más 1988–1989-ben. A fizikai létét érintő veszélyeztetettség évtizedekkel később már nem merülhetett fel. Földvári egykori közvetlen munkatársaként, ha 1956–1957-ben nem áll át, nem válik – Földvári szavaival élve – köpönyegforgatóvá, akkor nota bene akár halálos ítéletet is kaphatott volna. Még így is, hogy ezt az árulást elkövette, 1957-ben kizárták a pártból, ügyét szigorú vizsgálatnak vetették alá – személyi anyagában még 1956 után tizenegy évvel, 1967-ből is találunk arra vonatkozó dokumentumot, miszerint Grósz „az ellenforradalom alatt követett el hibákat”.⁵³⁷ Tudjuk, Földvári Rudolfot Nagy Imréék kivégzése után néhány héttel hosszú meghurcoltatás után életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

A morális teher viszont Grósz számára 1988–1989-ben talán egyenértékű az 1956–1957-es döntés súlyával is. Egy egész életutat kellett volna megtagadnia ahhoz, hogy a nyolcvanas évek végén a Kádár–Nagy-dilemmára legalábbis árnyalt választ tudjon adni, de erről majd később.

Október 6. és november 5. között még egy teljes hónap sem telt el. Emlékezhetünk, október 6-án, a Rajk-temetés után Grósz Károly a politikából kiábrándulva tért vissza Miskolcra. Csalódott, hogy a politikai közössége képes volt 1949-ben és azt követő esztendőben a legnagyobb szörnyűségeket is elkövetni.

Alig egy hónappal később – még ha kényszerűségből is, de – visszatért a fegyelmezett apparatszikléthez. Szembefordult egykori főnökével, Földvári Rudolfal, a „helyi Nagy Imrével”, akit – mivel nem foglalt állást a felálló Kádár-kormány mellett – a szovjetek letartóztattak, majd Kárpátaljára hurcoltak. A miskolci munkások sztrájkoltak, tiltakoztak, s követelték, hogy a borsodi forradalmi történések vezéralakját hozzák vissza Magyarországra.

Grósz Károly november első heteiben az MSZMP egyik ideiglenes vezetője volt Borsodban. November 11-én, a miskolci pártvezetés nevében Münnich Ferenc miniszterelnök-helyetttel tárgyalt a Parlamentben.⁵³⁸ Két fő téma volt napirenden: az egyik a borsodi új karhatalom felállítása, a másik pedig a Földvári-ügy. Grósz azzal érvelt, hogy addig nem lehet nyugalmat teremteni Miskolcon, amíg Földvári nem térhet haza. A tárgyalások sikeresek voltak, mert november 12-én Szerov tábornok, a KGB elnöke utasította a „Kárpátontúli terület” állambiztonsági vezetőjét, hogy a „Földvári Rudolf nevű foglyot az első katonai konvojjal azonnal küldjék vissza Debrecenbe”.⁵³⁹ Szerov jelentéséből tudjuk, hogy a KGB elnökénél viszont maga Kádár János járt el Földvári

⁵³⁷ Pullai Árpád előterjesztése a PB számára Grósz Károly osztályvezető-helyettesi kinevezéséről, 1967. december 22. MNL OL M-KS 288-5 442. ö. e. 74–75.

⁵³⁸ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 20.

⁵³⁹ HORVÁTH–PAHIRYA 2012: 253.

hazaengedése érdekében. „A napokban Kádár elvtárs fölvetette Földvári szabadon engedésének lehetőségét. Amikor közöltük vele, hogy milyen bűnököt követett el Földvári, Kádár elvtárs egyetértett azzal, hogy Földvári képes erre, ugyanakkor hozzátette, hogy ez egy olyan ember, aki aktívan szolgál bármely hatalmat, és amennyiben most szabadon engedjük, aktívan fog tevékenykedni kormányunk érdekében. Úgy döntöttünk, hogy Földvárit szabadlábba helyezzük”⁵⁴⁰ – olvasható Szerov Hruscsovnak írott beszámolójában. Hozzátehetjük, Kádár tévedett: Földvári Rudolf – Nagy Imréhez hasonlatosan – soha nem engedett a kádári hatalomnak. Földvári esetéről némiképp torzított formában ugyan, de a visszaemlékezésében Szerov is szót ejt. A KGB elnöke utólagos naplófeljegyzésében megerősítette, hogy Kádár kérésére járt el „az egykori miskolci megyei párttitkár”⁵⁴¹ ügyében.

Az is tény, hogy a Grósz által Münnichnek megfogalmazott kérés eljutott Kádárig. A miniszterelnök-pártvezető ekkoriban hallhatott először Grósz Károlyról; 1956. november 11-én a Parlament épületében találkozott is Kádár és a fiatal Grósz.

Mindettől függetlenül – ahogy arról már volt szó – 1957-ben Grósszal szemben pártvizsgálat zajlott; az év végére azonban visszatérhetett az apparátusba a megyei pártbizottság agitációs és propaganda-munkatársaként.

Egy 1957. december 13-i keltezésű, a budapesti pártközpontnak írott hangulatjelentésben Grósz Károly Nagy Imre személyével kapcsolatban is megnyilvánult. A dokumentum szövege alapján egyértelműen arra következtethetünk, hogy a forrás szerzője egy rendkívül megfélemlített ember. Grósz 1995-ös interjújában maga is beszélt arról – igaz, nem kis eufemizmussal –, hogy az 1956-ot követő két évben a „gondolati szabadság” nagyon „leszűkített”⁵⁴² volt.

Nézzük Grósz 1957. decemberi gondolatait Nagy Imréről: „Nagy Imre tevékenységével, magatartásával hathatósan elősegítette az ellenforradalom kirobbanását. Az ellenforradalom alatt tanúsított magatartása, tevékenysége, például a szovjet (sic!) csapatok kivonásával, az ENSZ csapatok behívásával, a varsói szerződés felbontásával kapcsolatos álláspontja. Mindez világosan mutatja Nagy Imre ellenforradalmi, áruló magatartását, azt, hogy eljutott a Párt, a munkásosztály, a nemzetközi munkásmozgalom elárulásáig.”⁵⁴³ A dokumentum Rákosi Mátyás helyzetét is elemzi: „Rákosi elvtárs szerepét másképp értékeljük, hibáival, eredményeivel együtt bíráljuk tevékenységét. Az igaz, hogy Rákosi vezetése alatt komoly és súlyos hibákat követett el, de munkáshatalmat, proletárdiktatúrát akart.”⁵⁴⁴ Grósz arról is szót ejtett, hogy az emberek között kérdések merülnek fel Nagy Imrét érintően. A levél szerzője hitet tett amellett, hogy a „felelősségre vonás nem fog elmaradni”.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ SZEREDA–SZTIKALIN 1993: 162.

⁵⁴¹ SZEROV 2022: 539.

⁵⁴² BOKOR 1995: 18.

⁵⁴³ Grósz Károly jelentése; Miskolc, 1957. december 13. MNL OL M-KS 288-22 3. ő. e. 84–87.

⁵⁴⁴ Grósz Károly jelentése; Miskolc, 1957. december 13. MNL OL M-KS 288-22 3. ő. e. 84–87.

⁵⁴⁵ Grósz Károly jelentése; Miskolc, 1957. december 13. MNL OL M-KS 288-22 3. ő. e. 84–87.

A dokumentumon Grósz Károly aláírása szerepel. A szövegben olyan állítások olvashatók, amelyekről Grósz korábban, az 1956. októberi–novemberi történetek idején egészen biztosan mást gondolt. A pártfegyelmi után megfélemlített ifjú pártmunkás persze rákényszerülhetett a pálfordulásra, véleményének száznyolcvan fokos megváltoztatására. Ez igen valószínű verzió, ugyanakkor az sem kizárható, hogy Grósznak muszáj volt aláírnia – akár egyfajta próbatételként – a mások által megfogalmazott levelet.

Ami meglehetősen gyanús elem lehet az elemző számára, hogy a Rajk-temetésen részt vevő, októberben a változások lázában égő Grósz Károly miért igyekszik relativizálni Rákosi Mátyás hibáit, bűneit. Tudhatjuk, hogy 1956 decemberében a borsodi sztálinisták–rákosisták, a helyi Rákosi-árvák kezdték el a Grósz Károllyal szembeni politikai hadműveleteket. Ezek a szélsőségesen baloldali körök 1957–1958-ban még komoly befolyással rendelkeztek a megyei pártapparátus felett, így nem elképzelhetetlen, hogy az 1956-ban „az ellenforradalmárokkal szemben engedékeny” Grósz tudatosan hozhatták megalázó helyzetbe. Az aláírás nyilvánvalóan Grószé, tehát ha ő írta, ha nem, a levél tartalmáért az erkölcsi felelősség az övé. Bárhogy is történt, a levél egy ember megtörésének jelképe egy olyan diktatúra által, amelynek élete végéig híve maradt.

A dokumentumban – ahogy említettük – szó esik a Nagy Imrével szembeni felelősségre vonás szükségességéről. Grósz Károly halála előtt alig több mint tíz hónappal, 1995 februárjában életútinterjút adott Bokor Péternek. Ebben a beszélgetésben arról is nyilatkozott, hogy 1958-ban Nagy Imre kivégzésére „senki nem számított”.⁵⁴⁶ Az apparátusban „nem nagyon értették”, hogy mi és miért történik Nagy Imre ügyében, de olyan nagy volt a Kádár János iránti bizalom, hogy különösebben nem foglalkoztak Nagy sorával. „Én azt nem tapasztaltam, hogy akár bennem, akár az akkori mozgalomban részt vevő emberekben maga a kivégzés az olyan meghasonlottságot hozott volna”⁵⁴⁷ – mondta 1995-ben fájdalmas ridegséggel Grósz.

A maga mögöttinek érzett Nagy Imre-dilemma

Kende Péter egy írásában úgy vélte, a „Grósz Károly-féle korlátolt belátású pártboncok”⁵⁴⁸ a kádári évek során azt sem gondolták, hogy a Nagy Imre-ügy „valaha kérdés lehet”.⁵⁴⁹ E megközelítésben érdekes információ, hogy Pozsgay Imre 2009-ben arról beszélt, neki is csak 1985–1986 környékén vált egyértelművé, hogy a párt hazudik a forradalomról.⁵⁵⁰

A Kádár-korszakból három Grósz-interjút sikerült fellelnünk, amelyben az MSZMP-káder Nagy Imréről, illetve az 1956-os eseményekről nyilatkozott. 1973-ban Kun László párttörténésznek nyilatkozott: ebben Grósz Nagy Imre és Földvári Rudolf tevékenységét

⁵⁴⁶ BOKOR 1995: 20.

⁵⁴⁷ BOKOR 1995: 20.

⁵⁴⁸ Bonc: buddhista szerzetes.

⁵⁴⁹ KENDE 1999: 54.

⁵⁵⁰ POZSGAY 2009: 23.

igyekezett összemosni, összekuszálni. Azt érzékeltette, hogy Földvári már 1956 októbere előtt is szoros kapcsolatban állt a Nagy Imre-vonallal, és mindennek nagy szerepe volt a későbbi miskolci eseményekben. Ez nyilvánvalóan hamis állítás. Amint azt a korábbiakban is láthattuk, Földvári soha nem volt szoros politikai nexusban Nagy Imrével.

1981-ben, a forradalom 25. évfordulóján adott Grósz egy rádióinterjút a borsodi eseményekről.⁵⁵¹ A beszélgetés már-már optimista hangvételű. A megyei pártvezető szavaiból szinte sugárzik, hogy huszonöt esztendő bizonyította: ők, a kommunisták álltak a jó oldalon. A történelem őket és – a mondatok között az is kiviláglik, hogy – személyesen őt is igazolta. Ennek az interjúnak a hangvétele Kende Péter fent idézett szavait támasztja alá. Grósz még csak nem is sejtette a nyolcvanas évek elején, hogy hamarosan fordul a kocka, és kényszerítő erővel tör fel újólág a Nagy Imre kontra Kádár János fojtogató dilemma.

1986-ban az akkor már budapesti első titkár Grósz Károly hosszú interjút adott Mester Ákosnak. A Kossuth Rádióban sugárzott érdekes és színes beszélgetés során az ország közvéleménye a kor unalomig ismert politikusaitól eltérő stílusban megnyilvánuló közszereplőt hallhatott. Az informatív, őszinte hangvételűnek tetsző interjú hozzájárulhatott Grósz szélesebb körű ismertségéhez és talán népszerűségéhez is.

Mindettől függetlenül az 1956-os történések értékelése kapcsán Grósz szavaiból szinte süt a Nagy Imrével szembeni ellenszenv – még akkor is, ha ebben az interjúban ismerte el azt is, hogy 1953 júliusát követően „hitt” Nagy Imrében. A politikus felemlegette, hogy az ötvenes évek vállalhatatlan tetteiért „bűnös” Farkas Mihályt első miniszterelnöksége idején Nagy Imre maga mellé vette.

A dilemma visszatér

Grósz Károlynak a nyílt térben – már miniszterelnökként, de még nem pártfőtitkárként – 1988. május 6-án kellett szembesülnie a Nagy Imre-dilemmával.

A magyar politikus a Thatcher angol kormányfővel folytatott londoni megbeszélését követő nemzetközi sajtókonferencián kapott kérdést „1956 rehabilitálásáról”, illetve arról, hogy a magyar hatóságok ismerik-e Nagy Imre sírjának pontos helyét.⁵⁵² A bátor kérdéseket a magyar emigráció legendás alakja, Krassó György a *BBC* magyar nyelvű adásának képviselőjében tette fel.

Krassó a kérdés felvezetéseként szabadon idézte Grósz 1986. május 18-i szavait, amelyek a munkásörparancsnokok értekezletén hangzottak el. E fórumon az akkori budapesti első titkár arról beszélt 1956-ra utalva, hogy „a történelmi események felidézése, az akkori politikai viszonyokra való emlékezés azért is időszerű, mert olyanok is

⁵⁵¹ GRÓSZ 1981.

⁵⁵² Ekkorra már évek óta napirenden volt a kérdés, miszerint a kommunista hatóságok valóban nem ismerik Nagy Imre és mártírtársai sírjának pontos helyét (RAINER M. 2012: 19–20).

akadnak, akik megpróbálják újraértékelni és -értelmezni a 30 évvel ezelőtti eseményeket, s elfelejtik az akkor szerzett tanulságokat”.⁵⁵³

A kormányfő válaszában taktikus kommunikátorként abba kötött bele, hogy az ellenzéki közszereplő nem idézte pontosan a szavait. A történeusről és arról, hogy milyen választ adott Krassónak, Grósz néhány héttel később munkásör vezetőik gyűréjében kötetlen módon, vicceskedve próbált beszámolni: „Uram, ha maga ide eljön és kérdéseket tesz fel, akkor készüljön fel. Ez a legkevesebb. Óriási csend. Maga nem jól idézte, amit én a munkásörseégnél mondtam. Szó szerint tudom, emlékszem, hogy mit mondtam. S ez a szöveg a következő. Elmondtam. Óriási csend. A pali leült. El is rendeztem a Nagy Imrét”⁵⁵⁴ – büszkélkedett a kacagó munkásörök előtt Grósz Károly a kommunikációs trükkel, amelynek köszönhetően nem kellett direkt választ adnia a Krassó György által feltett kérdésre, miszerint tudják-e, hol van Nagy Imre sírja.

A történethez még hozzátartozik, hogy Krassó „magyarországi kapcsolatainak” – a tőle megszokott szenvedéllyel, lendülettel – számolt be arról, hogy a „miniszterelnöktől nem kapott meggyőző válaszokat”.⁵⁵⁵ A magyar állambiztonság értesült erről a beszélgetésről, s a történeusről szóló tájékoztató szerepelt a május 10-i napi operatív információs jelentésben; ennek köszönhetően a titkos dokumentumokat elolvasó párt- és állami vezetők is tudhattak Krassó londoni – Nagy Imre személyét érintő – akciójáról.

A magyarországi médiumok természetesen nem számoltak be az angliai sajtóeseményen elhangzó Krassó-kérdésekről. Az még pluszpikantériát ad a sztorinak, hogy Krassó György „rendkívül fájlalta”, hogy a *BBC* magyar adása sem adta le az anyagot, amelyben elhangzottak volna a kérdései.

Grósz Károly 1988. május 6-án megúszta, hogy Nagy Imre ügyében egyenes választ kelljen adnia a világsajtó képviselői előtt. Maga a kérdésfelvetés viszont nyilvánvalóan hatott rá. Tudta, hogy a súlyosan traumatikus üggyel való foglalkozás érdemben nem odázható tovább. Grósz életében végérvényesen ismét megérkezett (visszaérkezett) a Nagy Imre kontra Kádár János dilemma, amiről még nem sokkal korábban is azt remélte, soha nem fog bekövetkezni.

Néhány nappal pártfőtitkárrá választása után Grósz Károly maga adhatott utasítást arra, hogy a hatóságoknak fel kell deríteniük, hol van Nagy Imre eltemetve. Pajcsics József, a Belügyminisztérium III/1. osztályának vezetőhelyettese visszaemlékező interjújából tudjuk, hogy 1988 májusában, de már Grósz főtitkársága alatt, vagyis a május 20–22. között megrendezett országos pártértekezlet után, Harangozó Szilveszter altábornagy, az állambiztonsági ügyekért felelős belügyminiszter-helyettes adta ki a feladatot Pajcsics osztályvezető-helyettesnek, hogy meg kell állapítani, hol van a sír. Harangozó egyértelművé tette, hogy a nyomozás szigorúan titkos, senki nem tudhat róla. Az osztályvezető-helyettes ekképpen idézi Harangozó altábornagy szavait: „Menjek át a BV-hez, a Kozma utcai börtönbe, annak a kertkapuján keresztül közelítsem meg a temetőt. Nem

⁵⁵³ Tudósítás a munkásörparancsnokok országos tanácskozásáról 1986.

⁵⁵⁴ Halasinandi 2012.

⁵⁵⁵ KENEDI 1996: 186.

viccelek, szó szerint ezt mondta. Tehát hogy még az se legyen feltűnő, hogy a főbejáraton megyek be.”⁵⁵⁶

Pajcsics első kísérlete nem járt eredménnyel, a belügyminiszter-helyettesnek írott beszámolója egyértelművé tette: „A 301-es és a környező parcellák területe teljesen elhanyagolt. A sírok helye jelöletlen. A sírok és a sírhelyek sorszáma az elvadult növényzet miatt azonosíthatatlan.”⁵⁵⁷

A közpolitikai reformokat elindító miniszterelnök-pártfőtitkár úgy gondolhatta, a méltatlan módon és helyen nyugvó földi maradványok tisztességes eltemetése a családok nyilvánvaló kegyeleti joga. Magánemberként mindennek lehetővé tételét parancsoló kötelezettségnek érezte. Politikusként azonban azon kellett töprengenie, hogy az ügyet mint közéleti kérdést, a már általunk is többször emlegetett Kádár János kontra Nagy Imre dilemmát miként képes úgy kezelni, hogy nem tagadja meg egész korábbi életútját és magát a mentorát, a még pártelnökként fungáló Kádár Jánost.

Emberré és politikust próbáló intellektuális s egyben morális feladat. Grósz 1988 nyarán döntött, egyfajta – mint később láthattuk – sérülékeny stratégia mellett. Mindennek a lényege a következő: a család méltó módon eltemettetheti a földi maradványokat, de Nagy Imrét és társait nem rehabilitálják 1956-os „bűneikért”. Ezt a stratégiát „élesítette” a kormányfő 1988. júliusi amerikai útja során.

Már a vizit előkészítését szolgálta az a levél, amelyet Grósz Károly Frank Hortonnak, az amerikai képviselőház tagjának küldött. Az ügy előzménye, hogy Hortonnal együtt a kongresszus 44 tagja még június végén levélben fordult a magyar miniszterelnökhöz, felszólítva a magyar kormányt az újratemetés lehetővé tételére. Erre a felhívásra válaszolt Grósz július 18-án. E dokumentumban a főtitkár a következőképpen fogalmazott: „Tudatában vagyok annak a lelki és érzelmi tehernek, amit a kivégzettek hozzátartozói hordoznak. Kormányomnak szándékában áll e problémát az emberiesség jegyében a közeli jövőben rendezni, lehetővé téve, hogy a hozzátartozók újratemethessék az elhunytakat, és a jövőben leróhassák kegyeletüket a síroknál. Hangsúlyozni kívánom, hogy egy ilyen fajta humanitárius gesztus független az akkori események értékelésétől.”⁵⁵⁸

Július 24-én az amerikai magyarsággal való New York-i találkozón Grósz Károly kijelentette: „az 1956-os magatartásáért Nagy Imrét a magyar kormány nem rehabilitálja, mert megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényeket. Viszont harminc év telt el a halálos ítélet végrehajtása után, s kormányunknak az az álláspontja, hogy amennyiben a család ezt kéri, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik Nagy Imre hamvait.”⁵⁵⁹

Grósz szuggesztív kommunikátorként tartották számon, de kommunikációs szempontból ezt a helyzetet nem tudta a maga javára fordítani: önmagában az a tény, hogy Kádár János utódának a szájából elhangzanak azok a régóta várt szavak, miszerint

⁵⁵⁶ MOLNÁR 2009: 62.

⁵⁵⁷ MOLNÁR 2009: 65.

⁵⁵⁸ Grósz Károly Frank Hortonnak írott levelét közli: *Beszélő*, 1999. szeptember. 123–124.

⁵⁵⁹ Grósz Károly találkozott az amerikai magyarság képviselőivel 1988.

a család megadhatja a végtisztességet Nagy Imrének, óriási jelentőségű hír volt, ami erősíthette volna az új pártvezető brandjét. A főtitkár azonban éppen azért, mert nem akarta a bukott Kádár érzékenységet túlságosan próbára tenni, tudatosan élesebben fogalmazott a rehabilitálás témájában – Grósz metakommunikációjában (egykori párt-propagandista tapasztalataira építve) rendkívül határozottnak akart feltűnni, de ez sokak szemében inkább egyfajta önelégültség⁵⁶⁰ benyomását keltette.

E bántó, agresszív kommunikációval viszont a családnak,⁵⁶¹ az 1956-os magyar emigrációnak,⁵⁶² illetve az erősödő honi ellenzéknek okozott újabb fájdalmas sebeket, egyúttal erodálta saját politikai tőkéjét, a bizalmat, amely az 1988. június 16-i Nagy Imre-párti budapesti tüntetéssel szembeni durva karhatalmi fellépés miatt egyébként is elkezdett olvadni.⁵⁶³

A New York-i kommunikációs hibából igyekezett tanulni. Amikor 1988. november 5-én Bécsben találkozott az ausztriai magyarság képviselőivel, már tapintatosabban fogalmazott. A miniszterelnök bécsi szavairól így tudósított a *Szabad Európa Rádió*: „Míg Amerikában kirohanásokat intézett Nagy Imre ellen, és ellenforradalomról beszélt, itt Bécsben tragikus eseményeknek nevezte az 1956-osakat és Nagy Imrét illetően pedig megerősítette, hogy a többi névtelen sírban nyugvó kivégzettel együtt tisztességes temetést biztosítanak nekik.”⁵⁶⁴ Néhány nappal később azonban ismét verbális kirohanást intézett Nagy Imrével szemben. Franciaországi látogatása előtt nem sokkal a *Le Monde*-nak nyilatkozva arról beszélt, hogy „Nagy Imre Sztálin és Rákosi egyik leghűségesebb szolgája volt”.⁵⁶⁵

A Politikai Bizottság – Grósz által vezetett – november 29-i ülésén engedélyezte, hogy a hatóságok tegyék meg az előkészületeket Nagy Imre földi maradványainak végső nyugalomra helyezése érdekében.⁵⁶⁶ A súlyos kérdés a Központi Bizottság december 15-i plénümán is napirendre került. E tanácskozáson az addigra már csak a pártfőtitkári rangot viselő Grósz Károly úgy vélte, amellet, hogy az államnak körültekintően kell eljárnia

⁵⁶⁰ Még egy évvel későbbi, 1992-es interjúbán is megkapta azt a kritikát a beszélgetés készítőitől Grósz Károly, hogy „önelégült ábrázattal” beszélt a New York-i találkozón (FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992: 14).

⁵⁶¹ Nagy Erzsébet sosem bocsátotta meg Grósz Károly Nagy Imrére vonatkozó amerikai szavait. Az érzéseiben mélyen megsértett asszony hónapokkal később is beszélt róla, hogy Grósz az USA-ban „egészen képtelen vádakkal próbálta meg – sikertelenül – apám emlékét befeketíteni” (Nagy Erzsébet 1988. október 23-i hannoveri beszédét közli: *Köztársaság*, 1992. szeptember 25.)

⁵⁶² Nagy Károly amerikai magyar szociológus a *Reuters*-nek ekképpen tolmácsolta Grósz Károly szavait: „Ragaszkodott Nagy Imrét elítélő véleményéhez, és olyan bűnököt rótt fel neki, melyeket el sem követett. Sárba taposta Nagy emlékét, és megsértette az embereket” (*MTI Hírachívum*, 1988. július 25–26.).

⁵⁶³ Az 1988. június 16-i tüntetésen történt karhatalmi erőszakról és Grósz ebbéli szerepéről a későbbiekben még lesz szó.

⁵⁶⁴ *MTI Hírachívum*, 1988. november 7.

⁵⁶⁵ *MTI Hírachívum*, 1988. november 17.

⁵⁶⁶ Az MSZMP PB 1988. november 29-i határozata Nagy Imre és társai „kegyeleti kérdéseinek rendezéséről”. MNL OL M-KS 288-5 1045. ö. e. 6–8.

a temetés előkészítése érdekében, „én a temetést illetően politikailag jó időpontot és jó helyet nem tudok”.⁵⁶⁷

A lehetetlen küldetés

Grósz Károly számára a Nagy Imre-dilemma egyre súlyosabb teherré kezdett válni. A Nagy Imre-per iratainak a megismerése után az is egyértelművé válhatott számára, hogy a bírósági eljárás koncepciós volt, s maga is immáron úgy vélte, „az ítélet elfogadhatatlan”.⁵⁶⁸ Ebből fakadóan a New Yorkban megfogalmazott stratégia – temetés lehet, de rehabilitálás nem – nyilvánvalóan egyre tarthatatlanabbá vált. Grósz a Nagy Imre-ügyben tovább szorongatta Kádár gyilkos öröksége és persze önmaga 1956-os tettei, s a korábban idézett Nagy-ellenes megnyilatkozásai.

A főtitkár 1989. április 2-i rádióinterjújában hajtotta végre az utóbbi hónapok történései által kikényszerített stratégiamódosítást. A beszélgetésben Grósz kénytelen volt a nyilvánosság előtt elismerni: a Nagy Imre-ügyben „a jogi rehabilitálásnak van létjogosultsága”⁵⁶⁹ – vagyis szó nem volt már arról, hogy Nagy Imrét nem rehabilitálják, mert „megsértette az alkotmány előírásait, a fennálló törvényeket”.

Az MSZMP nemzetbiztonsági bizottságának⁵⁷⁰ április 28-i titkos ülésén Grósz Károly megszólalásaiból, kérdéseiből kitetszik, hogy politikai és emberi értelemben is valósággal kínlódik a Nagy Imre-dilemma miatt. Önmagát is fegyelmezve azt hangsúlyozta, hogy érzelemmentesen kell politikai döntést hozniuk, de a higgadtságra való törekvése magára erőltetett póznak tűnik.⁵⁷¹

E gondolatsor jól illusztrálja a vergődő főtitkár pszichés állapotát: „Hát itt már nem tudunk mit csinálni, már itt állandóan nyomnak bennünket, mint Krahácsot. Hát most mit tudunk ebben csinálni? Le kéne zárni. Ha 15 évvel ezelőtt eltemették volna, nem lenne ilyen gondunk. De hát itt van a nyakunkon.”⁵⁷²

A tanácskozáson ugyanakkor igyekezett azt az új stratégiát megfelelő szakmai és kommunikációs érvekkel körülbástyázni, miszerint a jogi rehabilitáció egyben nem kell hogy politikai rehabilitálást jelentsen. Ezért is kérdezte Kulcsár Kálmán igazságügyi minisztertől: „a politikai rehabilitációnak vannak-e valamilyen kialakult normatívái a jogban?”⁵⁷³ Kulcsár válaszában arról beszélt, hogy a jogi rehabilitálás szükségessége

⁵⁶⁷ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB ülésén 1988. december 15-én. MNL OL M-KS 288-4 248-249. ő. e. 190.

⁵⁶⁸ FRANKA 1994a: 12.

⁵⁶⁹ MTI Hírchívum, 1989. április 2.

⁵⁷⁰ „Az MSZMP Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottsága” – a Grósz Károly által csak mint a „kimondhatatlan és soknevű” bizottságként emlegetett nemzetbiztonsági bizottság működéséről: RIBA 2019.

⁵⁷¹ A tanácskozáson elhangzottakat elemzi: KAHLER – M. KISS – RIBA 2019: 352–366.

⁵⁷² Jegyzőkönyv az MSZMP Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottságának 1989. április 28-i üléséről. MNL OL M-KS 288-62 4. ő. e. 154.

⁵⁷³ Jegyzőkönyv az MSZMP Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottságának 1989. április 28-i üléséről. MNL OL M-KS 288-62 4. ő. e. 50.

és megalapozottsága nyilvánvaló; a politikai rehabilitációnak pedig semmi köze a joghoz. Az igazságügyi miniszter nem mond ilyet, de mi utólagosan a szavait úgy is lefordíthatjuk, hogy a jognak léteznek szabályszerűségei, az eljárások normatív alapon zajlanak, de ettől függetlenül a politikusok úgy hetvenkedhetnek és alkothatnak politikai fogalmakat, ahogy akarnak.

Grósz Károly részéről az a kísérlet, hogy különválassza az elkerülhetetlen jogi rehabilitációt és a – pusztán új kommunikációs panelként megalkotott – politikai rehabilitálást, vérszegény próbálkozás volt a kibontakozó folyamatok lassítása érdekében; azt is mondhatjuk, ez volt az igazi lehetetlen küldetés.

A *BBC* magyar adása május 23-án nem véletlenül fogalmazott így: Grósz Károly attól tart, hogy amennyiben feladja a pártnak Nagy Imrével és az 1956-os eseményekkel kapcsolatban fenntartott korábbi álláspontját, akkor ezzel aláássa „az MSZMP uralmának törvényességét”.⁵⁷⁴ A *BBC* maliciózan és nem kevés előrelátással azt is megjegyzi: könnyen meglehet, „hogy Grósz Károly lesz az 1956-os forradalom utolsó, talán a legutolsó politikai áldozata”.⁵⁷⁵

Az MSZMP KB 1989. május 29-i ülésén hangzott el Grósz Károly legemberibb megnyilvánulása Nagy Imréről. A főtítkár leszögezte, „egész biztosan” állíthatja, hogy „Nagy Imre halálos ítélete jogilag megalapozatlan”.⁵⁷⁶ Mindezt fokozva még egyértelműbbé tette: „az ítélet törvénytelen.”

Azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy „mi nem azonosulunk azzal a halálos ítélettel”. A felszólalás legerősebb része a következő volt: „Egy halott embert, akit törvénytelenül kivégeznek, utólag elítélni, az képtelenség. Az az emberi ízléssel összeegyeztethetetlen, a jó ízléssel. És egyszer valahol le kell zárni a múltat.”⁵⁷⁷

E gondolatokat olvasva úgy is érezhetjük, Grósz Károly feloldotta magában a Nagy Imre kontra Kádár János dilemmát, és lényegében – korábbi álláspontját feladva – fejet hajtott a halott miniszterelnök előtt.

A június 16-i újratemetés előtt is mondott egy igen önkritikus beszédet. Két nappal a döntő politikai jelentőségű esemény előtt Salgótarjánban a főtítkár arról beszélt, hogy korábbi megnyilatkozásait „információinak hiányossága” határozta meg. Az MTI tudósítása szerint Grósz Károly kijelentette: „véleménye az újabb dokumentumok megismerésének köszönhetően megváltozott”, s újólal elismerte: „Nagy Imre és társai nem követték el azokat a bűnöket, melyeket terhükre róttak, ártatlanul ítélték el őket.”⁵⁷⁸

Nagy Imre és társai újratemetése napján Grósz két közéleti programjáról tudunk biztos információkat. Aznap fogadta Achille Occhetto, az Olasz Kommunista Párt főtítkárát, s arról beszélt neki, hogy kétségtelenül fontos szerepe van „az elmúlt évtizedekkel való

⁵⁷⁴ *MTI Hírchívum*, 1989. május 23.

⁵⁷⁵ *MTI Hírchívum*, 1989. május 23.

⁵⁷⁶ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. május 29-i ülésén MNL OL M-KS 288-4 262-263. ó. e.; közli: Soós 1993: 1047.

⁵⁷⁷ Soós 1993: 1048.

⁵⁷⁸ *MTI Hírchívum*, 1989. június 16.

őszinte szembenézésnek”.⁵⁷⁹ Az olasz politikustól pedig a magyar főtítkár arról hallhatta, hogy az OKP „nagyra értékeli”, hogy az MSZMP „eljutott arra a következtetésre”: a Nagy Imre-perben hozott bírósági ítélet „megalapozatlan”.

16-án délután egyfajta sajátos politikai performansz keretében a Fidesz küldöttsége kereste fel Grósz Károlyt az MSZMP Jászai Mari téri székházában. A fiatal aktivisták nyílt levelet és a „megemlékezés jeléül” egy nemzeti színű gyertyát adtak át az akkorra már keményvonalas, retrográd imázssal rendelkező politikai szereplőnek. „Mára sok minden megváltozott, de a múltat nem lehet megtagadni, ha pedig vállalni akarjuk, szembe kell vele néznünk”⁵⁸⁰ – emlékeztette a nyílt levélben a Fidesz a főtítkárt.

Grósz Károly egy 1994. februári interjújában úgy emlékezett, belenézett a temetésről tudósító televíziós közvetítésbe, „de nem ültem egész nap a tévékészülék előtt”.⁵⁸¹

Grósz és Vologya

Az újratemetés napján, 1989. június 16-án Vlagyimir Krjucskov, a KGB főnöke levelet intézett az SZKP Politikai Bizottságához. A dokumentumban olvasható: „A hozzánk eljutó információk azt jelzik, hogy Magyarországon az ellenzéki erők által kibontakoztatott kampány Nagy Imre, az 1956-os események idején volt miniszterelnök ügyében, az MSZMP egész útjának diszkreditálását célozza, a párt és mostani vezetőségének tekintélyét akarja aláásni.”⁵⁸²

A tájékoztatás érdemi része arról szólt, hogy a „KGB kutatómunkája során” kiderült, hogy Nagy Imre, miután 1929-ben a Szovjetunióba emigrált, „azonnal kapcsolatot keresett” a biztonsági szervekkel, és 1933-ban önként az NKVD titkos informátora lett, s „Vologya fedőnéven dolgozott”.

Krjucskov a levélben arról is beszámolt a grémiumnak, hogy figyelembe véve a Magyarországon kibontakozott „propagandakampányt”, célszerűnek tartják az MSZMP főtítkárának tájékoztatását a birtokukban lévő dokumentumokról. A KGB elnöke leszögezte, hogy szükséges „megtanácskozni” Grósszal az ügy „lehetséges hasznosítását”.

Vlagyimir Krjucskov 1993 áprilisában azt állította a *Népszabadságnak* adott interjújában, hogy 1988-ig a Szovjetunióban gyakorlatilag senki sem tudta, hogy léteznek ilyen anyagok Nagy Imréről. A KGB-főnök elmondása szerint csak 1988 októberében kapott jelentést ezekről a dokumentumokról; „újak voltak számomra”⁵⁸³ – állította Krjucskov, aki az ötvenes években diplomataként szolgált Magyarországon Andropov nagykövet beosztottjaként.

⁵⁷⁹ MTI Hírchívum, 1989. június 16.

⁵⁸⁰ MTI Hírchívum, 1989. június 16.

⁵⁸¹ KURCZ 1996: 12.

⁵⁸² Vlagyimir Krjucskov levelét közli: *Magyar Hírlap*, 1993. március 5. 8.

⁵⁸³ M. LENGYEL 1993: 8.

Az egykori állambiztonsági vezető szavainak a hitelét nem erősítik azok az 1993-as kijelentései, miszerint 1989 nyarán „nem hátsó szándékból”, vagyis nem azért adták át a forrásokat Grósz Károlyéknak, hogy ezzel „rontsák” Nagy Imre megítélését.

Krjucskov úgy emlékezett, hogy az anyagok fellelése után „hosszasan” gondolkodtak azon, hogy átadják-e őket a magyar pártvezetésnek. Ha igaz, hogy a KGB-főnök 1988 októberében értesült a Nagy Imre-iratokról, akkor valóban hosszú ideig töprengtek a dokumentumok sorsáról.

Grósz Károly a későbbiekben is azt állította, hogy magyar kezdeményezésre 1989 márciusában abban állapodtak meg Gorbacsovval, hogy minden, a közelmúlt magyarországi történelmére vonatkozó fellelhető szovjet levéltári forrást megosztanak a magyar féllel. A Vologya-dossziéra is ez vonatkozott.⁵⁸⁴

Grósz Károlyt 1989. június 22-én hívta fel Vlagyimir Krjucskov. Thürmer Gyula, aki ekkor Grósz egyik legközelebbi bizalmasa volt, így emlékszik a történésekre: „Krjucskov tájékoztatja a főtitkárt, hogy előkerültek bizonyos dokumentumok Nagy Imre szovjetunióbeli tevékenységével kapcsolatban.”⁵⁸⁵ A KGB elnöke azt kérte Grósztól, hogy küldjön ki valakit a stábjából, aki átveheti az iratokat. Ez az ember lett Thürmer Gyula, ő hozta Magyarországra a Nagy Imrét dehonesztáló források másolatait.

Nyers Rezső 1993-ban arról beszélt, hogy neki először a miniszteri dolgozószobájában – valamikor a Nagy Imre-temetés időszakában („időben egybeesett a Nagy Imre-temetéssel”) – mutatta meg az iratokat informálisan és futólag Valerij Muszatov, az SZKP külügyi osztályának helyettes vezetője. (Muszatov 1993-ban Rainer M. Jánosnak arról beszélt, hogy „Grószék egyenesen fordultak Krjucskovhoz”.⁵⁸⁶)

Az akkor még államminiszter⁵⁸⁷ Nyerst „sokkolta” az ügy, bár állítása szerint tudta, hogy Nagy Imrének különleges kapcsolatai lehettek a szovjet párttal és talán a hatóságokkal is, „de ilyenre nem gondoltam”.⁵⁸⁸ Nyers Rezső azt nem tudta megállapítani, hogy a szovjetek magyar kérésre vagy „önkéntesen” intézték az ügyet. A Budapestre hozott másolatokat Grósz megmutatta Nyersnek.

A június 23-i KB-ülésen Grósz általánosságban utalgatott arra, hogy a múlt feltárása tekintetében újabb fontos információk bukkantak fel. Elmondta, hogy másnap „az egyik munkatársa” Moszkvába utazik az ügyben. Azt is említette, hogy csepegtetve jutnak csak adatokhoz: „Fokozatosan kerülnek elő anyagok.”⁵⁸⁹

A július 28-i KB-plénumon Grósz továbbra is sejtelmesen beszélt – pedig akkor ő maga már teljes mértékben tisztában lehetett a moszkvai csomag tartalmával; szót ejtett arról, hogy folyamatosan zajlik a Nagy Imrére vonatkozó dokumentumok rendszerezése. Az ülés dokumentációja alapján úgy látjuk, a főtitkár ködös megfogalmazásaival azt

⁵⁸⁴ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 12-i ülésén. Közli: Soós 1993: 1660.

⁵⁸⁵ THÜRMER 2009: 154.

⁵⁸⁶ RAINER M. 1996: 200.

⁵⁸⁷ Nyers Rezső 1989. június 27-ig volt államminiszter.

⁵⁸⁸ SZÉCHENYI 1993: 8.

⁵⁸⁹ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. június 23-i ülésén. Közli: Soós 1993: 1253.

a látszatot szándékozhatott kelteni a résztvevőkben, mintha a Nagy Imre-pert érintően lennének új források a vezetés birtokában. A következő ülésre ígért konkrét tájékoztatást.

Erre szeptember 1-jén került sor. Grósz előadói beszédében vészjóslóan szögezte le: „Nagy Imre tevékenységével kapcsolatban a közvéleményben nagyon sok félígazság él.”⁵⁹⁰ A főtitkár a zavart KB-tagok előtt arról kezdett beszélni: a félígazságok sorát gyarapítja, hogy Nagy Imre felszabadulás előtti tevékenységéről „viszonylag kevés pontos ismerettel” rendelkeznek.

Ezt követően Grósz Károly elkezdte ismertetni a Krjucskov-dosszié tartalmát: „Nagy Imre 1930 és 1941 között a háború kezdetéig, az OGPU Sz-122. számú ügynökeként, majd a belügyi népbiztosság titkos munkatársaként működött [...]. Egy NKVD-jellemzés kezdeményező ügynöknek nevezi, egy másik 1933-ban kelt értékelés azt emeli ki, hogy Vologya – idézem – a munkája iránt nagy érdeklődést és kezdeményezőkettséget tanúsít.”⁵⁹¹

Grósz bizonyos szempontból tárgyyszerűen, más megközelítésben gyilkos ridegséggel adott tájékoztatást a Központi Bizottságnak a Vologya-dokumentumokról. Azt javasolta, hogy a forrásokat ne hozzák nyilvánosságra; úgy gondolta azonban, a KB-t mindenképpen tájékoztatnia kellett, mert „a tényeket meg kell ismerni, és ezekkel szembe kell nézni”.⁵⁹²

Az ülés levezető elnöke – az ekkorra Grósszal már érdemi beszélő viszonyban nem lévő – Németh Miklós miniszterelnök volt. A kormányfő-ülésvezető a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem engedett sem vitát kibontakozni, sem kérdést feltenni a témában. A Központi Bizottság hivatalos forma szerint tudomásul vette Grósz Károly tájékoztatását.

Felszólalás nem hangzott el – a hivatalos jegyzőkönyv szerint. Pozsgay Imre viszont úgy emlékszik, hogy amikor Grósz elmondta a Nagy Imre múltjáról szóló beszédét, akkor ő dühösen felugrott, bejelentés nélkül kiment a pódiumra, ott a fizikai inzultust kockáztatva „majdnem letaszította” a pulpitusról a főtitkárt, és indulatosan beszélni kezdett.⁵⁹³ Az államminiszter szerint, ha még valódiak is az iratok, akkor is „érvénytelenek”, mert „Nagy Imre a vérével mosta tisztára magát”.⁵⁹⁴ Pozsgay szerint „gyalázat”, ami történt. Grósz legnagyobb riválisa saját érdemének tudja be, hogy a témát levették napirendről.

Nyers Rezső 1993-as interjújában Pozsgay kirohanását nem említi, de arról beszélt, hogy – akkor már pártelnökként – ő is megszólalt a szeptember elsejei KB-ülésen; vagyis nem teljesen meglepő módon egy újabb adalékot kaptunk arra vonatkozóan, hogy a jegyzőkönyv nem egészen pontos. „Azzal hátrítottam el a vitát, hogy ezek az iratok így

⁵⁹⁰ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 1-i ülésén. Közli: Soós 1993: 1515.

⁵⁹¹ Soós 1993: 1515–1516.

⁵⁹² Soós 1993: 1518.

⁵⁹³ „Este lehetett már ennél a napirendnél, sötét volt. A Központi Bizottság üléstermében az ablakok el voltak függönyözve, de már látszott, hogy az utcai világítás be van kapcsolva. Pozsgay kirohanására nem emlékszem; ne haragudjon, de egy ilyenre emlékeznék” – emlékezett kérdésemre az ülésvezető, Németh Miklós kormányfő (Németh Miklós-interjú, 2023).

⁵⁹⁴ Pozsgay Imre interjúja: KISS–PAP 2017: 152.

nem dokumentatív erejűek, alapos vizsgálatot igényelnek, a kort és a szovjet viszonyokat jól ismerő történészek bevonásával kell elemezni őket, és minthogy erre nincs mód, le kell venni a napirendről a témát”⁵⁹⁵ – emlékezett a pártelnök.

Nyers 1993-as visszatekintésében egyértelművé tette azt is: a baloldalnak egyáltalán nem volt érdeke a Nagy Imre imázsát negatívan érintő dokumentumok pozicionálása, mert szerinte akadályozhatta, hogy Nagy Imre „a mi mozgalmunk szellemi-politikai elődjének, előfutárának”⁵⁹⁶ legyen tekinthető.

Itt ragadható meg a Vologya-ügyben Grósz Károly durva számítási hibája is. Az utolsó főtitkár – a Nagy Imre iránti ellenszenvvel zsigerileg terhelt – nem volt képes belátni, hogy a mártír kormányfő imázsát romboló politikai mozgásával hosszabb távon is árt a baloldal narratívaképző artikulációs érdekeinek. Ez is Grósz végzetes tévedése volt. Nem érzékelte, hogy a formálódó baloldali narratívába nem illik bele – még az általa hangoztatott igazságkereső motiváció révén sem – a Nagy Imre múltját érintő negatív információs elem. Grósz Károly saját Vologya-ügyében az indulat, a harag, az ellenszenv legyőzte a politikai számítást, a közéleti racionalitást.

Szeptember elsején – vagy Pozsgay, vagy Nyers javaslatára, netán Németh Miklós ülésvezető felvetése alapján – ugyan lezárták az ügyet, a kérdés azonban a következő KB-ülésen bűvópatakként bukkant fel ismét. Szeptember 1-jén Berend T. Iván szolgálati okok miatt nem volt jelen a plénumon. A Pozsgay Imre szövetségesének tekinthető akadémiai elnök azonban a szeptember 12-i plénumon haragosan hozta szóba az ügyet. Berend szerint a Nagy Imre-dokumentumok manipuláltak; a tudománypolitikus KB-tag azt valószínűsítette, hogy a téma egyfajta adu Grószék kezében a Nagy Imrét „zászlónak” és „irányjelzésnek” tekintő reformszárnyal szemben. A történészprofesszor úgy vélte, ezzel a manőverrel Grósz és köre „öngyilkos” politikát generált, egyúttal azt javasolta: a Nagy Imre-kérdést „messzemenően ki kell kapcsolni a választásokig terjedő egész időszakban”.⁵⁹⁷

Grósz Károly sem finomkodott. Visszautasította, hogy „sandasággal” vádolják.⁵⁹⁸ Az is kiszakadt belőle, hogy – „bár lenne kinek törlesztenem” – ebben az ügyben nem arról van szó, hogy ő törleszteni akarna. A főtitkár úgy fogalmazott, nehezen tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy „Önök közül sokan csak a féligazságokat szeretik, lehetőleg azokat a féligazságokat, amelyek saját koncepciójukat igazolják”.⁵⁹⁹ Grósz ugyanakkor azt is fontosnak tartotta hozzátenni, hogy az előkerült dokumentumok Nagy Imre „reformeri értékéből” nem vonnak le semmit. Lényegében ezek voltak Grósz utolsó szavai Nagy Imréről főtitkári minőségében.

1989–1990-ben lezajlott a rendszerváltozás Magyarországon. A kilencvenes években Grósz Károly nyugdíjasként élte mindennapjait. Számos interjút adott. Szociálliberális

⁵⁹⁵ SZÉCHENYI 1993: 8.

⁵⁹⁶ SZÉCHENYI 1993: 8.

⁵⁹⁷ Berend T. Iván felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 12-i ülésén. Közli: Soós 1993: 1627–1628.

⁵⁹⁸ Riba András úgy véli, „Grósz Károly metsző határozottsággal fogalmazva zárta le az ügyet” (SZEKÉR–RIBA 2014: 110).

⁵⁹⁹ Grósz Károly felszólalása az MSZMP KB 1989. szeptember 12-i ülésén. Közli: Soós 1993: 1627–1660.

és jobboldali újságírókat egyaránt hajlandó volt fogadni. Minden kérdésre válaszolt. Kádárról és Nagy Imréről is sok kérdés szólt.

A számára örökké láthatatlan ellenséggel, Nagy Imre emlékével tovább folytatta a küzdelmet. Visszaemlékező interjúiban morális alapról bírálta – egyfajta inkvizítori kitartással üldözte a mártír miniszterelnököket. (Nagy Imre az NKVD ügynöke, a szovjet titkosszolgálat megbízható embere, az ötvenes években Rákosi hűséges kiszolgálója.)

Azt a fajta moralitást, hogy Nagy Imre az életét adta az általa képviselt ügyért, a politikától visszavonult Grósz Károly nem volt hajlandó számításba venni. Ami persze, ha jól belegondolunk, nem meglepő, hiszen az az „ügy” nem Grósz ügye volt.

Grósz Károly Nagy Imrére vonatkozó szövegeinek ismeretében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az utolsó pártfőtitkár ugyanazt a magatartást várta volna el Nagy Imrétől, mint amit ő maga követett. Szerinte a szovjet csapatok 1956. november 4-i megérkezésével egy időben a legitim kormányfőnek meg kellett volna éreznie az úgynevezett történelmi „időt”.

Azt már csakis az utókor bölcsességével és egyben hosszú távú reményével mondhatjuk: világtörténelmi perspektívából Nagy Imre maradt harmóniában a történelmi idővel.

Vákát

„Te, ez megadta magát a Ceaușescunak...” – Grósz Károly aradi tárgyalásainak következményei

„Grósz Károly egyenesen a szegedi tv-stúdióba ment, a delegáció tagjai a megyei pártbizottságra. Grósz interjút itt hallgattuk meg. Egybehangzó megállapításunk az volt, hogy rettenetes. Hátborzongató volt szinte minden szava.”⁶⁰⁰
(Szűts Pál bukaresti magyar nagykövet)

„Ez teljes elképedést váltott ki a magyar közvéleményben, mivel magyarázkodásnak tűnt. Az interjút én nem politikus feleségemmel, Sáfár Anikó színésznővel néztem végig. A befejezés után Anikó csak ennyit mondott: Te, ez megadta magát a Ceaușescunak.”⁶⁰¹
(Berecz János)

„Még Kádár János is megjegyezte, hogy kevesebb is elég lett volna nyilatkozatomban a »kedves vendéglátóink« kifejezésből. Az én nyilatkozatomat azonban az a remény diktálta, hogy mindannak, ami Aradon történt, pozitív folytatása lesz. Tévedtem. És a mából visszanézve ma már másképp nyilatkoznék. De hát, ami megtörtént, megtörtént, s mint mondtam, a történelem dolga a történetek felett ítélkezni.”⁶⁰²
(Grósz Károly)

1988. augusztus 28-án Grósz Károly tárgyalóasztalhoz ült Nicolae Ceaușescuval; a megbeszélés eredménye közismert: „Arad” a sikertelenség szinonimájává vált.⁶⁰³ Az előbbi fejezetben azt igyekeztünk vizsgálni, hogy a Nagy Imre-ügy miként erodálta lassan, hónapról hónapra Grósz Károly politikai reputációját. E fejezetben azt tekintjük át, hogy az aradi kudarc Grósz közéleti pályája tekintetében miként vált politikai értelemben gyorsan pusztító méreggá.

A közvélemény akkor szembesült a faskóval, amikor Grósz vasárnap este 10 óra után Szegeden interjút adott a Magyar Televíziónak.⁶⁰⁴ A felnőtt népesség 46%-a nézte a késő esti beszélgetést.⁶⁰⁵ Az interjút követő napokban elvégzett közvélemény-kutatás adatai szerint a megkérdezettek 80%-a eredménytelennek ítélte az aradi csúcstalálkozót.⁶⁰⁶

A tárgyalások után közvetlenül – gyors hírforrások nélkül – a magyar közvélemény még nem érzékelhette a találkozó kudarcát. Amikor *A Hét* című televíziós műsorban elhangzott, hogy Romániából visszaúton a főtitkár megállt Szegeden interjút adni a Magyar Televíziónak, a csongrádi megyeszékhelyre vezető út mentén, illetve

⁶⁰⁰ SZÜTS 1998: 158.

⁶⁰¹ BEREZ 2006: 127.

⁶⁰² HOVANYECZ 1991: 47.

⁶⁰³ A tárgyalások külpolitikai, diplomáciatörténeti háttéréről: FÖLDES 2007.

⁶⁰⁴ Az interjú szó szerinti forrásközlése: MEDGYESI–SÓLYOM 2019.

⁶⁰⁵ FORRÓ–HAVAS 1988: 29.

⁶⁰⁶ A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében 1989: 694.

az MTV szegedi stúdiójánál spontán, nem hivatalosan szervezett, kifejezetten lelkes, több száz főből álló tömeg fogadta a miniszterelnököt. Az emberek ekkor még – de már csak egészen rövid ideig – Grósz Károlyban a bátor, dinamikus, határozott államférfit látták (akarták látni), aki felvállalta a kegyetlen diktátorral való kockázatos párbeszédet, a közvetlen politikai konfliktust. „Vasárnap este, amikor elterjedt a hír, hogy Grósz Károly Szegeden interjút ad a helyi tévének, gyülekezni kezdtek az emberek az épület előtt. Végül több százan álltak ott: várták a híreket. Mint sokan mások, reméltek valami jót” – írta korabeli tudósításában a *Magyar Nemzet*.⁶⁰⁷

A polgárok valami „jót” reméltek, de az interjú nyilvánvalóvá tette: Grósz kudarcot vallott, s olyan közéleti és kommunikációs vereséget szenvedett, amely helyrehozhatatlan károkat okozott számára. A közvélemény ettől a jelképes pillanattól kezdve már nem az erőskező, dinamikus vezetőt látta benne, hanem egyre inkább tehetetlen figurának tekintette, aki gyenge és képtelen keményen fellépni az ellenérdekelt politikai szereplőkkel.

Grósz Károly „Arad” előtt politikai értelemben rendre győzött; az aradi kudarc után viszont sorra veszíti el a közéleti csatákat. A fordulatokkal teli viharos magyar történelemben is lényegében példa nélkül áll az eset, hogy egy vezető politikus imázsa ilyen rendkívül rövid – akár percekben számolható – idő alatt omoljon össze. Ahhoz, hogy kellőképpen megértsük a Grósz-brand romba dőlésének jellegzetességeit, vázolnunk kell a korábbi kép összetevőit. Akkor járunk el helyesen, ha először kifejezetten 1988. augusztus 28., vagyis „Arad” előtt született források segítségével próbáljuk felvázolni Grósz kommunikációs karakterét és imázsát.

Király István irodalmár-kultúrpolitikus naplójának 1985. május 31-ei bejegyzésében olvashatunk az akkor még országos ismertség előtt álló, a budapesti pártbizottságot vezető Grósz Károlyról. A naplószöveg megőrizte az első benyomás hangulatát: „rokonszenves az ember: határozott, ugyanakkor emberi, s ami a legfontosabb, mer ön maga lenni. Mer önálló, saját érdekű politikát folytatni.”⁶⁰⁸ E kezdeti pozitív vélemény alaposan megváltozik majd, de erről később.

Grósz Károly pártfőtitkári megbízatása után a CIA elkészítette a vezetői profilját. A hírszerzői elemzés alapján Grósz „dinamikus, energikus” személyiség, aki hajlandó nehéz döntéseket hozni.⁶⁰⁹ A *Reuters* hírügynökség az új főtitkárt „szívélyes mosolyú, de éles fogú” politikusként jellemezte. A portréban egy magas rangú magyar tisztségviselőt idéztek, aki szerint Grósz „ember a talpán”. A *Reuters* 1988. május 23-i összefoglalójában arra hívta még fel a figyelmet, hogy Grósz egyenes és precíz beszédstílusa elűt az idősebb magyar kommunistákétól.⁶¹⁰ Az olasz *Il Tempo* szerint Grósz korszerű vezető, aki „fesztelenséggel mozog” az országhatárokon kívül is, s könnyedén válaszol akár a nyugati újságírók kérdéseire is.⁶¹¹ „Alacsony, vékony ember, átható pillantású.

⁶⁰⁷ Meglátjuk 1988: 1.

⁶⁰⁸ KIRÁLY 2018: 524.

⁶⁰⁹ MTI Hírchívum, 1999. november 18.

⁶¹⁰ MTI Hírchívum, 1988. május 23.

⁶¹¹ MTI Hírchívum, 1988. május 24.

Az a híre, hogy következetesen pragmatikus politikus⁶¹² – írta Grószról 1988 nyarán a *New York Times*. A *Christian Science Monitor*⁶¹³ amerikai napilap Gorbacsov és Grósz személyiségét próbálta összehasonlítani: mindkettő 57 éves, mindkettőnek „imponáló a személyes fellépése”, s mindketten figyelemre méltó energiával rendelkeznek. Az újság egy Budapesten dolgozó nyugati diplomata véleményét közli a magyar kormányfőről; eszerint Grósz Károly „nagyon kemény ügyfél”, aki egyet akar: sikert aratni.

Deák István, a magyar származású történészprofesszor 1988 nyarán a *BBC* magyar adásának és az *Amerika Hangjának* is nyilatkozott a magyar politikus habitusáról. A Columbia Egyetem tekintélyes oktatója személyesen találkozott Grósszal amerikai útja során. Deák jellemzésében határozottnak és keménynek nevezte a miniszterelnököt: „Tudja, hogy mit mond, miért mondja, minden kiszámított. Lassan, de igen tisztán, rendkívül határozottan beszél.”⁶¹⁴ Az *Amerika Hangjának* is erős vezetőként írta körül Deák professzor Grósz Károlyt, s mindemellett a következő fogalmakat használta vele kapcsolatban: dinamikus, intelligens, agresszív és rugalmas.⁶¹⁵ Paul Lendvai osztrák–magyar újságíró 1988. június 17-én találkozott a magyar politikussal, akit a „legügyesebb kommunikátornak” tartott. „Valószínűleg ő hazája modern politikai történetében az az ember, aki a legragyogóbban tudja eladni magát”⁶¹⁶ – fogalmaz Lendvai. Az újságíró szerint Grósz „utánozhatatlanul” tudja manipulálni a sajtót, s ez a képessége játszhatott szerepet gyors felemelkedésében is. Az interjú során Lendvai „tetterőtől duzzadónak” látta az akkor négy hete megválasztott főtitkárt, akiből sugárzik a feleszületett ravaszság.

Az „Arad” előtti szövegforrások alapján – szinte egyöntetűen – egy határozott, dinamikus, energikus, tetterős politikai személyiség képe bontakozik ki előttünk. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az elmúlt évtizedekben napvilágot látott különböző visszaemlékezésekben, emlékiratokban, politikatörténeti összegzésekben a Grósz-imázsról fel-felbukkanó narratív elemek döntő részben negatívak. Az utolsó főtitkárral kifejezetten jó emberi kapcsolatban álló üzletember is „kétbalkezes” politikusként jellemzi néhány barátját memoárjában.⁶¹⁷

Grósz Károly közéleti szerepének a történeti tudatban rögzült imázsára még visszatérünk, itt egyelőre azt kell megállapítanunk: 1988. augusztus 28-án este 10 óráig, lényegében a szegedi interjú megkezdéséig Grósz megítélésének fajsúlyos eleme, hogy a pártfőtitkár-miniszterelnök egy döntésképes, tudatosan cselekvő, jól kommunikáló politikai karakter.

⁶¹² *MTI Hírchívum*, 1988. július 10.

⁶¹³ *MTI Hírchívum*, 1988. július 27.

⁶¹⁴ *MTI Hírchívum*, 1988. július 27.

⁶¹⁵ *MTI Hírchívum*, 1988. augusztus 10–11.

⁶¹⁶ LENDVAI 1990: 115.

⁶¹⁷ KOVÁCS 2003: 283.

„A cél sokkal fontosabb, túlmutat a presztízsszempontokon...”

Miért akart Grósz mindenáron Ceaușescuval találkozni?

„Ez az ember engem már annyiszor megsértett, hogy azon én nem tudom túltenni magam”⁶¹⁸ – mondta Kádár János Ceaușescuról. A gondolat az 1988. májusi pártértekezlet előtt nem sokkal hangozhatott el egy Grósz Károllyal folytatott beszélgetésben.

Kádár János az 1977-es debreceni/nagyváradai sikertelen Ceaușescu–Kádár-tárgyalás⁶¹⁹ után nem volt hajlandó több kétoldalú megbeszélésen részt venni; úgy vélte, nincs értelme egy ilyen eseménynek, mert Ceaușescu megbízhatatlan, nem lehet vele megállapodásokat kötni. Kádár a főtítkárként adott egyik utolsó nemzetközi interjújában is egyértelművé tette, hogy nem tartja aktuálisnak egy román–magyar csúcstalálkozó előkészítését. Az öreg főtítkárnak 1988. április 25-én beszélgetett John McLaughlin amerikai televíziós személyiséggel. Az interjúban a riporter rákérdezett a román–magyar viszonyra is; Kádár válaszából egyértelműen kiolvasható volt: továbbra is elzárkózik attól, hogy a közeljövőben létrejöjjön egy, a főtítkárok közötti kétoldalú tárgyalás.⁶²⁰

A májusi pártértekezlet után az erőtlől duzzadó, magabiztos új főtítkárnak, Grósz Károlynak úgy érezhette: ami tekintélyes elődjének nem sikerült, majd sikerül neki, megszelídíti az idősödő román vezetőt. Az akkoriban vezető diplomata, Szokai Imre is úgy véli, Grósz a Ceaușescuval való tárgyalást egyfajta Kádárral (vagy talán inkább Kádár árnyékával) szembeni különös „legitimációs”⁶²¹ kényszer miatt erőltethette. Grósz fejében az lehetett, hogy hiba volt 11 éven keresztül lemondani a közvetlen tárgyalás lehetőségéről. A főtítkárnak miniszterelnök túlságosan bízott a saját kommunikációs képességeiben, s ebből fakadóan hitt benne, hogy a létrejövő párbeszéd-szituációban dinamikus fellépésével⁶²² eredményeket tud felmutatni – mindez pedig élesen szembeállítható az évtizedes kádári tárgyalásképtelenséggel. Grósz számára bel- és külpolitikai szempontból is imázszeresítő elem lehetett volna, hogy ő képes szembenézni az akkor Európában már Néróhoz⁶²³ hasonlított román diktátorral.

Grósz Károly június 12-én – kissé különös módon – a munkásörparancsnokok országos tanácskozásakor jelentette be, hogy a közeljövőben tárgyalni szándékozik a román vezetéssel. Szűts Pál, a bukaresti magyar nagykövet a korábbi hetekben folyamatosan

⁶¹⁸ HOVANYECZ 1991: 43.

⁶¹⁹ A debreceni/nagyváradai találkozóról bővebben: FÖLDES 2007: 214–221.

⁶²⁰ *MTI Hírchívtár*, 1988. április 25., május 9., június 13.

⁶²¹ BODZABÁN–SZALAY 1994: 106.

⁶²² Grósz Károly 1987-es miniszterelnöki kinevezéséig lényegében semmiféle diplomáciai tapasztalattal nem rendelkezett. Viszonylag hamar kialakított azonban a maga számára egy újszerű, kifejezetten dinamikus tárgyalási stílust. Erre hoz példákat visszaemlékezésében Horn Gyula. Horn szerint Grósz „keményen tudott tárgyalni”. Az egyik alkalommal Rizskov szovjet miniszterelnök álláspontját utasította vissza Grósz „rideg ábrázattal”, míg máskor a lengyel kormányfőt kényszerítette állásfoglalásra Grósz dinamikus stílusa (HORN 1991: 188–189).

⁶²³ Az osztrák *Neue Arbeiter Zeitung* hasonlította először Néróhoz Ceaușescut (*MTI Hírchívtár*, 1988. július 1.).

azt kommunikálta a magyar döntéshozók felé: nincs értelme, hogy Grósz Romániába látogasson, mert egy ilyen protokollesemény pusztán Ceaușescu érdekében állna.

„Megdöbben hallottam azt a budapesti hírt, hogy Grósz Károly, az MSZMP főtitkára a közeljövőben Romániába látogat. Mi ez? Azt hittem, rosszul hallottam. Nem, ez nem lehet! Ilyen hirtelen. Miért? Nem ilyen szellemben nyilatkoztak otthon legutóbb. Persze azóta pártértekezlet volt és Grósz Károly lett a főtitkár. De akkor is! Miért gondolja ő most azt, hogy amit Kádár nem tudott megoldani éveken keresztül, ő majd megoldja”⁶²⁴ – olvasható a nagykövet naplójában.

A június 14-i politikai bizottsági ülésen az egyre inkább magát Grósszal szemben pozicionáló Pozsgay Imre arról beszélt, hogy „aki Romániába most elmegy, és Ceaușescuval szóba áll, az óhatatlanul kompromittálódik”.⁶²⁵ A májusi pártértekezleten felálló új, reformer irányultságú vezetésben lényegében egyetértés volt arról, hogy Ceaușescu kiszámíthatatlan, megbízhatatlan; a túlnyomó többség úgy gondolta, az a hatékony módszer Ceaușescu kezelésére, amit Kádár hosszú éveken át alkalmazott. Ilyen értelemben és ebben a témában – ha tetszik – volt egy kvázi kádári konszenzus, amit egy ember kívánt csak felülírni: Grósz Károly, aki a kádári „nem tárgyalunk, és ezzel nem legitimáljuk Ceaușescut”-elvvel szemben szinte mindenáron és alapvetően feltételek nélkül tárgyalni akart.

Grósz szándékai ellenére június végére a román–magyar csúcs előkészítése megrekedt. A június 27-i budapesti, sok tízezres, falurombolás elleni Erdély-tüntetés⁶²⁶ miatt érkezett a román válaszcsepás: a kolozsvári magyar konzulátus bezáratása. A román–magyar kapcsolatok befagytak.

Június 30-án Grósz Károly a Parlamentben válaszolt a magyar és külföldi újságírók kérdéseire. Ismét leszögezte, hogy hajlandó Romániába utazni, ugyanakkor kiállt a június 27-i tüntetésen részt vevők alkotmányos jogai mellett, és egyértelművé tette, hogy hiába várná el a román fél az ilyen jellegű tüntetések betiltását, azt a kormány a jövőben sem teszi meg. „A kormánynak nincs joga megtiltani, minthogy egyszerűen abba nem volt beleszólásunk, hogy lesz-e tüntetés vagy nem. A mi szerepünk az Alkotmány szerint ott kezdődik, hogy akadályozzuk meg az Alkotmány szellemével ellentétes társadalmi megnyilvánulásokat, és biztosítsuk a rendet, ez a kormány feladata. Ha az állampolgár ki akar menni az utcára, és véleményét kifejezésre akarja juttatni, ha ezt a kormány megakadályozza, az az állampolgár személyiségi jogait sérti”⁶²⁷ – fogalmazott kommunista pártfőtitkártól nem megszokott stílusban, majdhogynem demokratikus attitűddel Grósz.

Mivel a pártvezetés néhány héttel korábban, június 16-án⁶²⁸ karhatalmi erővel szétkergette azt a néhány száz tüntetőt, akik a budapesti belvárosban a kivégzett miniszterelnökre, Nagy Imrére kívántak emlékezni, a politikai elemzők – de akár a román

⁶²⁴ SZÜTS 1998: 125–126.

⁶²⁵ FÖLDES 2007: 411.

⁶²⁶ A tüntetésről bővebben: KATONA–SALAMON 2014: 64–66.

⁶²⁷ MTI Hírchívum, 1988. július 1.

⁶²⁸ KATONA–SALAMON 2014: 61–63.

diplomataik is – úgy érezhették, az Erdély-tüntetés mögött tetten érhető a Grósz-féle magyar kormányzat leplezett szimpátiája.

„Nézze, mit követeltek a felvonulók? Magyar testvéreik létbiztonságának a megtartását, azt kérték, hogy a hagyományos kulturális, egyetemes kulturális értékek megmaradjanak. Mert ez nemcsak magyar kulturális érték, egyetemes emberi kultúra értéke. És mellette természetesen kérték azt is, hogy a székely népi hagyományok védelme is biztosítva legyen, ami magyar kultúrtörténet”⁶²⁹ – nyilatkozta június utolsó napján a BBC-nek már-már nemzeti retorikát használva Grósz Károly. Az is érdekes, és a pártfőtitkár-miniszterelnök politikai kétarcúságát demonstrálja, hogy öt nappal később Moszkvában minderről miként beszélt Gorbacsovnak:

„Június 27-én az ellenzék kezdeményezésére újabb tüntetés volt, melyen 45 ezer ember vett részt. Rendbontás nem történt. Figyelmeztettük [őket], hogy a fegyveres erők elfojtanak mindenféle rendbontási kísérletet, a nacionalista jelszavak hangoztatását. A szervezők alapjában ugyanazok voltak, akik június 16-án is, habár a demonstráció tartalma más – tiltakozás a román körzetesítési politika ellen azokon a területeken, ahol magyar kisebbség él. Romániával való kapcsolatunk nagyon nehéz probléma. A magyar társadalom azokkal érez együtt, akik nacionalista jelszavakat hirdetnek.”⁶³⁰

Grósz pontosan tudta, hogy a magyar közvéleményben komoly érzelmi ellenállás tapasztalható a román falurombolási tervekkel szemben. Ennek tükrében értelmezendő az is, hogy július 1-jén a magyar országgyűlés határozott hangú nyilatkozatot fogadott el a román „településrendezési” tervekről. „E program hazánk lakosságában mélyeséges aggodalmat és nyugtalanságot, a széles nemzetközi közvéleményben megütközést és tiltakozást váltott ki”⁶³¹ – áll a dokumentumban.

Ilyen érzelmi állapotban, nemzeti feszültségek közepette került sor Grósz Károly és Ceaușescu első személyes kontaktusára Varsóban. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete július 15–16-án ülésezett a lengyel fővárosban. Grósz főtitkárként először vett részt nemzetközi többoldalú találkozón. Ceaușescu kivételével minden pártvezetőt ismert már korábban. A román elnökkel viszont még sohasem találkoztak.

A tanácskozás kezdetén az ülésterembe lépve Grósz formálisan kezét fogott minden ott lévő vezetővel, így Ceaușescuval is. Bemutatkozott neki, több azonban ekkor még nem történt.⁶³² A tanácskozás szünetében a magyar és a román delegáció között a pihenőteremben körülbelül tíz méteres távolság lehetett, vagyis Ceaușescu és Grósz bő tíz lépés távolságra álltak egymástól. „Néztek egymásra, mint két kutya, hogy most mi van, hogy van”⁶³³ – így emlékszik a szituációra a magyar főtitkár akkori külpolitikai és nemzetbiztonsági tanácsadója.

⁶²⁹ MTI Hírchívum, 1988. július 1.

⁶³⁰ BARÁTH – RAINER M. 2000: 137–138.

⁶³¹ PÁNDI 1996: 264–265.

⁶³² HOVANYECZ 1991: 42.

⁶³³ Thürmer Gyula-interjú, 2019.

Grósz a feszült helyzetben váratlan gesztust akart gyakorolni, ezért – noha nem volt leegyeztetve a diplomatak részéről kétoldalú megbeszélés – úgy döntött, odalép Ceaușescuhoz. A román pártvezető már akkor meglepődött, amikor Grósz elindult felé: „hogymint mi lesz, hadat üzeni megünk vagy barátokozni?”⁶³⁴ A különös diplomáciai helyzetben Grósz egészen triviális problémát vetett fel: azt kérdezte meg Ceaușescutól, hogy Romániában éppen most mennyi az idő. „Szerintem Ceaușescu ha élne, még ma is azon gondolkodna, hogy mi volt a ravaszság ebben a kérdésben. Pedig semmi másról nem volt szó, mint hogy törjük meg a jeget” – mondta Thürmer Gyula külpolitikai tanácsadó, aki fültanúja volt az esetnek.

Grósz maga is úgy emlékezett később, hogy Ceaușescut váratlanul érte a hirtelen gesztus: „Először furcsamód – vagy talán nagyon is érthetően – meglepődött, majd miután túljutottunk a kezdeti udvariasságokon, kifejezte, mennyire örül, hogy megismerkedtünk. Ezután utalt arra, hogy a szokásos diplomáciai úton egyeztetjük, hogyan tudunk tárgyalni a minket érintő kérdésekről [...]. A dolog lényege, hogy jó tíz percet beszélgettünk, ami nagyon felkeltette a többi delegáció érdeklődését, mivel mindenki tudta, milyen kutya-macska barátság van köztünk.”⁶³⁵

Metakommunikációs szempontból ez a rövid varsói diplomáciai intermezzo Grósz Károly taktikai győzelmével végződött. A magyar politikus úgy érezhette, a maga dinamizmusával meg tudta lepni Ceaușescut. Grószban az rögzülhetett: képes ő kezelni az idősödő román diktátort.

Grósz Károlyt mint közéleti embert Ceaușescu személye már korábban is érdekelte. Karakterét mindig is „talánynak”⁶³⁶ tartotta. Amikor felmerült, még miniszterelnöki időszakában, hogy tárgyaljon a román kormányfővel, már akkor elkezdett intenzívebben utánaolvasni Ceaușescu személyiségének, mert úgy vélte: hiába találkozna Dăscălescu miniszterelnökkel, mégis Ceaușescu szelleme lenne jelen. A kormányfői megbeszélés elképzelését végül felülírta a tervezett csúcstalálkozó. „Sokat olvastam róla, és mindenkitől, aki ismerte, tárgyalt vele, minden lehetséges dolgot igyekeztem megtudni felőle” – emlékezik Grósz, aki azt is elmondta, hogy számos magyar diplomatától és politikustól tájékozódott Ceaușescuról. Külön is kiemelte Aczél Györgyöt, aki a magyar pártvezetők közül utoljára találkozott vele „Arad” előtt.⁶³⁷ Hogy pontosan milyen tanácsokat adott Aczél György Grósznak, források hiányában nem rekonstruálhatjuk, de az vázolható, hogy Aczél miként gondolkodott Ceaușescuról. Életútinterjújában⁶³⁸ Aczél György a román diktátort eszes, kiemelkedően szorgalmas vezetőnek látta, aki a hivatalos tárgyalásait rendre elhúzza. Olyan esetről is beszámol, hogy amikor számára nem tetsző gondolatot hall, akkor szünetet rendel, és egyszerűen kirohan a teremből. A mellette lévő román diplomatak, titkárok, vezető politikusok „köhögni nem mertek” Ceaușescu

⁶³⁴ Thürmer Gyula-interjú, 2019.

⁶³⁵ HOVANYECZ 1991: 43.

⁶³⁶ HOVANYECZ 1991: 41.

⁶³⁷ RÉVÉSZ 1997: 309.

⁶³⁸ Aczél György-interjú 1989–1990: 31–42.

maratoni monológjai közben. „Teljes mértékben pszichopata volt”⁶³⁹ – vont sommás mérleget Aczél, aki mindvégig egyetértett Kádár Jánossal, hogy Ceaușescuval nem szabad főtitkári szinten tárgyalni, mert nem lehet vele megállapodni. „Ez az ember egy önmagát karizmatikus prófétának hitt ember, aki abszolút meg volt győződve a saját történelmi küldetéséről [...]. De ezt ő őszintén hitte. Ő nem egy cinikus ember volt. Elképesztő munkabírással”⁶⁴⁰ – rajzol miniportrét Ceaușescuról Aczél György.

Hiába mondta azt a román államfő Grósz Károlynak Varsóban, hogy majd a diplomáciai csatornákon egyeztetnek a csúcstalálkozóról, hosszú hetekig nem történt semmi. Különböző megszólalásai során Grósz szinte mantraként újra és újra ismételte: nyitott a párbeszédre. „Felajánlottam, hogy a kérdés tisztázása érdekében bármikor hajlandó vagyok Romániába utazni. Erre a javaslatunkra eddig választ nem kaptunk”⁶⁴¹ – nyilatkozta a magyar pártvezető sikeres amerikai útja⁶⁴² során Washingtonban július 26-án.

A román lépések azonban továbbra is vártak magukra. Ebben a szituációban, már augusztus elején Grósz – provokációként vagy egyszerűen csak úgymond vagányságból – bevállalt egy szokatlan, a diplomáciában bumfordinak tekinthető megnyilatkozást. A miniszterelnök-főtitkár augusztus 2-án a parlamenti dolgozósobájában fogadta Jim Hoaglandet és Michael Dobbst, a *Washington Post* című lap vezető munkatársait. Magukat az amerikai riportereket is meglepte, hogy Grósz a beszélgetés közben egy, a román mentalitáson élcelődő viccet engedett meg magának. „Ritka pillanat a történelemben: egy szovjet tömbhöz tartozó ország vezetője egy interjú során olyan viccet mesél, amely egy másik kommunista ország rovására megy”⁶⁴³ – írta meg augusztus 9-én a *Washington Post*.

Szűrös Máttyás életútinterjújában Grósz egész személyisége kapcsán a „vagánykodó” kifejezést egyfajta kulcsfogalomként használja. Szűrös szerint Grósz egy „félművelten okos” ember, aki a kulisszák mögött hatékony kapcsolatépítő, és emiatt sokan el is fogadták, de arra, hogy egy országot reprezentáljon, arra nem bizonyult alkalmasnak, mert ahhoz „kisstílus volt, napóleoni beütésekkel”. Grósz Károly egykori politikustársa, majd riválisa arról is beszélt, hogy Grósz pökhendi, cinikus vagánykodó típus volt. „Ő úgy képzelte el, hogy egy pártfunkcionáriusnak ilyennek kell lennie, vagánynak”⁶⁴⁴ – jellemzi Grósz habitusát Szűrös Máttyás.

Szintén erre a bizonyos vagánykodó személyiségjegyre utal Király István naplójának néhány bejegyzése. Eszerint Grósz társas viselkedésében nincs méltóság, „közönséges”. Király lejegyezte, hogy amikor még 1987 nyarán Grósz Gorbacsovval találkozott, akkor annyira „túl pajtáskodó” volt, hogy a helyzet kínossága miatt a *Híradó* tudósításából ki kellett vágni egy részletet.⁶⁴⁵

⁶³⁹ Aczél György-interjú 1989–1990: 32.

⁶⁴⁰ Aczél György-interjú 1989–1990: 31.

⁶⁴¹ *MTI Hírchívum*, 1988. július 26.

⁶⁴² Grósz Károly amerikai útjáról bővebben: BORHI 2015: 404–408; KÁVÁSSY 2013: 194–212.

⁶⁴³ *MTI Hírchívum*, 1988. augusztus 9.

⁶⁴⁴ Szűrös Máttyás-interjú 1991: 420.

⁶⁴⁵ KIRÁLY 2018: 583, 591.

Hodicska Tibor memoárjában felidézi: Grósz Károly az egyik alkalommal, amikor hivatalosan újra egyértelművé tette, hogy tárgyalni akar Ceaușescuval, akkor vicceskedve, a diplomáciai szándékot „militarista stílussal fűszerezve” – a személyisége részeként felfogható vagánysággal – arról beszélt, hogy „nem tankokkal akarunk menni Romániába”.⁶⁴⁶

A magyar rendszerváltás szakirodalmában konszenzus⁶⁴⁷ van arról, hogy az 1988-as aradi találkozó szovjet nyomásra következett be. A korabeli szereplők közül Szokai Imre⁶⁴⁸ és Szűrös Mátyás⁶⁴⁹ is említést tesz arról, hogy létezett e témában is moszkvai nyomásgyakorlás. Mind Szokai, mind Szűrös Jegor Ligacsov szerepét emelte ki, aki mint az SZKP KB titkára rendszeres telefonkapcsolatban volt Grósz Károllyal. A Gorbacsovval szemben keményvonalasnak tekinthető szovjet politikus fogalmazott meg kategorikus elvárásokat a román–magyar relációval kapcsolatban is.

Gorbacsov és Grósz már említett július 5-i megbeszélése kiemelt jelentőségű a létrejövő aradi találkozó tekintetében, de főként arra volt hatása, hogy a magyar pártvezető milyen tárgyalási magatartást képviseljen majdan Ceaușescuval szemben. Ahogy arról már szó volt, Grósz a moszkvai viziten beszélt a román–magyar kapcsolatok ügyéről. A jegyzőkönyv szerint a magyar pártfőtitkár arról adott tájékoztatást: „elhatározta”, hogy tárgyalni fog a román állammal. Gorbacsov ezt helyeselte, nyilvánvalóvá tette, hogy az „elvtársi párbeszéd” híve, vagyis a Szovjetunió közvetlenül nem fog beavatkozni a két szocialista ország közötti elmérgesedett vitába. „Párbeszédet kell folytatni Románia vezetésével. A cél sokkal fontosabb, túlmutat a presztízsszempontokon. Még ha nem is sikerül elérni sokat, akkor is bölcs döntés”⁶⁵⁰ – mondta szó szerint Gorbacsov.

Grósz Károly 1988 nyarán leginkább Mihail Gorbacsovnak, a Szovjetunió vezetőjének kívánt politikai cselekvéseiben megfelelni. Ekkor Grósz még csak nem is sejtette, sejtette, hogy a következő évben milyen forradalmi erejű változások történnek Kelet-Európában. A magyar pártvezető ebben az időszakban sorsát leginkább Gorbacsovhoz köthette. Úgy gondolhatta, hazai sikereinek az alapja is az, hogy a szovjet főtitkárt a saját politikája mögött tudja. A grószai stratégia lényegi eleme, hogy meg kell felelni Gorbacsovnak és az általa megfogalmazott határozott vagy akár szelíd elvárásoknak. Márpedig ha a román–magyar kapcsolatokban Gorbacsov szerint az a legfontosabb cél, hogy enyhítsék a feszültséget a két szomszédos szocialista ország között, akkor Grósz úgy érezhette, egy önmagában a párbeszédre fókuszáló, békülékeny, simulékony tárgyalási stílus lehet számára a követendő út, hiszen Gorbacsov azt is leszögezte, a „cél” fontosabb, mint a „presztízsmozzanat”.

Ezen a moszkvai tárgyaláson fejtette ki Grósz Károly Gorbacsovnak azt, hogy a magyar társadalom azokkal ért egyet, akik a nemzeti retorikát használják. A szovjet pártvezető utalása arra, hogy a „presztízsmozzanat” kevésbé fontos, úgy is értelmezhető,

⁶⁴⁶ HODICSKA 2014: 237–238.

⁶⁴⁷ BOTTONI 2013: 108; BOTTONI 2015: 210; CARTLEDGE 2016: 531; KALMÁR 2014: 562; ROMSICS 2003: 95.

⁶⁴⁸ BODZABÁN–SZALAY 1994: 106.

⁶⁴⁹ SZÜRÖS 2008: 80–81.

⁶⁵⁰ BARÁTH – RAINER M. 2000: 138.

hogy a diplomáciai feszültség enyhítése, a „párbeszéd” érdekében Grósz belpolitikai kockázatokat is vállalhat.

Ne szaladjunk túlságosan előre, de az előbb vázolt gondolati panelek miatt alakulhattott ki az a pszichés szituáció, hogy Aradon és utána a szegedi interjúban Grósz a lehető legteljesebb módon lépett túl ezeken a bizonyos „presztízsmozzanatokon”.

Az MSZMP vezetése számára augusztus 19-én készült információs jelentés szerint a lakosság körében „növekvő felháborodás kíséri” a Romániában tapasztalható fejleményeket. A bizalmas dokumentum arról is tájékoztat, hogy az emberek várják ugyan a magyar–román legfelsőbb szintű tárgyalásokat, de egyre többen vannak, akik nem bíznak „a román vezetés tárgyalási készségében”.⁶⁵¹ A *Tanjug* jugoszláv hírügynökség augusztus 22-én azt jelentette,⁶⁵² hogy a közeljövőben nem várható román–magyar csúcstalálkozó. A magyar hírszerzésnek sem volt semmiféle arra mutató információja, miszerint bármilyen történés várható lenne augusztus utolsó hetében a magyar–román viszonyban.⁶⁵³

Grósz Károly maga is úgy gondolta, hogy nyugodt napok várhatnak rá, és augusztus 24-én elutazott súlyos beteg feleségével Balatonaligára, a pártüdülőbe nyaralni. Azt tervezte, hogy szeptember elejéig a Balaton partján pihen.

„Ebben is az a felfogás tükröződött, hogy Kádár Jánossal szemben majd ő megmutatja”

Az aradi tárgyalások előtti napok, órák

Augusztus 25-én, csütörtökön 10 órakor hívták fel a Román Kommunista Párt KB-székházából a bukaresti magyar nagykövetséget. A nagykövet távollétében Hodicska Tibor ügyvivőt várták délben Nicolae Ceaușescuhoz. Némiképp előszobáztatták a magyar diplomatát, majd a főtítkárról tőle szokatlan módon röviden közölte vele, hogy a „helyzet súlyossága miatt”⁶⁵⁴ augusztus 27-én vagy 28-án, esetleg 29-én találkozna Grósz Károlylyal. A román fél több helyszínt is felvetett: Nagyvárad, Bukarest, Arad.⁶⁵⁵ A magyar államot képviselő ügyvivő szóbeli válaszában arra utalt, hogy egy későbbi dátum elképzelhetőbb lenne; Ceaușescu Hodicska szavaira nem reagált, csak annyit mondott, a közlései továbbítását kéri.

A magyar diplomata a nagykövetségről azonnal értesítette telefonon az MSZMP Külügyi Osztályának román referensét, Péter Lászlót, majd írásban is tájékoztatta a budapesti pártközpontot – ebben egy hét időbeli eltolást javasolt a döntéshozók számára. A magyar

⁶⁵¹ AZ MSZMP KB Agit-Prop Osztály Információs jelentése az 1988. augusztus 12-től 18-ig terjedő időszak eseményei visszhangjáról. MNL OL M-KS 288-11 4454. ő. e.

⁶⁵² *MTI Hírchívum*, 1988. augusztus 22.

⁶⁵³ Thürmer Gyula-interjú, 2019.

⁶⁵⁴ HODICSKA 2014: 240.

⁶⁵⁵ SZŰRÖS 2008: 80.

nagykövetség információi szerint Ceaușescunak nem volt lekötve a közeljövőre nemzetközi programja, vagyis a román fél részéről a potenciális halasztás elutasítását nem indokolhatták volna objektív tények.

Szűts Pál nagykövet Budapesten töltötte e napokban a szabadságát, s éppen a „Fehér Házban” tartózkodott, amikor befutott a román kezdeményezés híre. Szokai Imre, az MSZMP Külügyi Osztályának vezető munkatársa első reakciója ez volt: „Mit gondol, csak úgy magához rendel bennünket: És ilyen rövid időt hagy a felkészülésre? Nem kell elfogadni. Javasoljunk egy későbbi időpontot.”⁶⁵⁶ Szokai felhívta Horn Gyula külügyi államtitkárt, aki hasonló véleményen volt. Először Szűrös Mátyás, az MSZMP külügyi titkára is az egyhetes halasztás mellett állt.

Az események gyorsan és egymással párhuzamosan történtek. Tájékoztatták a román kezdeményezésről a szabadságát töltő Grósz Károlyt is; Péter László elutazott Balatonaligára, hogy minden lehetséges részletről informálja a főtitkárt.⁶⁵⁷ Grósz megszakította a szabadságát, és másnapra, augusztus 26-a reggel 9 órára összehívta a Politikai Bizottság ülését.

„Grósz Károly – mások véleménye ellenére – elfogadta a román javaslatban közölt pár napos határidőt a tárgyalások lebonyolítására. Ebben is az a felfogás tükröződött, hogy Kádár Jánossal szemben majd ő megmutatja, hogy lehet tárgyalni a román főtitkárral”⁶⁵⁸ – ez Hodicska Tibor véleménye, aki már Ceaușescu előtt is, az első hivatalos magyar reakcióban a halasztás mellett szólt. Szűrös Mátyás visszaemlékezésében arról beszél: kezdetben ő is az időbeli eltolást tartotta volna helyesnek, de „beláttam, hogy a kialakult helyzetben, annak sem lenne sok értelme”.⁶⁵⁹ A magyar diplomácia számára ekkor ütött vissza az utóbbi hónapokban Grósz által rendszeresen ismételtetett tárgyalási akarat kifejezése: még az esetleges halasztás kommunikálására sem maradt politikai manőverezési tér.

Augusztus 26-i ülésén a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a tárgyalás legyen augusztus 28-án, és a helyszín legyen Arad.⁶⁶⁰ A döntés előkészítői úgy ítélték meg, Ceaușescu azért kényszerült rá a tárgyalásra, mert „a román vezetés nemzetközi mozgásteret egyre korlátozottabb”.⁶⁶¹ A pártvezetés számára készített szigorúan bizalmas jelentés arra a megállapításra jutott, hogy a megbeszélés kezdeményezésével Ceaușescu „a nemzetközi közvéleménynek bizonyítandó” tesz konstruktív javaslatot.⁶⁶²

⁶⁵⁶ Szűts 1998: 142.

⁶⁵⁷ Hodicska 2014: 241.

⁶⁵⁸ Hodicska 2014: 242.

⁶⁵⁹ Szűrös 2008: 80.

⁶⁶⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1988. augusztus 26-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288-05 1034. ő. e.

⁶⁶¹ Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak a magyar-román főtitkári találkozóról, 1988. augusztus 26. MNL OL M-KS 288-11 4454. ő. e.

⁶⁶² Tájékoztató a Központi Bizottság tagjainak a magyar-román főtitkári találkozóról, 1988. augusztus 26. MNL OL M-KS 288-11 4454. ő. e.

Grósz Károly úgy vélte, Arad mint potenciális helyszín felvetése – a magyar történeti múlt miatt – „csalétek” lehetett Ceaușescu részéről, de a magyar miniszterelnök-főtitkár abban bízott, az aradi csalétket majd maga a Conducator eszi meg.⁶⁶³

A magyar tárgyalódelegáció Budapestről már augusztus 27-én délután elutazott Szegedre. A szegedi út során Grósz autójában ült Szűts Pál bukaresti magyar nagykövet, aki a rendelkezésre álló több mint két óra alatt igyekezett minél több információt átadni a román politikáról a főtitkárnak – különös tekintettel a falurombolási tervekre.⁶⁶⁴ (Ennek a ténynek majd a szegedi interjú után lesz igazi jelentősége.)

A küldöttség az éjszakát Szegeden töltötte.⁶⁶⁵ Augusztus 28-án, vasárnap reggel korán elindultak Nagylak felé. Negyed nyolckor léptek román területre. Grósz Károly fejében – önsorsrontó módon nem hallgatva a saját stábjára – már magabiztosan összeállt a kudarc taktikája, aminek lényege: mindenáron csökkenteni kell a két ország közötti feszültségeket, és ennek érdekében túl kell lépni a „presztízsszempontokon”. A magyar pártfőtitkár úgy lépte át a határt, hogy azt rögzítette újólág magában, Gorbacsov instrukcióinak megfelelően a legfontosabb cél, hogy a létrejövő megbeszélésen Ceaușescuval feltárják „az együttműködés lehetőségeit”, és mindvégig „az együttműködésre helyezzük a hangsúlyt”.⁶⁶⁶

„Most nem keménykedhetünk” – Egy hosszú nap: augusztus 28.

Már a határ átlépése után csapdahelyzetbe került a magyar delegáció. Grósz Károlynak a luxus-BMW-jéből egy Daciába kellett átszállnia, mert ez volt a román fél kérése. Grósz nem állt ellen; a magyar stáb tagjai lehallgatókészülékekkel felszerelt autókban haladtak Arad felé.⁶⁶⁷

Aradon Nicolae Ceaușescu rendkívüli pompával fogadta a magyar főtitkárt. „Grósz mintha elolvadt volna attól, hogy őt díszszázaddal várták, és kitették a fényképet”⁶⁶⁸ – emlékezett a bizarr szituációra a tárgyalás után másfél évvel Szűrös Mátyás.

A megbeszélés a magyar főtitkár 25 perces beszédével kezdődött. E megszólaláskor Grósz még a magyar nemzeti érdekeket határozottan képviselve javaslatot tett a menekültek helyzetének áttekintésére, kulturális központ nyitására Bukarestben, egy kulturális vegyes bizottság felállítására, amely a nemzetiségek igényeit tekintené át. Felvetette a bezárt kolozsvári konzulátus újranyitásának szükségességét; s végül kérte a román vezetést, vizsgálja felül az úgynevezett településrendezési tervet, mert a magyar kormányzat

⁶⁶³ HOVANYECZ 1991: 46.

⁶⁶⁴ SZÜTS 1998: 143.

⁶⁶⁵ Szokai Imre-interjú, 2020.

⁶⁶⁶ Grósz Károly gondolkodásának rekonstruálásához támpontot az MSZMP PB előtt tartott szeptember 6-i beszámolójának paneljei adhatnak: Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. szeptember 6-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288-5 1035 ő. e.

⁶⁶⁷ KANYÓ 2016: 408.

⁶⁶⁸ ABLONCZY 1990: 86.

„értetlenül áll” az elképzelés előtt. E nyitó megszólalásban Grósz még azt is kimondta, hogy a magyar kormányzat felelősséget érez a magyarság kulturális értékeinek megőrzése iránt.⁶⁶⁹ Szűts Pál nagykövet úgy emlékszik, hogy ekkor Ceaușescu idegesen rakosgatta az előtte lévő iratokat.⁶⁷⁰ Grósz is érzékelte a román államfő izgatottságát: „Remegett a szája széle, reszketett a keze.”⁶⁷¹

A magyar álláspont ismertetése után következett Ceaușescu két és fél órás monológja. E szövegben a kompromisszum szándéka nyomokban sem érhető tetten. E megszólalásában vetette fel a román diktátor azt is, hogy Románia ipara olyan fejlett, hogy a közeljövőben akár nukleáris fegyver előállítására is képes lehet. Ez a kiszólás egyértelműen a partner megfélemlítését szolgálhatta.

A két expozé után ebédszünet következett, de még előtte Ceaușescu négy szemközti beszélgetést kezdeményezett a magyar pártfőtitkárral. A nap folyamán három ilyen találkozóra került sor. Az első még a plenáris ülések előtt zajlott, akkor egyszerűen a tárgyalási menetrendről egyeztettek a felek. A második volt az ebéd előtt, illetve történt még egy négy szemközti Ceaușescu–Grósz-beszélgetés a plenáris ülések után. A magyar delegáció résztvevői – utólag is – ezeknek a külön beszélgetéseknek a számlájára írják Grósznak a második plenáris tárgyalási körben történt pálfordulását. (Mindenképpen különösnek tekinthető, hogy a magyar fél tolmácsa nem lehetett jelen a négy szemközti beszélgetéseken, ezeken végig a román elnök tolmácsa fordított. Grósz ezt is tűrte.)

Hovanyecz László újságíró, amikor 1991-ben interjút készített Grósz Károllyal, akkor hangsúlyosan kérdezett rá arra, hogy mi történt e négy szemközti alkalmon. Grósz szerint az itt elhangzó mondatok nagy része „üresjárat” volt, de Ceaușescu azt mindenképpen el akarta érni Grósznál, hogy rendeljen el tüntetési tilalmat, és blokkolja a Romániával szembeni magyar sajtókritikát. A magyar főtitkár 1988 késő nyarán illet már szóbeli „vagánykodás” szintjén sem vállalhatott. Grósz elmondása alapján a másik fajsúlyos téma a négy szemközti beszélgetéseken Gorbacsov személye volt; Ceaușescut rendkívüli módon érdekelte a Gorbacsov-jelenség. Mindezekén túl, ami a közvetlen találkozás szempontjából hatással lehetett a magyar pártfőtitkára, az az öregedő diktátor dinamizmusa volt: „sugárzott belőle a célirányosság”⁶⁷² – emlékezett Grósz. Egy másik visszaemlékező interjúban arról is beszélt Grósz, hogy Ceaușescu az egyik négy szemközti beszélgetéskor azt vetette fel, lépjenek fel közösen Gorbacsovval szemben, de a magyar főtitkár ezt egyértelműen visszautasította.⁶⁷³

Az ebédszünet idején a magyar delegáció tagjai kísérletet tettek rá, hogy egy rövid kinti séta (a magyar stáb számára átadott hotelszobákat is lehallgatták) keretében beszéljenek a főtitkár-miniszterelnökkel, s próbáljanak neki információkat adni, hogy tudjon reagálni Ceaușescu szavaira. Grósz azonban nem akart sétálni, „s csak annyit mondott

⁶⁶⁹ Az aradi tárgyalás szó szerinti jegyzőkönyve: MNL OL M-KS 288-5 1035 ő. e. A jegyzőkönyv publikált verzióját lásd a *Tisztaíj* folyóirat 1990-es évfolyamának 6. számában (96–110).

⁶⁷⁰ Szűts 1998: 145.

⁶⁷¹ HOVANYECZ 1991: 47.

⁶⁷² HOVANYECZ 1991: 47.

⁶⁷³ BODZABÁN–SZALAY 1994: 108.

a munkatársainak: most majd én következek.”⁶⁷⁴ A diplomaták nem sejtették, hogy ez azt jelenti, hogy a Gorbacsov által szelíden elvárt feszültségenyhítés érdekében Grósz Károly egyfajta huszáros antirohammal vonul vissza a korábbi magyar pozícióból.⁶⁷⁵

A második tárgyalási fordulóban Grósz ismét közel fél órát beszélt, de ez a megnyilatkozás már egészen más volt, mint az első körben elhangzó. A magyar delegációvezető sorra engedett a korábban felvetett témák tekintetében. Kijelentette, hogy a település-fejlesztési program Románia belügye. Ha a román fél nem akar kulturális központokat, akkor „mi ezt tudomásul vesszük. Vegyük le a napirendről, ne terhelje kapcsolatainkat.”⁶⁷⁶ A kolozsvári magyar konzulátus ügyében is ellenállás nélkül fogadta el, hogy Románia hallani sem akar az újranyitásról. Az egész megszólalás kulcsgondolata az volt, hogy a magyar fél túllép a korábbi sérelmeken, mert „ami volt, az a múlté. Én azt kérem, hogy a jövővel törődjünk.”

Grósz Károly mindent megtett az együttműködés keretének újraformálásáért, de a grószói stratégia azzal nem kalkulált kellőképpen, hogy a magyar delegációt nem egy – legalább részleges – kompromisszumokra törekvő román politikus, hanem egy, a saját rendszere mindenáron való túléléséért küzdő dörmögő és makacs diktátor fogadta. Hiába tanulmányozta Grósz a korábbi hetekben, hónapokban Ceaușescu karakterét.

Az este folyamán Grósz Károly még tett két nehezen értelmezhető „gesztust”: személyesen nem ment ki koszorúzni az aradi hősök emlékművéhez, hanem még Ceaușescuval beszélgetett, s Szűrös Mátyást delegálta a koszorúzásra, illetve a két delegáció közötti vitát a közös nyilatkozat szövegéről azzal zárta le, hogy legyen az a verzió, ami „Ceaușescu elvtársnak tetszik”.⁶⁷⁷ Ezzel lényegében a románok által preferált szövegből vált „közös” nyilatkozat, amelyből a nemzetiségi kérdésre való óvatos utalás is kimaradt.⁶⁷⁸

Grósz Aradon kísérletet tett a diplomáciai feszültségek politikai kezelésére, ez a próbálkozás azonban Ceaușescu hozzáállása miatt esélytelen volt. A magyar–román kapcsolatok történetével foglalkozó Földes György történész szerint a kudarcot „csak egy látványos összeveszés ellensúlyozhatta volna”⁶⁷⁹ – Grósz viszont a maga nézőpontjából a kudarcot nem akarta tetézní, ezért nem vállalta fel a nyilvánosság előtti konfrontációt.

„Grósz Károly minden aradi melléfogására csak rálicitált azzal, ahogy hazaérve, Szegeden sietve összefoglalta tárgyalásait”⁶⁸⁰ – véli Szűrös Mátyás. A 17 perces szegedi interjú legtöbb indulatot kiváltó része az volt, amikor Grósz a falurombolás kapcsán kommunikációjában lényegében átvette a hivatalos román álláspontot, s relativizálni kezdte a „területrendezési koncepció” veszélyeit, az arról szóló független hírforrások, továbbá azt hangoztatta, hogy a magyar diplomáciának erről a kérdésről nem volt

⁶⁷⁴ SZÜTS 1998: 153.

⁶⁷⁵ Lengyel László minderről metaforikusan így fogalmaz: Grósz Károly „beleszédült Ceaușescu ölelésébe” (LENGYEL 1998a: 454).

⁶⁷⁶ 2+2 monológ. Grósz Károly és N. Ceaușescu aradi találkozója 1990: 109.

⁶⁷⁷ SZÜTS 1998: 157.

⁶⁷⁸ MTI Hírchívtár, 1988. augusztus 28.

⁶⁷⁹ FÖLDES 2021: 266.

⁶⁸⁰ SZÜRÖS 2013: 165–166.

elegendő információja. „Nekem az az érzésem, hogy mi nem vagyunk egészen pontosan tájékozódva arról, hogy ott mi történik”⁶⁸¹ – mondta a főtítkárs-miniszterelnök a Rangos Katalinnak és Kulcsár Istvánnak adott élő televíziós interjújában. Az is megdöbbentő volt a közvélemény számára, hogy az erdélyi magyarok ezreinek életét tönkretévő diktátort Grósz „kedves házigazdának” nevezte a beszélgetésben. Ez még Kádár János nemtetszését is kiváltotta.⁶⁸²

Sokáig tartotta magát az a városi legenda, amely szerint Grósz Károly a szegedi interjúja előtt közvetlenül „bepálinkázott”, így az MTV-s szereplés során alkoholos befolyásoltság alatt állt.⁶⁸³ A pártfőtítkárs személyes tanácsadója ezt kizártnak tartja, mert Grósz, ha fogyasztott is alkoholt, akkor az inkább fröccs volt.⁶⁸⁴

A televíziós interjú utáni sajtótájékoztatón részt vevő egyik újságíró úgy emlékezik: inkább valamiféle különös eufórikus feldobottság jellemezte a pártvezetőt – „mintha be lett volna drogozva”.⁶⁸⁵ A tv-interjút készítő Rangos Katalin⁶⁸⁶ viszont ilyesmit nem tapasztalt: „Grószon semmiféle eufóriát nem éreztem, fáradt és elcsigázott volt. Azt tapasztalta Aradon, Ceaușescuék nem kívánnak együttműködni, nem kívánnak információkkal szolgálni, tehát a konzulátusokból semmi sem lesz, és a településfejlesztési terveikben sem szerepel, hogy konzultáljanak a magyar anyanyelvű lakosság sorsáról. Viszont Grószék a magyarok miatt sem erőt mutatni, sem udvariatlankodni nem akartak. Az interjú előtt azt mondta nekem: Most nem keménykedhetünk, Kati! Igazából nem volt világos: az én kérdéseimre vagy a saját válaszaira gondol.”⁶⁸⁷

Szokai Imre az MSZMP Külügyi Osztályának munkatársaként személyesen vett részt az aradi tárgyalásokon. A vezető diplomata a vele folytatott beszélgetés során ekképpen emlékezett a Grósz–Ceaușescu-megbeszélés körülményeire:

„Sokan próbálták magyarázni, miért is vállalta Grósz az aradi találkozót. Én úgy gondolom, ebben sokféle motívum játszott közre. Elsőként említeném a külső körülményeket. Ne feledjük, hogy Grósz nagyon sikeres amerikai és német tárgyalásokon van túl, ami rendkívül magabiztossá tette. Emellett partnerei is abba az irányba nyomták, hogy a belpolitikában nem kell sietni a változtatásokkal, az élenjáró Magyarországnak pedig igyekezni kell rendezni a kapcsolatait Romániával, erősítve a stabilitást a térségben. Sokan emlegetnek egy Ligacsov-telefont is, de szerintem a szovjetek egészen mással

⁶⁸¹ Az interjú pontos szövege: MEDGYESI–SÓLYOM 2019.

⁶⁸² HOVANYECZ 1991: 47.

⁶⁸³ TÓTH-SZENESI 2008.

⁶⁸⁴ Thürmer Gyula-interjú, 2019.

⁶⁸⁵ A *Délmagyarország* egykori újságírójának személyes közlése.

⁶⁸⁶ A másik interjúkészítő Kulcsár István volt, aki 2013-ban így emlékezett a Grósz-beszélgetés hangulatára: „Hiába próbáltuk Rangos Katalinnal, a televízió tudósítójával újból és újból az Aradon nyitva maradt kérdésekre, elsősorban a falurombolásra terelni a szót, Grósz egyre csak azt hajtogatta, hogy Ceaușescu elvtárs mindent megmagyarázott neki” (KULCSÁR 2013).

Király Zoltán még a határon készített egy gyors interjút a *Híradó* számára a visszatérő Grósz Károllyal, de az egykori riporter-országgyűlési képviselő úgy emlékszik, annak az interjúnak a várakozások ellenére „nem volt sava-borsa” (Király Zoltán-interjú, 2019).

⁶⁸⁷ Rangos Katalin-interjú, 2019.

voltak elfoglalva, egyáltalán nem foglalkoztatta őket a magyar–román viszony, a térség stabilitása viszont igen. Azt viszont el tudom képzelni, hogy az apparátuson, illetve a vezetésen belül voltak olyanok, akik ilyenfajta szovjet szándékot, mármint hogy meg kell egyezni Ceaușescuval, mondtak Grósznak.

Grósz bizonyosan érzékelte a határon túli, elsősorban az erdélyi magyarok sorsa miatti ellenzéki bírálatokat, a legitimációs válságot a nemzeti kérdésben, és úgy gondolhatta, hogy Kádárral ellentétben, aki 1977-ben találkozott utoljára Ceaușescuval, ő valamiféle eredményt tud elérni. Hiába figyelmeztette Kádár, amikor a támogatását és a véleményét kérte, legyen óvatos, mert a román pártfőtitkár megbízhatatlan, nem korrekt partner. Nem hitt neki.

Kétségtelen, hogy a találkozón és főleg utána Grósz eltaktikázta magát. Bár nagyon fontos látni, hogy az aradi találkozóhoz a magyar–román kapcsolatok, illetve az erdélyi magyarok szempontjából semmi jelentősége nem volt. Fontossága egyértelműen belpolitikai volt, vagyis az, hogy az MSZMP elvállalja-e a nemzeti gondolat egyértelmű képviselőjét vagy sem. Az eredmény ismert, mint ahogy az is, hogy ebben a kérdésben később, egészen máig tartóan, milyen támadások érték a baloldalt, s ennek mi lett az eredménye.

A Politikai Bizottság augusztus 26-án döntött arról, hogy fogadjuk el a román kezdeményezést az aradi találkozóra, és elfogadta a magyar tárgyalási tematikát is. Előtte azonban komoly vita volt, hogy menjünk Aradra, vagy sem. Határozott véleményem volt, hogy a találkozónak kizárólag belpolitikai jelentősége lehet, a kétoldalú kapcsolatok, valamint az erdélyi magyarok szempontjából irreleváns.

A PB-ülés után Grósz leíratott magához, ő az első emeleten volt, én a negyediken, és megkérdezte: »mi a véleményed?« Határozottan kell képviselni az elfogadott magyar álláspontot, mondtam. »Jó, jó, de hogy gondolod?« Szóról szóra elmondod az álláspontunkat, benne a nemzetiségi passzust is, számítva arra, hogy mindezt majd nyilvánosságra kell hozni. S mivel a közös közleményt nekem kell majd egyeztetni, ragaszkodni fogok a nemzetiségi kérdésnek a mi álláspontunk szerinti szerepeltetéséhez. Így nem lesz közlemény, Te viszont a tévében mindazt elmondod, amit Ceaușescunak kifejtettél. Szépen kiemeled: elmentem, harcoltam a magyar érdekekért, de nem sikerült eredményt kicsikarni! »Jó, jó, de ha mégis sikerül valamit elérni?« – kérdezte. Ha sikerül, azért nyertünk, mert a felelősségünk az erdélyi magyarokért mint gondolat benne lesz a közleményben, ha nem sikerül, akkor azért nyertünk, mert harcoltál a nemzeti érdekekért.

Az aradi találkozó előtt a delegáció Szegeden, a Balfasoron lévő pártiskolában aludt. Én otthon, a szüleimnél, az Egressy Béni utcában aludtam. Apám – sosem felejttem el – azt mondja kávézás közben: »Hát mentek Aradra?« Megyünk. »És mi lesz?« Semmi, mondom. Ezekkel nem lehet mit csinálni. Apámat egyébként a Vaszgárdisták majdnem megölték egykoron, mondom ezt csak úgy zárójelben. És akkor azt mondta az én apám reggel, kávézás közben: »Ide figyelj, gyerek, én csak egy dolgot kérek tőled, ne hozz szegényt rám!« Mondom, Fater, ami tőlem telik...Na így történt! A pártiskolánál beültünk a kocsikba, és elindultunk Aradra. Ekkor már Szűcs Pali, a bukaresti nagykövet is

a kocsiban volt, és lényegében ugyanazt mondta el többször is, amit én is hangsúlyoztam: ne számítsunk eredményre. Odaértünk a határra, és akkor a románok javasolták, hogy a főtitkár üljön át a román autóba. Grósz azt kérdezte: »most akkor mi van«, majd beült a Daciába. Akkor hirtelen úgy tűnt, hogy ez nem fontos, nem tulajdonítottunk neki jelentőséget, hiszen máshol is előfordult ilyesmi. Később, főként a tv-interjút követően sokan már úgy magyarázták, hogy ez volt az első vereség.

Mikor odaértünk Aradra, s elkezdték a himnuszokat játszani, akkor jól hallatszott, hogy a tömeg hangosan énekelni kezdte a magyar himnusz, ami azért erősen presszionálta a delegációnkat. Ahogy bementünk a tárgyalásra, Grósz meg is jegyezte: »ez azért érdekes volt«. Biztatásként mondtam is: látod, ezek az emberek még itt is vállalják magyarságukat.

Lement a tárgyalás, tulajdonképpen teljesen rendben, leszámítva a sunyi utalást arra, hogy képesek atombombát előállítani, s elvonultak egy külön terembe négyszemközt tárgyalni, én meg leültem három román KB-titkárrel a közleményt egyeztetni. Telt, múlt az idő, de a nemzetiségi ügy miatt nem tudtunk haladni, majd fölálltam a következő kijelentéssel: rendben, ha nem tudunk megegyezni semmilyen kompromisszumban, akkor nincs közös közlemény. »Az nem lehet, mert Ceaușescu elvtárs határozott utasítása...« Ekkor közbevágtam: Ceaușescu elvtárs nekem nem főnököm, így nem tudok mást tenni, mint új mandátumot kérni az egyeztetés folytatásához. Hiába ellenkeztek a kormányőrök, bementem a szobába, ahol egy kis asztal mellett ült Grósz és Ceaușescu, mellettük két tolmács, Rudas Ernő és Lemneanu. Grósz elvtárs, régóta egyeztetjük a közös közleményt, de nem jutunk egyről a kettőre, főként a nemzetiségekkel kapcsolatos álláspont miatt. Két, egymástól lényegesen különböző variáció van. Kérek instrukciót a folytatásra. »Ceaușescu elvtárs! Magának melyik változat tetszik jobban?« fordult Grósz a román államfő felé. Ceaușescu annyira meglepődött, hogy majdnem leesett a székről, majd kinyögte: természetesen a román. »Szokai elvtárs! Akkor fogadjuk el a román javaslatot« – mondta Grósz nagyvonalúan.

Lenyeltem a mérgem, és az örömködő románoknak javasoltam: akkor folytassuk az egyeztetést. Gondoltam, megpróbálom menteni a menthetetlent, amikor Major Laci, az MSZMP KB Iroda vezetője elkezdett hátulról rángatni: »azt üzeni Grósz elvtárs, hogy fogadd e a román verziót, legyen közös közlemény.« Figyelj ide! Én nem fogadom el, de ha akarod, fogadd el te ezt a sz.r-t – vettem oda Majornak. Fölálltam, becsaptam az ajtót, és elkezdtem Szűrösékert keresni, mert elhatároztuk, hogy mindenképpen megkoszorúzzuk az aradi vértanúk emlékművét. De nem találtam őket, mert már elmentek. Ez nagyon bántott. Mielőtt visszaindultunk volna, odajött hozzám Grósz, és kérdezte: »akkor most mi van?« Semmi, ezt jól elb.sztuk, azzal otthagytam.⁶⁸⁸

⁶⁸⁸ Szokai Imre-interjú, 2020.

„Rövidesen egy gonoszul vigyorgó púpos szerencsétlent fabrikálnak” – A következmények

Valamikor éjfél után indult el a magyar delegáció Szegedről. Grósz Károly a saját kocsijába invitálta Szűts Pál nagykövetet. „Nem kérdezett és nem szólt semmit a tv-interjúról. A hallgatásából arra következtettem, hogy maga sem elégedett”⁶⁸⁹ – írja Szűts, aki az autótúrán elmondhatta a főtitkár-miniszterelnöknek a lesújtó véleményét, amelynek a lényege az volt, hogy az aradi találkozó után „nagyobb slamasztikában” van a magyar politika, mint előtte. „Ezekkel a románokkal nem lehet tárgyalni” – szakadt ki a nagykövetből. „Azt hiszem, igazad van”⁶⁹⁰ – válaszolta megtörtén Grósz.

Hajnali négy óra körül köszöntek el egymástól. Grósz visszatért a feleségéhez Balatonaligára, s folytatta a félbeszakított szabadságát. Augusztus 30-án, kedden itt látogatta meg Berecz János, akivel kétórás „kemény” eszmecsere folytattak. Berecz élesen bírálta Grósz viselkedését: kifejezetten azt a fajta magatartást, hogy a főtitkár hagyta, hogy Ceaușescu levegye a lábáról.⁶⁹¹

A pártvezetés számára készült különböző információs jelentésekből szinte egyöntetűen az derült ki, hogy a magyar társadalom elégedetlen az aradi tárgyalások eredményével, illetve a főtitkár szegedi interjújával. „A találkozóról adott tájékoztatás fogadtatása vegyes volt”⁶⁹² – olvasható az egyik bizalmas összefoglalóban. Egy másik titkos dokumentumból kiderül, tömeges volt a Grósz-interjúval szembeni ellenérzés: „Értetlenséget, zavart, helyenként egyet nem értést váltott ki az az érv, hogy nincs elégséges információnk a falurombolási terv megítéléséhez.”⁶⁹³

S még egy illusztráció arról, hogy miként vélekedett a magyar társadalom az aradi tárgyalásokról: az MSZMP Bejelentéseket Intéző Alosztálya október 3-án készített egy összefoglalót a különböző írásos panaszokról, bejelentésekről. A megelőző három hónapban 1952 lakossági beadvány érkezett a pártvezetéshez, ebből – ahogy a jelentés készítői fogalmaznak – „terjedelmes levélcsokor” foglalkozott a magyar–román viszonyral. „Számos levél kudarcnak minősíti az aradi találkozót”⁶⁹⁴ – áll a Központi Bizottság tagjai számára készített bizalmas minősítésű iratban.

A társadalmi ellenérzést az alakuló mozgalmak, közéleti szervezetek, ellenzéki közszereplők is igyekeztek artikulálni. Az MDF vezető személyisége, Csoóri Sándor a tekintélyes szegedi irodalomtörténésznek, Ilia Mihálynak – egy, az állambiztonsági szervek által operatív eszközökkel megszerzett beszélgetésben – arról szólt, hogy Grósz

⁶⁸⁹ SZŰTS 1998: 158.

⁶⁹⁰ SZŰTS 1998: 158–159.

⁶⁹¹ BERECS 2006: 127–130.

⁶⁹² Tájékoztató a Politikai Bizottság tagjainak a magyar–román csúcstalálkozó lakossági fogadtatásáról a Békés, Csongrád, a Hajdú, a Komárom, a Pest, a Szabolcs, a Veszprém megyei és a budapesti pártbizottság gyorsinformációja alapján. MNL OL M-KS 288-11 4454. ő. e.

⁶⁹³ Információs jelentés az 1988. augusztus 26-tól szeptember 1-ig terjedő időszak eseményei visszhangjáról. MNL OL M-KS 288-11 4454. ő. e.

⁶⁹⁴ Tájékoztató a központi Bizottsághoz 1988. III. negyedéven érkezett levelek és szóbeli bejelentések tapasztalatairól. MNL OL M-KS 288-11 4454. ő. e.

Károly az aradi találkozón a Romániával szemben eddig elért politikai eredményeket semmissé tette, a munkát előlről kell kezdeni. „Kedves Károlyunknak nemcsak erkölcsileg, valóságosan is meg kell buknia”⁶⁹⁵ – fogalmazott Csoóri, aki azonban nemcsak magánbeszélgetésekben, hanem a *BBC*-nek nyilatkozva is elmondta karakteres véleményét. Az író arról beszélt, hogy Grósz vasárnap esti interjúja óta úgy él ő is és az ország is, „mint akit egy husánggal fejbe vertek”. Csoóri elmondta: „Ma legalább 20 emberrel találkoztam, s ugyanennyivel beszéltem telefonon, de mindenki szédeleg jobbra-balra. Az az érzésünk, hogy valami lehetetlen dolog történt. Mintha Grósz Károly a tegnapi találkozón visszacsúszott volna legalább 20 évet az időbe, ugyanabba az elvtársi légkörbe, amelybe a régi találkozók megtörténtek.”⁶⁹⁶

A formálódó Szabad Kezdeményezések Hálózata is megszólalt „Arad” után. „Az aradi találkozón nem a magyar fél nyújtotta át az utolsó órákban követeléseit a fenyegető katasztrófa elhárítására, hanem a magyar delegációt oly módon rendelték ki Aradra, mint ahogy egykor egy szomszédos diktátor kirendelte a rosszemlékű kormányzót, hogy feltételeket diktáljon számára”⁶⁹⁷ – hasonlította az aradi megbeszéléseket a német megszállás előtti klessheimi tárgyaláshoz a testület.

Az aradi találkozó után az MSZMP nemzeti szárnya és a Magyar Demokrata Fórum között intenzívebbé vált a kapcsolat. Grósz augusztus 28-i kudarca felgyorsította a közeledést Pozsgay Imre és az MDF között. Az aradi találkozó után Pozsgay szervezésében kezdődött tárgyalás; az államminiszter saját dolgozószobájában Szűrös Mátyással együtt elemezte az „Arad” utáni teendőket többek között Antall Józseffel, Bíró Zoltánnal és Csoóri Sándorral.⁶⁹⁸

Grósz Károly számára csekély hatású gyógyír lehetett, hogy augusztus 29-én Ligacsov gratulált a pártvezetésnek az aradi találkozóhoz, „az ott tanúsított türelmes”⁶⁹⁹ magyar magatartáshoz.

A *New York Times* szeptember 4-én írt az aradi találkozó következményeiről. Az amerikai lap megállapította: „Mr. Grósz képtelen volt engedményeket kicsikarni Mr. Ceaușescutól.”⁷⁰⁰ Az újság értesülései szerint Kádár János azt mondta munkatársainak: még akik korábban a leginkább bírálták az ő vezetői tevékenységét, azoknak is el kell ismerniük, hogy ő soha nem ment volna bele egy ilyen meddő találkozóba Ceaușescuval.⁷⁰¹ A *New York Times* azt is felvetette, hogy Grósz Károly politikai vetély-

⁶⁹⁵ Információs jelentés, 1988. szeptember 5. ÁBTL 2.7.1. Csongrád-67/1988.

⁶⁹⁶ *MTI Hírachívum*, 1988. augusztus 29.

⁶⁹⁷ ÁBTL 2.7.1. – III/III-167-173/melléklet/1988.

⁶⁹⁸ BODZABÁN–SZALAY 1994: 109.

⁶⁹⁹ THÜRMER 2009: 131.

⁷⁰⁰ *MTI Hírachívum*, 1988. szeptember 4.

⁷⁰¹ Kimmel Emil, az MSZMP helyettes szövivője 1989. február 23-án – mikor Kádár készült a politikai végakarátát megfogalmazó *Magyarország*-interjúra – egy viszonylag spontán beszélgetésbe keveredett az egykori főtitkárral. Ekkor Kádár János még képes volt tisztán gondolkodni és a gondolatait világosan megfogalmazni. Kimmel visszaemlékezése szerint Kádár ebben a beszélgetésben helyesnek tartotta azt, hogy Grósz Károly elment Aradra tárgyalni. „Ceaușescuról belekezdett valamibe, hogy tulajdonképpen rafinált politikus, mert Grósz-t a Kádár ellen, tehát őellene akarta felhasználni. Mintegy a Grósszal

társai mostantól „jelentős lakossági támogatásra számíthatnak”,⁷⁰² ha az erdélyi kérdésben bírálják őt.

Grósz évekkel később úgy gondolta, az aradi találkozó nem az objektív körülmények miatt volt sikertelen, hanem mert a riválisai tudatosan ezt a fajta kommunikációs megközelítést erősítették a közvéleményben: „Azt akarták, hogy az aradi találkozóznak rossz visszhangja legyen. Ez Szűrös Mátyásnak és az MDF-nek volt a rögeszméje.”⁷⁰³

Pozsgay Imre visszaemlékezésében arról írt, hogy Grósz a Ceaușescuval való kudarcos találkozása után politikai értelemben többé már nem volt kellőképpen ura önmagának: „egyik végtől a másikba csapongva gyakorolta politikai szerepét.”⁷⁰⁴ Kéri László politológus e jelenségről sommásan csak annyit mond: az aradi kudarc után Grósz Károly „politikai tetszhalottá” vált.⁷⁰⁵ Ripp Zoltán a rendszerváltozásról szóló monográfiájában azt emeli ki, hogy az aradi találkozó után „semmissé vált” a Grósz Károly vezette párt „nemzeti politikájáról kialakuló kedvező kép”.⁷⁰⁶ Ripp egy másik írásában azt fejtí ki, hogy Grósz Aradon „lerombolta”⁷⁰⁷ a magyar közvélemény előtt az addig elért sikereit. Géczi József politológus, egykori reformkörös közéleti szereplő szerint Aradon Grószról „kiderült, hogy ő nem akkora kaliber, ha őt egy Ceaușescu ilyen úttörős trükkökkel lealázza, mert voltaképpen lealázta”.⁷⁰⁸ Tőkés Rudolf történész-politológus úgy látja, az aradi tárgyalásokon Grósz „országvezetői nagysága”⁷⁰⁹ került mérlegre, s az eredmény sokat ártott a tekintélyének, mert a széles nyilvánosság számára kiderült: az ilyen súlyú feladatok meghaladják Grósz „szerény képességeit”.⁷¹⁰ Sárközy Tamás jogászprofesszor szerint „Arad” után Grósz ellen az egész médiavilág összeállt – kihasználva a főtitkár vereségét Ceaușescuval szemben: „a korábban felnagyított büszke tekintetű emberből a fotósok rövidesen egy gonoszul vigyorgó púpos szerencsétlent fabrikálnak.”⁷¹¹

A fejezet elején idéztük Király István naplójának azt a bejegyzését, amelyben Grósz Károllyal való 1985-ös megismerkedését rögzítette: akkoriban határozott és rokonszenves politikai személyiségnek tartotta. Király 1989. január 15-én beszámolt arról a naplóban, hogy Grósz látogatást tett a Társadalomtudományi Intézetben, ahol a munkatársak „beolvastak neki” – az aradi találkozó óta ugyanis „a nulla alá zuhant a népszerűsége”.⁷¹² Grósz közéleti „tetszhalotti” mivoltát igazán azonban az 1989. február 25-i bejegyzés

szerette volna dokumentálni, hogy lám ezzel az emberrel lehet tárgyalni, de amazzal nem lehetett” (KIMMEL 1990: 116).

⁷⁰² MTI Hírchívum, 1988. szeptember 4.

⁷⁰³ BODZABÁN–SZALAY 1994: 108.

⁷⁰⁴ POZSGAY 1993: 101.

⁷⁰⁵ KÉRI 2010: 6.

⁷⁰⁶ RIPP 2006: 179.

⁷⁰⁷ RIPP 2019: 68.

⁷⁰⁸ Géczi József-interjú, 2019.

⁷⁰⁹ TÖKÉS 1998b: 294.

⁷¹⁰ TÖKÉS 1998b: 295.

⁷¹¹ SÁRKÖZY 2012: 143.

⁷¹² KIRÁLY 2018: 626.

demonstrálja: „Ebben az emberben riasztó a vezetni nem tudás, a vezetésképtelenség. Nincs politikai arca. Ide-oda ugrál.”

Grósz Károly 1991-ben arról beszélt, hogy a szegedi nyilatkozatát az „a remény diktálta”, hogy az aradi tárgyalásoknak hátha lesz a románok részéről valamiféle pozitív folytatása: „Tévedtem. És a mából visszanézve ma már másképp nyilatkoznék. De hát ami megtörtént, megtörtént, s a történelem dolga a történetek felett ítélni.”⁷¹³

Az utolsó magyar főtitkár – nem ismerve kompromisszumot a kompromisszumkötésben – Gorbacsov elvárásainak akart megfelelni az aradi tárgyalásokon, ezért vállalt be presztízsromboló gesztusokat.

⁷¹³ HOVANYECZ 1991: 47.

Vákát

Az utolsó főtitkár – egy kudarcos kísérlet anatómiája

1988. május 22-én Grósz Károlyt az MSZMP főtitkárának választották. Addig tábornok volt, attól kezdve fővezérnek kellett volna lennie. Ez nem sikerült neki – vagy talán méltányosabb ítések vagyunk, ha azt állítjuk: nem sikerülhetett.

Főtitkári megbízatása nem érte váratlanul a közvéleményt; meglepő azonban, hogy a májusi pártértekezlet után készült felmérés szerint a megkérdezettek 77%-a úgy vélte, „az ország érdekét az szolgálná jobban”, ha Grósz egy idő után csak az egyik tisztséget tölténé be.⁷¹⁴

Az új főtitkár egyelőre azonban megmaradt a kormányfői napi rutinjánál – ezt illusztrálja, hogy Grósz Károly a „főhadiszállását” megtartotta az országházbéli miniszterelnöki dolgozósobában. „Most nem költözöm. Majd akkor, ha úgy döntenek, hogy új miniszterelnökre tegyünk javaslatot az Országgyűlésnek. Addig itt dolgozom. A Központi Bizottságban ott vannak a tanácstermek, ahol az üléseket le kell vezetni, és van munkaszoba is, ahol találkozhatom titkár kollégáimmal. De nem költözöm, itt maradok egészen addig, amíg el nem jön a pillanat, hogy mint miniszterelnököt felmentenek, és mint pártfőtitkár tevékenykedem tovább”⁷¹⁵ – nyilatkozta főtitkárrá választása másnapján Grósz.

1988. május 22-től a főtitkári poszt megszerzésével Grósz Károly kormányfő kezében rendkívüli hatalom összpontosult. Ekkor az 58 esztendő pártfőtitkár-miniszterelnök azt hitte, hogy a pártállam első számú politikusaként 10-12 éve lehet a hatalomban.⁷¹⁶ Pozsgay Imre szerint Grósz Károly „akkor veszítette el maga alatt a talajt, amikor megszerezte a teljhatalmat”.⁷¹⁷

Reformer kormányfő kontra maradi főtitkár

A korábbiakban megismert dinamikus, a változások iránt fogékony kormányfő imázsa gyorsan kopni kezdett. Főtitkárként gondolataiban is egyre maradibbá vált. Mivel első ember lett, már nem hagyatkozhatott másra, már nem támaszkodhatott Kádárra sem. Csak a saját politikai erejében bízhatott. Ez viszont folyamatosan csökkent. Igyekezett biztos pontokat találni, de ezeket a biztos pontokat már csak a múltban tudta megtalálni. Azok a gondolatok azonban, amelyek a hetvenes években vagy a nyolcvanas évek első felében újszerűnek tündek, 1988–1989-ben már egyre inkább retrográdnak számítottak.

Korábban Grósz egyrészt-másrészt érveléseiből a változásokat akaró hang hallatszott ki, főtitkárként pedig már egyre markánsabban a változásoktól tartó hangvétel vált dominánssá.

⁷¹⁴ A Tömegkommunikációs Kutatóintézet közvéleménykutatása, 1988. május 29. MNL OL M-KS 288-11/4452. ó. e.

⁷¹⁵ PINTÉR 1988b: 3.

⁷¹⁶ A *Der Spiegel* összeállítása a volt kelet-európai vezetőkről. *MTI Hírchívum*, 1996. március 11.

⁷¹⁷ BOSSÁNYI 1998: 120.

Megszólalásaiból a maradiság és a bizonytalanság jött át. Ez már a májusi pártterkezetlen elmondott beszédében is érzékelhető. Hiába beszélt arról, hogy „sok mindenben mást és másképpen kell csinálni a jövőben, mint ahogy eddig tettük”.⁷¹⁸ Szintén hiábavaló, hogy önkritikusan szólalt meg a gazdaságpolitikai hibák kapcsán: „Néhány nagy gazdasági természetű kérdésben súlyosan tévedtünk. Ebben tetten érem saját felelősségemet is, hiszen 1980 óta mint a Központi Bizottság tagja és a XIII. kongresszus küldötte, szavazatomat adtam olyan döntésekhez is, amelyeket az élet utólag nem igazolt. Természetesnek tartom, hogy ezek politikai következményeit vállalnom kell.”⁷¹⁹

Pártterkezetli szónoklatának – amelyet egy egész ország figyelt – talán leghangosabb eleme e mondat volt: „Mit kell tennünk? Egyetérték Kádár elvtárrsal: a legsürgősebb feladat a hatalom megszilárdítása.”⁷²⁰ A változások lázában égő közvéleménynek azt üzenté, azt tekinti legfontosabb feladatának, hogy az MSZMP helyzetét megerősítse.

Korábban a rendszer felé tett kötelező kommunikációs gesztusai elhalványultak a reformeri nyelvi panelek mögött, innentől kezdve viszont ez pont fordítva történt. A tömegek egyre inkább csak a félresikerült maradi szövegeket hallják meg. S maradinak tekinthető a pártterkezetlen elhangzó beszéd összegzése is: „Az a politikai mozgalom, amelyik nem becsüli meg a megharcolt múltját, az gyökértelessé válik, és bizonytalan lesz a jövője is. Humanizmust és törvényességet szavatol, ugyanakkor a szocialista társadalom védelme érdekében határozottan eleget tesz alkotmányos kötelezettségeinek.”⁷²¹ Az érdeklődő közvélemény már nem gazdasági modernizációról hall, hanem arról, hogy Grósz meg fogja védeni a szocializmust.

A Grósz által vezetett állampárt még gyengülő állapotában is hatalmas volt. Mindezen illusztrálására csak egyetlen adat: a magyar állam költségvetéséből az MSZMP 1988-ban körülbelül 1,4 milliárd forintot kapott⁷²² – ez 2021-es adatok alapján több mint 40 milliárd forintot jelent. A pártállam mint hatalmi gépezet működését tükrözi a következő adat: a rendszer „ügyét” egy évben 47 millió munkanap szolgálta; ez nemcsak a párthoz közvetlenül kapcsolódó tevékenységeket jelentette, hanem a társadalmi szervezetek és a közigazgatás munkáját is felölelte. Összesen 200 ezer ember dolgozott közvetlenül vagy közvetetten mindennap a diktatúra kiszolgálása érdekében.⁷²³

Első emberként Grósz igyekezett a nyilvánosság számára is megfogalmazni közpolitikai céljait, stratégiáját. 1988. szeptember 5-én – néhány nappal a kudarccal végződő aradi találkozó után – nagyszabású beszédet tartott a pártfőiskolán. Egyfajta víziót próbált az ország számára vázolni a szónoklatában, ami azért is fontos, mert segítségével rekonstruálható, mi volt Grósz fejében ekkoriban, milyen politikai-ideológiai kérdések foglalkoztatták.

⁷¹⁸ GRÓSZ 1988: 31.

⁷¹⁹ GRÓSZ 1988: 31.

⁷²⁰ GRÓSZ 1988: 32.

⁷²¹ GRÓSZ 1988: 32–33.

⁷²² A Minisztertanács 1988. április 7-i ülésének jegyzőkönyve, 49. MNL OL XIX-A-83-a, 756. d. 904. jkk./1988.

⁷²³ A Minisztertanács 1987. augusztus 27-i ülésének jegyzőkönyve, 121. MNL OL XIX-A-83-a, 736.d. 886. jkv./1987.

A beszédet elemezve érezhető Grósz azon törekvése, hogy elméletileg-ideológiailag megalapozza a követendő új irányt. Hiába szögezte le azonban, hogy a legfontosabb a gazdaság modernizálása, ezt egyrészt már sokszor hallhatták tőle az emberek, másrészt ekkorra már a pragmatikus-dinamikus politikus helyett egyre inkább az ideologizáló, erőtlen pártfőtitkárt látta benne a közvélemény.

E beszéd üzenete, hogy a célkitűzés továbbra is a szocializmus megújítása. Korábban alig beszélt a szocialista társadalomról, inkább a problémákat elemezte és a megoldásokat kereste, első számú pártvezetőként viszont megszólalásai központi eleme lesz a szocializmus kérdése. A főiskolán elmondott beszédében is a megújult szocializmus fogalmát, tartalmát kereste: „Nem kevesebbre vállalkoztunk, mint arra, hogy a szocializmus megújításával bizonyítsuk rendszerünk életrevalóságát, fejlődésre való képességét, történelmi küldetését. Lehet, hogy eszmei és politikai ellenfeleink megmosolyognak bennünket naivitásunk miatt. Tudjuk, hogy kortársaink egy része, köztük a szocializmus egykori hívei sem mind társaink a bizakodásban”⁷²⁴ – hangoztatja a tőle korábban megszokott dinamikus okfejtés nélkül.

Újra és újra belefog a szocializmus eszmei alapjainak felfejtésébe; mint mondja: „A mozgalom sem cél, hanem eszköz a szocializmus megvalósításához, s a szocializmus is csak eszköz, amely az emberi közösségek, személyiségek boldogulását, kiteljesedését szolgálja.”⁷²⁵ Az emberi közösségek kiteljesedésének eszménye tetszetős gondolat lehet, de 1988 őszének magyar társadalmá számára az idilli szocializmusról szóló elméleti fejtegetések már távolról sem jelentenek kapaszkodót. Az emberek többsége létbizonytalanságban él. Ehhez képest Grósz évtizedekkel ezelőtti fogalmakat próbált ismét csatasorba állítani. Már a pártfőiskolán elmondott beszédében is az „osztályszemlélet” középpontba állításáról beszélt. Ezt a gondolatfoslányt fejtí majd ki bővebben november végén a híres-hírhedt „fehérterroros” beszédben. Szeptemberben a pártfőiskolai beszédben még „csak” az osztályszemlélet fontosságáról beszélt, néhány hónappal később, november 29-én a Budapest Sportcsarnokban már a – rendkívül avított hangzó – osztályharc kifejezést is reaktiválja.

Utólag visszatekintve különösnek és irreálisnak tűnik, de Grósz Károly 1988 őszén – nagy stratégiai tévedése részeként – a párton belüli baloldal radikalizálódásától tartott, onnan érzékelte a fő veszélyt.⁷²⁶ S ne feledjük, zsigereiben ott volt 1956 drámája. A (szélső)baloldali fordulattól való félelem érezhető az 1988. november 1-jei KB-ülésen elmondott beszédében is. Ebben a pártfőtitkár beszámolt arról, hogy érzékeli: kezd kialakulni róla, hogy „határozatlan, bizonytalan” – nem mondja ki, de a szövegkörnyezetből kiviláglik, hogy baloldali perspektívából nézve fogalmazódnak meg vele szemben azok a vélekedések, hogy „pipogya”. Grósz úgy vélte, neki a feladata a balos és a reformerők közötti egyensúly kimunkálása, de ehhez a balanszírozáshoz szükséges gesztusokat

⁷²⁴ Grósz Károly beszéde az MSZMP Politikai Főiskoláján 1988.

⁷²⁵ Grósz Károly beszéde az MSZMP Politikai Főiskoláján 1988.

⁷²⁶ SZIGETHY 1991.

tenni a balszárny felé. Ebből az alapvetően elhibázott helyzetértékelésből fakad a „fehérterroros” beszéd fenyegető hangvétele is.

Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter a későbbiekben sem tudta megfejtetni, hogy Grósznak honnan jött a fehérterror mint nyelvi panel. „Sokan nem értettük, honnan vette ezt az információt, és miért kellett ezt a kijelentést tennie. Mai napig nem tudtam megfejtetni”⁷²⁷ – nyilatkozta 2001-ben Kárpáti. Sárközy Tamás visszaemlékezésében arról számol be, hogy egy vele folytatott négy szemközti beszélgetésben Grósz már a november 29-i hírhedt szónoklata előtt vázolta a fehérterror-tematikát. Az akkor még kormányfő Grósz a jogtudós Sárközy Tamásnak is emlegette a fehérterror lehetőségét: „Magát is elviszik, professzor úr” – mondta a miniszterelnök.⁷²⁸

Egy rosszul használt fogalom fogságában: a „fehérterroros” beszéd

„A magyar párt és társadalom jó irányba halad előre, de rögzös az út, és benne van a bukás esélye is. Ellenségeink is tudják ezt és spekulálnak rá. Osztályharc ez a javából. Eredménye csak tőlünk függ; attól, hogy képesek vagyunk-e visszanyerni önbizalmunkat, magunk mellé tudjuk-e állítani a józan erőket, s ha kell, határozottan fel tudunk-e lépni az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel szemben. Ha igen, megmarad a rend, a biztonság, túljutunk gazdasági nehézségeinken, megőrizzük értékeinket, s egy új, korszerűbb és hatékonyabban működő magyar szocializmust hozunk létre. Ha nem, az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – fehérterror uralkodik el”⁷²⁹ – íme, az ismert „fehérterroros” beszédrészlet, amely beleégett a kortársak agyába, és az utolsó magyar pártfőtitkár megfakult imázsának sokat emlegetett eleme lett.

Grósz Károly november 29-én nem megírt beszéddel érkezett a Budapest Sportcsarnokba Vázlat alapján beszélt, a közönsége pártaktivistákból állt. Ahogy arra később Berecz János visszaemlékezik, „a gyűlés hangulata serkentő, lelkesítő volt”.⁷³⁰ Berecz úgy tudja, a hírhedtté váló, fenyegető hangulatú kommunikációs panel még a vázlatban sem volt benne. A szónok a tömeg támogatását élvezve mondhatni belelovalta magát egy olyan verbális agresszióba, ami a jelenlévők körében nagy sikert aratott ugyan, de a közvélemény nyilvánvaló és irritáló fenyegetésként dekódolta. Azt később Grósz is elismerte, hogy a „fehérterror” kifejezés félrevezető és a nyolcvanas évek társadalma számára értelmezhetetlen volt: „Nem írtam meg előre a beszédemet, s utólag jöttem rá, hogy a fehérterror kifejezésen sokan Francia Kiss Mihály⁷³¹ magatartását értették, holott én nem arra gondoltam. Nem arra gondoltam, hogy holnapután tömeges akasztások

⁷²⁷ STEFKA 2001.

⁷²⁸ SÁRKÖZY 2012: 460.

⁷²⁹ Grósz Károly beszéde a Budapesti Pártaktíván 1988.

⁷³⁰ BEREZ 2006: 171.

⁷³¹ Francia Kiss Mihály a Héjjas-különítmény tagjaként vett részt fehérterrorban 1919–1920-ban.

lesznek.”⁷³² Grósz Károly fáradtan, felkészületlenül érkezett a sportcsarnokba – utólag arról beszélt, hogy ha lehetősége lenne rá, akkor a szöveget „nem így” mondaná el.⁷³³

A beszéd maga döntő részben a grószai modellváltás elemeiről szólt; a megújulásról, a gazdasági nehézségekről, kitörési pontokról, a létbiztonságról, a „demokratizmus” továbbfejlesztéséről, új közmegegyezésről, de még az oktatásról is elhangzott egy önálló blokk.⁷³⁴ Mindezeket lényegében egy fogalom, a fenyegető hangvételű erőszakos „fehérterrorozás” felülírta.

A közvélemény csak ezt a durva, harcias üzenetet hallotta meg: ha a párt nem tud határozottan fellépni, akkor az anarchia, a káosz és a fehérterror fog uralkodni.⁷³⁵ A beszéd fő mondanivalója az lett volna eredetileg, hogy a kiépített szociális-társadalmi vívmányokat védjék meg a kapitalizmus fenyegető rémével szemben: „ne engedjük tönkretenni mindazt, amit évtizedek alatt megalkottunk”. A szándékolt szociális üzenetet azonban túlharsogta a szónok durva fogalomhasználata, félelemkeltő hangvétele.

Sokan a beszéd elhangzása után fenyegetettséget éreztek, mások úgy vélték, a főtítkárra kezd elveszteni a józan esztét. Akadt, aki idiótának⁷³⁶ nevezte; az akkor néhány napja kinevezett miniszterelnök, Németh Miklós a beszéd elhangzása után szűk körben felvetette a kérdést az őt a kormányfői székbe segítő Grósz kapcsán: „megbolondult ez az ember?”⁷³⁷

Lengyel László közgazdász ekkor Pozsgay értelmiségi köréhez áll közel: „Pozsgay és közvetlen környezetét egyenesen sokkolta a beszéd, további politikai vonalvezetését végig befolyásolta. Komolyan vette, hogy Grósz és a rendpárti csapat erőszakhoz fog folyamodni, és neki az a feladata, hogy ezt az erőszakot minden eszközzel megakadályozza.”⁷³⁸

Pozsgay tenni akart az erőszak vélt vagy valós fenyegetésével szemben. A „fehérterroros” beszéd után kezdett érlelődni benne, hogy a Grósz hátszágának számító pártaktivista bázist akkor tudja meggyengíteni, ha demoralizálja őket. Erről szól majd két hónappal később az 1956-os eseményeket népfelkeléssé minősítő politikai akció.⁷³⁹

1994-ben Juszt László egy interjúban megkérdezte Grósz Károlyt, hogy miért fenyegetőzött 1988 novemberében, ha végül is nem nyúlt az erőszak eszközhöz. Az egykori pártfőtítkárra erre így felelt: „A fenyegetőzés benne van a politika eszköztárában. Ne tegyenek úgy, mintha én fedeztem volna föl. Ennek óriási múltja van. Tehát egy politikus, ha úgy ítéli meg a helyzetet, hogy ezzel tud a legjobb üzenetet küldeni, akkor ezt elő kell venni, de persze nem kell hisztériázni. Meg kell mondania, kész, ennyi. Hogy nem csináltam meg, az más kérdés. Akkor én így gondolkodtam. És úgy éltem meg, hogy

⁷³² BODZABÁN–SZALAY 1994: 113.

⁷³³ Koltay Gábor személyes közlése: Koltay-interjú, 2023.

⁷³⁴ A „fehérterroros” beszéd többretegű dimenzióiról bővebben: RIBA 2019a: 53.

⁷³⁵ Grósz Károly beszéde a Budapesti Pártaktíván 1988.

⁷³⁶ LENGYEL 2014: 289.

⁷³⁷ KISS–PAP 2017: 85.

⁷³⁸ LENGYEL 2014: 289.

⁷³⁹ POZSGAY 2009: 24.

ez az erő nagyon kevés ahhoz, hogy itt olyan intézkedést hozzunk, amely a fenyegetést beváltaná.”⁷⁴⁰

Ebből az 1994-es szövegből nyilvánvalóan az olvasható ki, hogy Grósz tudatosan használt fenyegető nyelvi paneleket a fehérterroros beszédben. Ha ezt az utólagos értelmezést fogadjuk el, akkor viszont Pozsgay valós alapon és nem pusztán politikai imázsformálás végett kezdett stratégiai hadműveletbe a potenciális grószai erőszakkal szemben.

„Grósz azzal a beszéddel elvágott minden lehetőséget, ami átvezethette volna az új kurzus politikai elitjébe, nagyon sokat ártott magának és az egész baloldali mozgalomnak. Ugyanakkor még ma is azt hiszem, hogy nem ez volt a valódi arca, egyszerűen elragadtatta magát, de ezzel nagyot hibázott”⁷⁴¹ – így értékeli utólag egykori főnöke szavait Medgyessy Péter, a Grósz-kormány miniszterelnök-helyettese. Thürmer Gyula, a főtitkár tanácsadója – a dolgok természetéből fakadóan – másképp élte meg a beszédet; szerinte Grósz e szónoklatával megkezdődik az MSZMP vezetőjének „frontális, stratégiai ellentámadása”, amivel a pártfőtitkár „magasra emeli a vörös lobogót”.⁷⁴² Thürmer ilyen irányú visszaemlékezése és értékelése meglehetősen egyedi; jellemzőbb véleményt fogalmaz meg Gubcsi Lajos, aki a rendszerváltozást megelőzően, Grósz főtitkársága alatt az MSZMP KB osztályvezető-helyettese volt: „Budapest, Sportszernak. Tízezer pártaktivista. Egy váratlan beszéd: Grósz Károly, a párt nevében. És az ő közmegítélését akkor ott rögtön eldöntő szó: a fehérterror. Politikai társai már nem akarnak bajtársai lenni. Ezért sietve, s jogosan jelzik: mindez nem az ő nevükben történik. A vezetésben teljes a szakadás.”⁷⁴³

László Ágnes újságíró ekképpen idézi fel a „fehérterroros” beszéd atmoszféráját: „Egyszerűen nem értettük, hogy mi történt vele, és föl nem fogtuk azt, amit mondott. Ezzel együtt semmi félelem nem volt bennem, amikor a beszéd elhangzott. Ámulva hallgattuk, és igazából nem tudom, hogy miért, hogyan jutott el ennek a kimondásáig. Mi munkált akkor benne?”⁷⁴⁴

Utólagosan Grósz Károly maga is elismerte, hogy a fogalomhasználattal hibázott. A *Hócipő*-nek adott 1992-es interjújában arról nyilatkozott, hogy valóban vázlat alapján beszélt 1988 novemberében, s a skiccben csak az szerepelt: „ha a gazdasági és társadalmi folyamatok átalakításában nem lesz egy határozott célirányos tevékenység, akkor ebben az országban gazdasági kaosz, politikai zűrzavar lesz.”⁷⁴⁵ Az egykori főtitkár a következőképpen elevenítette fel a beszéd keletkezéstörténetét: „De aztán ott, a beszéd lendületében, engedve a hangulatnak mondtam zűrzavar helyett fehérterrort.”⁷⁴⁶

A „fehérterroros” beszéddel a főtitkár célja az volt, hogy úgymond a kapitalista restauráció veszélyeire felhívja a figyelmet, ezért igyekezett volna a megszólalás középpontjába

⁷⁴⁰ JUSZT 1994b: 32.

⁷⁴¹ MEDGYESSY 2010: 75.

⁷⁴² THÜRMER 2009: 132–133.

⁷⁴³ GUBCSI 1989: 27.

⁷⁴⁴ László Ágnes-interjú, 2020.

⁷⁴⁵ FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992: 15.

⁷⁴⁶ FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992: 15.

állítani a létbizonytalanság és a szociális nehézségek elleni küzdelmet, de ez nem sikerülhetett neki, mert a spontán módon elhangzó fehérterroros szövegrészlet felülírta az eredetileg tervezett kommunikációs üzenetet.

A nyilatkozat negatív hatásait is érzékelve Grósz igyekezett korrigálni mondandóját Szegeden december 11-én: „Én az aktíván a szélsőjobboldali ellenforradalmi erőktől határoltam el magamat. Az alternatív politikai törekvésekről nem mondtam negatív véleményt [...]. Együttműködünk az úgynevezett balközép erőkkal és a jobbközép haladást szolgáló híveivel, sok közös akcióra leszünk képesek velük [...]. A balközép megnyeréséért politizálunk, a jobbközéppel együtt akarunk működni minden olyan kérdésben, amiben érdekeink találkoznak, ez természetesen csak vita útján mehet végbe.”⁷⁴⁷ A szegedi beszéd üzenete eljutott a közvéleményhez, de érdemi hatása nem volt, nem lehetett: ebből az önmaga által teremtett politikai szituációból egy kisebb hangsúlyváltással már nem tudott kitörni.

A nevezetes beszéd témája az MSZMP KB december 15-i ülésén is előkerült. Talán a legsokatmondóbb Nagy Imre, a KISZ KB első titkárának felszólalása volt: „Itt már többen említették Grósz elvtársnak a Sportcsarnokban elhangzott beszédét. Én a műfajt nagyon fontosnak tartom, ilyen jellegű tömegmegmozdulásokkal is kell politizálnunk. Én aznap este fiatalok körében voltam, akik között egyedül a fehérterror kifejezés maradt meg szinte az egészből. S másnap, amikor ugyanebben a körben megmutattam a szövegből a modellváltás gondolatának kifejezését, szükségességét, akkor senki nem emlékezett arra, hogy ez is elhangzott. Ez példa számomra arra, hogy egy-egy szó, egy-egy gesztus marad meg az emberekben, mert érzelmi alapon viszonyulnak hozzá, és nem az, ami a felvállalt szándék az egészszel.”⁷⁴⁸

Nagy Imre egészen pontosan írta körül azt a kommunikációs jelenséget, miszerint nem számít egy-egy megszólalás szándékolt üzenete, ha a szónok – akár akaratán kívül – váratlan, képszerű, normasértó vagy egyszerűen érzelmileg túlfűtött fogalmakat használ, amelyek kitörölhetetlenül megragadnak az emberek fejében.

A KB-ülésen maga a főtitkár is magyarázkodott a beszéd kapcsán, ami nem feltétlenül a sikeresség jellemzője. Hivatkozott arra, hogy 105 perces volt a szónoklat, s a megszólalás spontán jellege miatt nem mindig találta meg a legfrappánsabb fogalmakat. „Az már csak politikusi műhiba, hogy időzavarba kerültem, mert nem lett volna szabad annyi témát felvállalni”⁷⁴⁹ – magyarázkodott Grósz Károly.

Létezik még egy – kevésbé ismert – Grósz-beszéd, amelynek célja nyilvánvalóan az lehetett, hogy helyrebillentse a főtitkár „fehérterrorozás” után leromlott brandjét. Az új imázs érdemi eleme lett volna Grósz Károly humanista, szociálisan érzékeny, Európa-barát mivolta. Erre a kommunikációs hadműveletre tett kísérletet a főtitkári stáb, de a történelem ismét közbeszólt.

⁷⁴⁷ TANÁCS 1988: 3.

⁷⁴⁸ Az MSZMP KB 1988. december 15-i ülésének jegyzőkönyve, 97. MNL OL M-KS 288-4/248-249. ő. e.

⁷⁴⁹ Az MSZMP KB 1988. december 15-i ülésének jegyzőkönyve, 97. MNL OL M-KS 288-4/248-249. ő. e. 82.

Az lehetett a mesterterv, hogy külföldön, tekintélyes közönség előtt hangozzon el az imázsjavító nagyszabású beszéd. A nyilatkozat 1989. január 29-én a közel ezer résztvevővel megtartott davosi nemzetközi tanácskozáson elhangzott, de teljes mértékben visszhangtalan maradt, hiszen előző nap a Magyar Rádió leköszölte Pozsgay Imre államminiszter nyilatkozatát az 1956-os események népfelkelésre nyilvánításáról. Ekkortól mindenki 1956-tal, Pozsgayval és a „népfelkelés” kifejezéssel foglalkozott – e témáról még lesz szó a későbbiekben.

Grósz davosi beszéde nemhogy nem vált történelmi megszólalássá, de lényegében senki észre sem vette. Mindettől függetlenül a megnyilatkozás szövege alapján rekonstruálható, hogy ha nem jött volna közbe az új téma, akkor Grósz Károly milyen új imázsban és milyen új kommunikációs üzenetekben gondolkodott volna.

„Magyarként és európaiként hiszem, hogy az 1990-es évek Európáját a fejlődés, a humánus, a demokrácia, az együttműködés értékeinek kell jellemeznie. A közös Európa megteremtésének útja kétirányú. Mindkét félnek nemcsak lehet, de kell is közlednie a másikhoz, abban a biztos tudatban, hogy ha nem számíthat is könnyű haladásra, de nem zsákutcában halad. Ahhoz azonban, hogy járható legyen az út, új filozófiára, új gondolkodásra, a múlttal való bátor szakításra van szükség. »A bálványimádókkal barátkozni és őket kímélni nem kell« – figyelmeztet a bibliai bölcsesség. S valóban, a közös érdekek és ne az ideológiai előítéletek, a józan ész és ne bálványok vezéreljék cselekvésünket!”⁷⁵⁰

Az is egyfajta progresszív és demokratikus viszonyulásra utal, amikor Grósz kifejti: „A nemzetek joga társadalmi rendszerük szabad megválasztására a jövő törvénye is.”⁷⁵¹ A főtitkár az emberi jogok eszménye mellett is kiállt: „Nincs európai enyhülés, nincs bizalom, ha egyetlen ország is akad, ahol megsértik, lábbal tiporják az emberi jogokat, ahol sérelmek érik a nemzeti kisebbségeket. Nagy szerep vár ifjúságunkra, amelyet meg kell óvnunk az előítéletektől. Csak az ő tevékeny részvételükkel tehetjük jelképpé a politikai határokat, s küzdhetjük le a gondolkodásunk elavult elemeit.” Grósz a közös Európa gondolatisága érdekében érvelt: „Mi, magyarok elindultunk a közös Európához vezető úton.”⁷⁵² A davosi beszédben a magyar reformfolyamatról ezt mondta: „Egyszerre valósítunk meg reformot a politikában és a gazdaságban. A reformprogram rövid távon a helyzet stabilizálását, hosszú távon olyan struktúra kialakítását szolgálja, ami biztosítja a nyitott, humánus, demokratikus fejlődést, s lehetővé teszi erőteljesebb integrálódásunkat az európai és a nemzetközi folyamatokba. Ennek érdekében az elmúlt időszakban jelentőset léptünk előre a piaci viszonyok erősítésében.”⁷⁵³

A főtitkár ígéretet fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy tovább „demokratizálják” a magyar politikai viszonyokat, „korszerűsítik” a politikai intézményeket. A beszédet e gondolatokkal fejezte be: „Joggal kérdezhetik: egy tízmilliós ország képviselőjeként

⁷⁵⁰ GRÓSZ 1989: 2.

⁷⁵¹ GRÓSZ 1989: 2.

⁷⁵² GRÓSZ 1989: 3.

⁷⁵³ GRÓSZ 1989: 3.

miért foglalkoztat ennyire Európa sorsa? Válaszom egyszerű: nemzetem felemelkedése mindig Európa sorsához kötődött. Történelmünk során megéltük, eszünkkel értjük, szívünkkel érezzük, hogy sorsunk: Európa.”⁷⁵⁴

A davosi beszéd elemeit áttekintve egyértelműen látszik, hogy ezek egészen más jellegű kommunikációra és politikai gondolkodásra utalnak, mint a szeptemberi pártfőiskolai megszólalásban, és radikálisan más, mint a „fehérterroros” szónoklatban megismert gondolatok. A davosi beszéd tartalma azt mutatja, Grósz Károly megkísérelte politikai karrierje utolsó nagy fordulatát. 1989 forradalmi változásai azonban elsöpörték ezt a szándékot.

„Karcsikám, csináljon már valamit, lőjünk...”

Grósz Károly történeti megítélésének egyik markáns eleme az a fel-felbukkanó gyanú, hogy az utolsó főtitkár, ha megtehetette volna, akkor erőszakot alkalmazott volna a rendszerváltó folyamat megakasztására. E kérdéskör áttekintésére teszünk kísérletet az alábbiakban.

„Tőlem senki semmilyen utasítást nem kapott arra, hogy rendszerellenes politikai demonstrációt adminisztratív eszközökkel oszlassanak fel”⁷⁵⁵ – nyilatkozta Grósz Károly 1990 decemberében.

Az azonban tény: az 1988. március 15-i ünnep előestéjén a rendőrök erőszakot alkalmaztak az ellenzéki tüntetőkkel szemben, a Clark Ádám téren gumibotozták a tömeget. A *Szabad Európa Rádió* tudósítása szerint „hatósági erőszak” lett a vége a szabadságünnepnek.⁷⁵⁶ Grósz ekkor még „csak” kormányfőként – Mécs Imre tiltakozó táviratára válaszolva – „azonosította magát” a rendőri akcióval.⁷⁵⁷ Németh Miklós visszaemlékezésében Grószot teszi felelőssé a karhatalmi fellépésért: „Az 1988-as brutális rendőri beavatkozást véletlenül magam is láttam az utcán. Ekkor Grósz volt a miniszterelnök, március 15-e előtt ő is nyilván ugyanúgy folytatott megbeszélést a belügyminiszterrel és a rendőrfőkapitánnyal, ami tehát történt, az őt terheli”⁷⁵⁸ – vélekedik az 1988 márciusában még KB-titkár Németh.

Az 1988. június 16-i rendőrségi akció idején már Grósz Károly az ország első embere – nemcsak miniszterelnök, hanem az MSZMP főtitkára is. A Nagy Imrére és mártírtársaira emlékezőknek a Batthyány-örökmécsesnél és a Szabadság téri MTV-székház előtt durva rendőri fellépéssel kellett szembenézniük. Több tény is alátámasztja, hogy az erőszakos karhatalmi akció mögött Grósz állt.

⁷⁵⁴ GRÓSZ 1989: 3.

⁷⁵⁵ LÁSZLÓ 1990: 6.

⁷⁵⁶ ÁBTL 1.11.4 – II. sorozat – 67/9-2468/1988 SZER telefonhívások 139. Lásd www.tuntetes-archivum.hu/sites/default/files/esemenyek/pdf/1988.03.15_040.pdf

⁷⁵⁷ MÉCS 1991.

⁷⁵⁸ OPLATKA 2014: 167.

A pártfőtitkár június 12-én a munkásörök országos gyűlésén arról beszélt, hogy az – általa ellenségnek nevezett – ellenzék „erőgyűjtését” nem szabad tétlenül szemlélteni. „Ha a helyzet úgy alakul, a vezetés – felelőssége tudatában – adminisztratív eszközöket vesz igénybe”⁷⁵⁹ – jelentette ki Grósz Károly. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. június 14-i ülésén tárgyalta az ellenzék által szervezett június 16-i megemlékezésről. Grósz a tanácskozáson kimondta azt az alaptételt, hogy az akkor harminc éve kivégzett Nagy Imrére kegyeleti okok miatt a temetőben szabadon emlékezhetnek, de nem tűnnek rendszerellenes politikai tüntetést a városban: „A szervezőknek világosan tudtára kell adni, hogy ha rendszerellenes politikai tüntetéssé válik [az esemény], akkor erőszakot alkalmazunk. Az erőszak itt persze nem az, hogy lövöldözni fogunk, hanem hogy feloszlattjuk a tömeget.”⁷⁶⁰ Grósz a tömegoszlatás technikai kérdéseit is áttekintette, majd arról beszélt, hogy ha ötszáz ember elkezd a rendszert szidni, akkor a parancsot ki kell adni: „nincs pardon.”⁷⁶¹

A miniszterelnök-pártfőtitkár az erőszak alkalmazásáról szóló döntést meghozta. A PB-ülésen is beszélt arról, hogy a június 16-i esemény egy próba, ahol a hatalom és az ellenzék azt tapogattja ki, hogy meddig lehet elmenni. Grósz a fellépést precedensértékűnek szánja; ki akarja jelölni a változások mozgásterét. Ahogy 1995-ben a *Spiegel* újságírójának elmondta, 1988-ban hitt abban, hogy lehet neki a hatalomban 10-12 éve,⁷⁶² vagyis van ideje felépíteni a saját maga politikai struktúráját. A június 16-át megelőző döntés e keretkijelölő hatalmi lépéssorozat része. Grósz Károly 1988 nyarán még az erőszakot, az adminisztratív intézkedéseket is egyértelműen a politikája eszköztárába tartozónak tekintette.

„Az első pillanattól kezdve világos volt, hogy a független tüntetések történetében eddig példátlan brutalitásra határozták el magukat”⁷⁶³ – tudósított a június 16-i rendőrről a *Szabad Európa Rádió*. A rendőrség gumibottal, könnyfakasztó gázzal támadt a békésen gyülekezőkre, ütlegelték, rugdosták az embereket. Az *AFP* tudósítása szerint a mintegy 400 főnyi tömeggel szemben a rendőrök különösen a Magyar Televízió-nál léptek fel brutálisan. „Örültek voltak. Gumibotokkal jöttek, és motorkerékpárokkal hajtottak a tömegbe, hogy ezzel is rémületet okozzanak”⁷⁶⁴ – mondta a tudósítónak egy szemtanú. Kis János, a demokratikus ellenzék vezető személyisége a *BBC*-nek így nyilatkozott: „Fél őtkor, amikor a megemlékezés elkezdődött volna, a rendőrök szelektív módon elkezdtek az oda érkezett emberek egy részét elhurcolni. Némelyeket szemtanúk előtt brutálisan meg is vertek, így Demszky Gábort és feleségét. Ugyancsak durván, kezeit hátracsavarva, majd megbilincselve hurcolták el Orbán Viktort.”⁷⁶⁵ Haraszti Miklós úgy

⁷⁵⁹ *MTI Hírchívtár*, 1988. június 12.

⁷⁶⁰ KENEDI 1996: 203–204.

⁷⁶¹ KENEDI 1996: 204.

⁷⁶² *MTI Hírchívtár*, 1996. március 11.

⁷⁶³ *MTI Hírchívtár*, 1988. június 23.

⁷⁶⁴ *MTI Hírchívtár*, 1988. június 17.

⁷⁶⁵ *MTI Hírchívtár*, 1988. június 17.

vélte, a rendőrség célja semmi más nem volt, mint az, hogy „megmutassa brutalitását, erőt mutasson úgy, ahogyan ők elképzelik az erőt”.⁷⁶⁶

Utólag Haraszi Miklós úgy látja, hogy az 1988. június 16-i tüntetés alapvető üzenete a következő szikár gondolat volt: „Tessék a holttesteket előadni.”⁷⁶⁷ E vegytiszta közéleti követelés pusztító hatású volt az identitását folyamatosan elvesztő grószai állampárt számára, s ezért is történhetett meg a brutális karhatalmi beavatkozás.

„A rendőrségi Yamahák a tankok helyett megindultak. Begurultak a térre a csodálatos csillogó Yamaha motorok. Szétzavartak minket, menekültünk a téren, mert a gumibotot is előhúzták. Emlékszem, a homokozóban elbotlottam a Szabadság téren, akkor fölém ért egy rendőr a gumibotot, és abban a pillanatban Konrád György a két lábával átlépett a testem fölött, és azt kiáltotta: ne bántsák ezt az embert! A rendőr továbbment. Elszaladtunk az erőszak elől, nem is csak magunkat, hanem egymást is védve, de a lényeg, hogy maga az esemény megvolt. És ez is hatott, és utána ennek megvolt a szamizdatos lecsengése, megvolt a szabad európai lecsengése, és az az egyre növekvő tömeg, amelyik figyelte az ellenzék tevékenységét, erről mind tudomást szerzett. Ezek elsősorban kommunikációs csaták voltak.”⁷⁶⁸ – idézi fel 1988. június 16. tanulságát Haraszi Miklós.

A SZER szerint június 16-a délutánján a nyugati turisták azt hitték, hogy „nem a legliberálisabbnak tekintett kommunista országba, hanem egy polgárháborús világba keveredtek”.⁷⁶⁹ Az események egyik fontos szereplője, Tamás Gáspár Miklós úgy emlékszik, ő maga nem érzett indulatot, amikor a hatalom erőszakot vetett be a tüntetőkkel szemben.

„Az egész dolog ugyanakkor komikus volt. Az azt mutatta, hogy nem tudják már, mit csinálnak. Tényleg bevitték bennünket a Szalay utcába, az V. kerületi rendőrkapitányságra, és fogalmuk sem volt róla, hogy mi az ördögöt kezdjenek velünk, telefonálgattak ott a rendőrök láthatólag. Együtt vittek be bennünket Orbán Viktorral, aki azt mondta, »nem fogunk itt unatkozni, akkor viszont valami hasznosra fordítsuk az időt, Gazsi, tartsál nekünk egy előadást«. És akkor tartottam is. Spinozáról. Nem fejezhettem be, mert azután engem elhívtak, főszereplője voltam bizonyos értelemben ennek a dolognak, elhívtak, és akkor ott ült egy rendőrtiszt, és valamit firkált. Untam ezt nézni, és mondtam, hogy már ne haragudjék, de mi folyik itt tulajdonképpen? Rám nézett, és azt mondta: »Kupleráj. Mit tudom én? Előbb-utóbb elengedjük magukat.«”⁷⁷⁰

Az 1988. június 16-i rendőrrattak után Göncz Árpád író, a Történelmi Igazságtétel Bizottság alelnöke levélben tiltakozott a történések miatt Grósz Károly miniszterelnöknél. Önmagában is figyelemre méltó, hogy az utolsó kommunista pártfőtitkár és a rendszerváltozás utáni magyar államfő között milyen párbeszéd alakulhatott ki 1988 nyarán; a levélváltás során mindkét fél nyíltan fogalmazta meg a maga álláspontját, így a közöttük kialakult gondolatcsere tartalmilag is tanulságos. Göncz végtelenül elszomorítónak

⁷⁶⁶ MTI Hírchívum, 1988. június 16.

⁷⁶⁷ Haraszi Miklós-interjú, 2020

⁷⁶⁸ Haraszi Miklós-interjú, 2020.

⁷⁶⁹ MTI Hírchívum, 1988. június 16.

⁷⁷⁰ Tamás Gáspár Miklós-interjú, 2020.

nevezte a Nagy Imrére emlékezőkkel szembeni gumibotozást. A kormányfőnek írott levélben mindezeket túl arra szólította fel Grósz Károlyt, hogy a közéleti „tisztulás” előmozdításáért határolódjon el a múlt örökségétől. Göncz Árpád levelére a miniszterelnök-főtitkár egy héten belül válaszolt: „Ön azt javasolta, hogy erkölcsi hatalmunk biztosítása érdekében haladéktalanul számoljunk el a múlttal. Én ezt sajnos nem fogadhatom el. Nem azt fogadtam meg ország-világ előtt, hogy leszámolok a múlt 42 évével, én csakis a jobb- és a baloldal bűnözőivel, ferdítéseivel és hibáival kapcsolatban számolok el”⁷⁷¹ – fogalmazott válaszelevelében Grósz.

A *Financial Times* június 22-én interjút közölt Grósz Károly miniszterelnökkel. Már a június 16-i események tudatában a lap Grósz „konzervatív populistát” politikusnak nevezi. A pártfőtitkár a nyilatkozatában leszögezte: a „liberalizálásnak” határai vannak. „A korlátok nélküli demokráciára irányuló felhívásokat Grósz elveti”⁷⁷² – írta a magazin. Nagyobb visszahangja lett a főtitkár *Newsweek* amerikai hetilapnak adott interjújának. Ebben Grósz a június 16-i rendőri brutalitásra vonatkozó kérdésre a következőképpen válaszolt: „Nem szeretjük, ha verik a rendőreinket, márpedig bizonyítékunk van arra, hogy ez történt. Ebben az országban mindenki hangot adhat véleményének. Mindenki tüntethet. De alkotmányunk meghatározza, mit nem tűrhet meg a kormány. A június 16-i tüntetés fasiszta propagandára, sovinizmusra, irredentizmusra uszított. Az alkotmány azt is meghatározza, hogy a kormány kötelessége a rend fenntartása.”⁷⁷³

Grósz Károly nyilatkozata heves indulatokat generált, amit egyrészt az váltott ki, hogy a tüntetőket a rendőrökkel szembeni erőszakkal vádolta meg, másrészt fasiszta jellegű tüntetésnek bélyegezte az ellenzéki megmozdulást. Tényszerűen egyik állítás sem volt igaz. A tüntető tömeg békés volt. Fasiszta propagandáról nyilvánvalóan szó sem lehetett: a „Le a rendőrállammal!” a „Demokráciát!” és a „Nagy Imre, Nagy Imre” skandálások hangzottak fel a Szabadság téren.

Mark Palmer amerikai nagykövet is úgy érezte, hogy reagálnia kell Grósz vádjaira. A nagykövet kijelentette: „egyszerűen nem igaz, hogy a felvonulók erőszakot alkalmaztak volna a rendőrséggel szemben. Erről az amerikai nagykövetség jelen lévő képviselői is meggyőződtek. Ezzel szemben tény, hogy a rendőrség június 16-án Budapesten túlzott erőszakot alkalmazott néhány felvonulóval szemben.”⁷⁷⁴

Grósz 1994-ben a Juszti Lászlónak adott interjújában a rendőrséggel szembeni erőszak kapcsán a belső elhárítás adataira hivatkozott. Hat évvel a történések követően – immáron mint súlyos beteg nyugdíjas – tagadni próbálta, hogy lefasisztázta volna a tüntetést. Arról beszélt még, hogy arról is voltak információik, hogy egy nyugati televízió forgatócsoportja ötven fontért „megvette az urakat: csináljanak egy kis balhét, hogy ezt le tudják forgatni”⁷⁷⁵. Az egykori pártfőtitkár ekkor is úgy vélte, vagy csak védekezéséppen ezt találta mondani, hogy arról voltak bizonyítékaik, „szervezték a provokációt”. 1994-ben

⁷⁷¹ DAE SOON 2012: 97–98.

⁷⁷² MTI Hírchívum, 1988. június 22.

⁷⁷³ MTI Hírchívum, 1988. július 11.

⁷⁷⁴ MTI Hírchívum, 1988. július 22.

⁷⁷⁵ JUSZT 1994a: 32.

azt is leszögezte, a június 16-i rendőri fellépést „nem tartom se hibámnak, se tévedésnek. Nekem ennél sokkal nagyobb tévedéseim és hibáim voltak.”

Noha – amint korábban idéztük – az események után közel két és fél évvel, 1990-ben Grósz arról beszélt: tőle senki semmilyen utasítást nem kapott arra, hogy rendszerellenes politikai demonstrációkat adminisztratív eszközökkel oszlassanak fel, ez az utólagos állítása nem felel meg a valóságnak. Az 1988. június 16-i megemlékezés/tüntetés drasztikus szétverése Grósz lelkén szárad. Ha erről az eddigi adatok fényében még kétségünk lehet, akkor ide kell citálnunk az 1988. július 5-i Gorbacsov–Grósz-tárgyalás szovjet jegyzőkönyvét. A forrás szerint a tanácskozáson Grósz hozta szóba a június 16-i eseményeket. E szerint a magyar főtitkár panaszkodott, hogy az ellenzék „nyomást gyakorol” rájuk, s a belvárosban az ellenzék rendbontást, tüntetést szervezett, de amint Grósz fogalmazott: „szétkergettük őket”.⁷⁷⁶

Kis János úgy értékeli, hogy az 1988. június 16-i tüntetés a rendszerváltozást előkészítő „fontos állomás” volt. „Az az igazság, hogy ezt a – valóban durva – rendőri fellépést ugyanakkor pancser munkának tartottam: arra vonatkozóan volt előzetes tervük, hogy a gyülekezőket hogyan tagolják szét két csoportba, de arra egyáltalán nem voltak felkészülve, hogy mi a teendőjük, ha mi elhagyjuk a teret és végigvonulunk a belvároson. Grósz sajtónyilatkozata pedig valódi ostobaság volt. Úgyhogy ami engem illet, én nagyon elégedett voltam, és nem indulattal, hanem kacagva gondoltam Grószra.”⁷⁷⁷

A miniszterelnök-pártfőtitkár a *Financial Times*-nak nyilatkozva tette egyértelművé, hogy a liberalizálásnak határai vannak. E szimbolikus határokat kívánta Grósz alaposan – pontosabban adminisztratív eszközökkel, lényegében erőszakkal – körbebástyázni 1988. június 16-án. Grósz Károly „határait” azonban a történelem hónapról hónapra bontotta le. Ebbe a határdöntő tevékenységbe pedig akarata ellenére néhány hibájával Grósz maga is besegített.⁷⁷⁸

Június 27-én a hatalmas, több tízezres erdélyi tömegtüntetés békésen lezajlott a Hősök terén. Szintén konfliktusmentes volt a szeptember 12-i, a bős–nagygyarosi vízierőmű építése elleni megmozdulás. Ez a demonstráció viszont Grósz erőszak-koncepciója tekintetében fontos esemény; rendelkezésünkre áll ugyanis egy forrás, amely segítségével bepillantást nyerhetünk a főtitkár akkori gondolkodásába.

Horváth István belügyminiszter⁷⁷⁹ 1988. november 1-jén az MSZMP Központi Bizottsága előtt szolt egy olyan telefonbeszélgetésről, amely közte és Grósz Károly miniszterelnök között zajlott a szeptember 12-i tüntetés napján. Mindketten, a belügyminiszter és a kormányfő is ügyeletben voltak; eközben történt az ominózus telefonbeszélgetés. Szó szerinti idézet Horváth Istvántól: „Nos akkor a telefonbeszélgetésnél, mint belügyminiszter kaptam azt a kérdést, hogy – ne értse félre senki se, nem a szó szoros értelmében

⁷⁷⁶ BARÁTH – RAINER M. 2000: 137.

⁷⁷⁷ Kis János-interjú, 2020.

⁷⁷⁸ Erre példa Grósz Károly végzetes aradi kudarca. Bővebben: MEDGYESI 2019.

⁷⁷⁹ Tőkés Rudolf az eset kapcsán arra külön felhívja a figyelmet, hogy Horváth István Pozsgay Imre barátja és politikai szövetségese volt (TÖKÉS 1998: 299).

gondolta ezt senki, a kérdező se – nem kellene-e a tűzparancsot kiadni.”⁷⁸⁰ Ha kontextusát tekintve jól értelmezzük a belügyminiszter megszólalását, Grósz azt az általános – tehát nem konkrétan a nagymarosi tüntetésre vonatkozó – politikai, jogi dilemmát vetette fel, hogy mikor van az a hipotetikus helyzet, amikor az államhatalomnak lőfegyvert kellene használni. Ez a Horváth–Grósz-telefonbeszélgetés is egy újabb közvetett bizonyíték, hogy a pártfőtitkár ezekben a hónapokban folyamatosan a politikai határkijelölés metódusán töprengett; s azt is igyekezett kitapogatni, hogy az államhatalmi erőszakra egy új grószai politikai modellben mekkora szerep hárulhat.

Grósz Károly a halála előtt egy évvel, 1995-ben Bartus Lászlónak adott interjújában elismerte: a vezetésen belül a rendszerváltozás hajnalán komoly vita folyt arról, hogy milyen keretek között használható karhatalmi erőszak. Az utolsó főtitkár ekkor azt is mondta: „mi előre eldöntöttük, hogy fegyverrel nem fogjuk megvédeni a pozícióinkat.”⁷⁸¹ Arra az újságírói kérdésre, hogy Grósz az elhúzódó vita során melyik oldalon állt, a nyilatkozó kategorikus választ adott: „ha én azon az oldalon álltam volna, hogy lőjünk, akkor lőttünk volna.” Grósz Károly nem cáfolta, hogy hosszasan töprengett az erőszak használatának lehetséges módjain, de végül önmagában meghozta a döntést: nem támogat semmiféle drasztikusabb fellépést a rendszerváltozás lassítása, megakadályozása érdekében. „Mire mentünk volna vele?” – tette fel az interjúban önmagának is a költői kérdést. „Az embernek először önmagában kell megvívnia a harcot. Látszott, senki nem akarja, hogy Magyarországon drámai konfliktus legyen” – világítja meg akkori gondolkodásának jellemzőit Grósz. Egy másik visszaemlékező interjújában arról beszélt, hogy eldöntötték, fegyvert csak akkor használnak, ha az állam képviselőivel szemben fegyveres támadás következik be.⁷⁸²

Grósz Károly miniszterelnöki regnálása alatt még két tömegmegmozdulás esetén használt a hatalom „adminisztratív” eszközöket. 1988. október 23-án hat ellenzékit vettek őrizetbe, s a rendőrség megakadályozta, hogy a tömeg a Batthyány-örökmécseshez vonuljon.⁷⁸³ Ezt az eseményt Grósz szintén határkijelölő jellegűnek tartotta. Úgy érezte, sikeresen léptek fel. A november elsejei KB-ülésen még valamiféle büszkeség is kivehető a szavaiból: „23-án eldöntöttük, és eldöntöttük azt is, hogy 4-én sem engedünk sem tüntetést, sem semmi olyat, ami politikai üzenet lenne és bátorítást jelentene mások számára. Tehát úgy érzem, hogy mi többé-kevésbé tartjuk az arányokat.”⁷⁸⁴

A brassói munkásfelkelésre emlékező nagygyűlést november 15-én a rendőrség ellehetetlenítette. Ahogy Lengyel László később emlékezett: a demonstrációt „Grósz Károly egyenes utasítására szétverték.”⁷⁸⁵ Mintegy ezer tüntető megpróbált a román

⁷⁸⁰ Az MSZMP KB ülésének jegyzőkönyve. 1988. november 1-2. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ő. e.

⁷⁸¹ BARTUS 1995: 23.

⁷⁸² BODZABÁN–SZALAY 1994: 113.

⁷⁸³ Az 1988. június 16-ra szervezett ellenséges akciókról, a végrehajtott operatív és nyílt intézkedésekről. ÁBTL 2.7.1 III-III-a/1988/június 17. Lásd www.tuntetes-archivum.hu/sites/default/files/esemenyek/pdf/1988.06.16_024.pdf

⁷⁸⁴ Az MSZMP KB ülésének jegyzőkönyve. 1988. november 1-2. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ő. e.

⁷⁸⁵ LENGYEL 1990: 47.

nagykövetséghez vonulni, hogy ott tiltakozzék a román vezetés politikája ellen. A Romania Libera nevű menekültbizottság képviselője az AP tudósítójának azt mondta, több száz rendőr zárta el a román nagykövetség környékét, „és néhány esetben a gumibotok is előkerültek”.⁷⁸⁶

A rendőrségi fellépés azonban olyannyira kemény volt, hogy belpolitikai következményekkel is járt. Pozsgay Imre fejében ekkortól kezdett bizonyossá válni az a gondolat – s utána ebben szinte mániákusan hitt, vagy más nézőpontból: politikai imázsépítésre használta –, hogy Grósz Károly tömegesen fog erőszakot alkalmazni, akár a belpolitikai ellenfeleivel szemben is. Pozsgay eme prekoncepcióját erősíti majd meg november végén a hírhedt Grósz-féle „fehérterroros” beszéd. Mindenesetre tény, hogy a november 15-i rendőrségi fellépés hatására lemondják azt a tervezett reformtalálkozót, amelyen Pozsgay nagyszabású beszédet mondott volna 200 meghívott, köztük 30-40 ellenzéki előtt.⁷⁸⁷

Grósz Károly még 1989-ben is próbálkozott – igaz, egyre elerőtlenedő formában – a fenyegetés politikai eszközének a bevetésével. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1989. február 7-i ülésén arról beszélt, hogy van olyan erő, amely „képes és hajlandó lesz fegyvert fogni a rendszerváltozás megakadályozására”.⁷⁸⁸

Ebből az időszakból származik egy jelentés, amelyet Grósz Károly gondosan őrzött, s a főtitkári iratai között mindmáig fellelhető. Ez a Munkásőrség országos parancsnoksága által összeállított 1989. január 10-i – összesen három példányban készült – dokumentum pontosan vázolja, hogy a kommunista diktatúra rendszere milyen közvetlen karhatalmi segítségre támaszkodhat éles helyzetben.⁷⁸⁹ Grósz a forrást olvasva nyilvánvalóan láthatta: a Munkásőrség 1989 elejére már pusztán operetthadsereg, amelynek szervezettsége inkább szánalmas volt, mintsem félelmetes. Önmagában a jelentésnek az az adatsora persze „félelmetesen” megdöbbenő, hogy a nyolcvanas években a Munkásőrség közpénzből több mint 6 milliárd forintot költött – ez mai értéken számítva közel 200 milliárd forintot jelent.

Feltehetőleg 1989 első hónapjaiban hangzott el a következő mondat egy meg nem nevezett kommunista potentát részéről: „Karcsikám, csináljon már valamit, lőjünk [...]”.⁷⁹⁰ A főtitkár 1994-es visszaemlékezése szerint így reagált: „Közöltem velük, szó sem lehet róla.”⁷⁹¹

Sem a gazdasági szükségállapot⁷⁹² bevezetésére vonatkozó 1989. áprilisi grószí felvetés, sem az úgynevezett „vérszobizottság”⁷⁹³ felállítása jelenlegi tudásunk szerint nem tekinthető egyfajta fegyveres puccs csírájának, noha Pozsgaynak arról volt tudomása,

⁷⁸⁶ MTI Hírchívum, 1988. november 16.

⁷⁸⁷ LENGYEL 1990: 47–48.

⁷⁸⁸ KALMÁR 2014: 567.

⁷⁸⁹ A Munkásőrség országos parancsnokságának jelentése, 1989. január 10. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁷⁹⁰ BODZABÁN–SZALAY 1994: 113.

⁷⁹¹ BODZABÁN–SZALAY 1994: 113.

⁷⁹² RIPP 2006: 260.

⁷⁹³ A „nemzetbiztonsági” bizottság történetéről: RIBA 2019b.

hogy Grósz ebben az időszakban egy latin-amerikai típusú katonai beavatkozás érdekében „hívogatta a tábornokokat”.⁷⁹⁴

Még 1989 októberében, az MSZMP utolsó kongresszusa idején is felvetődött a gyanú, hogy Grósz Károly és köre ott majd fegyveres puccsot hajt végre, de végül nem történt semmi.⁷⁹⁵

A rendszerváltozást megelőző kritikus időszakban a rendkívül befolyásos Mark Palmer amerikai nagykövet – akivel a főtitkár kapcsolata neuralgikus volt – személyesen biztosította Grósz Károlyt arról, hogy sem őt, sem vezetőtársait nem fogják üldözni a rendszerváltó Magyarországon. Palmer egy 1994-es nyilatkozata szerint az, hogy a rendszerváltozás időszakában Magyarországon nem volt vérontás, „óriási teljesítmény”, s az utolsó főtitkárt e történelmi folyamat „nagyon fontos részének kell tekinteni”.⁷⁹⁶

Grósz Károly már nyugdíjasként nyilatkozva 1990-ben arról beszélt, „büszke”, hogy részese lehetett „a megújulás elindításának, ami eddig véráldozatok nélkül ment végbe”.⁷⁹⁷ Az utolsó főtitkár utólagos önidentifikációjában tehát kiemelt elemet jelent, hogy ő maga a békés átmenet szereplője volt.

A rendszerváltozás történetét elemző szakirodalomban ugyanakkor léteznek olyan álláspontok, amelyek komolyan számításba veszik annak lehetőségét, hogy Grósz Károly a politikai változások lassítása, megállítása érdekében rendkívüli állapotot vezetett volna be, s mindennek a radikális és erőszakos forgatókönyvnek a végrehajtására az úgynevezett „vérszobizottság”, hivatalos nevén az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága szolgált volna.⁷⁹⁸

Az NJKPB megalakításáról formálisan a Központi Bizottság 1988. december 15-i ülésén született döntés. A testület feladata volt, hogy a KB és a Politikai Bizottság részére javaslatokat készítsen a közigazgatás és a védelmi politika kérdései témakörben.⁷⁹⁹ A bizottság tevékenységében meghatározónak az irányelvek kidolgozását tekinthetjük.⁸⁰⁰

Megítélésünk szerint azért nem életszerű, hogy Grósz Károly az – általa csak „kimondhatatlan és soknevű”⁸⁰¹ bizottságnak titulált – grémiumra támaszkodva kívánt volna katonadiktatúrát bevezetni, mert a testületben ott volt például Szűrös Mátyás, aki 1989-re már kifejezetten Grósz ellenfeleként pozicionálta magát, de tag volt Horváth István belügyminiszter is, aki addigra már egyértelműen Pozsgay Imre politikai szövetségese volt. Amennyiben e bizottságban fogalmazódtak volna meg az erőszakra épülő

⁷⁹⁴ KISS-PAP 2017: 139.

⁷⁹⁵ SZENDREI 2009.

⁷⁹⁶ BODZABÁN-SZALAY 1994: 130.

⁷⁹⁷ SZENDREI 1990.

⁷⁹⁸ TÖKÉS 1998b: 298–305 (Riba András az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságáról szóló tanulmányában azt is áttekinti, hogy milyen különböző történettudományi álláspontok léteznek a „vérszobizottság” szerepét illetően: RIBA 2019b).

⁷⁹⁹ KRAHULCSÁN 2014.

⁸⁰⁰ RIBA 2019b: 350.

⁸⁰¹ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. február 3-i ülésének jegyzőkönyve, 53. MNL OL M-KS 288-62/1. ő. e.

új stratégia elemei, akkor azt nem lehetett volna titokban tartani. Egy tervezett puccs esetén viszont a diszkrét információkezelés alapvető feltételnek számít.

Ahhoz maga a főtitkár is ragaszkodott, hogy a „nemzetbiztonsági” bizottságban elhangzottakról szó szerinti jegyzőkönyv készüljön; ez megint csak nem kedvezett volna egy bizalmas hadművelet végrehajtásához. Szintén nem feltétlenül fér bele a konspiráló junta tipológiájába, hogy a testület előzetes munkaterv alapján dolgozta fel az elébe kerülő stratégiai témákat.

Grósznak az amerikai példa lebegett a szeme előtt a nemzetbiztonsági bizottság felállításával. Az Egyesült Államokban az elnök tanácsadó testületeként működő grémium lehetett a minta, de ezt az USA-hatást nyilvánvalóan még 1988–1989-ben is kínos lett volna bevallani a szocialista Magyarországon.

Ami kifejezetten gyanússá tette az NJKPB-t, hogy a bizottságból kimaradt Németh Miklós miniszterelnök és Pozsgay Imre államminiszter, rendszeresen jelen volt ugyanakkor az üléseken a vonalasként számontartott Thürmer Gyula külpolitikai tanácsadó. A helyzetet árnyalja, hogy az addigra már reformernek számító Horn Gyula külügyi államtitkár volt a nemzetbiztonsági bizottság titkára, de akadt olyan tanácskozás, amelyen Nyers Rezső államminiszter és Kulcsár Kálmán, az igazságügyi tárca vezetője is megfordult.

1988 végére, 1989 elejére Grósz Károlyban kialakult egyfajta nyilvánosságparanoia. Ekkorra már a főtitkár meggyőződésévé vált, hogy a Központi Bizottságban, de a Politikai Bizottságban elhangzottak is azonnal a nyugati sajtónál és az amerikai nagykövetségnél landolnak. Ebben Grósz nem is tévedett olyan nagyot, de ami most tárgyalt témánk szempontjából fontos: a főtitkár úgy érezte, neki mint politikai vezetőnek szüksége van arra, hogy legyen egy zártabb testület, ahol jegyzőkönyvezés mellett ugyan, de mégis bizalmasabban lehet beszélni a stratégiai kérdésekről. S a „nemzetbiztonsági” bizottság ülésein Grósz valóban alkalmanként el is engedte magát. Akadtak olyan kiszólásai, amiket máshol nem engedett meg magának; ugyanakkor viselkedésére az is jellemző, hogy a különböző hadseregfejlesztési, állambiztonsági, külpolitikai témák esetén ebben a diszkrétebb körben nem szégyellte felvállalni azt a szerepet, hogy érdeklődött, kérdezett, egy-egy bonyolultabb szakpolitikai kérdéskört egyszerűen meg akart érteni.

„Vészbizottság? Semmiféle ilyen nem volt”⁸⁰² – ezt a testület tagja, az akkori honvédelmi miniszter, Kárpáti Ferenc mondta egy 2001-es interjúban. Kárpáti azt megerősítette, amiről a levéltári források, a hivatalos jegyzőkönyvek is számot adnak, miszerint „a” bizottság alapvetően külpolitikai és nemzetbiztonsági kérdésekkel foglalkozott.

A „soknevű” bizottságot nyilvánvalóan Grósz Károly személyesen akarta életre hívni. Erről tanúskodik egy, az Igazságügyi Minisztérium hatáskörében készített 1988. május 11-i feljegyzés, amely arról tájékoztat: Grósz kormányfőként megbízta Horváth István belügyminisztert, hogy „a karhatalmi feladatok koordinálásának megszervezésére vonatkozóan tegyen javaslatot”.⁸⁰³ A belügyi tárca e feladatának a „belbiztonsági tanács”

⁸⁰² STEFKA 2001.

⁸⁰³ Feljegyzés Ladvánszky Károly belügyminiszter-helyettesnek, 1988. május 11. Révész 2016: 1185–1186.

létrehozásával kívánt eleget tenni. A közigazgatási szakemberek e célkitűzés érdekében dolgoztak 1988 tavaszától. A magas rangú hivatalnokok azonban azt is utasításba kapták, hogy nem hivatalos kormányzati előterjesztést kell készíteniük, hanem személyesen Grósz Károly számára kell kidolgozniuk egy koncepciót a belbiztonsági tanácsról. Eleve a javaslatot tartalmazó iratot is Grósznak kellett eljuttatniuk.

Mindezen körülmények azt egyértelműen alátámasztják, hogy a miniszterelnök már idejekorán gondolkodott egy sajátos státuszú, szűk nemzetbiztonsági grémium létrehozásáról.⁸⁰⁴

Az előkészítés azonban a Grósz főtitkárrá választását követő hónapokban különös módon lelassult. Akkor került ismét napirendre a gondolat, amikor Grósz Károly 1988 novemberében átadta a kormányfői posztot Németh Miklósnak. Ekkoriban sem gyorsul fel azonban radikálisan a testület felállítását szolgáló munka. A Központi Bizottság 1988. november 22-i ülésén döntött elvi szempontból a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság létrehozásáról,⁸⁰⁵ de magára az első bizottsági ülésre viszont csak 1989. február 3-án került sor.

Az első ülésen a munkarend és a munkaterv bürokratikus meghatározásán túl a magyar hadsereg állapotát tekintették át a bizottság tagjai, illetve tárgyaltak a „hatalomgyakorlás megosztásáról”.⁸⁰⁶

Ezen a bizonyos első ülésen nyoma nincs annak, hogy valamiféle erőszakos politikai akció előkészítésében vennének részt a felek. A hadseregfejlesztésről szóló vita legkülönösebb történése például az, amikor komolyan felvetődik a kérdés, hogy egy ellenséges támadás esetén a magyar haderő meddig lenne képes tartani magát: két-három vagy csak egy-két napig.⁸⁰⁷

Ahogy arról már ejtettünk szót, a nemzetbiztonsági bizottság ülésein előfordult, hogy az egyébként fegyvelmezett főtitkár jobban elengedte magát. A testület 1989. március 31-i ülésén indulatosan kritizálta saját elvtársai előtt az akkorra már az ellenzék vezéralakjának számító Király Zoltán képviselőt. Grósz arról beszélt, hogy akár ki is lehetne zárni a szegedi honatyát az országgyűlés munkájából: „amit Király Zoltán megenged magának – egy normális parlamentben, ha etikai normák lennének, már kizárták volna.”⁸⁰⁸ Grósz önérzetesen gúnyolódik Királynak azon a kijelentésén, hogy a képviselő

⁸⁰⁴ A történet része az is, hogy 1988 márciusában Grósz Károly kormányfő személyesen vette át a minisztertanács honvédelmi bizottságának a vezetését. „Grósz lépését akár hatalomkoncentrációs törekvések is vezethették, ugyanakkor alig fél évvel később már a HB megszüntetését kezdeményezte – ami viszont ellentmondani látszik egy olyan feltételezett szándéknak, amely rendkívüli intézkedésekben kereste volna a kiutat a politikai válságból” – írja Germuska Pál (GERMUSKA–HORVÁTH 2020: 93).

⁸⁰⁵ RIBA 2019b: 343–353.

⁸⁰⁶ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. február 3-i ülésének jegyzőkönyve, 1. MNL OL M-KS 288-62/1. ő. e.

⁸⁰⁷ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. február 3-i ülésének jegyzőkönyve, 1. MNL OL M-KS 288-62/1. ő. e. 84.

⁸⁰⁸ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. március 31-i ülésének jegyzőkönyve, 52. MNL OL M-KS 288-62/3. ő. e.

rendszeresen fenyegető leveleket kap. „A postámat tessék megnézni egy héten. Tízszer annyi van, mint Király Zoltánnak, más előjellel, csak én nem rágalmozok senkit”⁸⁰⁹ – fejtegette a főtitkár.

A június 9-i bizottsági ülésen a bizalmas légkörben Grósz meglehetősen levetkőzte a diplomatikusan enyjét. Nyíltan beszélt arról, hogy a dél-koreai diplomáciai kapcsolatfelvétel miatt tart egy észak-koreai terrortámadástól, s egyértelműen ellenségesnek tartja a phenjani rezsimet: „Hát én például nem szeretem, hogy az észak-koreaiak halálra ítélnék engem.”⁸¹⁰ Nem zárta ki annak lehetőségét, hogy Kim Ir Szen emberei „robbantó csoportot” küldjenek Budapestre, mint ahogy azt sem tartotta lehetetlennek, hogy a románok dobjanak át a határon egy ellenséges „brigádot”.

Szintén ezen a tanácskozáson arról is beszámolt, hogy a forrongó belpolitikai helyzet miatt kapott már olyan fenyegetéseket telefonon, hogy a Nagy Imre-temetés időszakában lelövik.⁸¹¹ Mindeme verbális kirohanások arra utalnak, s egyben arra szolgáltatnak bizonyítékot, hogy 1989 tavaszán, kora nyarán az egyébként kötélidegekkel rendelkező Grósz Károly pszichésen is komoly nyomás alatt állt – és ha máshol nem is, de a „sajátjai” előtt megmutatta emberi sérülékenységét.

A NJKPB június 9-i ülésén Borbély Sándor, a Munkásőrség parancsnoka arra tett ígéretet a testületnek, hogy a Nagy Imre-temetés napján 3 ezer munkásőr azonnal bevethető lesz, ha „valami” történne. „Úgy egyeztünk meg, hogy bármikor szólnak a Belügyből, egy órán belül 3000 ember harcolni fog”⁸¹² – próbált nagyot mondani Borbély, de kijelentésének inkább az a lényeges eleme, hogy a Munkásőrség csak akkor intézkedik, ha erre a Belügyminisztérium kéri. A Horváth István vezette BM pedig valószínűsíthetően még egy komolyabb atrocitás esetén sem igényelte volna a munkásőrök „segítségét”.

A június 9-i ülés a „vészbizottság” utolsó tanácskozása volt, de ezt akkor még a tagok sem sejtették, mert a megbeszélés végén még egyeztették, hogy mikor ülnek ismét össze. A bizottság történetének utolsó (kissé kusza és keresetlen) zárszavát a testület életre hívója, Grósz Károly főtitkár mondta, amely – utalva a közelgő Nagy Imre-temetésre is – így hangzott: „Remélhetőleg a vége békés lesz. Remélhetőleg. Itt azon kívül már csak egy tragikus fordulat következhet. Köszönöm szépen. Az ülést bezártam.”⁸¹³

⁸⁰⁹ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. március 31-i ülésének jegyzőkönyve, 52. MNL OL M-KS 288-62/3. ő. e.

⁸¹⁰ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. június 9-i ülésének jegyzőkönyve, 147. MNL OL M-KS 288-62/4. ő. e.

⁸¹¹ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. június 9-i ülésének jegyzőkönyve, 147. MNL OL M-KS 288-62/4. ő. e. 167.

⁸¹² Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. június 9-i ülésének jegyzőkönyve, 147. MNL OL M-KS 288-62/4. ő. e. 168.

⁸¹³ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. június 9-i ülésének jegyzőkönyve, 147. MNL OL M-KS 288-62/4. ő. e. 192.

Grósz kísérletei egy új típusú főtitkári szerep megtalálására

Grósz Károly főtitkárságának egyik markáns – vagy talán legfontosabb – jellemzője egyfajta állandó, folyamatos politikai gyengülés, tévesztés. Alább ennek a különös, bizonyos szempontból származékos közéleti zuhanásnak (politikai kínlődásnak) a történetét igyekszünk feltárni.

A frissen megválasztott főtitkár még valóban hitt abban, hogy újjá tudja szervezni az MSZMP-t. A Központi Bizottság ülésén 1988. június 23-án elmondott „székfoglalójának” szövegéből is a reménykedés, a bizakodás hangulata sugárzik. Az új pártvezető egyfajta „új szellemi rend” meghonosításában látta a jövőt. Utólag erre a lelki és egyben hatalmi állapotra ekképpen emlékezett Grósz: „Én akkor azt hittem, hogy van rá remény. Hogy végül is nem lett belőle semmi, abban az objektív körülmények mellett nyilván az én gyengeségem vagy ügyetlenségem is szerepet játszott, de akkor én úgy éreztem, hogy igen, ezt meg lehet csinálni. Úgy véltem, hogy először is egy szellemi rendet kellene csinálni – nem szervezeti rendet, szervezeti renddel itt nem volt baj –, egy szellemi rendet kéne csinálni, a párttagsággal megvitatta új programot kidolgozni, és akkor a párt teljes politikai súlyával tudja elfogadtatni a társadalommal a részben kedvezőtlen változásokat is. Komolyan gondoltam, hogy meg tudjuk csinálni.”⁸¹⁴

Ebben a visszatekintésben az utolsó főtitkár arról beszél: az volt a célja, hogy egyfajta sajátos „szellemi rendet” alakítson ki a gyengülő állampárton belül. Ez a gondolat az 1988–1989-ben a párttestületek előtt elmondott beszédeiben akképpen érhető tetten, hogy folyamatosan azt kereste, miként teremthető meg az „egység a sokféleségben”. Főtitkárságának 17 hónapja alatt az egység ábrándját kergette; az idő múlásával újra és újra megfogalmazta, mit jelent a pártegyeség. Ebből a szempontból a leginkább tetten érhető elem, hogy az egység fogalmát egyre kiterjesztőbben értelmezi, s a legvégén, 1989 októberében, a pártkongresszuson be kell hogy lássa, az egységre való törekvés illúzió volt. Grósz főtitkárságának legfontosabb stratégiai célja hullott a porba azáltal, hogy nyilvánvalóvá vált: az MSZMP mint egységes párt fenntarthatatlan.

A főtitkári pályafutás kezdetén a már említett 1988. június 23-i KB-ülésen így próbálkozott a pártegyeség sajátosan új fogalmának felvázolásával: „A személyiségek és a tevékeny kisközösségek önállóan kell, hogy gondolkodjanak, önállóan kell, hogy politizáljanak, és önállóan kell, hogy befolyásolják környezetük hangulatát, politikai arculatát. Itt szeretném azt a meggyőződésemet is elmondani, hogy a pártegyeség a különbözők egysége. A vezetés és a tagság egysége az önállóság megőrzése mellett. Ezért ki kell dolgoznunk a kisebbségi vélemények kezelésének rendjét és módját, mint ahogy erre a pártértekezlet bennünket kötelez. Ez a feltétele annak, hogy a kisebbségi vélemény ne ellenünk való, ne önmagának való, hanem nekünk való erővé váljon.”⁸¹⁵

A főtitkár e megszólalásában a „különbözők” egységéről beszél, de amikor arról szól, hogy a kisebbségi vélemény „ne ellenünk való” legyen, akkor – egyelőre még csak

⁸¹⁴ BOKOR Péter 1995: 45.

⁸¹⁵ Az MSZMP KB 1988. június 23-i ülésének jegyzőkönyve, 22. MNL OL M-KS 288-4/238-239. ö. e.

gondolatilag – előrevetít egy jövődöbeli politikai konfliktust, amely majd Grósznak a reformkörökkel folytatott közéleti küzdelmében ölt testet.

Az egység fogalma vázolásával folyamatosan küszködik a főtitkár, de van egy másik fontos kifejezés, amelynek tematizálásával némiképp szerencsésebb az MSZMP utolsó első embere. E fogalom a párt „vezető szerepe” – mint bűvös szóösszetétel. Grósz amellett érvelt, hogy a „pártirányítás” kifejezést már nem szerencsés használni az új közegben, de ezzel párhuzamosan hangsúlyozni kell a párt vezető szerepéről szóló gondolatokat. Minderről így beszélt a Központi Bizottság előtt: „A pártirányítást, mint politikai terminológiát lassan felednünk kellene. Óhatatlanul a dirigálás szándéka és törekvése tapad rá e megfogalmazásra, bár nem ez volt a szándék, amikor ezt elfogadtuk mint elvet. Ezért azt hiszem, a jövőben sokkal inkább a párt vezetői tevékenységéről kell beszélnünk.”⁸¹⁶ S valóban, az MSZMP vezető szerepéről szóló „dogma” lényegében a háromoldalú kerekasztal-tárgyalások befejezéséig kitartott.

Grósz Károly főtitkársága első hónapjaiban magasztosan kereste-fürkészte a szellemi rendet, de a mindennapi gyakorlatban számos emberi, politikai csalódással kellett szembenéznie. Mindennek a jelenségnek egy egészen prózai vetülete, hogy az MSZMP egymással szemben álló vezetői – hiába voltak formálisan egy politikai családon belül – a különböző testületi üléseken elhangzottakat folyamatosan a nyilvánosság fórumaira vitték, pörébben megfogalmazva szívárogtattak az ellenzéknek és a nyugati sajtónak. 1988 őszére már a maga teljességében működött ez a fajta palotaintrika. A Központi Bizottság november 1-jei ülésén Grósz kifejezetten indulatosan tette szóvá, hogy „az itt elhangzottak egy napon belül az ellenzéknel lesznek, szó szerint, vagy elferdítve és a Szabad Európa Rádiónál is”.⁸¹⁷ Az egységkeresést azonban nem adta fel a főtitkár. November 1-jei előadói beszédében is az „együtt gondolkodás” szerepét hangsúlyozta, s arról szólt; arra kell törekedni, hogy a politikai cselevésük „többé-kevésbé egyirányú” legyen. S ez Grósz szerint azért nehéz, mert egyszerre kell kezelni „napi súlyos gondjainkat, közben ki kell dolgozni egy 15-20 éves stratégiát”.⁸¹⁸

1988 őszétől Grósz egyre inkább a hatalmi harcokban gyötrődő és abban lassan felörlődő politikusok szokásos fegyveréhez nyúlt: a sajtót kezdte hibáztatni. „Mi nehezíti a munkát?” – tette fel a kérdést a november 1-jei KB-ülésen a főtitkár. A válasza a következő:

„Az egyik, hogy a sajtó ma nem segít nekünk. Én sajtópárti voltam és vagyok. A sajtóban sok érték van, ugyanakkor úgy érzem, hogy míg korábban indokolatlanul túl szépre festette a képet, mikor a kritikai elemeket kezdte felszínre hozni, nem a sajtó volt a hibás, hanem a valóságból szedte a kritikai elemeket. Ez a folyamat most már ellentétébe fordult, és most már nyomatékkaal egyre inkább csak a kritikai elemeket gyűjti ki vagy a bírálható elemeket. Tehát itt egy másirányú torzulást látok kibontakozni. Megítélésem

⁸¹⁶ Az MSZMP KB 1988. június 23-i ülésének jegyzőkönyve, 22. MNL OL M-KS 288-4/238-239. ö. e.

⁸¹⁷ Az MSZMP KB 1988. november 1-2-i ülésének jegyzőkönyve, 254. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ö. e.

⁸¹⁸ Az MSZMP KB 1988. november 1-2-i ülésének jegyzőkönyve, 254. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ö. e. 261.

szerint ezt meg kell állítani. Nem adminisztratív eszközökkel, soha nem gondoltam, hogy ez az egyedüli út, hanem azzal, amit itt joggal fogalmaztak meg, hogy többet kell politizálnunk a sajtóban dolgozó elkötelezett emberekkel. Sokan akarnak segíteni, de olykor nem tudják, hogy hogyan segítsenek.”⁸¹⁹

Érdemes kiemelni, hogy Grósz nem direkt hatalmi (adminisztratív) eszközöket kívánt ugyan bevetni a sajtó ellen, de érvelése mégis abba az irányba mutatott, hogy az MSZMP gyorsuló hanyatlásáért – az akkor még az állampárt által felügyelt – sajtót kezdi hibáztatni. Az egykori szorgos agitpropos nyilvánvalóan tisztában volt a korabeli médiairányítás mechanizmusával, mégis a szaporodó kudarcokért a sajtót bűnbakként okolta. 1988 novemberében még a KB előtt sem beszélhetett őszintén arról, hogy a hön áhított „sokszínű egység” elérhetetlen; a párt vezetői pedig immáron egymás ellen fordították politikai fegyvereiket – egyszerűbb volt a sajtó általa vélt méltatlan és igazságtalan viselkedésére mutogatni, mint saját elvtársaival felvállalni a nyílt színi ütközést.

Saját sodródását a november elsejei KB-ülésen az alábbi kommunikációs pannellel igyekezett palástolni: „Kérem szépen, keménykedni, az nem teljesítmény. Igaz, ott, ahol dönteni kell, ott nem szabad határozatlannak sem lenni, de azért itt az arányt megtalálni, szerintem nekünk közösen, együtt kell.”⁸²⁰ Érezhetően ekkori főtítkári szerepfelfogása arra az alapra épül, hogy ő még mindig képes az „arányokat” megtalálni, a vezetésen belül kimunkálni.

„A vezetés iránti bizalom csökkenését természetesnek és törvényszerű jelenségnek tartom. Nem hiszek benne, hogy ez alatt a 2-3-4 év alatt [...] népszerű vezetése lesz ennek az országnak. Ugyanakkor, aki ezt felvállalja, ne siránkozzon miatta – nem kötelező.”⁸²¹ Ezek karakán mondatok, és meglehetősen pontosan írják le a valóságot és a jövőt is. Szintén 1988. november 1-jén mondta a főtítkár a Központi Bizottság előtt. E gondolathoz kapcsolódik, hogy Grósz Károly 1988 őszén a legszűkebb pártvezetést egy hétvégén Leányfalura invitálta, ahol az előbb idézettekhez képest is kendőzetlenebb őszinteséggel beszélt arról, hogy a hivatalban lévő pártvezetés az „átrendeződés” menedzselésére „rá fog menni”. A leányfalui tanácskozáson azt is kifejtette, hogy a pártot irányító gárda „politikailag, erkölcsileg el fog égni”.⁸²² Grósz némiképp színpadiasan azt kérte politikustársaitól, hogy aki nem tudja a kevés sikerrel kecsegtető küzdelmeket felvállalni, inkább álljon fel, „menjen el”. A főtítkár ígéretet tett arra, hogy aki esetleg kivonul a közéletből, arról is „gondoskodni fog”, találnak neki politikamentes állást. „Aki azonban vállalja, attól azt kérem, hogy amiben mi megegyeztünk, azt fenntartás nélkül fogadja el és képviselje.”⁸²³ Nem állt fel senki.

„Hát most vedlünk, javában vedlünk mindnyájan. Olyan kérdések vannak napirenden, amit borzasztó nehéz egyetlen mondattal megválaszolni, meg egyetlen üléssel.

⁸¹⁹ Az MSZMP KB 1988. november 1-2-i ülésének jegyzőkönyve, 254. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ö. e. 264–265.

⁸²⁰ Az MSZMP KB 1988. november 1-2-i ülésének jegyzőkönyve, 254. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ö. e. 265.

⁸²¹ Az MSZMP KB 1988. november 1-2-i ülésének jegyzőkönyve, 254. MNL OL M-KS 288-4/244-245. ö. e. 268.

⁸²² Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 90.

⁸²³ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 90.

Kínlódunk rajta, hát kisenvedí ez a mozgalom most az adósságának egy részét”⁸²⁴ – ezt már az 1988. november 22-i KB-ülésen mondta Grósz. A metaforikus gondolatok megfogalmazásán túl azonban a főtitkár ismét indulatossá válik. Szóvá teszi, hogy a párt-szervezetek érdemi munka helyett inkább pletykálgodnak. A történet a kor hangulata szempontjából is érdekes:

„A rózsadombi úri pártszervezetben a tegnap esti taggyűlésen azon folyt a vita, hogy a Politikai Bizottságban ki iszik, ki nem iszik. Ez lehet, hogy nagyon fontos, és ha valakinek erről élményanyaga van, az tegye közzé, szondázást fogunk itt a kapuban elrendelni minden reggel! Roncsokon ülünk, roncsokon, az ország darabokban van, és egy kommunista pártszervezetben négy órán keresztül ezen folyik a vita, hogy a Grósz alkoholistább vagy a Berecz? Ezt halál komolyan mondom elvtársak! Ha este 9-kor szondázatnának, akkor nem vezethetnék kocsit, mert én este 8-kor szoktam inni, csak engem senki nem látott még napközben alkoholos befolyásoltság alatt, gondolom, más kollégáimat sem. Ilyen magas politikai kultúra van a pártmozgalomban. Ezen kellene elgondolkodni!”⁸²⁵

A főtitkár alkoholfogyasztási szokásairól szóló unikális információk is figyelemre méltók, de Grósz azon gondolatát talán érdemes külön is kiemelnünk, miszerint a politikai vezetés roncsokon ül, és az „ország darabokban”.

Grósz Károly „egység a különbözőségben” stratégiája 1989. január 28-án Pozsgay Imre híres-legendás interjújával – amelyben az államminiszter az addigi ellenforradalom minősítéssel szemben népfelkelésnek nevezte az 1956-os eseményeket – óriási pofont kapott.

Pozsgay utólag arról beszélt, tudatosan erre a napra tartogatta a „népfelkelés” nyilatkozatot, mert tudta, hogy Grósz aznap Davosba utazik, vagyis a főtitkár nem tudná úgymond cenzúrázni a megszólalását.⁸²⁶

Az ügy fontos előzménye, hogy az MSZMP májusi pártértekezlete után a múlt történéseinek tisztázása érdekében Berend T. Iván történész, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vezetésével felállt az úgynevezett Történelmi Albizottság. A tekintélyes szakemberekből álló grémium patikamérlegen kimért érveléssel alátámasztva arra jutott, hogy 1956-ban – az addigi hivatalos pártkánonnal szemben – nem ellenforradalom volt, hanem *népfelkelés*. Maguk az albizottság tagjai is meglepődtek, hogy Pozsgay némiképp előreszaladva (ahogy Berend T. fogalmaz) puccsszerűen, partizánakciót végrehajtva számolt be minderről a nyilvánosságnak. „Pozsgay »partizánakcióját«, 1956 történelmi rehabilitációja érdemének kisajátítását személyileg semmiképpen sem tartottam ugyan korrekt lépésnek, de úgy láttam, s ma is úgy látom, hogy politikailag a puccsszerű bejelentés akkor is hasznos volt, ha ezzel ő nem utolsó sorban saját politikai karrierjét kívánta egyengetni. A bejelentés ugyanis visszafordíthatatlanná tette a dolgokat, s polarizálva

⁸²⁴ Az MSZMP KB 1988. november 22-i ülésének jegyzőkönyve, 151. MNL OL M-KS 288-4/246-247. ő. e.

⁸²⁵ Az MSZMP KB 1988. november 22-i ülésének jegyzőkönyve, 151. MNL OL M-KS 288-4/246-247. ő. e. 163.

⁸²⁶ POZSGAY 1993: 91–112.

a politikai erőket, segítette a tisztulást”⁸²⁷ – emlékezett közel egy évtizednyi távolságból Berend T. Iván.

A köztudatba úgy került be, hogy Grósz Károly Davosban értesült Pozsgay nyilatkozatáról.⁸²⁸ Ez azonban nem így történt. Grósz aznap reggel utazott el repülőgépen. Pozsgay Imre teljes interjúja szombat délután a Magyar Rádió *168 Óra* című műsorában hangzott el, de már a *Reggeli Krónika* is közölte a nyilatkozat alapján megírt hírt. A főtítkárra kora reggel úton a Ferihegyi repülőtérre hallotta a rádióban az interjúról szóló rövid bejátszást. Erről Kimmel Emil, Grósz Károly főtítkárra akkoriban hivatalba lépett sajtófőnöke beszélt a vele készült háttérinterjúban:

„Az első hivatalos közös fellépésünk Grósszal az volt, amikor utazott Davosba. Én kísértém ki a repülőtérre. A dolgok pikantériája az, hogy Grósz nem Davosban hallotta először a »népfelkelés« hírt, hanem már a rádió reggeli bejátszásában. Reggel 7-kor kísértük ki, és 7 előtt már bejátszották a Pozsgay-interjú előzetesét. A külügyminisztérium egyik magas rangú munkatársa kérdezte is Grósztól, hogy hallotta-e ezt, és mondta, hogy hallotta. Nem tulajdonított neki ugyanakkor különösebb jelentőséget. Senki nem érezte ennek a fontosságát akkor reggel. Ez a bomba reggel nem robbant még föl. Pedig Karcsi pontosan hallotta a »népfelkelés« kifejezést. Beszéltünk is róla. Azt mondta, hogy nem kell ezzel foglalkozni. Később persze mindenki megrökönyödött, hogy mi történt itt. Már Davos után Grósz megkérdezte Pozsgayt, hogy miért sietett ennyire. Erre Pozsgay azt felelte, hogy azért, nehogy Berecz mondja ki mindezt.⁸²⁹ S ez valós félelem volt, mert létezett olyan elképzelés, hogy a történelmi albizottság anyaga alapján az 1956-ot érintő fogalomhasználatot Berecz fogja árnyalni. Ahogy hazaért Davosból Grósz, akkor értetlen és mérges volt. Igazából nem értette, hogy miért kellett ezt így publikálni. Nem azt nem értette, hogy mit jelent a népfelkelés kifejezés, és milyen jelentőséggel bír az új fogalmi megközelítés, hanem hogy miért most kellett, és így. Szerintem nem volt abban Pozsgay részéről előzetes megfontoltság, hogy most azért kell ezzel előállni, mert Grósz nincs itthon. Aznap volt a MÜOSZ-közgyűlés, és ott volt Pozsgay is, és Orosz Jóskaék⁸³⁰ ezt a lehetőséget kihasználták, kértek Pozsgaytól egy interjút, aki pedig mindenkit megelőzve ismertette a történelmi albizottság megállapításait”⁸³¹ – mondja Kimmel Emil.

Kimmel visszaemlékezése alapján tudhatjuk tehát, hogy Grósz Károly még Davosba utazása előtt hallotta a „népfelkelés” hírt, de akkor még nem érezte meg a történés rendkívüliségét. Már önmagában ennek a ténynek is van jelentősége; a főtítkárnak ebben a történelemformáló pillanatban nem működött a politikai reflexe.

Grósz Károly azonban ezt követően sem adta fel az új típusú „szellemi rend” kiépítésére törekvő ambícióját. Az MSZMP 1989. február 10-i ülésén – hiába rántott kardot

⁸²⁷ BEREND 1997: 298.

⁸²⁸ Maga Grósz is azt állította, hogy csak Svájcban értesült az interjúról. Ami annyiban igaz, hogy az egész Pozsgay-interjú tartalmát csak a davosi út során ismerhette meg (JÓNAS 2022: 223).

⁸²⁹ Berecz János 1986-ban, az 1956-os forradalom harmincadik évfordulóján újra megjelentette az 1969-ben írt *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* című propagandakiadványát.

⁸³⁰ A Pozsgay-interjút Orosz József és László Péter riporter készítette.

⁸³¹ Kimmel Emil-interjú, 2023.

a 168 Óra-interjúban Pozsgay – Grósz egyfajta kommunista Don Quijoteként továbbra is hirdeti az egységért vívott szélmalomharc fontosságát.

„Azt is szeretném szíves figyelmükbe ajánlani, hogy olyan súlyos, feszültségekkel annyira terhes helyzetben tanácskozunk, amikor csakis a higgadt, tárgyyszerű vita adhat egyetlen reális esélyt a helyes döntésekre. Érzelmi, indulati túlfűtöttséggel általában sem célszerű vitatkozni. Most pedig különösen nem. A meggyőződés, a vélemény mélysége és szenvedélyessége, az érvelés pontosságában, pártunk és nemzetünk iránti felelősségben nyilvánuljon meg. Felelősségünk nagy, a tét nem kevesebb, mint az, hogy a párt egységének megújításával, szervezeti fegyelmének megszilárdításával képes lesz-e a társadalmi események határozottabb, a nemkívánatos jelenségek, az átalakulással együtt járó politikai szélsőségek elleni fellépésre, ha kell, ellentámadásra”⁸³² – szónokolt fennköltén a főtitkár 1989. február 10-én.

Hiába beszélt azonban úgymond ellentámadásról; a pártegység mitizált szent célja érdekében még az „egységbontó” Pozsgayval szemben sem indított offenzívát, sőt a KB plénuma előtt bizalmáról biztosította az államminisztert.

Miközben Grósz 1989 februárjában a felszínen, az MSZMP belső nyilvánossága előtt szélmalomharcot folytatott a pártegységért, azért közben maga is elgondolkodott: lehet, hogy mégsem érdemes egyben tartani az állampárti konglomerátumot. A február 10-i KB-ülés előtt Grósz több éjszakán keresztül „töpreng”⁸³³ azon a verzió, hogy Pozsgay Imrével váljanak el az útjaik. A főtitkár kalkulált azzal a lehetőséggel, hogy szakítsák szét az MSZMP-t – két vagy akár három pártra. Ezt az opciót Grósz a Fehér Házban lévő dolgozószobájában vetette fel az államminiszternek. Az ajánlat arról szólt, hogy „kulturáltan szedjük szét” az egységes Magyar Szocialista Munkáspártot, s Pozsgay „csináljon egy másik pártot”.⁸³⁴ Az az irány is felmerült, hogy a Pozsgay-féle új reformpárt mellett alakuljon még egy utódszervezet, egy – ahogy Grósz utólag fogalmazott – „superbolsevik” alakulat. S a két új szervezet mellett megmaradt volna a Grósz Károly vezette, a centрупozíciót elfoglaló MSZMP. Pozsgay Imre nem fogadta el ezt a verziót, így érdemi kompromisszum nem jött létre – pusztán annyi történt, hogy Grósz nem engedte, hogy a Pozsgay-ellenes erők komolyan felvessék az államminiszter pártból való kizárásának opcióját 1989 január–februárjában. Érzelmileg Grósz Károly nem akarta „széjjelszakítani”⁸³⁵ az MSZMP-t, de a későbbiekben mégis úgy gondolta, „hiba volt” elkerülni a konfrontációt Pozsgayval 1989 elején.

Az 1989. április 12-i KB-ülésen a főtitkár nagyszabású beszédet szándékozott mondani, kísérletet tett a pártvezetés dinamizálására és önmaga szerepének újrapozicionálására. „Egy hónapja készült Grósz és a stábja arra az ülésre. Úgy számoltunk, hogy az áprilisi KB-ülésen egy csata lesz. Próbáltam segíteni Grósznak, hogy ő ott csataképes legyen”⁸³⁶ – emlékezik Földes György az előkészületekre. Földes ebben az időszakban

⁸³² Az MSZMP KB 1989. február 10-11-i ülésének jegyzőkönyve, 10. MNL OL M-KS 288-4/250-252. ő. e.

⁸³³ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 81.

⁸³⁴ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 148.

⁸³⁵ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 148.

⁸³⁶ Földes György-interjú, 2021.

az MSZMP politikai elemző és tervező csoportjának vezetőjeként dolgozott. Az exposéban a pártfőtitkár az MSZMP-n belüli válságjegyeket is magyarázni próbálja:

„Belpolitikai helyzetünk leglényegesebb gondját a gazdaság jelenlegi állapotában, és bizony a közeljövőben várható további nehézségekben kell keresni. Az elvtársak előtt közismert az ország gazdasági helyzete. Ez válságos. A múlt évben elindított pénzügyi vizsgálódás lassan a végéhez közeledve a számok azt mutatják, hogy a felhalmozódó tőkés adósságállományunk nettó összege legalább 20%-kal magasabb, mint azt korábban mi gondoltuk és hittük. Minden józanul gondolkodó ember előtt világos, hogy ezt a helyzetet nem ez a párt- és a kormányzati vezetés hozta létre. Következményeit azonban mégis viselnie kell”⁸³⁷ – igyekezett az elődökre mutogatni Grósz, így próbálva levegőhöz jutni.

Azt is leszögezte, hogy „szakítani kell a múlttal ott, ahol a súlyos hibák történtek”. A főtitkári megszólalás akár alkalmas is lehetett volna arra, hogy újraszabja a grósz politikai irányát, de erre az ülésre „esik be” a súlyos beteg Kádár János, és mondja el élete letragikusabb beszédét. Kádár drámája pedig teljes mértékben felülírja Grósz Károly korábbi elképzeléseit. Másképpen fogalmazva: Kádárt látva és hallva a Központi Bizottság tagjai el is felejtik, hogy mit mondott a démonaival küzdő egykori főtitkár előtt néhány órával Grósz. Az utolsó Kádár-beszéd hangulatát illusztratív erővel érzékelteti Németh Miklós kormányfő visszaemlékezése: „Egy shakespeare-i dráma monológja volt, eljutott addig, hogy a bűnös itt áll, itt van önök előtt, és így mintegy megtépte az ingjét, s az egyik inggomb leszakadt. Olyan erővel húzta szét az ingjét, hogy ide lőjenek, ide, és így mutatta.”⁸³⁸

„Magam úgy látom, a Kádár-beszédnek nem a bűnvallomás a döntő része, hanem az, hogy megpróbálta megszabadítani magától mint teheről az akkori pártvezetést. Tény, Grósznak egy teherétel volt addigra Kádár”⁸³⁹ – véli Földes György.

A főtitkár politikai ereje kora tavasszal folyamatosan gyengült, de Nyers Rezső visszaemlékezése szerint 1989 tavaszán Grósz pozíciója még érdemben „nem ingott meg”.⁸⁴⁰ Habár komoly jel lehetett mindenki, különösen a pártfőtitkár számára, hogy Horváth Ede, a győri Rába Vagon- és Gépgyár vezérigazgatója a Központi Bizottság előtt április 12-én – a fajsúlyosabb MSZMP-káderek közül elsőként – lemondásra szólította fel Grósz Károlyt. „A nagyobb teljesítmények nélkül a reform is veszélybe kerül. Ezért nagy töprengés után és nagy aggodás után tisztelettel az volna a kérésem Grósz elvtárs felé, hogy ismételten gondolja meg, az újonnan választandó Politikai Bizottságban vállalja-e a főtitkári beosztást.”⁸⁴¹ A felvetés ellenére a Központi Bizottság áprilisi ülésén formálisan újraválasztotta Grósz Károlyt az MSZMP főtitkárának. Ez az a jelenség, amiről Nyers Rezső beszélt, hogy 1989 tavaszán még erősek Grósz pozíciói.

⁸³⁷ Az MSZMP KB 1989. április 12-i ülésének jegyzőkönyve, 18-19. MNL OL M-KS 288-4/259. ő. e.

⁸³⁸ Németh Miklós-interjú, 2023.

⁸³⁹ Földes György-interjú, 2021.

⁸⁴⁰ HUSZÁR 2004: 426.

⁸⁴¹ Az MSZMP KB 1989. április 12-i ülésének jegyzőkönyve, 59. MNL OL M-KS 288-4/259. ő. e., illetve: HORVÁTH 1990: 111.

Thürmer Gyula, a főtitkár tanácsadója 1989 áprilisában nem véletlenül javasolta azt Grósznak, hogy vállalja fel a szakítást, a pártszakadást, a Pozsgay-szárnnyal szembeni politikai fellépést, mert – Thürmer becslése szerint – akkor a KB legalább 60%-a hűségesen kitartott volna a pártfőtitkár mellett. Grósz Károly a Központi Bizottság ülése előtt még eltökéltnek tűnik a szakítás tekintetében, de amikor Horváth Ede lemondásra felszólító szavait nem követik demonstratív kiállások a főtitkár mellett, akkor Grósz „egy pillanat alatt már el is tér a harcos koncepciótól”.⁸⁴² A pártszakadás ismét elmaradt.

Pártfőtitkár a lejtőn

Az április 12-i KB-ülés után néhány nappal azonban újabb súlyos csapás érte Grósz; politikai gyengülése menthetetlenül tovább folytatódott. Az történt, hogy Nyers Rezső államminiszter, a Politikai Bizottság tagja is elment a Grósszal egyértelműen szemben álló reformkörök kecskeméti találkozására április 15-én. Az MSZMP reformerői döntő közéleti támogatást kaptak a veterán, egykori szociáldemokrata Nyers jelenléte által. A tekintélyes államminiszter fokozatosan Pozsgay Imre és a reformerök mellé állt. Grósz ekkoriban érezte meg, hogy a párton belüli helyzete végzetesen meggyengült. A főtitkár árgus szemmel figyelte az általa rendkívül tisztelt Nyers Rezső politikai mozgását, s amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a befolyásos politikus a reformerekhez csatlakozik, akkor ez a jelenség „el is döntötte a párt sorsát”.⁸⁴³ Grósz Károly ekkortól azzal számolt, hogy az MSZMP első számú vezetőjeként nincs már jövője.

Április 22-én újabb politikai hibát vétett Grósz. A főtitkár a KISZ kongresszusának szünetében a televízió kamerái előtt arról beszélt, hogy a gazdasági problémák kezelésére rendkívüli állapot bevezetésére lenne szükség.⁸⁴⁴ Németh Miklós a *Híradó* adásából értesült az elképzelésről; a kormányfő azonnal betelefonált az élő műsorba, és határozottan cáfolta Grósz szavait. Németh utólag is úgy gondolja, amennyiben ő ezt akkor nem teszi meg, akkor az ország néhány napon belül csödbe megy, mert a befektetők kivonták volna a pénzüket.⁸⁴⁵ Ekkortól kezdve lényegében nincs beszélő viszony a főtitkár és a miniszterelnök között.⁸⁴⁶

„Grósz, hasonlóan a sportszarnoki beszédhez, ekkor is elragadtatta magát. Itt is elragadtatta magát. Igazat akart mondani, hiszen látta, hogy milyen rossz gazdasági adatok vannak. S valójában ez a bizonyos gazdasági szükségállapot lényegében bekövetkezett a rendszerváltással. Németh Miklós Grósznak ezt a szerencsétlen nyilatkozatát kihasználta. Egykori szemtanúként azt tudom mondani, azonnal megértettem, hogy ezzel az üggyel szorítják Grószt kifelé. Grósz hibát követett el, és ezt Németh Miklós kegyetlenül kihasználta. Németh Miklós folyamatosan kereste az önállósodás útját,

⁸⁴² THÜRMER 2009: 144–145.

⁸⁴³ BOKOR Péter 1995: 47.

⁸⁴⁴ RIPP 2006: 339–340.

⁸⁴⁵ OPLATKA 2014: 176–177.

⁸⁴⁶ Németh Miklós-interjú, 2023.

a kormánynak a kivonását a pártellenőrzés alól. És erre a Grósznak nem volt már válassza”⁸⁴⁷ – értékel Földes György.

A közvélemény döntő többsége a gazdasági rendkívüli állapot kifejezésből csak a „rendkívüli állapot” szóösszetételt hallotta meg. Egy újabb súlyos kommunikációs hiba. Innentől kezdve könnyebben lehetett azt a narratívát vinnie a Grósz-ellenes erőknél, hogy a főtitkár erőszakos politikai lépésekre készül. Grósz a későbbiekben azt hangoztatta, csak gazdasági és „nem katonai szükségintézkedéseket” vett fontolóra. A pártfőtitkár gazdasági szükségállapot alatt konkrétan azt értette, hogy a veszteséges üzemeket be kell zárni, és átmeneti bérbefagyasztásra lenne szükség.⁸⁴⁸

A főtitkár presztízsének drámai csökkenésére egy jelképes példa: Ágh Attila filozófus a reformkörök⁸⁴⁹ egyre fontosabb szerepére kívánta felhívni a figyelmet azzal az akciójával, amelynek céltáblája a főtitkár volt. Grósz 1989. május 1-jén a Petőfi Csarnokban vett részt egy politikai fórumon, éppen beszélt, amikor a tömegből felállt Ágh, és felkiabált a pódiumra: „jöjjön le onnan, ne mondja tovább ezt a dumát, hagyja abba!”⁸⁵⁰ A filozófus azért vállalta fel a főtitkárral az atrocitást, hogy eseményt kreáljon, és a reformkörü mozgalomra hívja fel a figyelmet; arra a jelenségre, hogy „van itt egy elégedetlen, szerveződő tömeg, és hogy mi nem fogadjuk el ezt a vezetést”⁸⁵¹

A szavak szintjén, elviekben Grósz Károly kiállt a reformkörök mellett, de ez csak politikusi mismásolás volt a részéről. A főtitkár a KB 1989. június 23-i ülésén minderről így beszélt: „A reformkörök tevékenységét pozitívnak minősítem”⁸⁵² – jelentette ki nyitásként; gyorsan hozzátette ugyanakkor, hogy a reformműhelyek „horizontális és vertikális” szerveződését viszont nem tudja elfogadni. „Ezt már nem a platformszabadság nagyon is kívánatos megnyilvánulásának tekintem, hanem frakciózásnak. Ami megengedhetetlen, mert működésképtelenné teszi, sőt a teljes felbomlás veszélyével fenyegeti magát a pártot.”⁸⁵³ Addigra politikai tőkéjének nagy részét felélte. Kifejezetten megalázó lehetett számára, amikor a személyét lényegében kinevette, hangos kacajjal illette a Központi Bizottság plénuma júniusban. A KB előtt éppen Horváth István belügyminiszter, Pozsgay Imre szövetségese mondott beszédet. A belügyi tárca irányítója hosszan és diplomatikusan becsomagolva, de azt akarta kijelenteni, hogy Grósz Károlynak le kellene mondania a főtitkári posztról, de a nyílt megfogalmazás helyett végláthatatlan mondatokba bocsátkozott.⁸⁵⁴ Az egyik hosszú tagmondat után a Központi Bizottság felnevetett, s utána még egyszer.⁸⁵⁵ Mindenki tudta, hogy miről van szó. A helyzet nyilvánvalóan komikus volt, de a kacaj mégis Grósz ellen irányult.

⁸⁴⁷ Földes György-interjú, 2021.

⁸⁴⁸ LÉVESQUE 2001: 130.

⁸⁴⁹ A reformkörök történetéről: ÁGH–GÉCZI–SIPOS 1999.

⁸⁵⁰ SZÉNÁSI 2020: 59.

⁸⁵¹ SZÉNÁSI 2020: 59.

⁸⁵² Az MSZMP KB 1989. június 23–24-i ülésének jegyzőkönyve, 111. MNL OL M-KS 288-4/264-265. ö. e.

⁸⁵³ Az MSZMP KB 1989. június 23–24-i ülésének jegyzőkönyve, 111. MNL OL M-KS 288-4/264-265. ö. e.

⁸⁵⁴ Szűrös Mátyás-interjú 1991: 422.

⁸⁵⁵ Az MSZMP KB 1989. június 23–24-i ülésének jegyzőkönyve, 198. MNL OL M-KS 288-4/264-265. ö. e.

A főtitkár presztízse romokban hevert; Grósz Károly ugyanakkor nem mondott le a Központi Bizottság 1989. júniusi ülésén, a KB pedig nem váltotta le. A helyzet még bonyolultabb lett: a pártplénum az MSZMP elnökévé választotta Nyers Rezsőt, s a párt élére egy négytagú elnökséget nevezett ki, amelyben tag volt az elnök, illetve a főtitkár mellett Németh Miklós kormányfő és Pozsgay Imre államminiszter. Grósz Károly főtitkárként június 24-én már lényegében csak az MSZMP-apparátus adminisztratív vezetője, egyfajta ügyvezető volt. Elkezdődött három és fél hónapos politikai vegetációja, ami majd az MSZMP utolsó kongresszusán, 1989 októberében ért véget.

Milyen lett volna a grószai modell?

Grósz Károly országvezetőként nem kapott érdemi esélyt a történelemtől, így a grószai politikai modell a maga valójában sohasem érvényesülhetett. Könyvünknek azonban célja lehet, hogy történettudományos eszközökkel próbáljuk feltárni, hogy milyen lehetett volna egy elképzelt Grósz-korszak politikája, társadalomképe. Az utolsó főtitkár különböző megszólalásaiból összeilleszthető egyfajta modellpuzzle.

Grósz nyilvánvalóan sosem gondolt rendszerváltozásra, a nyolcvanas évek második felében az ő vezérlő csillaga a modellváltás fogalma volt. Folyton a szocializmus megvédéséről beszélt, de a szocializmus mint hívószó 1988–1989-ben már egyáltalán nem volt vonzó. Arról nem is beszélve, hogy a közvélemény túlnyomó többsége számára a szocializmus nem egy közösségi társadalomszervezési modellt jelentett (mint Grósznak), hanem a kommunista diktatúra puhább kiadását. Grósz Károly ezt nem érezte; a régi elnyomó struktúrákon valóban változtatni akart és változtatott is, de a szociális társadalom eszméjéből nem kívánt engedni, s ráadásul nem igyekezett új fogalmi apparátust a közösségi ethosz mögé felsorakoztatni, hanem a régi szocializmus kifejezést szajkózta. Mindez azt is illusztrálja, hogy Grósz intellektuálisan is vereséget szenvedett, hiszen a főtitkár egykori agitpropos mivolta ellenére sem nézett szembe azzal, hogy az új politikához új fogalmak felépítésére is szükség van. Grósz Károly fejében összeállt egy új társadalmi modell kontúrja, de az elméleti dimenziókra már nem maradt energiája; ez a mulasztás pedig főtitkári kudarcának egyik nem látványos, mégis markáns oka lett. A szocializmus szó kommunikációs és politikai szempontból is kontraproduktív ismételtetésével a főtitkár a saját közéleti bukásának ágyazott meg. Örök tanulság, hogy a politika nem nélkülözheti a fogalmi apparátus rendszeres megújítását. Grósz pártfőtitkárként hiába akart változásokat, ha szóhasználatában egyre inkább retrográdnak tűnt a magyar társadalom számára.

Mindezen szempontok tisztázása után kísérletet teszünk arra, hogy vázoljuk, milyen társadalmi mechanizmust szeretett volna Grósz Károly kialakítani. Először beszéljen maga az érintett, idézzünk egy 1993-ban készült interjúból: „Mindig úgy reméltem, hogy a huszonnegyedik órában észhez térünk, és meg tudjuk menteni a szocializmust. Csak annyit, hogy a közösségi tulajdon maradjon legalább 51%-ban. Ne a magántulajdon domináljon, mert az végzetes egyenlőtlenségekhez vezet. Ennyi. Egy fejlődőképes

szocializmust akartam.”⁸⁵⁶ Ebből az idézetből is látszik, hogy Grósz még évekkal a rendszerváltozás után is ragaszkodott a szocializmus fogalmához; még akkor is, ha hozzáteszi a fejlődőképes jelzőt. A lényegesebb elem azonban az, ahogy megpróbálja körülírni ennek a struktúrának a tartalmát. Az utolsó főtitkár egy olyan szociális társadalmat vizionált, amelyben makroszinten összességében a közösségi tulajdonnak enyhe többsége van. Amikor 1989-ben azt láhattuk, hogy Grósz a rendszerváltó folyamatot állandóan lassítani akarta, akkor ez azzal függhet össze, hogy alapvetően a piacgazdasági átalakulást próbálta – az ő szavaival élve – „késleltetni”.

1989-es hezitálása mögött az a szándék húzódott, hogy úgymond mérsékelje a társadalmi megrázkódtatásokat, a szociális válságot. Ahogy arról már szó volt, kormányfőként támogatta a társasági törvény megszületését. A jogszabály teret adott a magánosítás folyamatának, vagyis Grósz elviekben elfogadhatónak tartotta a privatizációt, csak annak mélységével és mértékével voltak kifogásai. A jelképes magánosítási falat pedig az alapján építette volna fel, hogy össztársadalmi szinten a közösségi tulajdonnak meglegyen a többsége. „Nem ilyen gané módon, rablógazdálkodás formájában engedtük volna a privatizációt, a hatalmas értékek fillérékért történt eltékozlását, hanem szociálisabb gondolkodással, s talán nem alakultak volna ki ilyen iszonyú különbségek. Egy szűk réteg irtatlan meggazdagodásának nem milliók nyomora lett volna az ára. A válság elkerülhetetlen volt, de a folyamat enyhítésére lett volna lehetőség”⁸⁵⁷ – mondta Grósz Károly a rendszerváltozás után három esztendővel. E fozslányokból is kitetszik, hogy 1989-ben a főtitkár gondolkodásában a következő fogalmak lehettek a meghatározók: lassítás, mérséklés, enyhítés, tompítás. Grósz talán legnagyobb kommunikációs hibája s egyben politikusi drámája, hogy nem tudta megfelelő erővel megalkotni azt a politikai narratívát, miszerint a lassítás gondolatisága számára nem a hatalmi struktúrákra vonatkozott érdemben, hanem inkább a társadalmi viszonyokra. A főtitkár fékezett, ahogy csak tőle tellett, de a közvélemény és politikustársai is ebből csak azt érzékelték, hogy Grósz a szocializmus rendjét védi. Valójában a kapitalista átalakulás szociális mozzanatait akarta volna rendszerre illeszteni, valamiféle védőhálónak szőni, de mindeme gondolatot nem tudta egységes kerettörténeté gyúrni. A száguldó rendszerváltozás-vonatra akkoriban sok régi és új politikus ugrott fel; Grósz Károly nem tartozott közéjük. Ő lekészte a csatlakozást. Meglátásunk szerint azonban Grósz történelmi késése nem politikai természetű, hanem inkább gazdasági vagy társadalmi.

Vitathatatlan, hogy a rendszerváltozás óriási, felbecsülhetetlen érdeme a demokrácia játékszabályainak a kimunkálása, a jogállam megteremtése, a parlamentáris szisztéma megalkotása. 1989–1990 eufórikus hónapjaiban azonban alig voltak olyanok, akik a feltartóztathatatlanul dühögő kapitalizmus negatív szociális vetületeivel számot vetettek volna. Ezekben az egyébként lelkesítő, nagyszerű időkben, amikor a nép megízlelhette a demokrácia mámorító ízét, nem volt tere, nem lehetett tere a közélet dimenziójában annak a nézőpontnak, hogy a kapitalizmust magát is – intenzív állami beavatkozásokon

⁸⁵⁶ SZEGŐ 2003: 297.

⁸⁵⁷ SZEGŐ 2003: 298.

keresztül – korlátozni szükséges. E gondolat a kilencvenes években majdhogynem illegitimé vált, s majd csak a 2008-as gazdasági világválság után ébredtek rá sokan, s lett a közgondolkodás elfogadottabb elemévé, hogy a korlátokat nem tűrő piacgazdaságnak a társadalmat traumatizáló hatása lehet.

Amikor mindenki – érthető módon – a több évtizedes diktatúra után a demokrácia előnyeiről beszélt, akkor a közélet fórumain nem hallatszódkhatott érdemben a kapitalizmus veszélyeiről szóló tiráda; pontosabban az ilyen gondolatok 1989 forró és lelkes hónapjaiban inkább retrográdnak és az elnyomó kommunizmust mentető megközelítésnek tűntek.

Grósz modelljébe a 100%-os külföldi tulajdonban lévő vállalatok is belefértek volna, de főként a közművek esetén, illetve a stratégiai ágazatok szempontjából a közösségi tulajdon prioritását gondolta megfelelőnek.⁸⁵⁸ Makrogazdasági célja az volt, hogy a merev állami gazdaságirányítást a „piaci elemekkel” gazdagítsa, és létrejöjjön valamiféle nehezen definiálható vegyesgazdaság. A szolgáltató szektorban látta leginkább hatékonynak az akár teljes mértékű magánosítást. A mezőgazdaságban a nyereséges szövetkezetek megtartása mellett állt, de úgy vélte, a földművelés terén egyre nagyobb arányban kell jelen lennie az egyéni vállalkozó gazdálkodó rétegnek. „Volt egy kialakult és örökölt struktúra és hagyomány. Ennek megváltoztatását én alapvető célnak tűztem ki. Az ütemét azonban nem akartam, hogy az utca diktálja”⁸⁵⁹ – emlékezett a Vitézy Lászlónak adott életútinterjújában Grósz Károly 1992-ben. Ekkor fejtette ki azt is, hogy az ő modellje a kollektív társadalom megújított modellje lett volna: „egy újfajta társadalmi formáció.”

Egy lapinterjúban 1991-ben kérdezték meg Grósztól, hogy az általa képviselt modell létezik-e valahol a világban. „Talán Kína, ahol többé-kevésbé működőképes már a formáció.”⁸⁶⁰ 2023-ból visszatekintve megállapítható, hogy a kínai szocialisztikus államkapitalizmus gazdasági modellje működik, ökonómiai értelemben rendkívül hatékony. A kilencvenes években azonban – a Tienanmen téri vérengzés miatt is – a kínai modellel való hivatkozás nem volt szimpatikus gondolat.⁸⁶¹

„Ami felé Grósz Károly vitte a gazdaságot, az valami olyasmi volt, amilyen útra Kína később lépett rá. Ha Grósz van hatalmon 10 évig, akkor a gazdasági modell, az valami olyasmi lett volna, azt én el tudom képzelni”⁸⁶² – mondja Lendvai Ildikó,

⁸⁵⁸ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 92.

⁸⁵⁹ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 58.

⁸⁶⁰ FRANKA 1991.

⁸⁶¹ Julian Baird Gewirtz közgazdász írja a kínai modellről: „Az 1990-es években Zhu Rongji, a sokat látott technokrata reformjai beindultak és gazdasági robbanás vette kezdetét. A rendszer, amit Kína épített, a »szocialista piacgazdaság«, 1993-ban rögzítve lett a kínai alkotmányban, megszilárdította az állam és piac tartós elegyét, amit Zhao támogatott és épített. Zhu lehetővé tette a privát gazdaság gyors növekedését, miközben fenntartotta az állami vállalatokat a kulcságazatokban, mint az energia, bank és telekommunikáció, de a Bashan-jellegű reformjai elérték ezeket a vállalatokat is, leépítették őket, megszüntettek egyes állami támogatásokat és limitálták a könnyen hozzáférhető hitelek felvételét, így rákényszerítve őket, hogy jobban figyelembe vegyék a piacot. Fejlesztette Kína pénzügyi rendszerét, állami dominanciájú részvénytőzsdákat hozott létre és átalakította az adórendszert” (GEWIRTZ 2018).

⁸⁶² Lendvai Ildikó-interjú, 2020.

aki Grósz főtitkársága alatt az MSZMP KB tudományos, közoktatási és kulturális osztályának vezetőhelyettese volt.

„Ha őt az ember madártávlatból jellemzi, akkor azt mondanám, hogy tulajdonképp egy tragikus sors, mert ő tényleg előre akart haladni, és gazdaságban haladt is, csak már nem szoktuk a javára írni mindazt, ami akkor a piacgazdaságban megtörtént. Csak annyira fölgyorsult az idő, főleg a nemzetközi környezetben, hogy miközben ő sietett előre, egyszer csak azon vette észre magát, hogy mégis hátul van. És hát ez a két korszak határán volt; egyik lába itt, a másik ott. Ugyanakkor a habitusa mégis csak a reformok ígéretét annyiban tükrözte, hogy nem egy értelmiségi nyelvet használt, erről azért nincs szó, vagy nekem nem volt ilyen benyomásom, de nem is azt a rettenetes körülményes apparátusi bikkfanyelvet. Azt mondanám, hogy úgy beszélt, mint egy normális ember. Nem nagyon csiszoltan, tehát nem a pesti értelmiség vagy akár az én akkori stílusomban, de mindenesetre másképp, szóval egy ilyen frissebb levegő volt a nyelvhasználatában”⁸⁶³ – értékelte kérdésemre egykori pártbéli főnöke történelmi szerepét Lendvai Ildikó.

„Én azt fogom támogatni, hogy a többpártrendszer irányába menjünk majd”

Grósz Károly 1988 tavaszán még egyértelműen az egypártrendszer fenntartása mellett állt, főtitkársága második felében azonban e téren is engedett, s nem gördített akadályt a többpártrendszer kialakulása elé. Ez Grósz lelkében is egy folyamat volt. A politikus az egypártrendszerre mint történelmileg létrejött valóságra tekintett még 1988 első felében is. Láthattuk azonban, 1956 őszén is el tudta volna fogadni a kibontakozó többpártrendszert, kommunista helyi vezetőként gesztusokat tett az újraalakuló pártok irányába; s a későbbiekben ez lett majdnem a veszte a megtorlások időszakában. A zsigereiben ott volt 1988–1989-ben is 1956 tapasztalata. Ismerjük a régi mondást: aki megégette a száját, még a hideg vizet is fűjja.

Az MSZMP KB Irodája által a megyei pártbizottságoknak kiadott tájékoztató anyagban 1988. október 4-én még szemérmesen alternatív szervezetekként nevezik meg a jövődöbeli pártokat. A dokumentum távolságtartóan beszél a többpártrendszer lehetőségéről, de már nem zárja ki annak megvalósulását. A jelentés leszögezte, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt „nem tekinti a szocialista fejlődéstől idegennek a többpárti politikai rendszert”.⁸⁶⁴ A tájékoztató folyamatosan a társadalmi párbeszéd fontosságát hangsúlyozza, ezért javasolja a helyi pártvezetések számára a kapcsolatfelvételt az alternatív szervezetekkel, ugyanakkor azt is megállapítja, hogy e mozgalmak „közéleti befolyása” egyelőre nem jelentős.

Az állampárt 1988 őszén egy közvélemény-kutatást is megrendelt a többpártrendszer témájában. Az október végén, november elején elvégzett felmérés arról tanúskodott, hogy a megkérdezettek kétharmada „elképzelhetőnek” és „szükségesnek” tartotta, hogy

⁸⁶³ Lendvai Ildikó-interjú, 2020.

⁸⁶⁴ Tájékoztató a megyei pártbizottságoknak, 1988. október 4. MNL OL M-KS 288-11/4454. ő. e.

a közeljövőben megjelennek az MSZMP mellett más pártok is.⁸⁶⁵ A kétharmados arány sokszerű hatással lehetett a pártvezetésre. Ez az adatsor is közrejátszhatott abban, hogy Grósz Károly a Központi Bizottság 1988. november 22-i ülésén kijelentette: „Szerintem a többpártrendszer viszonyai között fogunk dolgozni.”⁸⁶⁶ A főtitkár azt is elmondta: „én azon az állásponton leszek, én azt fogom támogatni, hogy a többpártrendszer irányába menjünk majd.”⁸⁶⁷

A KB 1989. február 10–11-i ülésén az MSZMP némi dodonai érveléssel ugyan, de hivatalosan is állást foglalt a többpártrendszer mellett. A tanácskozáson Grósz már befejezett tényként kezelte a többpártrendszer megvalósulását. A főtitkár arra helyezte a hangsúlyt, hogy az MSZMP miként tud helytállni a többpárti viszonyok közepette: „Szerintem a többpártrendszer nem előrelépés a demokrácia útján, csupán egy más formája a közéleti demokrácia megjelenésének, sok illúzió is tapad hozzá, mégis a realitásokból kiinduló pártnak számolnia kell ezzel a társadalmi tétellel és igény-nel. Ezért ne a többpártrendszer ellen lépünk fel, hanem azt gondoljuk át, hogyan befolyásolható a többpártrendszer kialakulásának folyamata, és mit kell tennünk, hogy az MSZMP a többpártrendszer viszonyai között is megőrizhesse vezető szerepét”⁸⁶⁸ – fogalmazott kissé kétfenekű okfejtéssel 1989 februárjában Grósz.

A volt főtitkár 1992-ben arról beszélt, egy ideig azért horgonyozott le az egypárti struktúra mellett, mert azt gondolta, a gazdasági válság „levezényléséhez” ez praktikusabb. „Közben a munka során rá kellett jönnöm, hogy ez az egypártrendszeri struktúra a válság levezetéséből kizár egy olyan társadalmi réteget, amelyet nem lehet nélkülözni.”⁸⁶⁹ Amikorra nyilvánvalóvá lett, hogy többpártrendszer alakul ki, Grósz Károly már azon töprengett, miként formálható úgy a politika, hogy az MSZMP hegemon szerepe az új viszonyok között is biztosított legyen. Történeti tény, hogy még 1989 májusában is a közvélemény 50%-a úgy vélte, hogy az országnak jó, ha az MSZMP megőrzi a vezető szerepét.⁸⁷⁰ Augusztus–szeptemberben pedig egy akkor rendezett országgyűlési választáson az állampárt 40% körüli eredményt ért volna el.⁸⁷¹

Grósz Károly azt a stratégiai elképzelést dédelgette, hogy a Magyar Szocialista Munkáspártnak a formálódó szociáldemokrata párttal kellene együttműködnie majd hosszú távon. Az állampárt szorgosan kereste a kapcsolat kereteit a pártszervezés embrionális állapotában lévő szociáldemokratákkal. A főtitkár személyesen intézkedett arról, hogy az újjáalakuló MSZDP anyagi támogatást kapjon. Egy ideig az MSZMP fizette a szociáldemokraták alkalmazottait, illetve Grósz gépkocsit is szereztetett nekik.⁸⁷² Még az első

⁸⁶⁵ Vélemények a többpártrendszer lehetőségéről. A Magyar Közvéleménykutató Intézet kérdőíves vizsgálata, 1988. október 31–november 3. MNL OL M-KS 288-11/4455. ő. e.

⁸⁶⁶ Az MSZMP KB 1988. november 22-i ülésének jegyzőkönyve, 149. MNL OL M-KS 288-4/246-247. ő. e.

⁸⁶⁷ Az MSZMP KB 1988. november 22-i ülésének jegyzőkönyve, 149. MNL OL M-KS 288-4/246-247. ő. e.

⁸⁶⁸ Az MSZMP KB 1989. február 10-11-i ülésének jegyzőkönyve, 27. MNL OL M-KS 288-4/250-252. ő. e.

⁸⁶⁹ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 51.

⁸⁷⁰ A közvélemény 1989-ben 1990: 442.

⁸⁷¹ A közvélemény 1989-ben 1990: 460.

⁸⁷² Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal 1992: 62.

szocdem tagkönyveket is az MSZMP finanszírozta.⁸⁷³ Ez az intenzív gondoskodás ugyanakkor kiélezte a belső ellentéteket az MSZDP-ben, ami már 1989-ben pártszakadáshoz vezetett. Grósz terve az MSZMP–MSZDP jövődöbeli koalícióról hamar dugába dölt.

Magyarországon 1989 tavaszán a többpártrendszer kiépítése felgyorsult. Az állampárt egyesével ült le tárgyalni az alternatív szervezetekkel. Az új pártok attól tartva, hogy az MSZMP megosztja, leszalámizza őket, 1989. március 22-én megalakították az Ellenzéki Kerekasztalt. Az EKA pedig egyre határozottabban kezdte követelni, hogy az MSZMP üljön le velük tárgyalni. Az ellenzék nyomása fokozódott, az állampárt próbálta húzni az időt, az idő azonban ekkora már nem Grósz Károlynak és csapatának kedvezett. Az első tapogatózó megbeszélések június elején még eredménytelenek voltak, a felek azonban mégis megállapodtak a folytatásban. Ennek eredménye lett, hogy 1989. június 13-án megkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások. Az ünnepélyes nyitótanácskozáásra a Parlamentben került sor. Az eseményen Grósz Károly, az MSZMP főtitkára is megjelent. Grósz ekkor nézett szembe először a rendszerváltó erőkkal. A mindig nyugodtnak tűnő, önmagát fegyelmező főtitkár látványosan ideges volt a nyitótárgyalásra érkezve. Lovas Zoltán újságíró szerint Grósz „szinte dülöngélt, én pedig azt hittem, hogy össze fog esni. Rettenetesen feszült volt.”⁸⁷⁴

A tárgyaláson az Ellenzéki Kerekasztal nevében Kónya Imre ügyvéd beszélt. Kónya visszaemlékezéséből a tanácskozás hangulatáról is képet kaphatunk: „Leülök a helyemre. Szemben velem az állampárt vezetői. Grósz, Pozsgay, Fejti. Hátuk mögött a freskón a történelmi Magyarország legendás várai. Nem igazán illik hozzájuk a háttér, merül fel bennem, de aztán inkább az ellenfelekre koncentrálok. A főtitkár egyszerre gondterhelt és szórakozott, a papírjait rendezgeti [...]. Grósz elkezd beszélni. Persze szó sincs fehérterrorról. Nem fenyeget, nem is akar erőt mutatni. Csupa békülékenység és kompromisszumkészség. Monoton hangon olvassa fel a beszédet, amely tele van az ismert közhelyekkel. Ember legyen a talpán, aki oda tud figyelni.”⁸⁷⁵

Amikor a főtitkár befejezte beszédét, az Ellenzéki Kerekasztal szónoka, Kónya Imre következett. A fiatal politikus a másik Magyarország, az ellenzéki érzelmű emberek gondolatait igyekezett formába önteni. A megszólalás alatt Grósz fegyelmezetten hallgatott – Kónya a következőképpen idézi fel a főtitkár viselkedését: „Nem egy érzelmes típus. Két alkarjára támaszkodva előrehajolt, s úgy figyelt, amikor a múlt bűneiről beszéltem: »Az 1956-os forradalmat a szovjet hadsereg leverte. Nemzeti bizottságainkat, munkástanácsainkat, újjáéledt pártjainkat pedig a hazai reakció számolta fel.« Ez a »hazai reakció« megtette hatását. Grósz gyilkos tekintettel néz. Neki, az »élcsapat« első emberének végig kellett hallgatnia, hogy egy senkiházi reakciós a kommunistákat nevezi reakciónak.”⁸⁷⁶

⁸⁷³ PETRASOVITS 1993.

⁸⁷⁴ LOVAS 1989.

⁸⁷⁵ KÓNYA 2016: 11.

⁸⁷⁶ KÓNYA 2016: 15.

Kónya Imre sem előtte, sem utána nem találkozott Grósz Károllyal.⁸⁷⁷ Ezen egyszeri és egyben nyilvános történelmi találkozás alkalmából azonban az EKA-t képviselő ügyvéd milliók füle hallatára Grósz szemébe mondta, hogy az általa irányított pártállami rendszer fenntarthatatlan.

A főtitkár a napi ügyek hálójában

Grósz Károlynak főtitkárként nemcsak a súlyos népszerűségvesztéssel, a párton belüli intrikákkal, az izmosodó ellenzékkel kellett szembenéznie, hanem mindemellett számtalan hétköznapi ügyintézés, ügykezelés is hárult rá. A pártvezetői tevékenység mindennapjaihoz tartozott az apró-cseprő ügyek intézése, a rutinfeladatok szervezése, illetve a levelekre, megkeresésekre válaszolás is. Az alábbiakban két ilyesfajta ügyet tekintünk át.

Nagy Gyula evangélikus püspök 1988. december 23-án írt indulatos levelet Grósz Károly főtitkárnak. Haragja okozója azonban nem a címzett volt. A püspök mindenestre annyira dühös volt, hogy karácsony előtt egy nappal még formálisan sem kívánt boldog ünnepet a pártvezetőnek. Nagy Gyulát az bosszantotta fel, hogy a Magyar Rádió egyik műsorában megszólaltatták az egyházi vezető belső ellenzékének vezéralakját, ifj. Fasang Árpád Deák téri presbitert, aki szóvá tette, hogy Nagy Gyula püspök országgyűlési képviselőként az 1988. október 7-i parlamenti szavazáson a bős–nagymarosi vízlépcső építése mellett szavazott.⁸⁷⁸ „Vidéki gyülekezeteinkből már érkeznek telefonon felháborodott tiltakozások evangélikus egyházunk belső békéjének, az állam és egyház közötti jó viszonynak ilyen nyilvánvaló megzavarási kísérlete ellen” – fogalmaz a püspök, aki azt is felemlgette, hogy „csaknem ötven éven keresztül legjobb igyekezettel fáradoztam egyházunk és államunk jó viszonyáért, a békés belső építésért”.⁸⁷⁹ A dühös egyházi vezető „mély megdöbbenését” fejezte ki amiatt, hogy a Magyar Rádió „helyet adott” a vele szembeni támadásnak.

Grósz Károly válaszában együttérzését fejezte ki a sértődött püspöknek. „Az egyházi ellenzék aktivizálódása általunk ismert. Minden alkalmat kihasználnak, hogy a hívők és az egész magyar nép érdekét szolgáló, az állam és az egyházak között kialakult jó együttműködést megzavarják. Ezt felelőtlen elemek elő is segítik. Ezért nemcsak osztom aggodalmát, hanem azon leszek, hogy lehetőségeimet felhasználva visszautasítsam a sanda szándékú támadásokat”⁸⁸⁰ – fogalmaz régi időket megidéző tónusban a főtitkár. (Nagy Gyula hosszú éveken keresztül a kommunista állambiztonság beszervezett ügynöke volt, összesen 1050 oldalnyi iratot tartalmaz az ügynöki munkadossziéja. E tények függvényében érthetőbb, miről is írt Nagy a Grósznak címzett levélben, amikor azt hangsúlyozta, hogy közel fél évszázadon át szolgálta az egyház és az állam „jó viszonyát”.⁸⁸¹)

⁸⁷⁷ Kónya Imre-interjú, 2020.

⁸⁷⁸ KERTÉSZ 2020: 33–34.

⁸⁷⁹ Nagy Gyula levele Grósz Károlynak, 1988. december 23. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁸⁸⁰ Grósz Károly levele Nagy Gyulának, 1989. január 3. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁸⁸¹ KERTÉSZ 2020: 17.

Politikai értelemben jelentősebb ügy volt az, amikor Gyurkó László író-történész azért fordult Grószhoz, a főtitkár tegye lehetővé, hogy a korábban a Kádár-életrajzot megíró kutató hozzáférhessen a zárt '56-os forrásokhoz. Gyurkó levelében amellet érvelt, hogy a bizalmas dokumentumok segítségével ő meg tudja majd úgy írni 1956 történetét, hogy az a párt szempontjainak is megfelelő legyen. „Ne hangozzék nagyképszerűségnek, de erről a kérdésről valószínűleg én tudok a legtöbbet”⁸⁸² – tette hozzá nem túl szerényen Gyurkó, aki azt is kifejtette: a „merev” ellenforradalmi változatot nem vallja, de – mint írja – „nem osztom azt sem, hogy 1956-ban »szent forradalom« volt”.⁸⁸³ A főtitkár udvarias válaszában támogatta Gyurkó kezdeményezését. „Vállalkozásod rendkívül fontos és nagy jelentőségű lehet mindannyiunk számára, ezért az anyagok rendezése, illetve a szovjet partnereinkkel folytatott tárgyalás után készséggel állok rendelkezésedre, hogy a munkához szükséges anyagi és technikai feltételekről megbeszélést folytassunk.”⁸⁸⁴

A főtitkár minden bizonnyal valóban komolyan gondolta a támogatást; a Gyurkó-level kézhezvétele után már másnap válaszolt az írónak. Az ügy azonban nem haladt előre. Gyurkó László május 18-án megkeseredetten írt a főtitkárnak. Tájékoztatta Grósz, hogy súlyosan megbetegedett, megoperálták. Gyurkó ennek ellenére továbbra sem akarta feladni tervét az '56-ról szóló könyv kapcsán – utalt rá, hogy amennyiben a titkos források hamarabb kerülnének „független” történészek kezébe, akkor az azt követően megszülető kiadványok a párt szempontjából veszélyesebbek lehetnek. Gyurkó mondatai komolyabb elkeseredésről árulkodnak, némi vádló hang is kitetszik belőlük: „Sajnálom, de tudomásul veszem, ha ehhez a munkához ígéreted ellenére a párt nekem a minimális segítséget sem akarja nyújtani. Tudom, hogy ebben a helyzetben kisebb gondod is nagyobb, mint ilyen apróságokkal törődni, de én változatlanul úgy gondolom, hogy 1956 tisztázása nemcsak történeti kérdés, hanem lényegesen befolyásolja napjaink politikai életét is.”⁸⁸⁵ Grósz Károlyt őszintén megrázta a Gyurkó betegségéről szóló hír, ugyanakkor kifejtette: azért nem tud segíteni, mert a pártvezetés úgy döntött, hogy be kell várni a jugoszláv és a szovjet dokumentumok megérkezését. A forrásokat egy munkabizottság rendezi majd össze, s utána lesz lehetőség a kutatómunkára. „Bármit írnak Nyugaton, amíg az okmányok nem állnak rendelkezésre, segíteni nem tudok. Ígéretemet azonban nem felejtettem el”⁸⁸⁶ – válaszolta a főtitkár az újabb Gyurkó-level kézhezvétele után szinte egyből. A történethez hozzátartozik, hogy Gyurkó László több mint tíz évvel túlélte Grósz Károlyt, 2007-ben hunyt el. A tervezett kötetet végül 1996-ban kiadta, s *Bakancsos forradalom* címmel írt még egy könyvet a témában 2001-ben.

⁸⁸² Gyurkó László levele Grósz Károlyhoz, 1989. február 12. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁸⁸³ Gyurkó László levele Grósz Károlyhoz, 1989. február 12. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁸⁸⁴ Grósz Károly levele Gyurkó Lászlóhoz, 1989. február 13. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁸⁸⁵ Gyurkó László levele Grósz Károlynak, 1989. május 18. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁸⁸⁶ Grósz Károly levele Gyurkó Lászlónak, 1989. május 22. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

A politikai vegetálás hónapjai

„Legyen egy kicsit Mátyás király és próbáljon meg egyszer cím és rang nélkül olyan emberekkel is beszélni, akik nem válogatás után kerülnek az Ön színe elé. Higgye el, sokkal nagyobb baj van, mint ott fönt gondolnák”⁸⁸⁷ – írta egy budapesti lakos még 1988 végén Grósz Károly főtitkárnak. E levél talán apropója lehetett Grósz egyik utolsó politikai hadműveletének. A főtitkár azt találta ki, hogy 1989-ben országjárásra indul, ahol megnyilvánulhat, érvényesülhet a több évtizedes kommunikációs tapasztalata, az egykori agitpropos „emberközeli” karaktere. Utólag tudjuk, hogy Grósz e próbálkozás során is pusztán a veszett fejsze nyelét kereste. Elindult Mátyás király nyomdokain, de kísérlete kudarcba fulladt. Az különösen nehezítette a dolgát, hogy másként kellett volna beszélnie a pártaktivistákkal, mint az egyszerű emberekkel, de ezt a kettős beszédet Grósz nem tudta alkalmazni s a javára fordítani, nem beszélte ezt a politikusi nyelvet. Kimmel Emil, a főtitkár közvetlen munkatársa, az MSZMP helyettes szóvivője e szituációra a következőképpen emlékezett vissza:

„Grósz fejébe vette, és talán helyesen is, hogy bejárja az országot. Nagygyűlést nagygyűlésre tartott, aktivisták százaival, ezreivel találkozott. Megnyerte, meggyőzte hallgatóságát [...]. Igen ám, de az aktivistákkal való sikeres találkozásaiából, a gyűléseken elhangzott felszólalásaiból a sajtó, a tömegtájékoztatás csupán részleteket ragadott ki, nemegyszer önkényes tálalásban. Ez Grósz Károly politikai arculatát eltorzította, fenntartásokat keltett, embereket, rétegeket távolított el tőle.”⁸⁸⁸

A főtitkár azt nem látta át, hogy 1989-ben már nem a pártaktivistákkal folytatott közvetlen kommunikációra kell építenie, hanem nagyobb teret kellett volna hagynia a spontán párbeszédre: elindult ő mint Mátyás király, de végül csak a saját „fekete seregének katonáival” tudott hatékonyan beszélgetni. Az egyszerű emberekkel való társalgást a korábban remek kommunikátor egyre inkább elfelejtette.

„Grósz, amikor jó formában van, szinte egy néptribunra emlékeztet. Nyughatatlan természet, aki jól érzi magát az emberek között. Szinte életeleme”⁸⁸⁹ – ezek Thürmer Gyula gondolatai egykori főnökéről. Thürmer azt is felidézi, hogy a rendszerváltozás évében Grósz Károly „a vidéki utakba menekül”.⁸⁹⁰ Az egykori főtitkári tanácsadó is érzékeli a kettős beszéd nehézségeit, szerinte Grósz nagyon jól ismeri az apparatszikokat, az ő megfogalmazásában a hivatásos forradalmárokat: „Talán még jobban is, mint az embereket. A végén ez okozza majd a vesztét. Nem tud túllépni a szervezet szabályain. Az apparátus ellene fordul, és neki nem lesz bátorsága szétzavarni őket.”⁸⁹¹

A vidéki főtitkári utakra, Grósz országjárására Németh Miklós egykori miniszterelnök is felfigyelt. A kormányfő egy ideig arra gyanakodott, hogy az országot járó Grósz

⁸⁸⁷ Tájékoztatás a Központi Bizottsághoz 1988. III. negyedévből érkezett levelek és szóbeli bejelentések tapasztalatairól. MNL OL M-KS 288-11/4454. ő. e.

⁸⁸⁸ KIMMEL 1990: 134.

⁸⁸⁹ THÜRMER 2009: 86.

⁸⁹⁰ THÜRMER 2009: 86.

⁸⁹¹ THÜRMER 2009: 86.

Károly „aknamunkára” készül; a későbbiekben azonban megnyugodva tapasztalta, hogy Grósz útjai nem működnek, a főtitkár e vidéki turné során nem beszél sikeresen: „Fel-lépéseivel inkább embereket űzött el magától. Egy helyen, azt hiszem, Tiszavasváriban, kifütyülték. Ez nem került be a sajtóba, de elterjedt a híre.”⁸⁹²

1989 tavaszán volt még egy Grósz-féle kezdeményezés, amely akár egy új magyar nemzetpolitika origója lehetett volna, de nem így lett. Grósznak ebben sem volt szerencséje a történelemmel. 1989. április 3-án az MSZMP főtitkára Kárpátaljára látogatott – az ukrán pártvezetés nem volt elragadtatva, de mivel Gorbacsov nem emelt kifogást Grósz útja ellen, ezért az ukránok is belementek. A kárpátaljai magyarok fontos gesztusnak tartották, hogy hosszú évtizedek után ismét egy magyar politikai vezető látogatta meg őket. A munkácsiak ünnepelték – az akkorra ettől az érzéstől a belpolitikában már igencsak elszokott – Grósz Károlyt. „Kétségtelen, hogy évtizedeken keresztül hallgatás, indokolatlan szemérmesség vette körül a kárpátaljai magyarság sorsát”⁸⁹³ – jelentette ki a magyar politikus. A kárpátaljai magyarok értették Grósz üzenetét, és lelkesen fogadták. A rendszerváltoztató hónapok forгатagában a magyar nyilvánosság azonban szinte alig értesült Grósz Károly munkácsi útjáról. „Április első napjaiban Grósszal Kárpátalján jártunk, imponáló volt az ottani fogadtatás, s azt hittem, hogy ebből idehaza is lehet politikai tőkét kovácsolni. Számomra úgy tűnt akkor, mintha itthon, Magyarországon sokan nem értették volna ennek az útnak történelmi jelentőségét”⁸⁹⁴ – emlékezett később Kimmel Emil, az MSZMP helyettes szóvivője.

Néhány nappal azt követően, hogy 1989. június 23-án felállt az MSZMP elnöksége, s formailag Nyers Rezső lett a párt első embere, Lovas Zoltán, a *Magyar Hírlap* újságírója a Parlament folyosóján szólította meg a magányos főtitkárt. (Az interjú címe is ez volt: *Grósz Károly magányossága*.) Lovas később úgy emlékezett, hogy az országgyűlés épületében „ráugrott” Grószra, vagyis mindenféle előzetes egyeztetés nélkül kért interjút a politikustól, aki ugyanakkor könnyen ráállt a beszélgetésre. Az eseményről fennmaradt egy különös fotó is, ahol az egyébként elegáns főtitkárnak kivillant a furcsán feltűrt zoknija. A felvétel metaforikus: az egykor nagy hatalmú, de addigra lecsúszó közéleti személyiség szimbóluma.

A beszélgetés elején az újságíró már eleve provokatív kérdéssel nyitott: „A Parlament folyosóin korábban versengve keresték az önnel való érintkezést a képviselők, a kormánytagok meg a sajtó. Most – legalábbis többekkel együtt úgy érezzük – mintha megfagyott volna Ön körül a levegő. [...] Ön is így érzi?”⁸⁹⁵ Grósz Károly nem őszintén válaszolt, cáfolta, hogy magányos lenne: „Egyáltalán nem úgy érzem, hogy most kikerültem volna a politikának valamiféle élvonalából. Ellenkezőleg, most érzem magam igazán jól, mert amit egy évvel ezelőtt elhatároztunk, az végre valósággá vált. Egészséges szerepmegosztás megy végbe a vezetésben”⁸⁹⁶ – fogalmazott az ügyvezető főtitkár.

⁸⁹² OPLATKA 2014: 226.

⁸⁹³ THÜRMEYER 2009: 150.

⁸⁹⁴ KIMMEL 1989: 92.

⁸⁹⁵ LOVAS 1989.

⁸⁹⁶ LOVAS 1989.

Lovas igyekezett a valósággal való szembenézésre rábírni Grósz, amikor például ezt kérdezte tőle: „Önt nyílt színen olyan politikai pofonok, vereségek érték a közeli hónapokban, amelyeket ebben az országban korábban évtizedeken keresztül – legalábbis nyilvánosan – nem szenvedtek el. Emberileg miként lehet ezt tolerálni és elviselni?” A főtitkár azonban életének, politikai pályafutásának ebben a fázisában érzékelhetően nem képes az önreflexióra. „Nekem régről az a véleményem, hogy egy politikusnak felkészültnek kell lennie, ha konfrontációra kerül sor. Nem csak veszíthet velük, hanem nyerhet is. Egyébként abból, amit én az elmúlt egy-két évben a politikai vonalban képviseltem, semmit nem bántam meg. S ha újrakezdeném, akkor ugyanúgy csinálnám.” Az interjú talán egyetlen igazán emberi, őszinte megnyilvánulása így hangzott a főtitkártól: „Általában fáradt vagyok. Engem az utolsó 2,5-3 év nagyon megviselt.”⁸⁹⁷ Lovas Zoltán visszaemlékezésében ekképpen ír a beszélgetésről: „Nem túlzottan ízléses módon, de alaposan rákérdeztem az MSZMP akkori főtitkárára, s hangot adtam vele kapcsolatos személyes antipátiámnak is. 1948 óta nem jelent meg hatalmon lévő vezetőről ilyen anyag a magyar sajtóban – 1956-ot kivéve. Ilyen szempontból tehát a tekintélyelvűség tabuját megsértő és megingató iromány volt.”⁸⁹⁸

Kétségtelen, az interjú tabudöntőgető volt, talán azt is mondhatjuk, hogy az újságíró – kiérdemelve az akkori olvasók és az utókor elismerését is – kifejezetten szemtelen, amikor ilyen mondatokat vág a főtitkár fejéhez: „Én fázisproblémát is érzek. Ha a döntéseit Ön hetekkel, hónapokkal korábban hozza meg, akkor Önt most nem mint Grósz Károlyt, hanem esetleg mint »Nagy« Károlyt emlegetné a közvélemény.”⁸⁹⁹ A vegetáló politikus erre a felvetésre kész volt némiképp önkritikusan reagálni: „Amit a kormányban és a pártban csináltam, annak akadnak olyan elemei, amelyeket másodjára másként csinálnék.”

1989 nyarára Grósz Károly maradék népszerűsége is porladni kezdett. Miközben Pozsgay Imre és Németh Miklós vagy Nyers Rezső szimpátiapontjai az egekben voltak, addig hozzájuk képest Grósz a lista végén kullogott. Pozsgaynak 72 „pontja” volt, Némethnek 64, Nyersnek 62, míg Grósz messze lemaradva a többiektől pusztán 42 szimpátiaponttal rendelkezett.⁹⁰⁰

Egy korabeli vicc is illusztrálja Grósz népszerűségének csökkenését. „Grósz a villamoson utazik. Rálép a szomszédja lábára, mire az pofon üti. Hirtelen a másik szomszédjától is kap egyet. Megkérdezi: Ön, akinek a lábára léptem, behúzott egyet, azt értem. Egyébként, bocs. De Öntől miért kaptam a pofont? – fordul a másik oldalon állóhoz. – Azt hittem, elkezdődött – feleli az.”⁹⁰¹ A pesti vicc valamiféle forradalmi hangulatot vizionált, de tudjuk, igazán lázas állapot a magyar rendszerváltozás időszakában nem alakult ki.

Grósz Károly politikusi teljesítményét még 1989. június 23-át (ekkor állt fel az MSZMP elnöksége, és vált főtitkárként Grósz a párt adminisztratív vezetőjévé) követően is – egy

⁸⁹⁷ LOVAS 1989.

⁸⁹⁸ LOVAS 1990: 9.

⁸⁹⁹ LOVAS 1989.

⁹⁰⁰ A közvélemény 1989-ben 1990: 447.

⁹⁰¹ SCHMIDT 2020: 52.

közzvélemény-kutatás során – a megkérdezettek 38%-a „hasznosnak” ítélte meg, s csak 19% tekintette a pártfőtitkár munkáját „károsnak”.⁹⁰²

A vitathatatlan népszerűségvesztés azonban az állambiztonság számára is adott munkát. Az történt ugyanis, hogy három, 10-12 éves lány jelent meg Grósz Károly lakásánál; az egyikőjük a gépkocsibejáró kapujánál bedobott néhány Grósz-ellenes röplapot, amelyben – hogy is fogalmazunk – élesen bíralták a főtitkár politikáját. Az egyik röplap tartalma szöveghűen a következő volt: „IDFIGYELJ TE UTOLSÓ! Még egy 10 éves gyerek is tudja, milyen inflációt csináltál. Most eddig csak te vagy az aki ebben az országban ezresekkel törli seggét. Te még könnyen beszélsz, mert a havi jövedelmed 60000 ezer máni. Fidesz. »HÜJE!!!« »BUNKÓ« »MAFLA«. U. i: magatoknak csináljátok egyétek meg rohadékok.”⁹⁰³

A kormányörök a három lányról részletes személyleírást adtak, de a rendőrség nem tudta elfogni az „elkövetőket”. Az egyik röpcédulán rajzok is voltak halálfejekről, egy akasztott emberről meg egy nyúlról.⁹⁰⁴ A lányok mindegyik röplap aljára odaírták, hogy „Fidesz”, vagyis valószínűsíthető, hogy a kis forradalmár hölgyek a Fiatal Demokraták Szövetségével szimpatizálhattak 1989 rendszerváltó hónapjaiban.

„Ez a meccs elveszett”

„Grósz javára írandó, hogy elfogadta a történelmi helyzetet; Grósz érdemének tudom be, hogy nincs lövetés, nincs polgárháború, tehát tudomásul kell venni a realitásokat, és a békés átmenet a lényeg. ’89 nyarán már Grósz is tudta, hogy ez a meccs elveszett”⁹⁰⁵ – von mérleget a történész-politikai szakértő, Földes György.

„Nem vagyok sem lelkiileg, sem egyéb szempontból zavarban egy ilyen alternatívától. Olyan irányba fogom befolyásolni a dolgokat, hogy a természetes mozgás bekövetkezzék”⁹⁰⁶ – ezt válaszolta Grósz Károly néhány nappal az MSZMP Elnökségének felállása után, 1989 júniusának végén, amikor Lovas Zoltán újságíró azt kérdezte tőle, mi van akkor, ha „kiszorul a hatalomból”. Grósz Károly főtitkárként júliustól október elejéig – még mondhatni kötelességtudó vezetőként, de érdemi politikai erő és szenvedély nélkül – lényegében passzivitásban végigülte az MSZMP Elnökség és a Politikai Bizottság üléseit. Mindkét testület feladata ekkor már pusztán az októberi MSZMP-kongresszus előkészítése volt. Az állampárt politikusai készítették a leltárt a boltzár előtt.

⁹⁰² A közvélemény 1989-ben 1990: 447.

⁹⁰³ ÁBTL – 2.7.1. NOIJ Összefoglaló jelentések 95/7. 1989. május 18. A forrást közli az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Facebook-oldala: www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2677895985614068&id=121560831247609

⁹⁰⁴ ALBERT 2019.

⁹⁰⁵ Földes György-interjú, 2021.

⁹⁰⁶ LOVAS 1989.

Grósz Károly főtitkári gondolatairól néhány korabeli levélből értesülhetünk. E források segítségével tárhatjuk fel, hogy mi volt a pártvezető fejében politikai karrierje utolsó hónapjaiban.

A még hivatalban lévő MSZMP-főtitkárt meghívták az ultrabaloldali szervezetként számon tartott Münnich Ferenc Társaság szeptember 2-i közgyűlésére. A társaság ekkoriban – mint az úgynevezett Harmadik Oldal tagja – részese volt a Nemzeti Kerekasztaltárgyalásoknak. Grósz Károly nem ment el a plénumra, de levélben köszöntötte a közgyűlést. Némiképp jelképes a főtitkári sodródás szempontjából, hogy egy periferiális, radikálisan baloldali szerveződést tekintett olyan fórumnak, ahol, akik számára kifejtetheti nézeteit. A Grósz-levél egyértelművé teszi, hogy a főtitkár ellenzi a szélsőbaloldali nézőpontot: „A szocializmus sztálini modelljének végérvényes elvetését magam is alapvetően fontosnak tartom.”⁹⁰⁷ Grósz Károly érvelése „egyrészt-másrészt” jellegű, de azt leszögezte, hogy modellváltást és nem rendszerváltoztatást szeretne. Gondolatai egyfajta megkésett harmadik utas állásfoglalásnak tűnnek – ami korábban, akár néhány hónappal korábban, politikaipólus-képző jelentőségű is lehetett volna –, de a rendszerváltás küszöbén mindennek az ideológiai alapvetésnek már vajmi kevés hatása lehetett: „Nem jutok arra a következtetésre, hogy bármilyen polgári, akár észak-európai modell követése megoldás lehet a sajátos magyar gondokra. [...] Ugyancsak meg vagyok győződve arról, hogy az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő Európának a magyar nép csakis akkor lehet egyenrangú, megbecsült tagja, ha a saját adottságainak megfelelő utat képes találni a felzárkózáshoz, és mindenekelőtt a maga erőfeszítéseire építi az ehhez fűződő reményeit.”⁹⁰⁸ Ha a szöveget kontextusából kiragadva vizsgáljuk, akár még arra a (csalóka?) következtetésre is juthatnánk, hogy e gondolatok valamiféle sajátos szuverenista nézőpontot takarnak. 1989 kora őszen azonban a gondolatok olyan kavalkádja volt jellemző a közéletre, ami kizárja, hogy bármilyen akkori okfejtést a maga vegytiszta eszmétörténeti valójában értékeljünk.

Az állampárt feltartóztathatatlan bomlásának volt szimbóluma, hogy az MSZMP győri szervezete 1989. szeptember 6-án nyilatkozatban ítélte el Grósz Károly főtitkárt. A fő vád az volt, hogy Grósz az utolsó félévben váltogatta nézeteit, és nem adott őszinte tájékoztatást a párttagságnak az aktuális politikai ügyekről. A főtitkár a dokumentum kézhezvétele után postafordultával válaszolt a győri szervezetnek. A levél hangneme már nem is indulatos, inkább beletörődő: „Ha az ember szembenéz önmagával és korábbi állásfoglalásait ütközteti a valósággal, akkor – ha tisztességes – nem tesz mást, mint meghajtja a fejét a valóság kritikája előtt [...]. Remélem, eljön az az idő, hogy a politikai közélet különböző jelenségeit higgadtan és tárgyilagosan fogják megítélni. És mielőtt

⁹⁰⁷ Grósz Károly levele a Münnich Ferenc Társasága közgyűlésének, 1989. augusztus 30. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁹⁰⁸ Grósz Károly levele a Münnich Ferenc Társasága közgyűlésének, 1989. augusztus 30. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

nyilatkozatban ítélnék el a párt főtitkárát, lesz annyi türelmük, hogy előtte kikérjük a véleményét.”⁹⁰⁹

Hogy a főtitkár valóban az utolsó pillanatig – minden szervezeti és ideológiai nehézség ellenére, s tegyük hozzá, valamiféle politikai farkasvakságban szenvedve – hitt a párt-egység illúziójában, azt egy szeptember 22-i levél támaszthatja alá: „Ma olyan idöket élünk, amikor a párt egészséges erőit nem szétverni, hanem tömöríteni kell. Az összefogás természeténél fogva nem zárja ki a különbözőséget sem. A véleményeltérések a rész kérdésekben nem gátolhatnak meg bennünket abban, hogy az ország érdekében az alapvető kérdésekben a párton belül, elvi és politikai akcióegységben együttműködjünk.”⁹¹⁰ E gondolat az MSZMP XIV. (utolsó) kongresszusa előtt néhány nappal nem volt más, mint falra hányt borsó. Ezt Grósz nyilvánvalóan tudta, de úgy vélekedhetett, hogy a végső pártet már csak végigküzd a régi mantrákkal. Azt persze ne zárjuk ki, hogy a főtitkár még ekkor is őszintén gondolta, hogy egy egységes baloldali párt – a bekövetkező rendszerváltozás ellenére – nincs reménytelen helyzetben egy soron következő parlamenti választáson. Az utolsó MSZMP-kongresszus előkészítése kapcsán jelképes az a történet, amelyről Földes György beszélt a vele folytatott háttérbeszélgetéskor:

„A kongresszus előtt a négytagú pártelnökség tartott egy ülést, ahol Nyers, Pozsgay, Németh Miklós meg Grósz volt jelen. Grósz leíratott az ülés után magához, és odaadta nekem a kongresszusi előkészítési dokumentumot, amin át volt húzva tollal – ha jól gondolom, Nyers Rezső tollával – az, hogy »beszámoló«, és az volt ráírva, hogy »tájékoztató«. S akkor én elveszítettem a lélekjelenlétemet, és rátámadtam Grószra: hogy ez létezik, hogy ebbe belemert? Csak nézett rám. Hát, mondom, Grósz elvtárs, értse meg, a beszámolón vita van. A tájékoztatót – bármi áll benne – azt el fogják fogadni, vagy nem fogják elfogadni, de nincs politikai tétje. Most kirúgta maga alól azt az utolsó lehetőséget, ahol a kongresszuson pártvitát lehetett volna csinálni, ahol a modellváltó koncepció híveként a rendszerváltókkal szemben megvívhatott volna egy politikai csatát. Grósz azt mondta nekem, hogy jó, jó, jó, hát akkor értette meg, hogy ezzel mint főtitkár önként aláírta a saját politikai kivégzését. Ez az eset azért fontos, mert nemcsak azt mutatja, hogy Grósz főtitkárként nem tudta megvédeni az elnökségben az utolsó területet, ahol még némi eséllyel harcolhatott volna, hanem a dolog lényegére is rámutat: a modellváltók, a szocialista vegyesgazdaságért, demokráciáért küzdők, illetve a rendszerváltás mellé állók közötti koncepcionális, elvi ellentétre. A KB-beszámoló tájékoztatóvá történő visszaminősítése vagy azt jelzi, hogy Grósz nem volt elég éber vagy kemény vagy ügyes, vagy azt, hogy tisztában volt azzal: nincs esély a győzelemre a kongresszuson. Lehet, hogy »az utolsó szó joga« volt fontos a számára.”⁹¹¹

1989. október 6-án megnyílt a Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusa. Grósz Károly főtitkár javaslatát, a megreformált egységes párt fenntartását a küldöttek 15%-a

⁹⁰⁹ Grósz Károly levele az MSZMP Győri Városi Bizottságának, 1989. szeptember 11. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁹¹⁰ Grósz Károly levele az „Összefogás az MSZMP megújításáért Mozgalom” számára, 1989. szeptember 22. MNL OL M-KS 288-54/1. ő. e.

⁹¹¹ Földes György-interjú, 2021.

támogatta pusztán.⁹¹² „A korábban önmagát centristának tartó Grósz Károly tiszteletre méltó következetességgel szavazott az új párt ellen, és vált ki lényegileg a kongresszus további munkájából, ami már nem az MSZMP utolsó, hanem az MSZP első kongresszusa volt. [...] Grósz Károly már nem volt tárgyalópartner, de legalább önmaga álláspontjához tisztességes következetességgel ragaszkodva vonult vissza, és vette tudomásul a számára elfogadhatatlan helyzetet”⁹¹³ – fogalmazott a pártkongresszus után nem sokkal Bihari Mihály alkotmányjogász. Grósz Károly 158 küldött-társával együtt szavazott az új párt, a Magyar Szocialista Párt megalakítása ellen.⁹¹⁴

Kimmel Emil, az MSZMP szövivőhelyettese a kongresszus egyik legpikánsabb szituációját így elevenítette fel: „Grósz már vasárnap, tehát 8-án ebédidő tájékán fogadta a Münnich Ferenc Társaság tagjait és a Pátria teremből átvonultak a Novotel szállóba, nem túlzok, a folyosón újságírók százai nyomultak utánuk, mint akik valamiféle másik párt megalakulására számítanak. Rosszul számítottak, nem történt semmi.”⁹¹⁵ Megállapíthatjuk: egyrészt Grósz Károly már megint a rossz hírű Münnich Ferenc Társaságnak tett furcsa gesztust, másrészt a volt főtitkár tovább sodródott; nem bontott zászlót akkor, amikor a megmaradt hívei még ott voltak a kongresszuson a fizikai közelségében.

Grósz Károly a következőképpen emlékezett később a kongresszuson elkövetett hibáira: „Két hibát követtem el. Az egyik, hogy a kongresszuson én az egység szorgalmazásával léptem fel. Miközben ésszel már tudtam, hogy ennek semmi realitása nincs. Ez egy rossz alapállás volt. Nekem ott a kongresszuson a különválás programjával kellett volna fellépni. Nem tudom megmondani alapvetően az okát, vagy nem tudom mással magyarázni az okát, mint azzal, hogy egész életemben az egység, mint valami fétis élt a szemem előtt. És én nem akartam pártot bontó, egységet bontó pozíciót teremteni ott a kongresszuson [...] Ez hiba volt részemről, rosszul ítélt meg a politikai helyzetet. A másik hiba, amit elkövettem, hogy a párt újjászervezésével, az MSZMP újjászervezésével egy jó hónapot kivártam. Azért, mert látni akartam, hogy ez a párt, ami most a kongresszuson ugyan nem az én ízlésem szerint és politikai meggyőződésem szerint formálódott, de mégis milyen párt lesz ebből. Szabad-e és kell-e egy másik pártot szervezni, vagy be kell ebbe a pártba menni, és ezt belülről kell erősíteni. Na most nekem egy hónap kellett, míg én arra rájöttem, hogy ez a párt ebből a szempontból már a maga meghatározott nyomvonalán van, tehát külön pártot kell szervezni.”⁹¹⁶

A kongresszus egyik kulisszák mögötti szimbolikus történéséről Lengyel Lászlótól tudhatunk: „1989 őszén került sor az MSZMP kongresszusára. Ki voltam zárva a pártból és nem voltam meghívott. Váratlan eljött hozzám Gazsó Ferenc, és Pozsgay üzenetét hozta, menjek azonnal el a kongresszusra. Ott Bihari Mihálynak és nekem Pozsgay Politikai Bizottság tagságot ajánlott, amit én azonnal, Bihari némi habozás után elutasítottunk. Találkoztunk a kongresszuson a vezetőkkel külön-külön, így a nagyon

⁹¹² RIPP 2006: 475.

⁹¹³ BIHARI 1990: 21–22.

⁹¹⁴ GUBCSI 1989: 89.

⁹¹⁵ KIMMEL 1990: 169.

⁹¹⁶ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995. Kézirat. 109–110.

szomorú és tanácstalan Nyers Rezsővel, a sértett Németh Miklóssal és a körbe-körbe szaladgáló Horn Gyulával. Majd egy nagyobb teremben leültünk kettesben Biharival, hogy megbeszéljük a helyzetet. Váratlan benyitott Grósz Károly egy kisebb csapat élén. Mintha az ördögöket látta volna meg, visszahőkölt és kirohant.”⁹¹⁷

Szinte magunk előtt láthatjuk, ahogy az utolsó főtitkár visszahőköl, és kirohan a teremből. A helyzetkép meglehetősen metaforikus: Grósz akkor és ott becsukta maga mögött az ajtót, és ezzel örökre maga mögött hagyta az érdemi politikaformálás világát.

⁹¹⁷ Lengyel László-interjú, 2020.

Grósz Károly szerint a világ – Grósz a nemzetközi térben

„Grósz Károly miniszterelnök nemzetközi sikerei óta a magyar kormányférfiak meg vannak győződve arról, hogy állandó nemzetközi jelenlétükkel az országnak többlettőkét tudnak szerezni. Ezért a miniszterek egymás után keresik fel a fejlett országok fővárosait és összehangolt kormányzati stratégia nélkül tárgyalgatnak kormányokkal, multinacionális vállalati vezetőkkel, bankárokkal”⁹¹⁸ – írta Grósz kormányfői diplomáciai sikereinek mintaértékéről Lengyel László közgazdász. Grósz Károly miniszterelnökként kétségtelenül számos diplomáciai sikert ért el; talán elég csak a történelmi jelentőségű amerikai tárgyalásaira utalni – noha a közvélemény lényegében csak a kudarcos aradi találkozóra emlékszik. Ebben a fejezetben azt igyekszünk körbejárni, hogy Grósz miként mozgott a nemzetközi diplomáciai térben.

Fontos előzetes információ, hogy Grósz Károly nem beszélt idegen nyelveket.⁹¹⁹ Ennek ellenére a diplomáciai eseményeken lazán, kötetlenül közlekedett; nem frusztrálta, hogy tolmáccsal tud csak tárgyalni.⁹²⁰ Grósz már ifjú apparatcsikként is szívesen vállalt delegációk tagjaként külföldi utakat – az ötvenes években fiatal pártmunkásként még csak regionális tárgyalásokon élhette meg az internacionalista életérzést.⁹²¹

Ahogy már a korábbiakban láthattuk: 1956-ban Grósz Károly ideiglenes Borsod megyei első titkárként „tárgyalt” a szovjet haderő illetékeseivel Miskolcon. Ez a találkozás azonban a legkisebb mértékben sem az egyenrangú felek közötti diplomáciai érintkezés ethoszát sugallta; Grósz nem volt több, mint a helyi bábkormányzat egyik nem túl jelentős figurája.

A későbbiekben a pártközpont vezető agitproposaként egyre több nemzetközi tapasztalatot szerezhetett. 1968-ban Moszkvában járt, ahol a szovjet agitációs munkáról igyekezett közvetlen tapasztalatokat szerezni.⁹²² Egy évvel később pártmunkás-delegáció élén utazott Varsóba.⁹²³ 1970-ben az agitációs és propagandaosztály vezetőhelyetteseként Stockholmba és Helsinkibe látogatott, ahol arról tájékozódott, hogy miként lehet hatékonyabbá tenni a külföldre irányuló magyar propagandát. Grósz azzal szembesülhetett, hogy Svédországban leginkább az új gazdasági mechanizmus témája iránt érdeklődtek. Finnországban az osztályvezető-helyettes a helyi kommunista pártvezetés képviselőivel is találkozott.⁹²⁴

Grósz osztályvezető-helyettesként felelős volt a nem túl fajsúlyos Országos Béke-tanács nemzetközi kapcsolataiért. Ez konkrétan olyan nem igazán izgalmas kérdések

⁹¹⁸ LENGYEL 1991: 7.

⁹¹⁹ Barabás János-interjú, 2020.

⁹²⁰ Polgár Viktor-interjú, 2020.

⁹²¹ A kassai antifasiszta tüntetés 20. évfordulóján 1958: 1.

⁹²² Pártmunkásküldöttség járt Moszkvában 1968: 4.

⁹²³ Pártmunkásküldöttség utazott Lengyelországba 1969: 5.

⁹²⁴ Feljegyzés Grósz Károly Stockholmi és Helsink-i látogatásáról, 1970. május 12. MNL OL M-KS 288-22/1970/16. ó. e.

felügyeletét jelentette, hogy a béketanács képviselőjében ki mehet külföldre, milyen nemzetközi delegációkat fogadjanak, mely külföldi prominensek kapjanak magyar kitüntetést, s mindezen célokra mekkora összeget fordítsanak.⁹²⁵ Szintén Grószhoz tartozott annak az előkészítése, hogy Magyarország hogyan emlékezzon meg a baráti szocialista országok nemzeti ünnepeiről. E feladatok kapcsán szoros együttműködés volt Péter János külügyminiszter és Grósz Károly között.⁹²⁶

Arról már korábban szót ejtettünk, hogy Grósznak 1973-ban titkos kiküldetesként Vietnámban kellett békefenntartói szolgálatot ellátnia. A különös hadművelet során Grósz autója felrobbant, a pártfunkcionárius súlyosan meg is sérült.

Egyfajta diplomáciai feladatot jelentett az akkor már agitproposztályvezető Grósz számára, amikor abban kellett közreműködnie, hogy Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter 1974 decemberében cikket írjon a *Népszabadság*ba.⁹²⁷ A feltörekvő osztályvezető épülő szovjet kapcsolatai eredményének is tekinthetjük, hogy Grósz Károly 1976-ban a *Pravdában* publikálhatott írást; *Felbecsülhetetlen tapasztalatok* címmel jelent meg cikke a vezető szovjet lapban az SZKP XXV. kongresszusáról.⁹²⁸

A hetvenes évek második felében Grósz Károly a nyugati világgal is kezd megismerkedni. Az addig közvetlenül csak a keleti tömb országainak viszonyait ismerő pártfunkcionárius számára komoly tapasztalatszerzést jelentett, amikor 1977-ben Párizsba⁹²⁹ és Londonba utazhatott. A brit fővárosban Grósz megfigyelőként részt vett az angol Munkáspárt országos konferenciáján.⁹³⁰ 1979-ben Grósz Károly vezette a magyar delegációt a balközép Spanyol Szocialista Munkáspárt kongresszusán.⁹³¹

A nyugati útjai a gondolkodását is megváltoztatták. Amikor már borsodi pártvezetőként, a Központi Bizottság tagjaként 1983 májusában Svájcban a helyi munkáspárt rendezvényén járt, nyilvánvalóvá vált számára, hogy milyen különbségek vannak kelet és nyugat között. Egy 1984-es interjújában beszélt a svájci tapasztalatairól, igaz, csak olyan dimenzióban, ami még politikailag és ideológiailag vállalható volt egy megyei pártvezetőnek: „Múlt esztendőben kint voltam Lausanne-ban, a svájci párt kongresszusán, és mondjuk, ha összehasonlítom Lausanne meg Miskolc tisztaságát, akkor – s nekem ne tegyen senki szemrehányást, hogy nem vagyok patrióta – az tiszta, ez meg koszos. Ez irtó egyszerű dolog”⁹³² – mondta a Kossuth Rádióban sugárzott beszélgetésben.

⁹²⁵ Jelentések az Országos Béketanács nemzetközi tevékenységéről. MNL OL M-KS 288-22/1971 24. ő. e., MNL OL M-KS 288-22/1972/4. ő. e.

⁹²⁶ Feljegyzések a szocialista országok nemzeti ünnepeit érintő agitációs- és propaganda feladatokról. MNL OL M-KS 288-22/1971/24. ő. e., MNL OL M-KS 288-22/1972/2. ő. e.

⁹²⁷ Grósz Károly feljegyzése a Politikai Bizottság számára Andrej Gromiko Népszabadság-cikkéről, 1974. november 30. MNL OL M-KS 288-22/1974/2. ő. e.

⁹²⁸ Lásd: *Népszabadság*, 1976. március 20. 8. („Hírek” rovat.)

⁹²⁹ Jegyzőkönyv az MSZMP Titkárság 1977. március 28-i üléséről. MNL OL M-KS 288-7/522. ő. e.

⁹³⁰ Grósz Károly hazaérkezett Angliából 1977: 4.

⁹³¹ Ma kezdődik a Spanyol Szocialista Munkáspárt kongresszusa 1979: 3.

⁹³² Grósz Károly interjúja a Kossuth Rádióban a Vallomások című műsorban 1984.

A nyugati utak mellett megmaradtak – a kor elvárásainak megfelelően – a rendszeres szovjet⁹³³ látogatások, illetve Grósz Károly borsodi első titkárként jelentős nemzetközi regionális kapcsolati hálót épített ki a szocialista országok megyei szintű vezetőivel.⁹³⁴ Ebből az időszakból Grósz olyan kapcsolati tőkét tudott felhalmozni, ami majdan kormányfőként is a hasznára vált. Erre példa a Zbigniew Messner lengyel miniszterelnökkel még korábban kialakított nexus. Messner katowicei párttitkár volt, amikor megismerkedtek a borsodi első titkár Grósszal. 1985-től lett Lengyelország kormányának vezetője. Amikor Grósz Károly magyar miniszterelnökként először, 1987 őszén Varsóba látogatott, akkor két baráti viszonyban lévő politikus találkozott egymással. „Amikor én Katowicében dolgoztam a vajdasági pártbizottság első titkáráként, Grósz Károly Miskolcon volt megyei első titkár. Több alkalommal is találkoztunk és összebarátkoztunk”⁹³⁵ – nyilatkozta Messner kormányfő az 1987-es magyar miniszterelnöki vizit idején.

Grósz Károly személyiségére jellemző, hogy megyei első titkárként kötetlenebb nemzetközi vonatkozású programokat is bevállalt. A protokoll merev szabályait félretéve hajlandó volt például a Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe szüretre érkező lengyel diákokkal együtt almát szedni.⁹³⁶ Az esemény azért mégsem lehetett teljesen spontán, mert a megyei napilap tudósított a szüretéről, még fotó is készült az almát szedő diákoknak lelkesen magyarázó pártvezetőről. Az egykori agitpropos megyei első titkárként is érezte a politikai kommunikáció ritmusát: a lengyel diákokkal szüretelő helyi politikus képe egyértelműen imázsépítő jellegű. Ezt a fajta kommunikációs lendületet és újító erőt tapasztalhatta meg a magyar közvélemény 1987–1988-ban, kormányzásának első időszakában.

Budapesti első titkárként Grósz külföldi útjait, nemzetközi kapcsolatrendszerét már az határozta meg, hogy a politikus 1985 márciusától az MSZMP legfelsőbb döntéshozó szervének, a Politikai Bizottságnak a tagja is volt. Grósznak protokolláris értelemben PB-tagként már miniszterialis fogadtatás dukált – bármerre járt. Ennek megfelelően a budapesti első titkár immáron kormánygéppel utazhatott.⁹³⁷

A legfontosabb külföldi látogatás Grósz Károly budapesti első titkári korszakából az 1986. október 13. és 16. között lezajlott moszkvai út volt. Formailag a Grósz vezette delegációt a szovjet főváros pártbizottsága látta vendégül. A moszkvai első titkárt ebben az időszakban úgy hívták, hogy Borisz Jelcin. Grósz Károly ekkor ismerte meg Oroszország későbbi elnökét. A hivatalos tárgyaláson Jelcin reformer szellemiségű nyilatkozatokat tett. Ez a jelcini gondolat az útról készült magyar pártjelentésbe is bekerült: „Hangsúlyozta, hogy a megújulási folyamat, az új munkastílus iránt a legfogékonyabb

⁹³³ Hazaérkezett Vologdából megyénk politikai delegációja 1981: 2.

⁹³⁴ November 7-ét ünnepelte megyénk 1981: 1; Hazaérkezett megyénk delegációja Katowicéből 1983: 2; ÓNODVÁRI 1984: 3; Megyei delegáció utazott az NDK-ba 1984: 1.

⁹³⁵ BOKOR 1987: 2.

⁹³⁶ HAJDÚ 1983: 3.

⁹³⁷ OPLATKA 2014: 133.

a vezetés legalsó és legfelső láncszeme, a középvezetés nehezen vagy egyáltalán nem alkalmazkodik”⁹³⁸ – fejtegette az akkor még a világ által alig ismert moszkvai párttitkár.

A hivatalos jelentésbe azonban már nem került be, hogy Grósz Károlyt Jelcin különböző gátlástalan megszólalásai valósággal ledöbbsentették. Grószban nem az a kép alakult ki, hogy a jövő emberével találkozik. Pedig nem akárki hívta fel még korábban a budapesti első titkár figyelmét Borisz Jelcinre: „Gáspár Sándor egyik moszkvai útját követően megkeresett és elmondta, hogy találkozott az új moszkvai első titkárral, Jelcinnel. Dinamikus, nagy reményű politikusnak tartotta és azt ajánlotta nekem, hogy vegyem fel vele a kapcsolatot.”⁹³⁹

Grószt ugyanakkor nem Jelcin reformeri attitűdje ijesztette meg, épp fordítva. Már az első plenáris ülésen kellemetlen meglepetések érték: „Jelcin kifejezetten konzervatív politikus benyomását tette rám. Amikor a párt társadalomban betöltött szerepéről beszélt, azt hangsúlyozta, hogy karakterisztikusabbá kell tenni a jelenlétet. Ezzel szemben én azt vallottam, hogy a párt szerepét csökkenteni kell [...]. Igazán akkor döbbsentem meg, amikor Jelcin a Szovjetunió és a szocialista országok közötti viszonyról beszélt. Életemben először találkoztam ennek a viszonynak a legdurvább értelmezésével. Azt fejtegette hosszasan, hogy tovább már nem fogják eltartani a szövetséges országokat, elégük van a jótékonykodásból, s az pedig különösen sértő, hogy közben állandóan szidalmazzuk őket. Valósággal sokkoltak a mondatai. Ezt az érvelést én sohasem fogadtam el, statisztikai adatokkal igyekeztem Jelcint meggyőzni. Erre azzal válaszolt, hogy a mi adataink tévesek, ők pontosabban ismerik a valóságos helyzetet”⁹⁴⁰ – emlékezett később Grósz a Jelcinnel folytatott tárgyalásra.

A magyar delegáció tagjai rossz hangulatban álltak fel a tárgyalóasztaltól, de a feszengésnek itt még nem szakadt vége: „Este a moszkvai vezetés meghívott bennünket a Nagy Színházba. A nézők már a teremben ültek, de Jelcin késett. Nőtt a türelmetlenség, voltak, akik tapssal biztattak az előadás megkezdésére, de természetesen meg kellett várni Moszkva első emberét. Mikor Jelcin megérkezett, a volt cári páholy mögötti előtérben még leült teázni. Egyre kínosabb volt a helyzet. Aztán végre helyet foglalt, a nézőtéren lekapcsolták a villanyt. Néhány pillanat múlva azonban a páholyra irányították a fénycsóvát, Jelcin felállt, és integetett az embereknek. A szünetben a színház vezetőivel találkoztunk. Jelcin alaposan megdorgálta őket, hogy még nem jelentkeztek nála audiencián, pedig már régóta szeretné megbeszélni velük a moszkvai színházi élet gondjait. Meglepett, ahogy beleszólt a művészeti élet ügyeibe. Az előadás végeztével lefüggönyözött Csajkába szállt, és rendőri felvezetők kíséretében elszárguldott”⁹⁴¹ – elevenítette fel öt év múltán a tapasztaltakat az egykori budapesti első titkár.

E gondolatokat látva persze arra gyanakodhatunk, hogy a hithű Grósz Károly biztosan haragudott a kommunista Szovjetuniót később ledöfő Jelcinre, így az általa elmondottakat

⁹³⁸ Jelentés az MSZMP Budapesti Bizottsága delegációjának Moszkvában tett látogatásáról, 1986. október 16. BFL XXXV.1.a.9. 21. ó. e.

⁹³⁹ KŐSZEGI–SZATMÁRI 1991.

⁹⁴⁰ KŐSZEGI–SZATMÁRI 1991.

⁹⁴¹ KŐSZEGI–SZATMÁRI 1991.

forráskritikával illik kezelnünk. Ez így is van, de az 1986 őszén egy továbbképzésen Moszkvában tartózkodó Németh Miklós (akkor az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályvezető-helyettese) is hasonló – vagy bizonyos szempontból még durvább – élményekről számolt be:

„A Bolsojban balettelőadásra mentünk, kocsival vittek minket, helyet foglaltunk. Grósz és kísérei a díszpáholyban ültek. Nekünk máshol volt helyünk, de mi is hivatalosak voltunk egy fogadásra az előadás szünetében. Jelcin ellenben sehol. Kerestük, nézelődtünk – nincs. Kaviár, pezsgő, minden. Majd nyílik az ajtó, és részegen betámolygott Jelcin. Az iránt érdeklődött, hogy ezt vagy azt a jelenetet hogyan rendezték meg a színpadon. Mikor elmondták neki, elvörösödött, haragra gerjedt, mert nem úgy játszották, ahogy ő azt legutóbb elrendelte. Hívatta a darab rendezőjét, előttünk ordítva leteremtette és ott helyben ki is rúgta.”⁹⁴²

Kapcsolatok Gorbacsovval

Grósz Károly alkatához Mihail Gorbacsov személye közelebb állt. „Tudtuk, hogy Gorbacsov egy nyílt eszű, őszinte ember, akivel lehet beszélni, akinek el lehet mondani a gondokat, problémákat, aki érdeklődést tanúsít egy kis ország sorsa iránt is”⁹⁴³ – nyilatkozta a Bokor Péternek adott életútinterjúban Grósz. Azt is felidézte, hogy a későbbiekben azért csalódott Gorbacsovban is: „Való igaz, hogy Gorbacsovban elég sok felszínesség volt. Rámenős volt, rögtönzött, és sokszor nem gondolta végig a döntései következményeit. Hogy ez általános munkastílusa volt-e, vagy sem, azt én nem tudom, én csak azokat az ügyeket tudom, amivel mi közlekedtünk vele.”

Grósz hasonlóztatta is a szovjet politikushoz – sokáig ő volt „a magyar Gorbacsov”. Először akkor találkoztak, amikor Grósz még borsodi párttitkár volt, Gorbacsov pedig „csak” az SZKP KB titkára, PB-tag. Ez az első személyes érintkezés Grószra különösből nem hatott, de az már akkor nyilvánvaló volt számára: Gorbacsov a reform embere. Mihail Gorbacsov 1983 őszén egy tíznapos látogatásra érkezett Magyarországra. Ekkor találkozott Grósszal Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. „Csodálatosak voltak Magyarországon a hatalmas napraforgóábrák. Ameddig a szem ellátott, sárgállott a mező az óriási napraforgófejektől. Ez nagyon mély benyomást tett rám”⁹⁴⁴ – így idézte fel Gorbacsov Zolcer Jánosnak az 1983-as magyarországi látogatása legfontosabb emlékképét. A szovjet politikust főként a magyar mezőgazdaság sikerei érdekelték. Az út során Gorbacsov egyik kísérője Németh Miklós – akkor az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának vezetőhelyettese – volt. Az egykori magyar kormányfő visszaemlékezésében fogalmazta meg, mennyire eltért Gorbacsov az akkor „szokásos” szovjet pártvezetők karakterétől: „A személyes benyomás meglepő és különös volt. Mi akkor a televízióból, a sajtóból olyan

⁹⁴² OPLATKA 2014: 134.

⁹⁴³ BOKOR Péter 1995: 39.

⁹⁴⁴ ZOLCER 2020: 743.

képet kaptunk az orosz vezetőkről, hogy ezek mind múmiák. Hiszen számtalan vicc is keringett erről. Brezsnyev, Andropov, Csernyenko, Szuszlov, Usztyinov – csupa öreg, beteges ember. [...] Nos, Gorbacsov ezzel szemben egy világosan kérdező szakember volt. Kérdéseiből azonnal kiderült, hogy a lényeget akarja megérteni.”⁹⁴⁵

Grósz Károly Miskolcra és majdan Budapestről is drukkolt a fiatal szovjet pártfunkcionáriusnak. Még magyar pártvezetői körökbe is eljutott a hír, hogy a beteg szovjet főtitkár, Csernyenko vegetálása idején hatalmi harc zajlik a Szovjetunió legfelsőbb köreiben. „Féltünk nagyon, hogy a leningrádi titkár, Romanov⁹⁴⁶ fog befutni”⁹⁴⁷ – emlékezett később Grósz. Mint tudjuk – minden bizonnyal a világ szerencséjére –, nem Romanov, hanem Mihail Gorbacsov futott be, és ő lett az SZKP főtitkára 1985 márciusában.

Főtitkárként 1986 júniusában látogatott Magyarországra Gorbacsov. Grósz budapesti első titkárként ott volt Gorbacsov és az MSZMP Politikai Bizottsága tagjainak találkozóján, ami egy sikertelen és kellemetlen politikai eseményként maradt meg a résztvevőkben, mert Kádár János nem engedte a PB-tagoknak, hogy külön szóljanak a Szovjetunió első emberéhez, Gorbacsov pedig értetlenkedett a magyarok némaságán. Grósz maga is feszélyezve érezte magát. Ekkor sem alakult ki közöttük, Gorbacsov és Grósz között személyesebb nexus.⁹⁴⁸ Ez egészen addig várattott magára, amíg Grósz Károly új kormányfőként 1987 júliusában Moszkvába nem látogatott.

A miniszterelnöki út előtt Grósz útmutatást kért Gorbacsov személyével kapcsolatban az akkor még első számú politikusnak számító Kádár Jánostól. „Rokonszenves ember ugyan, de nem gondolja végig, amit csinál, felszínes”⁹⁴⁹ – mondta a Szovjetunió vezetőjéről Kádár.

A Gorbacsovval való tárgyaláson Grósz Károly háláját fejezte ki a szovjet főtitkárnak, hogy már friss kormányfőként fogadja – valóban, a találkozáskor Grósz még csak 23 napja miniszterelnök. A megbeszélés két órán át tartott. A magyar politikus kifejtette Gorbacsovnak, hogy Magyarországon a „hatalom szilárd”. Grósz Károly a legfontosabb hazai problémaként a gazdaság helyzetét említette: „Az életszínvonal az 1970-es szinten van, s ma sincs más megoldás, mint az életszínvonal további csökkentése”⁹⁵⁰ – mondta Grósz. A magyar kormányfő önkritikusan hangsúlyozta, hogy a magyar gazdaság problémáit „elsősorban magunk idéztük elő”. A szovjet főtitkár „őszinte, egyenes” embernek nevezte Grósz Károlyt, és arról beszélt, azért is értik egymást, mert ők „ugyanazon kor gyermekei”. Gorbacsov reflektált a magyar miniszterelnök azon kijelentésére is, miszerint az MSZMP szilárdan kézben tartja a hatalmat – az SZKP első embere úgy vélte, hogy

⁹⁴⁵ OPLATKA 2014: 128.

⁹⁴⁶ 1985 márciusa előtt a keményvonalas hírében álló Grigorij Romanov leningrádi első titkár volt Gorbacsov legfőbb ellenlábas a SZKP főtitkári székéért vívott pozícióharcban.

⁹⁴⁷ Tíz év, amely megrengette a világot 1995: 18.

⁹⁴⁸ BODZABÁN–SZALAY 1994: 53.

⁹⁴⁹ BODZABÁN–SZALAY 1994: 54.

⁹⁵⁰ Emlékeztető Grósz Károly miniszterelnök 1987. július 17–18-i moszkvai útjáról, 1987. július 20. MNL OL M-KS 288-47/778. ö. e.; Jelentés a Politikai Bizottságnak Grósz Károly miniszterelnök 1987. július 17–18-i moszkvai útjáról, 1987. július 21. MNL OL M-KS 288-11/4446. ö. e.

„Magyarországon a központi irányítás meggyengült”. Ezt kritikaként értelmezhetette a magyar delegáció, de összességében Gorbacsov látványos gesztusokkal állt ki Grósz kormányfő mellett.

E gesztusokat gondolhatta kissé túl Grósz Károly, amikor a protokolláris eseményen a magyar miniszterelnök lezserebben viselkedett, mint az megszokott volt ilyen helyzetekben: „A televízióban mutatták, amikor Gorbacsovval találkozott, és képtelen volt méltóságteljesen viselkedni. Én is láttam ezt a jelenetet, és Grósz csakugyan túl pajtáskodó volt Gorbacsovval”⁹⁵¹ – mindezt a befolyásos kultúrpolitikus, Király István jegyezte fel naplójába.

Nem sokkal később, 1987. október 14-én, a KGST moszkvai tanácskozásán ismét találkozott Mihail Gorbacsov és Grósz Károly. Ekkor érdemi négyszemközti találkozóra nem került sor közöttük, de a nemzetközi megbeszélésen a szovjet pártvezető külön kiállt Grósz kormányfői programja mellett.⁹⁵²

Szintén gesztusértékű volt, hogy Grósz Károly MSZMP-főtitkárrá választása után Gorbacsov azonnal táviratban gratulált az új magyar pártvezetőnek. A dokumentumban az SZKP első embere Grószt a „szocialista Magyarország tekintélynek örvendő vezetőjeként” aposztrofálta, és egyúttal kifejezte, hogy „nagyra becsüli” az új magyar főtitkár „energikus tevékenységét”.⁹⁵³

A főtitkárrá választása után bő egy hónappal történt meg az újabb személyes találkozó Gorbacsov és Grósz között. 1988. július 5-én már Magyarország első embereként tárgyalhatott Grósz a szovjet pártvezetővel.⁹⁵⁴ Ez az időszak Grósz Károly pályafutásának legsikeresebb időszaka.

A legközelebbi Gorbacsov–Grósz-megbeszélésre 1989. március 24-én⁹⁵⁵ már egy olyan időszakban került sor, amikor a magyar pártfőtitkár lába alól kezdett kicsúszni a talaj. Ennek a tárgyalásnak már nem is volt érdemi jelentősége. Grósz Károly utoljára 1989. július 25-én Moszkvában találkozott Gorbacsovval.⁹⁵⁶

Tárgyalások Kohllal, Thatcherrel

1987. december 27-én a Helmut Kohl nyugatnémet kancellárnak írott újévi jókívánságaiban a magyar miniszterelnök felidézte az őszi nyugat-németországi útját – s figyelemre méltó, hogy a levelet a kormányfő így írta alá: „Az Ön Grósz Károlya.”⁹⁵⁷ Az 1987. október

⁹⁵¹ KIRÁLY 2018.

⁹⁵² Tájékoztató a Politikai Bizottságnak a KGST-országok kormányfőinek és gazdaságpolitikai KB-titkárainak találkozásáról Mihail Gorbacsovval, 1987. október 15. MNL OL M-KS 288-11/4447. ő. e.

⁹⁵³ Mihail Gorbacsov szovjet főtitkár gratuláló távirata Grósz Károlyhoz, 1988. május 23. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 17. d.

⁹⁵⁴ BARÁTH – RAINER M. 2000: 126–147.

⁹⁵⁵ BARÁTH – RAINER M. 2000: 178–187.

⁹⁵⁶ BARÁTH – RAINER M. 2000: 190–199.

⁹⁵⁷ Grósz Károly miniszterelnök levele Helmut Kohl kancellárnak, 1987. december 27. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 5. d.

7. és 10. között lezajlott NSZK-s út során Kohl kancellár felajánlotta magyar kollégájának a jövődre vonatkozóan a közvetlen telefonos „operatív” érintkezés lehetőségét is, ami nagy gesztus volt akkor Grósz Károly és Magyarország számára.⁹⁵⁸ „Kohl például azt mondta nekem egyszer egy tárgyaláson, hívjon fel, nem kell ezt a cirkuszt csinálni, hívjon fel, s megbeszéljük telefonon”⁹⁵⁹ – emlékezett évekkel később az esetre Grósz.

A Német Szövetségi Köztársaságban tett kormányfői látogatás eredménye volt az is, hogy a magyar kormány számára a Deutsche Bank egymilliárd márka összegű hitelt folyósított. Kohl azonban a tárgyalások során nyilvánvalóvá tette: a kölcsönnek ára, ha tetszik, politikai ára van, mégpedig az, hogy a kommunista magyar kormányzat nem használhat erőszakot a felgyorsuló változások során ellenfeleivel szemben. Minderre a megbeszéléseken részt vevő Tétényi Pál életútinterjújában ekképpen emlékezett: „Volt még egy érdekes kitétele Kohlnek. Nevezetesen az, hogy – vacsoránál ültünk, Grósz szemben Kohllal, én meg Kohl mellett – nagyon jól tudjuk, hogy maguknál bajok vannak. S nagyon félünk, hogy ebből a bajból inzultusok támadnak, mert el tudjuk képzelni, hogy akkor maguknál milyen eszközöket fognak alkalmazni. Erre szól az egymilliárd márka. Szóval körülbelül ilyen hangnemben folytak a tárgyalások.”⁹⁶⁰ Ez a történet túlmutat a diplomáciai eseményeken. A kancellár megjegyzése minden bizonnyal komoly hatással volt az elkövetkező hónapok során a magyar belpolitikára, s közvetve a magyarországi rendszerváltozás történetére is.

Az egymilliárd nyugatnémet márka jelentős összegnek számított, de a magyar gazdaság akkori állapotát tekintve – ahogy Dalos György fogalmaz – „csak csepp volt a forró aszfalton”.⁹⁶¹

Pozsgay Imre is jelképesnek tartja az egymilliárd márkás hitel ügyét: „A németek kikötötték, hogy ezt a pénzt csak tudományszervezési és műszaki fejlesztési célra lehet felhasználni. De ugyanúgy az államadósság kezelésére ment el, mint minden korábbi hitel. Ezért nem lett ebből gazdasági fejlődés.”⁹⁶² Horváth István, aki 1987-ben bonni nagykövetségként segítette Grósz Károly sikeres nyugat-németországi látogatását és a hitel-felvételt, úgy gondolja: ha nincs az NSZK-hitel, akkor „összeomlik az ország”.⁹⁶³ A diplomata szerint a német hitel elősegítette a rendszer továbbélését, de ezzel párhuzamosan „a békés átmenet egyik fontos eleme volt”. Németh Miklós egykori kormányfő visszaemlékezésében arról beszélt, hogy a nyugatnémet kölcsön végül is nem volt elegendő másra, „mint maszatolásra”.⁹⁶⁴

Az NSZK-út egyik kisebb színes története volt, amikor Grósz Károly miniszterelnököt egy BMW volánja mögé ültették. Sokan – a kormányfő maga is – mindebben pusztán egy

⁹⁵⁸ Jelentés a Politikai Bizottság és a Minisztertanács tagjainak Grósz Károlynak az NSZK-ban tett látogatásáról, 1987. október 12. MNL OL M-KS 288-11/4447. ő. e.

⁹⁵⁹ KERÉKES 1990: 20.

⁹⁶⁰ Interjú dr. Tétényi Pál akadémikussal 2003: 181.

⁹⁶¹ DALOS 2011: 80.

⁹⁶² BODZABÁN–SZALAY 1994: 78.

⁹⁶³ HORVÁTH–HELTAI 2015: 44.

⁹⁶⁴ OPLATKA 2014: 146.

tömegkommunikációs „poént” láttak, de volt, aki megütközött azon, hogy a szocialista Magyarország vezető politikusát ilyen helyzetbe hozták.⁹⁶⁵

Az 1987-es német út részeként Grósz Bajorországban találkozott bajor kollégájával, Franz Josef Strausszal is. Grószra hatott Strauss problémamegoldó képessége, a bajor miniszterelnöknek pedig imponált, hogy a magyar partnere milyen érdeklődéssel fordul felé.⁹⁶⁶ Strauss dörzsölt és sokat látott politikusként viszonylag gyorsan üzleti lobbizást is felvállalt a protokolláris esemény örve alatt. Grósz Károly közbenjárását kérte, hogy a Malév a soron következő beszerzése során az Airbus repülőjét válassza majd. E bajor kísérlet rövid távon nem volt sikeres; 1988 márciusában Grósz Károly magyar kormányfő arról tájékoztatta Strausst, hogy a Malév mégsem vásárol Airbus-gépeket.⁹⁶⁷ Figyelemre méltó azonban, hogy Grósz fontosnak tartotta, hogy mindeme tényről személyesen tájékoztassa a bajor politikust.

Nem az Airbus-ügy volt az egyetlen, amelyben Strauss személyesen is lobbizott a magyar miniszterelnöknél. A CIB Bank magyarországi leánybankjának alapításához szükséges hatósági engedélyek kiadását szorgalmazta 1987 novemberében a bajor kormányfő.⁹⁶⁸ Grósz Károly a kérést igyekezett teljesíteni; az ügy intézését Medgyessy Péter pénzügyminiszterre bízta, aki megoldást kínált a helyzetre.⁹⁶⁹ A CIB Hungária 1988-ban megkezdhette működését.

A gazdasági kapcsolatok erősítését szolgálta az angol miniszterelnök asszonnyal, Margaret Thatcherrel folytatott 1988. májusi londoni tárgyalás is. A diplomáciai esemény fontos előzménye, hogy 1985-ben Kádár János volt az első kelet-európai pártfőtitkár, akit a mindenkori brit kormányfő rezidenciáján, a Downing Street 10-ben fogadtak. 1988 májusában Grósz Károly még „csak” miniszterelnök volt, amikor tárgyalhatott a legendás rezidencián. A magyar diplomácia alaposan felkészült a találkozóra. Grósz kormányfő egy ötoldalas anyagot kapott a kormányzati szakértőktől, hogy milyen témákat vessen fel a Margaret Thatcher miniszterelnökkel folytatott megbeszélésen.⁹⁷⁰ A témajavaslatok szinte mindegyike gazdasági vetületű volt.

A kétoldalú tárgyalások döntő részben a befektetésekről szóltak. A Grósz-kormány célja érzékelhetően az volt, hogy minden akadályt elgördítsen a lehetséges külföldi tőkebefektetések előtt. Az angliai útról szóló hivatalos beszámolóban Kovács László

⁹⁶⁵ Gubcsi Lajos „szívszorogatónak” látta a helyzetet (GUBCSI 1989: 25).

⁹⁶⁶ Interjú dr. Tétényi Pál akadémikussal 2003: 181.

⁹⁶⁷ Grósz Károly miniszterelnök levele Josef Straussnak, 1988. március 8. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 15. d.

⁹⁶⁸ Josef Strauss bajor kormányfő levele Grósz Károlynak, 1987. október 12. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 4. d.

⁹⁶⁹ Medgyessy Péter pénzügyminiszter feljegyzése Grósz Károly számára, 1987. november 24. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke nyílt iratai, 4. d.

⁹⁷⁰ Témajavaslatok Grósz Károly Margaret Thatcher brit miniszterelnökkel folytatandó megbeszéléséhez. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 14. d.

külgyminiszter-helyettes is azt emelte ki, hogy a londoni megbeszélések jó lehetőséget adtak a „gazdasági-pénzügyi körök érdeklődésének felkeltésére”.⁹⁷¹

Kovács László kérdésemre a következőképpen emlékezett Grósz Károly miniszterelnöki időszakának diplomáciai történeteire: „A kormányfőnek nem voltak alapos külpolitikai ismeretei, tapasztalatai, és nem beszélt egyetlen világnyelven sem. Ez utóbbi hiányosság azonban nem okozott problémát, mert az országok közötti magas szintű tárgyalások többnyire még akkor is tolmácsolással folytak, ha a résztvevők valamelyik világnyelven jól értették egymást. Az érdeklődés a magyarországi reformok és a figyelem a rendkívül aktív és konstruktív magyar külpolitika iránt azonban nagyon népszerű vendéggé tette a magyar miniszterelnököt a nyugati országok, a NATO és az Európai Közös Piac tagállamai körében. A Szovjetunió szövetségesei közül egyetlen ország kormányfője sem kapott a nyugati országok olyan széles köréből meghívást, mint Grósz Károly, Magyarország miniszterelnöke. Ezek a látogatások világszerte megnövelték Magyarország tekintélyét, népszerűségét.”⁹⁷²

Az amerikai út

Grósz Károly 1988. júliusi amerikai útja kommunikációs szempontból rendkívül sikeres volt. Az akkor már egyszerre főtitkár és miniszterelnök Grósz Magyarországot erős embereként látta vendégül az Egyesült Államok politikai és gazdasági elitje – köztük Ronald Reagan elnök. Nagy Ferenc és Rákosi Mátyás 1946-os amerikai útja óta nem fogadott hivatalban lévő amerikai elnök magyar kormányfőt, illetve pártfőtitkárt. Reagan impozáns keretek között találkozott Grósszal, de soha nem volt hajlandó nyilvánosan mutatkozni Ceaușescu román pártvezetővel és Jaruzelski lengyel elnökkel: a rossz hírű kommunista politikusokat az amerikai diplomácia nem engedte az elnök közelébe. Mindez arra utal, hogy az USA *de facto* elfogadta Grósz.⁹⁷³ Visszaemlékezésében Berecz János is úgy értékelte, hogy „a tárgyalások meglepően szívélyesek voltak”.⁹⁷⁴ Thürmer Gyula, Grósz Károly egykori munkatársa szerint azonban az amerikai út – noha Grósz sikerként élte meg – „a vég kezdete volt”.⁹⁷⁵

Az Egyesült Államokba utazás előtt Békesi László pénzügyminiszter-helyettes fontos információkkal látta el Grósz Károlyt. Békesi 1988 májusában 30 napot töltött az USA-ban. A pénzügyminiszter-helyettes többek között találkozott James Baker pénzügyminiszterrel, John Whitehead külügyminiszter-helyetessel, Tom Lantos kongresszusi képviselővel, Milton Friedman közgazdással és a Reagan-adminisztráció számos szakértőjével. Békesi László a találkozók elhangzottak alapján arra a következtetésre jutott,

⁹⁷¹ Kovács László külgyminiszter-helyettes beszámolója Grósz Károly nagy-britanniai látogatásáról, 1988. május 10. MNL OL M-KS 288-11/4451. ő. e.

⁹⁷² Kovács László-interjú, 2020.

⁹⁷³ KÁVÁSSY 2010: 105.

⁹⁷⁴ BEREZ 2006: 116.

⁹⁷⁵ THÜRMER 2009: 115.

hogy véget ért az amerikai külpolitikában az úgynevezett Kissinger–Brzezinski-doktrína, „azaz az Egyesült Államok nem érdekelt többé a szocialista országok és a Szovjetunió gazdaságának krízisében”.⁹⁷⁶ Békesi arra kívánta felhívni a főtítkár-kormányfő figyelmét, hogy az amerikai út lehetőséget kínál „egy laza érdekközösség” megteremtéséhez, s ezáltal megnyílhat az út az amerikai befektetések előtt, mert – ahogy azt a pénzügy-miniszter-helyettes hangsúlyozta – a magyar gazdaság átalakításához egyelőre nincs meg a szükséges tőke és a korszerű technika. Békesi László helyesen látta, a Grósz-útnak valóban ez a megközelítés volt „az egyik fontos bázisa”. A miniszterelnök számára az amerikai látogatás során – az út politikai jelentőségén túl – a gazdasági érdekek képviselője vált a legfontosabbá.

Grósz Károly a Reagan elnökkel folytatott július 27-i tárgyaláson is hangsúlyozta, hogy a magyar kormány célja „a gazdasági szerkezet korszerűsítése, versenyképessé tétele, s ennek érdekében a piaci elemek szerepének erősítése, a belső erőforrások, s ezen belül a magántőke, valamint a külföldi tőke fokozottabb bevonása”.⁹⁷⁷

Polgár Viktor diplomataként vett részt az amerikai elnök és a magyar kormányfő tárgyalásán. „Grósz nagyon magabiztos volt. Nagyon jó tárgyalópartner volt, koncentrált volt, nem eresztette a beszélgetéseit hosszú lére. Bár meg kell jegyeztem, hogy őrá is hatott az, ami nyilván mindenkire, aki mondjuk először jár a Fehér Ház Ovális Irodájában. Nyilván ennek van egy lelki hatása”⁹⁷⁸ – elevenítette fel kérdésemre a megbeszélés hangulatát Polgár.

A Reagan–Grósz-találkozó kötetlenebb pillanataiban a magyar delegáció tagja, Kapolyi László energiapolitikai kormánybiztos vicceket mesélt. Grósz Károly utólag beszélt arról, hogy diplomáciai csatornákon keresztül megtudták, az elnök rajong a viccekért, de mivel a magyar miniszterelnök nem volt jó viccesélő, ezért a kiváló előadó hírében álló Kapolyira (Grósz szerint ő igazi „viccgáros” volt) maradt, hogy szórakoztassa az amerikai vezetést. „Kitűnően helyt állt ebben is, mert egész idő alatt ellátta az amerikaiakat jobbnál jobb viccekkel”⁹⁷⁹ – emlékezett az egykori főtítkár-kormányfő a vicces Kapolyi különös diplomáciai szerepvállalására.

Az amerikai út talán legszínesebb eleme volt, amikor Grósz Károly minden további nélkül bevállalta, hogy Disneylandben Mickey egérrel fotózkodjon. Manek Attila volt az a fotóriporter, aki megörökítette a legendás pillanatot. Manek úgy emlékszik, Grósz meglehetősen lazán viselkedett, „simán mindenhová felült, és jól érezte magát a Mickey egér társaságában”.⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ Békesi László levele Grósz Károlyhoz, 1988. július 17. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 15. d.

⁹⁷⁷ Jelentés a Politikai Bizottság és a Minisztertanács tagjainak Grósz Károlynak az Egyesült Államokban tett látogatásáról, 1988. augusztus 4. A Minisztertanács 1988. augusztus 11-i ülése jegyzőkönyvének mellékletei. MNL OL XIX-A-83-a, 913. jvk./1988.

⁹⁷⁸ Polgár Viktor-interjú, 2020.

⁹⁷⁹ Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat. 96.

⁹⁸⁰ Manek Attila-interjú, 2020.

A Mickey egeres fotóból Budapesten viszont kisebb kommunikációs válság kerekedett. Manek Attila ekképpen emlékezett a történetekre:

„Grósz elment Amerikába, bejártuk vele az egész országot, Chicagótól Los Angelesig, találkozott egy csomó üzletemberrel, még Sorossal is. Fogadta őt Reagan, elnöki helikopterrel is utaztunk. Grósz meglátogatta a nagynénikéjét, majd elmentünk Disneylandbe. A delegáció tagjai is felszálltak mindenféle játékra, csináltunk egy csomó képet, elmentünk a helyi AP-irodához, lehívtuk a filmet, nagyítás, hazaküldtük. Az MTI-ben a főszerkesztő várta az anyagot, ott ült vele egy ember az agitproptól,⁹⁸¹ és amikor meglátták, hogy Grósz Mickey egér mellett áll, kétségbeestek. Fel is hívott minket a főszerkesztő, hogy »Itt van velem XY az agitproptól, és hogy tényleg csak olyan képek van, amin Grósz elvtárs a Mickey egérrel áll?«. Mondtuk neki, hogy nem, van olyan is, amin hullámvasúton ül. Maradt a Mickey egér.”⁹⁸²

Grósz Károly lezser viselkedése Amerikában nem aratott osztatlan sikert. Gubcsi Lajos (aki Grósz főtitkársága alatt az MSZMP KB osztályvezető-helyettese volt) írja: „Megszokhatatlan volt – és természetesen a Grósz Károlyt szolgálalkúen kísérő, a fényében fürdőcskázó televíziós és fotós stábok igyekeztek is mindent megtenni azért, hogy itthon megdöbbenhessünk a látottakon, a kényelmetlen helyzetek sokaságán, és jellegén –, ahogyan Palmer nagykövettel ették a hamburgert; s az évtizedek óta nem látott nagynéni meglátogatása sem csalt ki valódi könnyeket; a látogatás Soros úr Long Island-i lakásán pedig aligha volt méltó a magyar miniszterelnök pártfőtitkárhoz. S ha odakint ezt így kell, itthon biztosan nem lehet így. És néhányan már akkor mondtuk: ott vannak a kíséretben azok a sajtómanipulátorok és itthoni szerkesztőik, akik nyilvánvalóan szándékosan túlradagolják a hazai propagandát. Hogy lehetőleg ne csak jóllakjunk a látottakkal, hanem csömörünk is legyen.”⁹⁸³

Borhi László történész az amerikai–magyar kapcsolatok 1945 utáni történetéről írott nagyszabású monográfiájában úgy vélte, Grósz Károly 1988. július 19. és 28. közötti útja az USA-ban „hozott bizonyos eredményeket, ám néhány illúziót eloszlatozott Magyarország gazdasági segítéyzése szempontjából”.⁹⁸⁴

Pozsgay Imre Grósz Károly politikai ellenfeleként utólag az amerikai út jelentőségét is maró gúnnyal elemezte: „Grósz azt a disneylandes kalandot látta csak, amelyet Amerikából kapott, még miniszterelnökként 1988 nyarán tett látogatásakor. Elvitték mindenhová – nagy PR-munkát vetettek be. Azt sem tudta Amerika, hogy kivel van dolga. Megadtak neki mindent, ami jár. Mondták, hogy ő a nagy reformer Európából, Kelet-Európából – és ezzel az élménnyel tért haza. Ő ott úgy működött, mint egy sármőr.”⁹⁸⁵

Grósz Károly e napokban volt leginkább a nemzetközi sajtó érdeklődésének a homlokterében. Azt is mondhatjuk, hogy a főtitkár-miniszterelnök minden lehetséges babért

⁹⁸¹ Az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztálya.

⁹⁸² BOROVITZ 2020.

⁹⁸³ GUBCSI 1989: 26.

⁹⁸⁴ BORHI 2015: 405.

⁹⁸⁵ Beszélgetés Pozsgay Imrével 2010: 31.

leartott amerikai útja során. Hogy a nagy rivaldafénynek rövid távon vajmi kevés hozadéka lett, azzal Grósz Károly is tisztában volt.

Új diplomáciai kezdeményezések

1967-ben a hatnapos háború után Magyarországnak mint a Szovjetunió hűségese alávetettjének meg kellett szakítania a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel.⁹⁸⁶ Grósz Károly kormányfő tudta, hogy ez természetellenes állapot, amelyen változtatni kell, ezért is ment bele a titkos diplomáciába. Miniszterelnökként Grósz Károly kezdte el azokat a bizalmas tárgyalásokat Izraellel, amelyek a diplomáciai kapcsolatok helyreállításához vezettek majd 1989 szeptemberében.

Nem sokkal miniszterelnöki kinevezése után Grósz fogadott egy „bécsi üzletembert”, aki az izraeli titkosszolgálat ezredese volt. Ekkor egy nem hivatalos üzengetés kezdődött Grósz Károly magyar miniszterelnök és Jichák Sámír izraeli kormányfő között.⁹⁸⁷ 1988. április 13-án a magyar miniszterelnök találkozott az izraeli kormányfő kabinetfőnökével. A bizalmas beszélgetésen Grósz arról tájékoztatta az izraeli politikusot, hogy a formálódó kapcsolatfelvétel híre már eljutott az arab partnerek fülébe, ami „kényelmetlen helyzetet” eredményezett a magyar diplomácia számára, ettől függetlenül Magyarország továbbra is a kapcsolatok „normalizálásában” érdekelt.⁹⁸⁸

1988. május 9-én létrejött egy nem sajtónyilvános találkozó Simón Peresz izraeli miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter és Grósz Károly között Budapesten. A magyar kormányfő a megbeszélésen hangsúlyozta, hogy Magyarország elkötelezett a diplomáciai kapcsolatok „újragondolását” illetően, de „nem sietünk”.⁹⁸⁹ Grósznak és a magyar diplomáciának mozgástérre volt szüksége, ezért nem siettek.

1988. június 8-án Simón Peresz levélben gratulált az MSZMP főtitkárává megválasztott Grósz Károlynak, s egyben – a túlzó jelzőkkel nem spórolva – felidézte a májusi találkozásukat: „Kevés olyan dolog van, amely nagyobb elégedettséget nyújt, mint egy gondolkodást serkentő beszélgetés, egy meleg fogadtatás és egy nagy vezetővel való találkozás. A három dolog együttesen még emlékezetesebb személyes élménnyé tette számomra magyarországi látogatásomat, mint amilyen egyébként lett volna.”⁹⁹⁰ Az izraeli külügyminiszter nagy vezetőnek nevezte a magyar miniszterelnököt. A diplomáciai

⁹⁸⁶ Tájékoztató a magyar–izraeli gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokról, Kótai Géza feljegyzése, 1989. március 23. MNL OL M-KS 288-11/4439. ő. e.

⁹⁸⁷ BODZABÁN–SZALAY 1994: 80–81.

⁹⁸⁸ Feljegyzés Grósz Károly miniszterelnök és D. Neridan, az izraeli kormányfő kabinetfőnöke találkozójáról, 1988. április 14. MNL OL M-KS 288-47/781. ő. e.

⁹⁸⁹ Feljegyzés Grósz Károly miniszterelnök és Simon Peresz találkozójáról, 1988. május 13. MNL OL M-KS 288-47/781. ő. e.

⁹⁹⁰ Simon Peresz levele Grósz Károlynak, 1988. június 8. 1988. május 23. MNL OL XIX-A-2-ar, Grósz Károly, a minisztertanács elnöke minősített iratai, 17. d.

kapcsolatok felvétele – fogalmazzunk talán így – pluszodafigyelést igényelt a partnerektől. A Peresz-levél is egy apró diplomáciai lépés lehetett a fontos cél érdekében.

Grósz Károly miniszterelnök a kormány 1988. szeptember 7-i ülésén jelezte a kabinet tagjainak, hogy bizalmas keretek között ugyan, de a közeljövőben Magyarországra látogat Jichák Sámír izraeli kormányfő.⁹⁹¹ „A látogatásról csak a kormányórság tudott, mindent a legnagyobb titokban tartottunk. Ekkor egyeztünk meg a diplomáciai kapcsolatok felvételéről”⁹⁹² – emlékezett a titkos diplomácia részleteire Grósz Károly 1994-ben.

A fontos elhatározás megszületett, de a döntést meg is kellett védeni. Az arabok nem örültek a fejleményeknek. A magyar diplomáciának továbbra is tojástáncot kellett járnia. Ennek volt része az is, amikor Grósz Károly az MSZMP főtitkáraként Jasszer Arafatot, a Palesztin Felszabadítási Szervezet elnökét próbálta nyugtatni. Grósz arról beszélt Arafatnak, hogy Magyarország „változatlanul szolidáris” a palesztin nép ügyével – „jöllehet külpolitikánkban alkalmazkodunk a világ változó realitásaihoz”. Grósz Károly arról is beszélt, hogy a magyar–izraeli kapcsolatok rendezése „nem barátaink ellen irányul”.⁹⁹³

Az Izrael és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló okmányt Horn Gyula külügyminiszter írta alá 1989. szeptember 18-án.

Az izraeli kapcsolatfelvétellel párhuzamosan zajlott a Dél-Koreát érintő diplomáciai manőver. A kommunista Magyarország a szocialista Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal való szolidaritás jegyében nem ismerte el Dél-Korea államiságát. A nyolcvanas évek második felében a kibontakozó üzleti lehetőségeket hátráltatta, hogy nem volt diplomáciai kapcsolat Magyarország és a Koreai Köztársaság között.

Grósz Károly miniszterelnök már az MSZMP főtitkáraként találkozott – 1988. július 5-én – a titokban Budapesten tartózkodó Park Chul-un dél-koreai elnöki főtanácsadóval. „Ne akarják pénzzel megváltani kapcsolatainkat, mi sem akarjuk megvásárolni. A jól alakuló együttműködéssel párhuzamosan, fokozatosan fejlesszük azokat” – javasolta a dél-koreai csúcspdipomatának Grósz.⁹⁹⁴ Utólag Grósz Károly arról is beszélt, hogy a Dél-Korea-ügyben „ádáz csatákat”⁹⁹⁵ kellett megvívnia az észak-koreaiak ellenkezése miatt. A diplomáciai kapcsolatok felvétele azonban Magyarország alapvető érdeke volt; naponta milliós veszteséget jelentett a halogatás – kalkulált az egykori kormányfő-pártfőtitkár.

A dicsőséget ismét Horn Gyula aratta le, aki ekkor még külügyi államtitkárként 1989. február 1-jén Szöulban aláírta a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló jegyzőkönyvet a dél-koreai külügyminiszterrel.

⁹⁹¹ A Minisztertanács 1988. szeptember 7-i ülésének jegyzőkönyve. 139. MNL OL XIX-A-83-a, 915. jvk./1988.

⁹⁹² BODZABÁN–SZALAY 1994: 81.

⁹⁹³ Feljegyzés Grósz Károly főtitkár és Jasszer Arafat tárgyalásairól, 1989. március 21. MNL OL M-KS 288-11/4458. ő. e.

⁹⁹⁴ TORZSA 2009: 214.

⁹⁹⁵ SZEGŐ 2003: 288.

Jaruzelskitől Zsivkovig

Grósz Károly különösebben nem kedvelte a kelet-európai pártvezetőket. Egyetlen térségbeli kommunista politikusról volt csak jó véleménye: Wojciech Jaruzelski tábornokot kedvelte. A lengyel államfővel először miniszterelnökként találkozott 1987. október 28-án. Imponáló volt számára, hogy Jaruzelski már első találkozásukon világossá tette: a szocialista rendszernek radikális változtatásokra van szüksége. „A mai Lengyelország alapvetően különbözik az 1981. évtől, s nem lehet visszatérni sem a hetvenes évek, sem a nyolcvanas évek elejének állapotához, új társadalmi, politikai és gazdasági modell kiépítésére van szükség”⁹⁹⁶ – fejtegette Varsóban a néhány hónapja miniszterelnök Grósznak a lengyel kommunista politikus.

Grósz Károly visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Jaruzelski a beszélgetéseik során valóban a lehető legőszintébben beszélt, ami emberileg és politikailag is hatott rá. „Megnyertem ugyan egy fontos csatát, de menthetetlenül elbuktam a háborút”⁹⁹⁷ – mondta például Jaruzelski Grósznak. A lengyel államfő ezzel arra utalt, hogy hiába vezette be a katonai diktatúrát 1981-ben, csak ideig-óráig tudott ellenállni a változásoknak. Jaruzelski nyilvánvalóvá tette Grósz Károlynak: erőszakkal egy ideig el lehet odázni a fordulatot, de csak egy ideig. „Időt nyertünk, de az idővel meg nem tudtunk mit kezdeni. Nem ez a válasz a társadalomban felhalmozódott problémákra”⁹⁹⁸ – ezt is Jaruzelski fogalmazta meg Grósz Károly számára, aki úgy vélte, a lengyel pártvezetőben „hallatlan lelkierő” lakozik.

Az erőszak eredménytelenségéről szóló Jaruzelski-féle okfejtés mélyen bevésődött Grósz gondolkodásába. „Amíg élek, nem felejttem el ezt a tanácsot. És ez engem végig befolyásolt”⁹⁹⁹ – emlékezett 1992-ben. Joggal feltételezhetjük, hogy Jaruzelski gondolatai Grósz Károly prizmáján keresztül az egész magyar rendszerváltó folyamatot pozitív irányba befolyásolták. Amikor Grósz fejében esetleg – akár futólag is – megjelent a tömeges karhatalmi erőszak használatának lehetősége, akkor talán Jaruzelski példáját és tanácsait idézhette fel, s ez a gondolat (a magyar rendszerváltozás, a magyar társadalom szerencséjére) dermesztően, zsibbasztóan és egyben cselekvést bénítóan hatott rá.

Az a Grósz Károly, aki 1988-ban még Thatcherrel, Reagannel, Mitterrand francia államfővel, Felipe González spanyol kormányfővel, Vranitzky osztrák kancellárral vagy Jorgosz Papandréu görög miniszterelnökkel tárgyalhatott, 1989-ben főtitkárként döntő részben már csak az egyre szelídesebb, vaskalapos kelet-európai kommunista pártvezetőkkel találkozhatott. Az agg és csőlátású diktátorok rossz hatással lehettek Grósz Károlyra. Az, hogy 1989 első felében rossz hírű kelet-európai kommunista főkaderekkel tárgyalt, annyiban kihatással lehetett a magyar belpolitikára is, hogy Grósz 1989-es

⁹⁹⁶ Jelentés a Politikai Bizottságnak és a Minisztertanács tagjainak Grósz Károly lengyelországi látogatásáról, 1987. október 29. MNL OL M-KS 288-11/4447. ő. e.

⁹⁹⁷ SZEGŐ 2003: 286.

⁹⁹⁸ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károlyval 1992: 60.

⁹⁹⁹ Vitézy László életútinterjúja Grósz Károlyval 1992: 60.

konzervatív félfordulata összefüggésben állhatott azzal, hogy a főtítkárnemzetközi „networkje” beszűkült.

1989 februárjában Miloš Jakeš, Csehszlovákia Kommunista Pártja főtítkára Prágában azzal traktálta Grósz, hogy nem szabad a televíziókban bemutatni a Gandhi életéről szóló filmet, mert az „akaratlanul is az állampolgári szófogadatlanságot és szembenállást”¹⁰⁰⁰ sugallhatja a tömegek számára. 1989 áprilisában a Bolgár Kommunista Pártot vezető Todor Zsivkovtól sem hallhatott progresszív gondolatokat. Zsivkov dörgelemesen jelentette ki: „a demagóg erők nem tarthatják szellemi és politikai hatalmukban a munkásosztályt.”¹⁰⁰¹ A BKP főtítkára azonban az ellenzéki csoportosulások mögött nemcsak a nyugat ármánykodását látta, hanem – a gorbacsovi reformista Szovjetunióból érkező – „keleti hatást” is érzékelte és érzékeltetni igyekezett tárgyalópartnerével. Grósz Károly javára írandó, hogy részben ellenállt a rá nehezedő öskommunista nyomásnak, és például Zsivkovnak kifejtette, hogy „ha lehetséges, az adminisztratív eszközök alkalmazását”¹⁰⁰² el akarják kerülni. E Zsivkovnak célzott mondat is arra utal, hogy noha a dilemma jelen volt a gondolkodásában, de Grósz Károly a felgyorsuló változás időszakában is inkább arra hajlott: törekedni kell az erőszak elkerülésére.

Grósz láthatatlan szerepe a vasszög lebontásában

A Grósz Károly vezette Politikai Bizottság 1989. február 28-i ülésén döntött a nyugati fizikai határzár megszüntetéséről.¹⁰⁰³ A döntésnek rendkívüli külpolitikai jelentősége volt. Grósz főtítkári feladatának tekintette, hogy a határozatról tájékoztassa a szocialista blokk szövetségesi hálózatát.¹⁰⁰⁴ Az MSZMP főtítkára 1989. május 17-én ellátogatott a nyugati határra, hogy megtekintse a határzár bontását. Felmerült az ötlet, hogy készüljön Grósz Károlyról és a bontást végző katonákról fénykép, de a főtítkárt kísérő Horváth István belügyminiszter lebeszélte minderről Grósz – mondván, a határvidék ebben az állapotában nem alkalmas a fotózásra. A belügyi tárca vezetőjétől még az a javaslat is elhangzott, hogy jöjjön vissza jövőre, s majd akkor készül fénykép.¹⁰⁰⁵

Grósz Károlyról nem készülhetett határbontó fotó. Ez a bizonyos szimbolikus felvétel végül nem sokkal a főtítkári látogatás után, 1989. június 27-én Horn Gyula külügyminiszterről készült el. A kép – amint Horn a vágóollóval bontja a határzárát – generációk vizuális memóriájába vésődött be.

¹⁰⁰⁰ Jelentés Grósz Károly és Miloš Jakeš tárgyalásairól, 1989. február 16. MNL OL M-KS 288-11/4457. ő. e.

¹⁰⁰¹ Jelentés Grósz Károly és Todor Zsivkov tárgyalásairól, 1989. április 20. MNL OL M-KS 288-11/4458. ő. e.

¹⁰⁰² Jelentés Grósz Károly és Todor Zsivkov tárgyalásairól, 1989. április 20. MNL OL M-KS 288-11/4458. ő. e.

¹⁰⁰³ A Politikai Bizottság 1989. február 28-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-5/1054. ő. e.

¹⁰⁰⁴ OPLATKA 2008: 57.

¹⁰⁰⁵ OPLATKA 2008: 114.

„Grósz drótvágó ollóval a határon – vajon egy ilyen sajtókép megváltoztatta volna a hangsúlyt? Vajon a pártfőtitkár is a határnyitás egyik hőseként élne az emlékezetben?”¹⁰⁰⁶ – teszi fel a kérdést Oplatka András újságíró-történész. Oplatka a saját kérdésére csak egy szimpla „talánnal” válaszol. Mi sem tehetünk másként.

Valóban talán sok minden másként alakulhatott volna, ha májusban a nyugati határszélen elkészül a határbontó Grószról a fotó, de ami tény: az egykori agitpropos Grósszal ellentétben a diplomata Horn Gyulának jobb érzéke volt ahhoz, hogy megérezze a politikai kommunikációs, imázsformáló lehetőségeket.

¹⁰⁰⁶ OPLATKA 2008: 114.

Vákát

A gödöllői remete

1989. október 8-án Grósz Károly bejelentette, hogy nyugdíjba megy¹⁰⁰⁷ – ezzel elkezdődött élete utolsó szakasza. 1950-től minden életkorszakát az jellemezte, hogy egyre nagyobb befolyása lett, egyre nagyobb hatalommal rendelkezett. Az MSZMP októberi kongresszusa után egy hatalom nélküli pályaszakaszt nyitott meg. A politikával való érintkezése immár – s ezt mindennemű cinizmus nélkül mondjuk – egyfajta jutalomjáték volt, amelyben még jelen van a közéletiség dimenziója, de ezt az időszakot főként az jellemzi, hogy a főszereplő már inkább emlékező, mintsem cselekvő.

Hivatalosan Grósz nyugdíjas lett, de ez persze a maga teljességében nem igaz. Már csak azért sem, mert az egykori főtitkár országgyűlési képviselő volt 1989-ben, s erről a mandátumól a pártkongresszus után sem mondott le. Grósz Károly be is járt a parlamenti ülésekre. A helye sem változott. Október 8-át követően egy ideig még szépen megfértek egymás mellett korábbi padtársával, Nyers Rezsővel, az új párt, az MSZP elnökével. Fotó is készült róluk, amint az október 30-i ülésen kedélyesen ülnek egymáshoz közel.¹⁰⁰⁸ Novemberben, amikor híre ment, hogy Grósz támogatja az MSZMP újjáalakítását, a szocialisták Nyersnek szegezték a kérdést, meddig vállalható, hogy Grósz Károly legyen az országgyűlési padtársa.¹⁰⁰⁹ Nyers Rezső személyesen is haragudott korábbi közvetlen kollégájára az MSZMP-affér miatt, illetve érezte a pártja nyomását, amely a Grósztól való távolságtartásra kívánta ösztökélni; így a következő országgyűlési plénumon már biztonságos – másfél méteres – távolságot tartott a pártelnök az egykori főtitkártól.

Grósz Károly hivatalosan a szabadon választott parlament első üléséig, vagyis 1990. május 2-ig országgyűlési képviselő maradt. Honatyaként nem folytatott érdemi tevékenységet. Már bukott politikusként, de még országgyűlési képviselőként talán egyetlen nagyobb politikai gesztusa volt – de az sem a nyilvánosság előtt történt. 1990 első hónapjaiban komolyabb parlamenti csörte alakult ki Németh Miklós miniszterelnök és Tamás Gáspár Miklós frissen megválasztott parlamenti képviselő között. Az egyik összecsapás után történt a következő – később Tamás Gáspár Miklós által elmondott – eset: „Egyszer csak föltűnt az ablakok beszivárgó fényében egy magányos férfi. Közeledett, és odalépett hozzám: »Grósz Károly vagyok. Jó napot kívánok« – mondta. Tamás Gáspár Miklós – válaszoltam. »Tudom« – kezet nyújtott. »Nagyon sajnálom, de magának teljesen igaza van« – jelentette ki. Aztán csönd.”¹⁰¹⁰ Tamás Gáspár Miklós ebből a szimbolikus történetből azt olvasta ki, hogy Grósz „mélyen” el van keseredve, és belülről „halt meg” benne az ellenállás. Kérdésemre a jelképes eset után három évtizeddel így emlékezett a különös élményre: „Grósz egy rendkívül méltóságteljes, kemény

¹⁰⁰⁷ Nyugdíjas leszek, de reformkommunista maradok 1989: 2.

¹⁰⁰⁸ Elfogadták az Állami Számvevőszékről szóló törvényt – Döntöttek a közkegyelemről 1989: 1.

¹⁰⁰⁹ Az MSZP elnöke Grósz Károlyról 1989: 7.

¹⁰¹⁰ SZTRAPÁK 2007: 181.

pasasnak látszott. Világos volt, hogy ő többre becsül egy kemény, becsületes ellenfelet, mint egy megbízhatatlan, rossz, áruló szövetségest.”¹⁰¹¹

A hatalom sáncain kívül

A még csak néhány hete nyugdíjas és hatalom nélküli Grósznak egyre több közvetlen atrocitással kellett szembenéznie. Erre példa a Pokol csárdás történet. 1989. október 25-én a miskolci Pokol Csárda névre hallgató vendéglátóhelyen tartózkodott az ismerőseivel, amikor a rendőrségre egy bombafenyegetésről szóló közlés futott be: „A Pokol Csárda rövid idő múlva fel fog robbanni, mivel ott van Grósz Karsci.”¹⁰¹² Grósz azonnal elhagyta az éttermet, bombát a helyiségben végül is nem találtak.

A népnyelv is egyre ellenségesebb lett a volt főtitkárral szemben. Október végén terjedt el az a híresztelés, hogy Grósz Csehszlovákiában azzal a Miloš Jakeš CSKP-főtitkárral vadászott együtt, aki akkoriban egyre erőszakosabban lépett fel a Vencel téri ellenzéki tüntetőkkel szemben. A pletyka még a parlamenti folyosókra is behatolt, sőt a kormánytagok között is hódított. Az egyik miniszter meg is erősítette az újságíróknak a hírt, hogy Grósz Károly valóban Jakešsel vadászott együtt Kassa mellett. Szinte tömeghisztéria alakult ki, amelynek lényege talán úgy fogalmazható meg, hogy Grósz bizonyára összeesküvést sző a csehszlovákokkal együtt a reformfolyamatok ellen. A *Magyar Nemzet* publicisztikájában éles kérdéseket vetett fel: „Miről beszélgett a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkárával? A Vencel térről? A Kossuth térről? Netán a Köztársaság térről? 1956-ról vagy talán 1968-ról?”¹⁰¹³ Maga a miniszterelnök, Németh Miklós is megszólalt az ügyben: „Most hallom először, hogy Kassa mellett vadászatot találkozott Miloš Jakeš és Grósz Károly. Magánemberként miért ne ment volna el? Természetesen bármiről esett szó köztük, az nem befolyásolja a kormányunk által nagyon körültekintő és alapos munkával kialakított álláspontunkat. Grósz Károly nem tagja a kormánynak, nem pártfőtitkár. Hangsúlyozom: magánemberként azt csinál, amit akar.”¹⁰¹⁴ Miután már a magyar közéleten végigsöpört a kassai vadászat rémhíre, Grósz Károly egyértelműen cáfolta, hogy találkozott volna a csehszlovák kommunista pártvezetővel: „Természetesen jártam Kassán. Minden évben elutaztam oda, sőt, akadt olyan esztendő, amikor többször is megkerestem ott a barátaimat. Szeretnék jövőre is menni, ha módomban áll, és az egészségem is megengedi majd. És gyakran fogadok onnan érkező barátokat. Sőt, nemcsak széles baráti köröm van Szlovákiában, hanem rokoni szálak is fűznek Igló környékére.”¹⁰¹⁵ A *Magyar Hírlap* külön interjút is készített az ügyben Grósz Károllyal. Ebből idézünk: „– Igaz-e hogy pár napja titkos találkozója volt Miloš Jakešsal, Kassán? – Kérem, én 33 éve minden ősszel átmegek Kassára. Rokonaim,

¹⁰¹¹ Tamás Gáspár Miklós-interjú, 2020.

¹⁰¹² NAGY 2019.

¹⁰¹³ A T. Ház 1989a: 3.

¹⁰¹⁴ A T. Ház 1989a: 3.

¹⁰¹⁵ A T. Ház 1989b: 4.

ismerőseim élnek azon a tájon. Most is átugrottam másfél napra. Jakeš elvtársat Prágában láttam utoljára, még pártfőtítkárként hivatalos látogatáson. Azóta még csak levélváltás sem volt közöttünk. – Szóval magánemberként találkoztak Önnel többen a kassai dóm környékén? – Igen. A dómmal szemben van egy vadászbolt, ahová mint megrögzött horgász betértem horgokat venni. Hát persze, hogy többen láttak Kassán, de mi ebben az érdekes? Azt bezzeg nem kérdezik, hogy mit kerestem két hete Bécsben. – Tényleg, mit keresett Bécsben? – A barátaimmal találkoztam. Ez se szenzáció.”¹⁰¹⁶

A Jakeš-vadászatról szóló híresztelés lassan lekerült a sajtó napirendjéről, ettől függetlenül Grósz Károlynak a legképtelenebb és kisstílűbb vádaskodásokkal is szembe kellett néznie. Erre egy példa: még azzal is meggyanúsították, hogy korábban Berecz Jánossal együtt pornókazettákat csempészték ki a Magyar Televízióból. Bereczky Gyula MTV-elnök cáfolta a pletykát, de a közvéleményhez a cáfolatok valószínűsíthetően már kisebb hatékonysággal jutottak el, mint az eredeti „hír”.¹⁰¹⁷

Az 1989. november 26-i „négyigenes” népszavazás előtt nem sokkal, november 18-án rendezték meg Szentesen a különös hangulatú, bizarr Csengey–Grósz-vitát. Csengey Dénes író ekkor a Magyar Demokrata Fórum egyik vezető személyisége volt. Már önmagában figyelemre méltó, hogy egy ilyen esemény megvalósulhatott. Grósz minden bizonnyal egykori agitproposként valamiféle furcsa, rátarti vagányságból fakadóan vállalta a kiváló szónok Csengeyvel a nyilvános diskurzust.

A rendezvényről a Szabad Európa Rádió hallgatóságát Várkonyi Balázs újságíró a következőképpen tudósította: „Kemény összecsapásnak indult, szaloncsevely lett – és ez nem Csengey Dénesen múltott. A Magyar Demokrata Fórum elnökségi tagja érdemi válaszokat adott a vitavezető olykor eufemisztikus kérdéseire is, míg Grósz Károly kevés konkrétummal szolgált. A hallgatóságban óhatatlanul felvetődött: kivel áll szemben az MDF képviselője – pontosabban: milyen párttal? Csak találgatni lehet, hogy kik alkotják a megszűnt, de lám: feltámadott MSZMP-t. Egyfelől bizonyosan azok, akiket összefűz a történelmi bűntudat – mint Csengey mondotta. Másfelől a mai eszmehívók, akik a diktatúra szörnyű évtizedeit a régi szép időként értékelik. Harmadrészt a kommunista nómenklatúrának azon tagjai, akik nem képesek kiváltságaikról lemondani. Hogy a vita helyszíne – a Fegyveres Erők Klubja – kikkel volt tele, nemigen lehetett tudni. Egy jól elhatárolható csoport azonban feltűnő közönnyel fogadta Csengey szavait. Látszott rajtuk: a világos okfejtést talán nem is igen értik. Így fordulhatott elő, hogy Grósz Károly, a párt kiérdemesült veteránja szinte kiabálva kérte számon Csengeytől a kulturált vitát –, holott az MDF képviselőjének éppen ez: a higgadt érvelés, a nagyvonalúan elegáns stílus volt a fő erőssége.”¹⁰¹⁸

A szentesi vita során Csengey Dénes arról beszélt, hogy az újjáalakuló MSZMP-ben négyféle tényező játszik szerepet: elsősorban azok tartoznak oda, akiket „történelmi bűnök emléke tart össze”. Másodsorban azok, akik a kommunista diktatúrára mint

¹⁰¹⁶GAZSÓ 1989: 2.

¹⁰¹⁷FRANKA 1989: 3.

¹⁰¹⁸MTI *Hírarchívum*, 1989. november 19.

„régí szép időkre emlékeznek”. Harmadsorban pedig azok, akik „a Kádár-korszakban kiváltságokat szereztek, s ezt szeretnék a demokrácia tűfokán átmenteni”. S végül azok a gazdasági vezetők, akik „az elmúlt negyven év legfőbb támaszai voltak”.¹⁰¹⁹ Grósz Károly ezekre a felvetésekre nem kívánt konkrét válaszokat adni, csak annyit mondott, becsüli Csengeyt mint „író és gondolkodót”, de e témakörben „nyílt polémiát” nem vállal.¹⁰²⁰ Talányos, hogy – noha Grósz számíthatott Csengey kommunikációs offenzívájára – miért nem vette fel a kesztyűt, s miért nem igyekezett válaszokat adni a vitapartnere által felvetett és valós helyzetelemzésen alapuló gondolatokra. Vagy ha kalkulálhatott előre azzal, hogy Csengey nem fog kíméletesen bánni az állampárt egykori vezetőjével, akkor mégis minek vállalta a vitát. A közvélemény a szentesi vita kapcsán azt a képet alakíthatta ki, hogy az egykori nagy hatalmú főtitkár pofozósákként viselkedett Szentesen. A vitavezető Tráser László volt, akit az lepett meg leginkább, hogy Grósz teljesen passzívan viselkedett:

„Grósz Károly kedves és kulturált ember benyomását keltette a fórumon bennem. Úgy is viselkedett – abszurd egy kicsit a kifejezés –, mint egy úriember. Csak az volt a baj, hogy ő tulajdonképpen nem akart semmit. Nem akart meggyőzni bennünket, nem akart maga mögé állítani senkit. Egyszerűen jelen volt. Csengey Dénes lázadó irodalmárként jelent meg, Grósz Károly pedig egy elegáns úriemberként volt ott. Csengey küzdelemre készült, de Grósz nem akart küzdeni. Grósz semmi ilyet nem akart csinálni, ő tudomásul vette, hogy a világ elrohant mellette, s az eddigi kornak vége.”¹⁰²¹

Grósz 1989. november 7-én részt vett a „nagy októberi szocialista forradalom” 72. évfordulóján megrendezett – majdhogynem féllegális – ünnepségen az Építők Rózsa Ferenc színházában. A kommunista megemlékezést az akkor már jogi értelemben nem létező Magyar Szocialista Munkáspárt úgynevezett ideiglenes ügyvezető testülete szervezte. Az ünnepségre kvázi magánemberként elment Grósz is.

1989 őszén kevés olyan tanácskozásterem lehetett Magyarországon, amely olyan szinten vörösbe burkolózott volna, mint az építők színháza. A megemlékezés a régi időköt idézhette a résztvevőkben; sokakban bizonyára az éppen csak kimúlóban lévő rendszer iránti zsigeri nosztalgia ébredt fel.

Az eredeti programban nem szerepelt olyan pont, hogy a párt egykori főtitkára felszólalna. Ám a szélsőbalos ünneplők észrevették, hogy körükben van Grósz Károly, s követelni kezdték, hogy az általuk továbbra is főtitkárnak tekintett politikus szóljon hozzájuk. Ekkor lépett az emelvényre Grósz. „Nagy tapssal kísért, rövid beszédében kijelentette: hiszi és tudja, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt él és dolgozik. Kijelentette: nem a vezetők MSZMP-jét akarják, hanem a szocializmus ügye mellett elkötelezettséggel együtt közéleti tevékenységet végezni, újjáteremteni a pártot”¹⁰²² – olvashatjuk a múltba révedő eseményről szóló tudósításban.

¹⁰¹⁹ Grósz Károly nem vállalt nyílt polémiát 1989: 1, 6.

¹⁰²⁰ Grósz Károly nem vállalt nyílt polémiát 1989: 1, 6.

¹⁰²¹ Tráser László-interjú, 2020.

¹⁰²² November 7.: koszorúzás, megemlékezés 1989: 3.

Lélektani értelemben ez a történés érdemi változást generált Grósz Károlyban. A megelőző egy hónapban, a kongresszust követő hetekben valóban kivárt; nem lépett fel nyilvánosan az MSZMP újjászervezése mellett. Az 1917-ről megemlékező rendezvény azonban döntő hatást gyakorolt a volt főtitkár érzelmeire és politikai gondolkodására. Ez az esemény – a vörös zászlókkal, a lelkes kommunistákkal – lehetett az a pont, amikor Grósznál átszakadt a gát, és döntött: felvállalja a szélsőbaloldali hagyományt. November 17-én Grósz Károly aláírásával ment ki az a meghívó, amely „újra” összehívta az MSZMP XIV. kongresszusát. „A legfontosabb feladat a munkások, a parasztok, az értelmiségiek egységes marxista pártjának újjászervezése annak érdekében, hogy képesek legyünk megőrizni a négy évtized alatt áldozatos munkával elért vívmányokat, leküzdjük a fojtogató válságot és megtaláljuk a szocialista eszmények kiteljesedéséhez vezető utakat.”¹⁰²³

Grósz Károly Trombitás utcai lakása az ultrabalos szervezkedés központja lett. Sokan jártak fel hozzá a pasaréti otthonába, amelyet ekkor még a kormányőrség védett, ugyanakkor – Thürmer Gyula visszaemlékezése szerint – a Belügyminisztérium lehallgatta. A KGB óvatosan figyelmeztette is e tényről a volt főtitkárt.¹⁰²⁴ Grósz próbált védekezni, még egy „csodakütyüt” is beszereztet, hogy blokkolja a BM titkos munkáját.

Grósz Károlyban még egyszer utoljára feltámadt a politikai szenvedély. A kezdeti távolságtartása dacára kifejezetten lelkesen fogott az új párt megszervezésébe. A párt-szervezés infrastrukturális lehetőségeit némiképp megdobta, hogy Grósz szerzett egy 60-as számú mobiltelefont, ami akkoriban még táskaméretű volt. A nyugdíjas politikus dinamizmusa nem sokáig tartott: „Grósz nyakába veszi a kongresszus ügyeit, és hamarosan rájön, hogy ahányan vannak, annyifélét akarnak.”¹⁰²⁵ Ennek is köszönhető, hogy nem vállalta az új MSZMP elnöki posztját. Ekkor lett a kommunisták pártjának vezetője Thürmer Gyula, a főtitkár egykori tanácsadója.

A „megismételt” XIV. kongresszuson, az új MSZMP alapító plénumán 1989. december 17-én Grósz Károly a többségtől eltérően kifejezetten békülékeny hangot üt meg az MSZP-vel szemben: „Nem testvérharcra, hanem a baloldal összefogására törekszünk.”¹⁰²⁶ Egykoron a főtitkári poszton az egység illúzióját üldözte kommunista Don Quijoteként, 1989 decemberében pedig továbbra is a baloldali összefogásban bízott, ami a rendszerváltoztatás hónapjaiban nyilvánvaló naivitás volt.

Az MSZMP-ben egy ideig része volt a pártvezetésnek, 1990 októberében azonban felmentették a KB-tagsága alól.¹⁰²⁷ Ezzel a döntéssel szűnt meg az utolsó választott tisztsége.

1992-ben Grósz nyíltan szembefordult Thürmer pártelnökkel. Az egykori főtitkár a *Népszabadságnak* nyilatkozta az alábbiakat: „Thürmer feddhetetlen, de politikai hiba volt nyolcvankilencben pártelnökké választani. Túl korán került a mélyvízbe, s tagadhatatlan eredményei mellett, tapasztalatlansága miatt, fontos pillanatokban, szembetűnő

¹⁰²³ Legfontosabb az egységes marxista párt újjászervezése 1989: 3.

¹⁰²⁴ THÜRMER 2009: 168.

¹⁰²⁵ THÜRMER 2009: 171.

¹⁰²⁶ BEREZ 2006: 395.

¹⁰²⁷ „Jelenlétem nyomasztóan hatott” 1990: 5.

politikai hibákat követett el.”¹⁰²⁸ Arra a kérdésre, hogy ki lesz, ki lehet Thürmer esetleges utódja, Grósz elmondta: már régóta nem politizál aktívan, csendes, távoli szemlélője az eseményeknek, így nincs „tippje”, abban azonban biztos, hogy a „mozgalom” a kellő időben mindig „kitermeli” vezéregyéniségeit. (E sorok írásakor, 2023-ban még mindig Thürmer Gyula az MSZMP utópártjának, a Munkáspártnak az elnöke.)

A politikával végképp leszámoló Grósz Károly önkritikus megnyilatkozásának tekintetjük, amikor az 1991-es szovjetunióbeli Janajev-puccs idején arról beszélt: „a szélsőbalnak nincs az országban bázisa, elsősorban azért, mert ez a nép nyugalomra vágyik.”¹⁰²⁹

Az egykori kommunista pártfőtitkárt ért atrocitások

1990. február 14-én durva támadás érte Grósz Károlyt Leninvárosban. A volt politikus egy, a városi televízió által szervezett közéleti vitára érkezett a településre; a tervek szerint Magyar Bálinttal, a Szabad Demokraták Szövetsége vezető politikusával vitázott volna.

Az este folyamán Grósz a helyi hotelben vacsorázott az ismerőseivel, amikor ismeretlenek kintről vad kiabálásba kezdtek: „gyere ki, mert ha nem, bemegyünk érted.”¹⁰³⁰ Miután kiléptek az utcára, egyesek azt üvöltötték: „Lógni fogtok!” Grósz ekkor úgy döntött, nincs értelme a stúdióba mennie, s beült az őt szállító Wartburgba. Grósz szerint „lumpen elemek”¹⁰³¹ közben nem éppen csendesen „piszkos zsidóknak” és „mocskos kommunistáknak” titulálták őket. Az egyik férfi közvetlen közléről ordította Grósz arcába: „Fehérterrort emlegettél, hát itt van, megkapod!”¹⁰³² Az egykori pártvezetőnek haja szála sem görbült, de az autót, amelybe beszállt, komolyabban megrongálták. Talán az 1956-os miskolci lincselés képei idéződtek fel benne azokban a percekben, amikor a fizikai támadás alatt álló kocsit bennragadt az indulatos tömeg gyűrűjében.

„Ez az esemény ’90 februárjában történt, a kampány csúcspontjában. Akkor az természetes volt nekünk, hogy bármikor bármilyen eseményre beestünk, és akkor ott tudtunk a saját választási programunkról vitatkozni. Az meglepetésként ért engem is, amikor a művelődési házhoz mentünk, és láttam azt a tömeget, pár száz embert, akik ott vonultak az utcákon. Hogy Grósz a kocsiban hogyan távozott, azt nem láttam, csak mesélték. Sajnáltam, hogy ő nem vesz részt az eseményen, mert nem tartottam helyesnek, hogy kvázi így ki van szorítva egy vitából”¹⁰³³ – idézte fel kérésére emlékeit Magyar Bálint.

A rendszerváltozást követően kisebb inzultusok rendszeresen érték a volt miniszterelnök-főtitkárt. Jellemző volt, hogy ismeretlenek rajzokat küldtek neki, amelyeken akasztófán lóg. Országos híre igazán annak lett akkoriban, hogy megmérgezték

¹⁰²⁸ Grósz szerint lehetségeses Thürmer lemondása 1992: 4.

¹⁰²⁹ Grósz Károly: Magyarország alkalmatlan a visszarendeződésre 1991: 5.

¹⁰³⁰ FRANKA 1990: 3.

¹⁰³¹ BARTHA SZABÓ 1990a: 1.

¹⁰³² RANGOS 1990: 6.

¹⁰³³ Magyar Bálint-interjú, 2020.

a kutyáját.¹⁰³⁴ Gödöllői otthonát az 1990-es évek elején jobboldali szélsőségesek állandóan megfigyelés alatt tartották.¹⁰³⁵

1990 késő tavaszán Grósz Károly kiköltözött Gödöllőre. „Néhány kilométerre Gödöllőtől, halastó partján, zsákutca végében épül egy ház. Majdnem kész, csupán az utolsó simítások vannak hátra. A gazda, aki maga is napestig dolgozik, oly kiegyensúlyozottnak, mi több: kedélyesnek tűnik, mintha legalábbis itt, e tó partján töltötte volna egész életét, halakkal, természettel együtt élve”¹⁰³⁶ – írta a *Világ* című lap 1990. június 7-i száma. Grósz a területet még agitprop-osztályvezető korában nézte ki a hetvenes évek közepén. Többéves munkával feltöltötték a mocsarat; azt tervezték a feleségével, hogy nyugdíjas éveiket itt töltik, de az asszony 1989 nyarán meghalt.

Roszik Gábor MDF-es gödöllői országgyűlési képviselő Grósz Károly házvásárlása kapcsán kiterjedt „kommunista mutyit” sejtett. A téma a parlament ülésén is előkerült. Roszik 1990. július 24-én elmondott interpellációban beszélt Grósz ingatlanvásárlásáról. Idézet az országgyűlési jegyzőkönyvből:

„Ami Grósz Károly esetét illeti, az a következő. Az ÁTK¹⁰³⁷ területeket parcellázott ki dolgozói részére. Ebből a területből vásárolt 1987-ben Grósz Károly is, aki azóta épített is erre a területre. A területhez tartozik egy pici tórészlet, egy kis tóbeszögellés. Zárójelben két megjegyzés: nem tudtam, hogy Grósz Károly az ÁTK dolgozója lett volna. Bár lett volna! (Derűlség.) A másik: a helyrajzi térkép tanúsága szerint semmi pici tórészlet nem tartozik telkéhez, a valóságban viszont a házból közvetlenül lépcső fut a parthoz, és a kis beszögellés vagy 300 méteres kerítéssel van körülvéve.”¹⁰³⁸

A honatya interpellációjára Sárossy László, az Antall-kormány földművelésügyi államtitkára reagált, aki Grósz házügye kapcsán a kommunista nómenklatúra vagyontmentési technikáit elemezte, némiképp úgy tűnt, mintha a gödöllői „villa” egyfajta jelképpé vált volna. Az államtitkár szerint a pártállami elit idejekorán felismerte a politikai hatalom megtartásának a lehetetlenségét.

„Rájöttek ugyanakkor, hogy távolról sem lebecsülendő ellentételezés a gazdasági hatalom és az ezzel párosuló gondtalan élet. Volt rá idejük, hogy ezt gyors törvény- és rendeletmódosításokkal is legalizálják. Miközben mi az ország túlnyomó többségének rokonszenvétől kísérve bebizonyítottuk, hogy a ránk erőltetett rendszer elfogadhatatlan, ők egyre lanyguló ellenérveiket hangoztatva, fokozták a gazdasági káoszt, és a zavarosban halászva gondoskodtak saját jövőjükéről. Itt tart ma, kedves képviselőtársak, a kis magyar demokrácia. És ebből a posványból kell kimozdítani az ország szekerét” – fogalmazott az MDF-es államtitkár.

Az is a tényekhez tartozik, hogy a gödöllői Állattenyésztési és Takarmányozási Kutatóközpont – mivel Grósz Károly nem volt az intézmény dolgozója – kétszeres összeget kért a telekért a politikustól. „Grósz Károly kínosan ügyelt arra, hogy minden

¹⁰³⁴ RAB 1990.

¹⁰³⁵ BARTHA SZABÓ 1990b.

¹⁰³⁶ KERÉKES 1990: 8.

¹⁰³⁷ A gödöllői Állattenyésztési és Takarmányozási Kutatóközpontról van szó.

¹⁰³⁸ Az 1990–1994-es országgyűlési ciklus naplója, iratai. Az 1990. évi nyári ülés jegyzőkönyve 1990: 870.

a legszabályosabban történjen”¹⁰³⁹ – nyilatkozta a botrány kirobbanásakor az ÁTK főigazgatója, Holdas Sándor, aki azt is felidézte, hogy a telekügylet nyélbeütésekor Grósz ezt mondta neki: „Nem engedhetek meg magamnak semmi suskust.”

A gödöllői lakásbotránya azonban még sokáig beszédtema volt. Az ügyről szóló egyik cikkben néminemű publicisztikai blikkfanggal Grósz Károlyt Gödöllő Honeckerjének is nevezték. Az eposzi jelző arra utalhat, hogy a rendszerváltozás után a Német Demokratikus Köztársaság egykori kommunista vezetője Chilébe menekült. Az ominózus cikk arra utalhat, hogy az utolsó magyar pártfőtitkár pedig a gödöllői halastó mellett lett valamiféle belső migráns.

A Gödöllőre költözés idején a helybélieknek még szokniuk kellett, hogy a közelükben lakik a pártállami diktatúra utolsó első embere. „Múltkor például idejött három fiatalember, s az öklüket rázva szidalmaztak, majd távoztak. Nem tulajdonítok különösebb jelentőséget az esetnek. Úgy veszem, hogy kirándultak”¹⁰⁴⁰ – nyilatkozta az egykori politikus.

A nyugdíjas mindennapok, a visszaemlékező volt politikus

1990 decemberében László Ágnes a *Kurír* számára készített interjút a nyugdíjas pártvezetővel. A gödöllői házról írta az újságíró: „A háza városi látványosság. Bumedienn¹⁰⁴¹ építészre tervezte. A helybéliek a vendégeiknek mutogatják. Távolról [...]. A zsákutcát lezáró hatalmas tóparti telken magas fakerítés mögött nádfedeles, fehérre meszelt kőház áll. A házban az apró előszobából jurtára emlékeztető hatalmas belső tér nyílik. Fagerendákkal, agancsokkal, teraszra nyíló üvegajtóval. Itt minden kényelmesen elfér: az ebédlőasztal, a beszélgetősarok, a könyvekkel megrakott polcok, a televízió, a hifitorony. Az emeleti hálósobába csigalépcső vezet föl. Az automatizált konyhában minden kéznél van: a programozható kenyérdagasztó, a kávéfőző, több tucat fűszeres tégely.”¹⁰⁴²

László Ágnes korábbról ismerte Grószot, így nem véletlen, hogy hiába érkezett az újságíró és a lap fotósa bejelentés nélkül, a volt főtitkár lazán és kötetlenül fogadta a sajtómunkásokat – több mint négy órát töltenek együtt. Az interjúban az egykori politikus mellbevágó őszinteséggel nézett szembe közéleti szerepével.

„Ráéreztem arra, hogy innen addig nem megyek el, amíg nem jutunk el a legkényesebb kérdésekig. Eljutottunk és halálosan fáradtan jöttünk el tőle. Beültünk Zoltánnal, a fotóssal az autóba, és 10-20 percig nem indultunk el, mert annyira lemerültünk mind a ketten. Szerintem Grósz akkor magában is eldönthette, hogy nem fogja vissza magát. Természetesen nem voltam erőszakos, sőt inkább megpróbáltam taktikázva kérdezni. De ő azonnal felismerte, ha valaki taktikázott. Ilyenkor legyintett, és azt mondta:

¹⁰³⁹ H. BÍRÓ 1990: 12–13.

¹⁰⁴⁰ H. BÍRÓ 1990: 12–13.

¹⁰⁴¹ Huari Bumedienn 1965 és 1978 között Algéria elnöke.

¹⁰⁴² LÁSZLÓ 1990: 6.

»ezt hagyja, Ágnes, nyugodtan gyerünk, menjünk mélyebbre!« Csak ismételni tudom magam, hogy felejthetetlen találkozás, felejthetetlen munka volt mind a kettőnknek. Csak arra figyeltem, hogy ne szuggeráljon, ne hipnotizáljon. Ne szuggerálja belém azt, amit ő mondani akar, hanem a kérdéseimre adjon választ. Nagyon komoly koncentrációra volt szükségem¹⁰⁴³ – emlékezik a rendkívüli interjú körülményeire László Ágnes.

Júniusban a *Világnak*, majd decemberben a *Kurírnak* adott interjúval kezdett kialakulni Grósz remetekorszakának egy sajátos tartalma. Házában mindenkit – ismerősöket, barátokat, érdeklődőket, újságírókat – szívesen látott; kifejezetten jó házigazda volt. A gödöllői villából alig mozdult ki, de ilyen értelemben mégis komoly társasági életet élt – s a média képviselői mindezen jelenséget felismerték, mentek és mentek Grószhoz, hogy az utolsó főtítkárra emlékezzen. Ettől kezdve számos visszaemlékező interjú készült. A beszélgetések döntő részben a múltból szóltak, s azon belül is gyakran magáról Kádár Jánosról.

Egy idő után Grósz ráunt erre a szerepre, de ez az életszakasz már csak ilyen: az egykori nagy hatalmú embert a jövőről vagy a jelenről alig kérdezik, a múltból annál inkább.

Amikor Szegő András újságíró látogatta meg, akkor a súlyos múltbéli témák mellett Grósz hétköznapi élete is szóba került. A Szegő-interjúból azt is megtudhatjuk, hogy az illusztris gödöllői nyugdíjas szívesen főzött például körömpörköltet. Magának készítette az ételt, nagyobb mennyiségben, s utána napokon keresztül arra járt rá. Mintha egy kelet-európai művészfilmbe csöppennénk; a képkockákon láthatjuk a kommunista diktatúra utolsó vezetőjét, amint nyugdíjasként melegíti a maradék körömpörköltet.

A kis színes része: a gyümölcsök közül a dinnyét szerette. „De nem ám a kis tökömnyiek! A tízkilósak! Nyáron ki a verandára, és ott egy fürdőgatyában, teli pofával. Így szoktam. A szőlőt is nagyon szeretem.”¹⁰⁴⁴ A beszélgetésből arról is értesülhetünk, hogy Grósz mindennapjait egykori titkárnője, Zsuzsi tette könnyebbé – „aki elpakol, kimos, rendet rak a házban. Tudja, hogy van ez, öregember vagyok, és elkél az asszonykéz.”¹⁰⁴⁵

Grósz Károly arról is vallott Szegő Andrásnak, hogy van az életében egy luxus: „Ha külföldön járok, hazafelé jövet Bécsben megállok és bespárizok több kiló virslit.”¹⁰⁴⁶ A volt politikust azzal lehetett ekkoriban legjobban kihozni a sodrából, ha valahol rossz minőségű virslit szórtak rá. Beszámolt arról, hogy Magyarországon vannak olyan rossz minőségű virslik, amiket még a kutyájának, Matyinak sem adna oda.

A kutya a nevét nem akárkiról, hanem magáról Rákosi Mátyásról kapta. Grósz elmondása szerint Matyi kutya egy despota, aki folyton zsarnokoskodik. „Volt egy ismerősöm, aki hasonló tulajdonságokkal rendelkezett. Kitalálhatja. Tapsoltatta magát egy egész országgal. Én egyébként elég jól ismertem Rákosit. Ezt nem dicsekvésből mondom, mert ritka nagy tróger volt. Olvastam azokat a leveleket, amiket hazatérése ügyében írt a szovjet vezetőknek. Rémes. Mindenáron vissza akart jönni”¹⁰⁴⁷ – indokolta Matyi

¹⁰⁴³ László Ágnes-interjú, 2020.

¹⁰⁴⁴ SZEGŐ 2003: 281.

¹⁰⁴⁵ SZEGŐ 2003: 282.

¹⁰⁴⁶ SZEGŐ 2003: 283.

¹⁰⁴⁷ SZEGŐ 2003: 284.

kutya névválasztását Rákosi Mátyás kommunista pártfőtitkári székének kései birtokosa. (Grósz Károly halála után a kutyái a gödöllői állatmenhelyre kerültek.¹⁰⁴⁸) Szegő Andrásnak a beszélgetés végén így fogalmazott 1993-ban: „Tisztában vagyok vele, hogy az én időm lejárt.”¹⁰⁴⁹

1992-ben a *Hócipő* újságírói (Farkasházy Tivadar, Selmeczi Tibor és Gáti László) keresték fel. „A rendszerváltozás című tragikomédia egyik főhőse ő, akinek minden lehetséges – eddig sokszor bevált – kényszerítő eszköz a kezében volt, mégis félreállt, s még 100 legényt sem kért, mint egykor Lear király”¹⁰⁵⁰ – írták a szerzők a cikk bevezetőjeként. Az interjúból megtudhatjuk, hogy Grósz kifejezetten kedvelte a *Hócipőt*, hiába „bántotta” a lap többször is. „Nézzék, aki elmegy utcalánynak, az ne riszálja magát, hanem szeretkezzen”¹⁰⁵¹ – reagált arra, miért állt olyan könnyen kötélnek az interjú kapcsán. Arról is szó esik, hogy 1992-re már megváltozott a Grósszal szembeni korábbi ellenszenv a gödöllőiek körében: „Elég gyakran mászkálok piacra, kocsmába, azelőtt megcsodáltak, mint egy ilyen kis állatkerti bemutató példányt, mostanában már kifejezetten udvariasan érdeklődnek a horgylétem felől”¹⁰⁵² – mesélte a *Hócipő*nek.

Ebben a beszélgetésben számolt be arról, hogy a hatóságok – évtizedes vadászmúltja ellenére¹⁰⁵³ – bevonták a vadászgengedélyét. Grósz még a hatósági procedúrát is bevállalta, a meghirdetett formális vizsgára is elment, de a hivatalos indoklás szerint azért nem kapta meg a vadászgengedélye megújítását, mert nem megfelelően tárolta a fegyvereit. Az érintett azt feltételezte, hogy a hatalom akkori képviselői attól tartottak, a vadászpuskát felhasználva esetleg fegyveres lázadásban venne részt.¹⁰⁵⁴

„Készüljön az, aki vádolni akar”

A Budapesti Rendőrfőkapitányság fegyverosztályának 1992. június 10-i határozata szerint Grósz Károlynak saját tulajdonú önvédelmi fegyverét is három munkanapon belül le kellett adnia. A dokumentum legpikánsabb része talán az, amikor a hatóság azt közli Grósszal, hogy a leadandó lőfegyver után a rendőrség napidíjat számol fel.¹⁰⁵⁵ Az abszurd

¹⁰⁴⁸ Pintér Zoltán a kilencvenes évek második felében a gödöllői állatmenhelyen dolgozott, neki kellett foglalkoznia a menhelyre bekerült Grósz-kutyákkal (Pintér Zoltán-interjú, 2023).

¹⁰⁴⁹ Pintér Zoltán-interjú, 2023: 299.

¹⁰⁵⁰ FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992: 12.

¹⁰⁵¹ FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992: 12.

¹⁰⁵² FARKASHÁZY–GÁTI–SELMECZI 1992: 12.

¹⁰⁵³ Grósz Károly még a honvédség politikai tisztjeként kezdett vadászni Kiskunhalason. Ezt a szokását később pártfunkcionáriusként is megtartotta. Egy időben Grósz a Magyar Rádió és Televízió Vadásztársaságának vadászmesteri tisztét is betöltötte. Pártfőtitkárként az Egyetértés Vadásztársaságban cserkelt (MAJTÉNYI 2021: 181).

¹⁰⁵⁴ MAJTÉNYI 2021: 181.

¹⁰⁵⁵ A Budapesti Rendőrfőkapitányság fegyverosztályának határozata, 1992. június 10.

fokozásaként válaszában Grósz közölte, annyiban félreértés lehet, hogy neki sosem volt saját tulajdonú önvédelmi fegyvere, így azt nem tudja leadni.¹⁰⁵⁶

1990-ben Grósz Károly számot vetett azzal a lehetőséggel, hogy korábbi politikai tevékenysége miatt bíróság elé állítják. „Kitalálhatnak bármit. Nekem magammal kell rendben lennem, és nem a bírósággal. Készüljön az, aki vádolni akar”¹⁰⁵⁷ – gondolta minderről.

Egy esetleges jogi eljárásról a későbbiekben érdemben nem esett több szó, komoly döntéshozó fórumok részéről nem fogalmazódott meg ilyen szándék. 1991 őszén Dénes János 1956-os forradalmár, egykori MDF-es, akkorra már független országgyűlési képviselő beszélt arról, hogy Grósznak börtönben lenne a helye: „Mindenekelőtt tisztázni kell, kik voltak a gyilkosok, tisztába kell tenni a múltat. Marosánt és három-négy társát, igenis, föl kellett volna akasztani! Húsz-harminc embert, beleértve Grósz és közeli munkatársait, be kellett volna csukni. Néhány százat kisebb börtönbüntetésre ítélni. Jó néhányukat munkahelyükről kirúgni. Aztán, két év múlva, egy nagylelkű gesztussal meg lehetett volna bocsátani”¹⁰⁵⁸ – nyilatkozta vérgőzősen a jobboldali politikus, akinek gondolatait a hivatalban lévő Antall-kormány diplomatikusan elengedte a füle mellett.

A Grósz Károllyal szembeni 1990 utáni népharag, másként fogalmazva a közvélemény negatív ítélete, nem bírósági procedúrában, hanem békésebb formában – viccekkel, gúnyolódásokkal – tört utat magának. A Grósszal szembeni indulatokat, a gőzt levezették a karikatúrák. A kilencvenes évtized elején az utolsó főtítkárra figurája gyakran tűnt fel a *Ludas Matyi* című vicclapban. (1993-ban a lap politikusokkal készített könnyed interjúsorozatában Varga László, a Kereszténydemokrata Néppárt jogi végzettségű elnökhelyettese arra a kérdésre, hogy milyen pert vállalna szívesen, a következőket válaszolta: „Például szívesen védeném Grósz Károlyt. Serpenyőbe tenném vétkeit és érdemeit. Biztos vagyok benne, fel tudnám mentetni.”¹⁰⁵⁹)

A *Ludas Matyi* 1989. november 1-jei számában hirdették meg az Év elefántja-díj felhívását. A vicclap várta olvasóik „szavazatait arról, hogy melyik politikus forgott legotrombábban míves porcelánjaink között”¹⁰⁶⁰ az 1989-es esztendőben. Az újság 1990. évi első számában öles betűkkel be is számolt a végeredményről: „Szavazóink elsöprő többséggel Grósz Károlynak ítélték a büszke (?) címet.”¹⁰⁶¹ A Grósz Károlyra voksolók között három porcelánelefántot sorsolt ki a szerkesztőség.

Az 1990-es parlamenti választás után nem sokkal jelent meg egy vicceskedő írás arról, hogy vajon miről szólnak majd a hírek tíz év múlva, 2000-ben. A lap a fantáziálás részeként szerepet adott Grósznak is: „Grósz Károly Bushgorodban tíz év múltán végre kamerák elé állt. A televíziós vita során a műsorvezető megkérdezte az MSZMP

¹⁰⁵⁶ Grósz Károly levele a Budapesti Rendőrfőkapitányság fegyverosztályának, 1992. november 16.

¹⁰⁵⁷ LÁSZLÓ 1989: 6.

¹⁰⁵⁸ Oszlássák föl a munkáspártot! – követeli Dénes János képviselő 1991: 3.

¹⁰⁵⁹ Mátyás István és Szuhay Balázs beszélgetése. Varga Lászlóval, a Kereszténydemokrata Néppárt elnökhelyettesével 1993: 7.

¹⁰⁶⁰ Ki lesz az év elefántja? 1989: 12.

¹⁰⁶¹ Ki lesz az év elefántja? Olvasóink Grósz Károlyt választották 1990: 6.

egykori főtitkárát, mi lett azzal az 1 milliárd német márkával, amit miniszterelnökként Kohl kancellártól kapott. A vendég váratlanul dühbe gurult, leújífasztázta a riportert, a stábot pedig felelőtlen csöcseléknek nevezte. Az adás félbeszakadt.”¹⁰⁶²

Szuhay Balázs a *Ludas Matyi* főszerkesztőjeként 1993. június 23-án írt egy Grósz Károllyal való különös találkozóóról: „Nemrégiben meglehetősen vegyes társaságban vendégeskedtem. Többek között jelen volt egy vendég, akinek a megszólításával szintén bajban voltam, hiszen az ő rangja megszűnt. Ugyanis hosszú éveken keresztül ő volt a Grósz elvtárs. Ha elvtársnak szólítom, az én elveimmel nem egyezik – ha úrnak, az övéivel... Végül is megszólítás nélkül elegyedtünk szóba, és nagyon kellemesen elbeszélgettünk, persze gondosan kerülve a politikát. Töredelmesen bevallom, még csak kíséreltet sem tettem arra, hogy meggyőzzem az új rendszer előnyeiről, így aztán könnyen lehet, hogy a történelem majd az én lustaságomnak tudja be, hogy Grósz Károly ezen a délutánon nem lett az Antall-kormány feltétlen híve.”¹⁰⁶³

Az utolsó magyar pártfőtitkár nem volt soha az Antall-kormány híve, de a szürreális kelet-európai közéleti játszmák részeként az is megtörtént, hogy az egykori kommunista politikus és az antikommunista, első szabadon választott miniszterelnök, Antall József a média fénytörésében mégis egy platformra került.

Grósz Károly fehérterroros beszéde után néhány nappal, 1988. december 1-jén az akkor még csak múzeumigazgató Antall József írt egy udvarias hangú, de összességében mégis tiltakozó levelet az MSZMP főtitkárának a sportszarnokbéli megszólalás rigorózus hangvétele miatt. A dokumentumban a későbbi kormányfő a politikai változások érdekében diplomatikusan az együttműködési szándékát is kifejezte.

A levél 1992 januárjában ismeretlen módon szivárgott ki. A forrás megjelentetése nyilvánvalóan Antall József miniszterelnök lejáratását szolgálta. Témánk szempontjából azért figyelemre méltó az eset, mert arra utal: 1992-ben Grósz Károly imázsa olyan gyenge lábakon állt, hogy a hivatalban lévő kormányfő megítélésére vonatkozóan negatív lehetett egy neki korábban írott levél publikálása.

„Nem tagadom, hogy a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia híve vagyok, a diktatúrával szemben egyedül ebben látom a garanciát (az ismert formula szerint: még jobbat nem találtak ki). De furcsa ennek azonnal polgári restaurációként való értékelése. Megítélésem szerint egy szocialistának hinnie kell abban, hogy a nép fenn akarja tartani a szocialista vívmányokat, és nem hagyná annak felszámolását”¹⁰⁶⁴ – olvasható az 1988-as, a főtitkárnak némiképp odapörkölő Antall-levéiben. A szöveg az MDF-es miniszterelnök számára 1992-ben is vállalható volt; az eset azonban mégis alkalmasnak bizonyult arra, hogy a jobboldali politikust „összegrószozzák”. Ennek a manipulatív eljárásnak volt egy jelképes mellékszála, amikor a *Kurír* című kormányellenes bulvárlap egy olyan montázst közölt, amelyen Grósz Károly és Antall József együtt látható.

¹⁰⁶² Hírek 2000-ből 1990: 11.

¹⁰⁶³ SZUHAY 1993: 3.

¹⁰⁶⁴ Levél 1988-ból. Antall József Grósz Károlyhoz 1992: 4.

A kormánykommunikáció tiltakozott: „Szóva kell tennünk lapjuk mai számának első oldalas fényképét, amely együtt ábrázolja Antall Józsefet és Grósz Károlyt. Közös felvételtőluk soha így nem készülhetett. Ez fotómontázs, amit jelezni kell! Ezt kötelesek megjelelni”¹⁰⁶⁵ – állt a miniszterelnöki sajtóiroda *Kurír*nak címzett közleményében. A bulvárlap minderre így reagált: „Ami pedig Antall József és Grósz Károly közös fényképét illeti, sajnos be kell lássuk, tévedtünk. Tévedtünk, mert azt hittük, hogy mindenki érti a viccet. Ugyancsak természetesen »kötelesen« kijelentjük: ez bizony fotómontázs volt [...]. Az ismert karinthyáda szerint a humorban nem ismerünk tréfát. Úgy látszik, vannak, akik a tréfában nem ismerik (föl) a humort. Azt viszont már a görögök is ajánlották, hogy óvakodj a savanyú emberektől [...]”¹⁰⁶⁶

Szintén a „vicipar” terméke volt a *Magyar Hírlap*ban megjelent fiktív, Grósz Károlynak „írott” Antall-levél: „Antall József levele Grósz Károlyhoz: Kedves Karcsi! A disznósajtot megkaptuk, ezer hála és köszönet érte. Már évek óta nem ettünk ilyen finom házi disznóságot. Én lila hagymával szeretem, egy cseppnyi ecettel megöntözve. Remélem, a pizsama, amit küldtem, megfelelő. Sokat caplattam utána, mire sikerült felhajtanom egy lila csikosat. A számlát ne dobd el, ha netán összemegy a mosásban, a Horváth Balázs majd kicseréli. Mindent rá lehet bízni, nagyon szolgálat-kész. Üdvözl: József.”¹⁰⁶⁷

Ezek a humoreszkek, vicceskedések azonban sem Antall József, sem Grósz Károly politikai brandjét nem rontották le – azt persze nem zárhatjuk ki, valamelyest hozzájárultak ahhoz, hogy közszereplői presztízszük csorbát szenvedjen.

Az 1992-es sajtóbotrányban a célpont a hivatalban lévő miniszterelnök volt, Grósz személyét az Antall elleni kommunikációs hadjáratban pusztán kihasználták. A kilencvenes évek sajtóviszonyainak e perverz jelenségére liberális publicisták is felhívták a figyelmet. „Voltaképp örülhetünk, hogy elérkeztünk a korba, amelyben egymás kinyírása immár kifinomultabb, olykor tudományos eszközöket követel. Aki ma igazán lejártni akar, az minimum könyvtárba jár, régi újságokat bújik: ki mit írt, mondott annak idején. Legjobb azonban az irattár. Lehetőleg egy nehezen hozzáférhető. Az egykori MSZMP irattárából származó dokumentum, levél például már önmagában egy kész lejárata, hát még, ha a címzett egy Grósz, egy Kádár, egy Aczél. Hát még, ha a levélíró egy Antall József”¹⁰⁶⁸ – írta a botrány kapcsán R. Székely Júlia. Sükösd Mihály író pedig ekképpen fogalmazott a *Népszabadság*ban:

„A csúf cselekedet alapvető célja nyilvánvalóan a mai miniszterelnök denúciálása. Magyarul: beárulása, besúgása, feljelentése. Hogy a besúgók szándéka sikerrel jár-e, e percben kétséges. Jelenleg úgy látszik, a hatás épp ellenkező lehet, tehát a miniszterelnök tekintélyét fogja növelni. Ez esetben nem alaptalanul. Egyetértünk Antall Józseffel, aki úgy nyilatkozott, ma is vállalja a Grószhoz írt levél minden sorát. Ez a szöveg egy

¹⁰⁶⁵ Egy levél utóélete III 1992: 5.

¹⁰⁶⁶ Egy levél utóélete III 1992: 5.

¹⁰⁶⁷ MAJLÁTH MIKES 1992: 7.

¹⁰⁶⁸ R. SZÉKELY 1992: 7.

hivatásos politikusi pályára készülő értelmiségi történelmi helyzetértékelése a rendszerváltás küszöbén. Átgondolt, értelemmel és felelősséggel telített értekezés, nem utolsósorban a Kádár-korszak bonyolult jelenségvilágáról.”¹⁰⁶⁹

Kónya Imre, aki az MDF parlamenti frakcióvezetőjeként Antall József kormányfő legszűkebb bizalmi köréhez tartozott, kérdésemre így értékelte az Antall–Grósz-levél ügyét: „A levél nyilvánosságra hozatala egy volt az ellenzéki beállítottságú sajtó kísérletei között, hogy próbáljanak valamilyen foltot találni Antall múltjában. Bajban voltak, mert ő volt az a szereplő, akinek semmi olyan mozzanat nem volt az életében, ami miatt egy kicsit is szégyenkeznie kellett volna.”¹⁰⁷⁰

Az ügyben 1992 januárjában Grósz Károly maga nem kívánt érdemben megnyilatkozni; azt azonban elismerte, hogy a levelet akkoriban megkapta, annak tartalmát ismerte.¹⁰⁷¹ A „botrány” után két évvel Tőkés Rudolf professzornak válaszolva arról számolt be az utolsó főtítkárról, hogy aktív politikusként hallomásból már ismerte Antallt: „Ami az Antall Józseffel való kapcsolatomat illeti, arra röviden tudok válaszolni. Többen javasolták, hogy találkozzam Antall Józseffel, elsősorban Aczél György, aki felkértenül is valamilyen összekötő szerepet játszott közöttünk. Én személyesen Antall Józseffel nem találkoztam. Hivatalos levelet sem küldött azon kívül hozzám, mint amit Ön is ismer, s ami a magyar sajtóban megjelent.”¹⁰⁷²

Kettejük „kapcsolatáról” még azt tudhatjuk, hogy Grósz Károly elítélt minden, „Antall József betegségével kapcsolatos rosszízű, bárhol megjelent kijelentést”.¹⁰⁷³ A volt főtítkárra a televízióban nézte Antall miniszterelnök 1993. decemberi temetését, és azt „jól szervezettnek” tartotta.¹⁰⁷⁴ Utólag az utolsó pártfőtítkárról így vonta meg az antalli kormányzás mérlegét: „Antall József a demokrácia intézményeinek megteremtésével, illetve megőrzésével nagyon fontosat csinált. Ugyanakkor sokkal jobban meg kellett volna őrizni a köztulajdont.”¹⁰⁷⁵

Az Antall-kormány sem változtatott azon a gyakorlaton, hogy Grósz Károly nyugdíjasként miniszterelnöki nyugdíjra volt jogosult. Anyagi gondjai már önmagában emiatt sem lehettek. Ugyanakkor Grósz üzleti tanácsadással is foglalkozott. A pesti folklór szerint kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerére támaszkodva még egy olyan ügyben is vállalt „közvetítést”, amelyben a Kadhafi vezette Líbia és Szlovénia volt érintett. Mindezt városi legendának is tekinthetjük, az azonban tény, hogy 1992 novemberében „üzletemberként” tett látogatást Kínában.¹⁰⁷⁶ Az szintén megerősített információ, hogy Grósz Károly kvázi tanácsadóként dolgozott a miskolci származású, MSZP-közi Tatár Györgynek, aki a Tonlor nevű cég tulajdonosa volt a kilencvenes években. Egy időben

¹⁰⁶⁹ SÜKÖSD 1992: 7.

¹⁰⁷⁰ Kónya Imre-interjú, 2020.

¹⁰⁷¹ Antall-levél Grósznál van! 1992: 1, 4.

¹⁰⁷² TÖKÉS 1998a: 27.

¹⁰⁷³ Lásd: *Hétféli Romániai Magyar Szó*, 1995. augusztus 28. 2.

¹⁰⁷⁴ KURCZ 1996.

¹⁰⁷⁵ VARGA 1995.

¹⁰⁷⁶ Grósz Pekingben 1992: 22.

a Tonlor felügyelőbizottsági elnöke volt Grósz korábbi munkatársa, Jassó Mihály, egykori budapesti első titkár.¹⁰⁷⁷

Az 1988–1989-ben elmérgesedett viszony ellenére Berecz János és Grósz Károly között az utolsó főtítkárs gödöllői időszakában ismét baráti kapcsolat alakult ki. Az egykori ideológiai KB-titkár a kilencvenes években kifejezetten vállalkozói tevékenységbe fogott, így amikor Berecz Gödöllőn meglátogatta Grósz, akkor az „üzlet” is szóba kerülhetett közöttük, de kérdésemre a volt MSZMP-politikus úgy fogalmazott, hogy „inkább nosztalgiáztak”.¹⁰⁷⁸

Egykori kormányfői helyettese, Medgyessy Péter is járt Gödöllőn. Ő ekképpen fogalmazott tapasztalatairól: „Kíváncsi voltam, hogy van, meg hogy látja a világot. Iszonyúan pesszimista volt persze, mert nagyon nem az ínyére való volt, ami ’90-ben történt.”¹⁰⁷⁹ Barabás János, az MSZMP KB volt titkára rendszeresen látogatta Gödöllőn Grósz. „Fásultnak, tehetetlennek, de egy okos, gondolkodó embernek”¹⁰⁸⁰ látta egykori főnökét a gödöllői látogatások alkalmával Barabás.

Lovas Zoltán újságíró televíziós interjút forgatott a gödöllői házban. Ekkor már lehetett tudni, Grósz súlyos beteg. „Semmi extra nem volt sem a tóban, sem a házban [...]; mindenről őszintén beszélt egyébként. Nem tűnt betegnek. Ittuk a kávé a teraszon, és egyszerűen csak dumáltunk. Amúgy holt komoly dolgokról. A kamera meg forgott.”¹⁰⁸¹

A gödöllői Grósz-villában sokáig nem volt vonalas telefon, mert a rendszerváltás után egyfajta sajátos társadalmi bosszúként nem folytatták a telefonvonal kiépítését; az megállt a legközelebbi utcasaroknál. Amikor egy újságírótól minderről értesült az akkori belügyminiszter, Boross Péter, azonnal intézkedett, s két héten belül lett saját telefonvonala a nyugdíjas Grósznak.¹⁰⁸²

„Még így embert a halál torkában addig nem láttam”

Az utolsó főtítkárnál 1993 őszén veserákot diagnosztizáltak. Az addig makkegészséges Grósz váratlanul rosszul lett. Kiderült, daganat van a jobb oldali veséjén, aminek a működése leállt; a hasi főérben pedig vérrögök képződtek, s így lelassult a vérkeringése.¹⁰⁸³

Franka Tibor jobboldali médiaszemélyiség is járt – több alkalommal is – Grósznál. „A háza kicsit furcsa, kör alakú nádfedeles épület volt. Feltűnt, hogy volt három vagy négy nagy nyárfa. Amikor becsöngettem, kinyitotta a kaput; és ott áll egy mackónadrágban meg valamilyen otthoni papucszerűségben. Sovány volt a fickó. Épp régi miskolci ismerősei voltak nála. Finom kolbászt hoztak neki. Amikor a nappaliban elkezdünk

¹⁰⁷⁷ MIHÁLYI 2010: 535.

¹⁰⁷⁸ Berecz János-interjú, 2020.

¹⁰⁷⁹ Medgyessy Péter-interjú, 2020.

¹⁰⁸⁰ Barabás János-interjú, 2020.

¹⁰⁸¹ Lovas Zoltán-interjú, 2020.

¹⁰⁸² SEREG 2007: 80.

¹⁰⁸³ Nem adta föl és nyert. Az akaraterő is gyógyít – Grósz Károly (ezúttal) nem politikusi szerepben 1995: 7.

beszélgetni, akkor mondtam neki, hogy »jól le van gatyásodva maga«. Még azt is hozzátettem, hogy kint a fák betegek. »Igen, olyan betegek, mint én.« Akkor mondta el nekem először, hogy rákos¹⁰⁸⁴ – idézte fel a találkozást kérdésemre Franka.

Az 1994. augusztusi Franka-féle interjú során nyilatkozta mindezt az egykori politikus: „Egy évvel ezelőtt az egyik vesémet el kellett távolítani. Azóta állandó megfigyelés alatt állok, kapok injekciókat és az Országos Onkológián kezelnek. Orvosaim kitűnőek, de ezzel együtt tudom, hogy nincs vége a daganatok sorának.”¹⁰⁸⁵ Szintén 1994 augusztusában a Juszt Lászlónak adott interjúbán arról beszélt, hogy ami az egészségügyi állapotát illeti, „reménykedik”.¹⁰⁸⁶ 1994 késő nyarán agyérögörcsöt is kapott, ami miatt négy napra megnémult.¹⁰⁸⁷

1995 elején már Grósz Károly halálhírét költötték. Ezt az utolsó főtítkár Bartus László újságírótól hallotta. „Kitűnő orvosaim vannak, akik, ha meggyógyítani nem is tudnak, de elviselhetően konszolidált állapotban képesek tartani. Ezért nem a halálra készülök, hanem korlátozott és visszafogott életre”¹⁰⁸⁸ – nyilatkozta 1995 februárjában a *168 Óra* című lapnak.

„Arra emlékszem, hogy noha nem akart örömet szerezni az ellenségeinek a súlyos állapotával, a beszélgetés nem hivatalos részében, a végén, az élet és halál kérdésén, az élet értelmén, a halállal való szembenézésen töprengett, de akkor is állandóan a pártnál és a munkáshatalomnál kötött ki, a történelemben kereste az egyén lehetőségét és felelősségét, kicsit puhult, de megmaradt keményvonalasnak. Emlékszem, hogy megkérdeztem, hogy így a halál lehetőségétől megérintve, hisz-e Istenben? Én, ugye, hitvalló keresztény újságíró voltam, és bár Grósz nagyon távol állt tőlem a keményvonalas kommunista felfogásával, én elkötelezett SZDSZ-szimpatizáns voltam, és ezt ő tudta is, ezért kicsit nehezen oldódott, ezért kötelességemnek éreztem, hogy Istenre, a túlvilágra irányítsam a figyelmet. Grósz Károly rám nézett, és nagyon határozott »nem«-mel válaszolt. Remélem, később megváltoztatta ezt a véleményét”¹⁰⁸⁹ – elevenítette fel kérésemre emlékeit Bartus László.

1995 nyarán Grósz még arról beszélt, hogy szeretne ugyan meggyógyulni, de inkább abban bízik, hogy élete hátralévő idejét fájdalommentesen élheti le. „Meggyógyulni az én betegségemből nem nagyon szoktak”¹⁰⁹⁰ – mondta ekkor. Ebben az időszakban fordult Grósz Károly a természetgyógyászathoz segítségért. Az alternatív gyógy módnak köszönhetően megszűnt lábában az ödéma, javult az addigra már súlyos egyensúlyzavara, és csigolyafájdalmai is csökkentek.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁴ Franka Tibor-interjú, 2020.

¹⁰⁸⁵ FRANKA 1994b.

¹⁰⁸⁶ Magánbeszélgetés 2020.

¹⁰⁸⁷ BARTUS 1995: 22.

¹⁰⁸⁸ BARTUS 1995: 22.

¹⁰⁸⁹ Bartus László-interjú, 2020.

¹⁰⁹⁰ BOKOR Pál 1995: 18.

¹⁰⁹¹ Nem adta föl és nyert. Az akaraterő is gyógyít – Grósz Károly (ezúttal) nem politikusi szerepben 1995: 7.

Varga Domonkos ekkoriban készített vele interjút. „Arcán ott ülnek betegségének s a gyötrelmes kezelések nyomai, nem is próbál örömet mutatni.”¹⁰⁹²

Földes György is meglátogatta a beteg expolitikust. „A nagy fájdalmai ellenére nagyon elegánsan és nagyon szimpatikusan viselkedett. Már túl volt az akupunktúrás kezelésen is, amivel próbálta magát megmenteni a ráktól, de akkor már teljesen tisztában volt vele, hogy meg vannak számlálva a hónapjai az életből. Még így embert a halál torkában addig nem láttam – ezzel az eleganciával. Nem hagyta sem hogy dicsérjem, sem hogy sajnáljam. Egy élő beszélgetés volt. Nem feltétlenül kitárulkozó jelleggel, de nagyon elegánsan. Egy búcsúbeszélgetés volt, ahol ő talán azért méltányolta, hogy én számontartom őt. Nem akart semmire megnyerni, nem volt már politikai célja ennek a dolognak, ez egy emberi történet volt.”¹⁰⁹³

„Láttuk ugyan rosszkedvűnek vagy letörtnek, de sosem hallottuk panaszkodni. Akkor sem, amikor a betegsége ledöntötte a lábáról. Gödöllőn élt, mi rendszeresen jártunk ki hozzá, de sokáig nem vettük észre, hogy milyen súlyos beteg. Ezt is méltósággal viselte és humorral próbálta kezelni. Csak akkor szembesültünk a bajjal, amikor már láthatóvá váltak a betegség tünetei”¹⁰⁹⁴ – mondja Grósz Károly legidősebb unokája, Tamás.

Franka Tibor 1995 késő nyarán még egyszer találkozott és interjúzott Grósszal: „Mondok én magának valamit. A kórház nagy iskola, és ha végiggondolom, hogy tízéves gyerekek ott fekszenek bent, és nincs remény... – elcsuklik a hangja, kivár. – Vagy harminc-negyven évesek, akiknek van két, három gyerekük, és azért imádkoznak, csak addig élhessenek, amíg a kölykök talpra állnak. Tudja, ilyenkor úgy érzem, szerencsém volt, hiszen 65 éves vagyok, és leélhettem egy életet [...]. Az apró, mindennapi szenvedések, kenyérharcok és tragédiák ismerete minden bizonnyal humánusabbá formálná azokat is, akik napjainkban vezetik az országot [...]. A szenvedések látványa és a tehetetlenség valóban megértőbbé, emberségesebbé alakít mindenkit, azokat is, akik most ülnek a lóháton. A hatalom gyakorlásával ugyanis csökken az érzékenység, és mindinkább felülkerekednek a nagy, az országos ügyek, amelyek pedig legtöbbször valamelyik kórházi ágyon végeztetnek be. Szegény családban születtem, tizennégy éves koromtól dolgoztam, aztán haladtam előre – titkár, megyei titkár, miniszterelnök, pártfőtitkár lettem. Ez idő alatt magam is megfeledkeztem olykor a kisemberek gondjairól.”¹⁰⁹⁵

1995 októberében még adott egy összességében hatórás életútinterjút Róna Péter dokumentumfilm-rendezőnek. A halálos beteg egykori pártvezető rendkívüli fegyelmezettséggel válaszolt a kérdésekre. Maga az interjú az egyik legfontosabb forrás, amelyben Grósz az életéről beszél. A felvételeken egy csontsovány, sápadt embert láthatunk, aki talán

¹⁰⁹² VARGA 1995.

¹⁰⁹³ Földes György-interjú, 2021.

¹⁰⁹⁴ LÁSZLÓ 2009: 305.

¹⁰⁹⁵ FRANKA 1995: 4.

sejtette: ez élete utolsó nagy megnyilvánulása. Róna Pétertől tudjuk, Grósz ekkor már nagyon gyenge volt, s előfordult, hogy hosszabb időre fel kellett függeszteni a forgatást, mert olyan fájdalmai voltak, hogy ülni sem tudott, elvonult lefeküdni.¹⁰⁹⁶ Az életútinterjú elkészült, Grósz minden kérdésre válaszolt, nem maradt függőben egyetlen téma sem. 1996. január 7-én, vasárnap este gödöllői otthonában halt meg.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁶Róna Péter-interjú, 2021.

¹⁰⁹⁷Meghalt Grósz Károly 1996: 1.

Imázs a halál után – Grósz Károly és a történeti emlékezet

Grósz Károly fizikai halála 1996. január 7-én bekövetkezett, az imázsa azonban akkor még élő és eleven volt. A nemzetközi sajtóban régen tapasztalt elismerő szavak hangzottak el az elhunyt magyar politikusról, a magyar belpolitikában azonban késhegyig menő vita bontakozott ki Grósz történelmi megítéléséről. A néhai pártvezető emlékezete a közéleti harcok egyik fajsúlyos témájává vált 1996 januárjában; indulatos nyilatkozatháború robbant ki a szociálliberális kormányzat és a polgári-jobboldali ellenzék között.

„Grósz Károly halála, ami végül is várható volt, hiszen nagybeteg viaskodott az élettel, már megint felkavarta a jelenlegi politikai élet minden zavaros iszapját”¹⁰⁹⁸ – fogalmazott képszerűen Seszták Ágnes polgári-jobboldali publicista 1996 januárjában.

Utoljára talán akkor élvezett akkora közfigyelmet Grósz, amikor 1988 májusában Kádár János utódának választották. Mindez persze általánosabb következtetésekre és gondolatokra is sarkallhat bennünket arra vonatkozóan, hogy bizony az ember a halála után kapja meg azt az érdeklődést, amire még életében vágya, de az emberi lét már csak ilyen.

A Grósz halála utáni hetek közéleti diskurzusa döntő mértékben befolyásolta a történeti imázsát. Azt már előzetesen is megállapíthatjuk, hogy a temetés körüli politikai vita még tovább rontotta Grósz megítélését. Grósz Károly imázsát foglyul ejtette a szerkértábor jellegű politikai logika, így tárgyilagos értékelésre, elemzésre nyilvánvalóan esély sem volt. A Grósz-kép egyfajta kommunikációs zárványba került. A zárványból a kiutat meghatározó részben a kollektív felejtés jelentette.

E fejezetben azt próbáljuk áttekinteni, hogy miként formálódott az utóbbi évtizedekben Grósz Károly történeti imázsa. Arra is igyekszünk válaszokat adni, hogyan vált belőle a „politikai rossz” platóni ideája. Mi az oka annak, hogy a rendszerváltozást követő években az aktuálisan támadni kívánt közszereplőt ellenfelei, kritikusai folyton Grósz Károlyhoz hasonlítgatják?

A Grósz-temetés a belpolitikai viták fókuszában

„Grósz Károly, a most elhunyt volt magyar kormányfő kövezte ki a nyolcvanas években azt az utat, amelyen az ország elindulhatott az átfogó demokratikus átalakulás felé. Gorbacsov sorsában osztozott akkor is, amikor az általa elindított reformok lendülete és végső soron a kelet-európai kommunista rendszerek bukása őt is elsodorta posztjáról”¹⁰⁹⁹ – írta Grószról a brit *Financial Times*. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* alá húzta: Grósz Károly 1987-ben történt miniszterelnöki kinevezése után teljesen „új irányt szabott” a budapesti kabinet politikájának. „A Nyugat csodálkozott, az úgynevezett

¹⁰⁹⁸ SESZTÁK 1996: 16.

¹⁰⁹⁹ MTI *Hirarchívum*, 1996. január 9.

testvérországok pártvezetői fuldokoltak a dühtől, kivéve Gorbacsov szovjet vezetőt, de az átalakulással ő sem akart olyan messzire menni, mint Grósz. [...] Ő volt a legtalálékonyabb, a legmerészebb, és ő rendelkezett a legjobb áttekintéssel. Új felé törekvése azonban átmenetinek bizonyult [...]. Amikor 1989-ben Grósz eljutott ideológiai mozgásterének határára, elveszítette a pártvezetői tisztséget és hamarosan minden befolyását”¹¹⁰⁰ – olvasható a német lap nekrológiájában. A *Reuters* „Magyarország Gorbacsovjának” nevezte Grósz. A hírügynökség szerint segített „elszabadítani” azokat a reformokat, amelyek később lerombolták a kommunizmust. „Miniszterelnöki kinevezése után átalakította a politikai tájképet Magyarországon, hiszen meglehetősen arctalan elődje, Lázár György idején a kormányfő nem játszott túl jelentős szerepet, de Grósz erővel és hatalommal töltötte fel a posztot.”¹¹⁰¹ A német *dpa* hírügynökség „óvatos reformerként” emlékezett meg Grószról, s azt írta, hogy „1987 és 1988 közötti miniszterelnöksége idején reformlépéseket indított be a súlyosan eladósodott gazdaság stabilizálására”.¹¹⁰²

A magyar nyilvánosságban a halálhír után a Horn-kormány hivatalos nyilatkozata robbantotta a politikai bombát: „A Magyar Köztársaság Kormánya fájdalommal értesült arról, hogy Grósz Károly volt kormányfő hosszan tartó súlyos betegség után 1996. január 7-én elhunyt. Grósz Károly 1987–1988 között miniszterelnökként felismerte, hogy az ország politikai rendszere és gazdasága alapvető változtatásra szorul. Grósz Károly az átalakulás korszakának ellentmondásos, de jelentős politikai személyisége volt. Törekedett arra, hogy reformokat indítson el az ország helyzetének javítása és nyugati kapcsolatainak kiszélesítése érdekében. Grósz Károly részese volt az ország megújulását célzó erőfeszítéseknek. A Kormány kegyelettel emlékezik meg a néhai miniszterelnökről. Részvétét fejezi ki az elhunyt hozzátartozóinak és osztozik gyászukban. A Magyar Köztársaság kormánya Grósz Károly temetéséről az elhunyt családjával együtt gondoskodik.”¹¹⁰³

A dokumentumra az ellenzéki Fidesz országgyűlési képviselője, Németh Zsolt a következőképpen válaszolt: „Rendkívül nehéz helyzetbe hozza a kormány az ellenzékét ezzel a nyilatkozattal, hiszen egy tragikus kegyeleti ügyet ezzel pártpolitikai szintre emel. Természetesen Grósz Károly hozzátartozóit megilleti az emberi részvét, ugyanakkor ellenzéki politikusként nem hallgatom el megrökönyödésemet a kormánynyilatkozat felett. Először azért, mert a nyilatkozat megszületésének indokai érthetetlenek, másodszor mert Grósz Károly történelmi szerepét szöges ellentétben ítélem meg azzal, amit a szöveg tartalmazott, harmadszor azért, mert olyan precedenst teremt, aminek alapján az elmúlt negyven év bármely politikusát az úgynevezett demokratikus kormány saját halottjává lehet avatni. Hangsúlyozottan a hozzátartozók megértését kérve a kormánynyilatkozatot ízléstelen politikai provokációnak tekintem.”¹¹⁰⁴

¹¹⁰⁰ *MTI Hírchívtár*, 1996. január 9.

¹¹⁰¹ Reuter: Magyarország Gorbacsovja volt. Nyugati hírügynökségek megemlékezése a politikusról 1996: 7.

¹¹⁰² Reuter: Magyarország Gorbacsovja volt. Nyugati hírügynökségek megemlékezése a politikusról 1996: 7.

¹¹⁰³ Elhunyt Grósz Károly. Közlemény az 57. magyar kormányfő haláláról 1996: 1.

¹¹⁰⁴ Ízléstelen politikai provokáció 1996: 4.

Torgyán József, a Független Kisgazdapárt elnöke, aki 1996-ban a jobboldali ellenzék meghatározó személyisége volt, radikális megszólalásban ítélte el a Horn-kabinet kormánynyilatkozatát: „A kormány Grósz Károlyt saját halottjának tekinti, ezzel kinyilvánítja, hogy a pártállami rezsimnek jogutódjának tekinti magát, vagyis azokkal tartja jogfolytonosnak magát, akik Rákosi óta a népet elnyomorították. Úgy gondolom, a Teremtő azért szólította ítélőszéke elé a néhai miniszterelnököt, mert az – a kormányközlemény bárhol magasztalja is – azon retrográd politikusok közé tartozott, aki az ellenzék fellépése kapcsán fehérterrorról beszélt, miközben a kommunista nómenklatúrát semmilyen fizikai veszély nem fenyegette, ám ő a pártállami ítélkezés fenntartójaként az emberi jogok eltiprásának, a kommunisták privilegizálásának szószólója volt. Nemzetellenes büntetéseit a Jóisten megelégtelte. Engem mélységesen megdöbbent, hogy ez a kormány, amely magát demokratikusan megválasztott kormánynak tekinti egy pártállami személyiséget magasztal”¹¹⁰⁵ – mondta az *Új Magyarország* című lapnak.

A *Kurír*nak azonban talán még az előbbiekhöz képest is extrém hangvételben nyilatkozott a kisgazda politikus: „Most a Jóisten ítélőszéke előtt áll, ahol számot ad tetteiről. Természetesen nem kerülheti el a megérdemelt büntetést. Sohasem lehet elfelejteni, hogy amikor már vége volt a kommunista rabigának – s ezt mindenki tudhatta –, ő fehérterrorral rémisztgette az embereket. Utolsó erejét is bevetette a többpárti demokrácia ellen. Olyan volt, mint azok a nyilasok, akik 13-14 éves, ártatlan gyermekekkel akarták megvédeni bűnös rendszerüket. Ezért mondom: a magyarok szenvedései megsokallásának lehet tekinteni, hogy Grósz Károlyt a Jóisten magához szólította.”¹¹⁰⁶

Torgyán József már-már a kegyeletsértésig éles nyilatkozatára a *Népszabadság*ban Tanács István újságíró ekképpen reagált: „Van valami siralmas pitiánerség abban, ahogyan Torgyán József politikai cirkuszt próbál csinálni egy volt magyar miniszterelnök temetéséből. Csekély haszon fejében teszi ezt a Kisgazdapárt elnöke. Grósz Károly emlékének megtiprása nem hőstett a mai magyar társadalom szemében. Aligha lehet általa új vokokat nyerni egy távoli választáson, mint ahogyan számottevően ártani sem a hivatalban lévő kormánynak. Az csak a kisebbik baj, hogy alapvetően nem igaz, amit a Kisgazdapárt elnökségének nyilatkozata állít [...]. Miniszterelnökként, pártfőtítkárként árthatott volna a készületlen társadalomnak. De nem ártott. Átadta a hatalmat patakvér nélkül.”¹¹⁰⁷

Az előbbieken hosszabban idézett gondolatok illusztrálják, hogy Grósz Károly halála, előkészítés alatt lévő temetése micsoda indulatokat váltott ki a magyar közéletben. Torgyán Józsefhez képest Csurka István¹¹⁰⁸ megszólalása azonban kifejezetten mérsékeltnek tekinthető: „A sajnálatos esemény akkor következett be, amikor már nincs politikai jelentősége, csak emberi tartalma van. Béke poraira!”¹¹⁰⁹ Szintén az emberi dimenziót emelte ki Isépy Tamás, a KDNP országgyűlési képviselője: „Bevallom, elfogult vagyok Grósz

¹¹⁰⁵ Ízléstelen politikai provokáció 1996: 4.

¹¹⁰⁶ Egy felvonás 1996: 5.

¹¹⁰⁷ TANÁCS 1996: 3.

¹¹⁰⁸ Csurka István író, ekkor a Magyar Igazság és Élet Pártjának elnöke.

¹¹⁰⁹ Egy felvonás 1996: 5.

Károllyal, mert miskolci volt, akárcsak én. Agit-prop titkár s főszerkesztő korszakában ismertem meg. Szerintem egyaránt voltak pozitív s negatív jellemvonásai. Nem kellene elfelejteni, egyike volt azoknak, akik az első téglákat vették ki a régi rendszer falából.”¹¹¹⁰

Mint láthattuk, a kormánynyilatkozat „ellentmondásos” politikusnak nevezi a néhai miniszterelnököt, de azt is leszögezi, hogy jelentős politikai személyiség volt, aki „törekedett arra, hogy reformokat indítson el”. A szöveg arról is említést tesz, hogy a kormány az elhunyt temetéséről a családdal együtt „gondoskodik”.

Ha a szónoki elemeket lehántjuk a különböző megszólalásokról, akkor az is egyértelműen látszik, hogy a polgári-jobboldali ellenzék azt a kérdést feszegette, járhat-e hivatalos állami temetés egy olyan politikai vezetőnek, aki 1990 előtt, vagyis még a kommunista diktatúra idején viselt hivatalt. A Horn-kormányzat, érezve az ügy ellentmondásos mivoltát, próbált egyfajta köztes megoldást keresni – a kabinet gondoskodott a néhai kormányfő temetéséről, de ezzel párhuzamosan nem tekintette a saját halottjának Grószot, és nem hivatalos állami temetésről szólt a kormányzati kommunikáció. Az ellenzék álláspontja a demokratikus nyilvánosság biztosította kereteken belül legitim felvetésnek tekinthető, hiszen valódi kérdés, hogy a közjogi választóvonalon túl húzható-e morális cezúra a diktatúra és a demokrácia időszaka közé. A magyar politikai kultúrának erre a kínzó dilemmára meg kellett adnia, ki kellett izzadnia a választ. Mindennek az árát a néhai Grósz Károly „fizette meg” – a disputa részeként az ő megítélése vált még rosszabbá.

A temetés körüli mizéria a szociálliberális kormánykoalícióban részt vevő, a demokratikus ellenzékéből kinövő, egykoron határozottan antikommunista retorikát használó Szabad Demokraták Szövetsége számára volt a legkínosabb.

„A mai Magyarországon Grósz Károly halála nem politikai kérdés, a Szabaddemokraták Szövetsége a volt miniszterelnök haláláról nem kíván nyilatkozni. A volt miniszterelnök halála nem ok arra, hogy történelmi szerepét az SZDSZ ismét értékelje, ezt ugyanis már több ízben megtették. Azt azonban érthetőnek tartják, hogy egy kormánynak vannak bizonyos kötelezettségei az ország egyik volt miniszterelnökének halála iránt”¹¹¹¹ – mondta a haláleset után közvetlenül a szabaddemokraták sajtófőnöke.

A kormánynyilatkozat szövege azonban nemcsak a polgári-jobboldali ellenzékét bősztette fel, hanem a liberális értelmiségi elitet is. Mindennek volt szimbolikus példája a Történelmi Igazságtétel Bizottság állásfoglalása.

„Természetes emberi kötelességnek tartjuk, hogy az elhunyt családja, barátai és pártja, a Munkáspárt gondoskodjék temetésének kegyelettel való megrendezéséről és megemlékezzék róla. Nem mehetünk el azonban szó nélkül amellett, hogy miközben a történelmi igazságtétel folyamata befejezetlen maradt, és semmilyen jogi, társadalmi, sőt erkölcsi felelősségre vonásra sem került sor s az önvizsgálat egyetlen kiengesztelő szava nem hangozott el, a koalíciós kormány Grósz Károly halála alkalmából érdemeit méltató nyilatkozatot tesz közzé, és részt vállalva temetésének megrendezésében, annak állami kereteket ad. Anélkül, hogy részletesen elemeznénk az elhunyt történelmi szerepét,

¹¹¹⁰ Egy felvonás 1996: 5.

¹¹¹¹ Ízléstelen politikai provokáció 1996: 4.

emlékeztetni kell arra, hogy Grósz Károly, mint a Borsod megyei MSZMP egyik vezetője, jelentős szerepet játszott az 1956 utáni megtorlásban, mint pártfunkcionárius közismerten retrográd és reformellenes politikát folytatott.”

A dokumentumot többek között aláírta Halda Alíz, Szilágyi Józsefné, Szilágyi Júlia, Újhelyiné Haraszi Mária, Eörsi István, Hegedűs B. András, Litván György, Obersovszky Gyula, Pomogáts Béla, Tóbiás Áron, Újhelyi Szilárd és Ungváry Rudolf is.

Litván György külön publicisztikában is kifejtette nézeteit az ügyben: „Grósz Károly halála és temetése, illetve a róla kiadott kormányközlemény és az ezt követő nyilatkozatváltások ismét felszínre hoztak valami mélyebb tisztázatlanságot a rendszerváltás és az azt megelőző korszak, a Kádár-rendszer mai megítélése körül. [...] Elkezdődött az elmaszatólás, a közelmúlt eseményeinek, frontjainak és küzdelmeinek elfogadhatatlan relativizálása, s ennek gyakorlati vetületeként a párturalom egykori haszonélvezőinek és reprezentánsainak öntudatos vagy lopakodó, de mindig önvizsgálat nélküli visszavágása a közéletbe és beözönlése a gazdasági szférába.”¹¹¹²

A SZDSZ és a liberális értelmiség közötti ellentétekre, illetve a Grósz-temetés kapcsán a szabaddemokraták identitásproblémájára tapintott rá Orbán Viktor, az addigra már egyre erősebb ellenzéki Fidesz elnöke. „Nem zárható ki az sem, hogy a Grósz Károly halála alkalmából kiadott MSZP-SZDSZ kormánynyilatkozatot úgy kell értenünk, hogy az SZDSZ megkezdte a szocializmus átértékelését. Ha ez igaznak bizonyul, akkor most már nemcsak a jelenben, de a múlt kérdéseiben is összenő az, ami összetartozik.”¹¹¹³

A szabaddemokraták elnökének, Pető Ivánnak reagálnia kellett a Grósz-ügyet érintő történésekre: „Orbán Viktor megjegyzését nem tekintem érdekesnek. Fontosabb a TIB alapító tagjainak nyilatkozata. Az SZDSZ semmiféle értékelést nem kívánt kiadni Grósz Károly halála alkalmából. Egyértelmű a viszonyunk a rendszerváltás előtti időszak politikájához, nem látjuk okát, hogy erről újra meg újra igazoló jelentést írjunk. A magyar rendszerváltás ugyanakkor a jogfolytonosságra épült. Ez a rendszerváltozás egyik eleme. Grósz Károly a jogfolytonosság jegyében egy nyugdíjas miniszterelnök volt. Ezért halálakor a kormány nem hunyhatta be a szemét. A koalíciós kormány kommunikációjában ellentmondásos politikusnak nevezte Grósz Károlyt, akit nem tekintett saját halottjának, holott ez a hivatalos formula jelezte volna az azonosulást. Az SZDSZ, ha nem is tekinti magáénak a kommunikét, úgy gondolja, hogy az a kormány részéről az elfogadható kereteken belül van. A kormányközlemény néhány szavas értékelése többé-kevésbé tükrözi Grósz ellentmondásos szerepét egy sok változással tarkított korszakban. Ebből a TIB olyan következtetést vont le, hogy megkezdődött a múlt átértékelése, és ez a politikai jogfolytonosságot jelenti az előző korszakkal. Ez véleményem szerint túldimenzionálása az ügynek, és teljesen megalapozatlan. A politikai folytonosság Grósz halála kapcsán sem több, mint ami az MSZP választási győzelméből másfél éve jelen van.”¹¹¹⁴

¹¹¹² LITVÁN 1996: 6.

¹¹¹³ GYÖRGY 1996: 8.

¹¹¹⁴ A partnerek megszokták egymást a koalícióban. Pető Iván, az SZDSZ elnöke viszonyáról Horn Gyulával, a Torgyán-jelenségről és a Grósz-temetésről 1996: 8.

A baloldali *Népszava* január 11-i számában posztumusz közölt egy archív, 1991-ben rögzített beszélgetést az utolsó főtítkárral. „Horn Gyuláról vegyes érzések élnek bennem”¹¹¹⁵ – olvasható a megjelent Grósz-interjúban. Az *Új Magyarország* azonban nem sokkal később megtudta, hogy az interjú korábbi szövegét átirták, mert eredetileg Grósz még élesebben nyilatkozott. Állítólag ez volt a kicenzúrázott mondat: „Horn Gyulában viszont nem csalódtam, mert számosan figyelmeztettek már korábban, hogy emberi tartása gyenge.”¹¹¹⁶ A „javításokat” a végső szövegben már a nyomdai kefelenyomaton vezették át, vagyis valaki (az kiderült, bizonyosan nem az interjút készítő újságíró) az utolsó pillanatokban „korrigálta” Grósz Károly Horn Gyulát bíráló szavait.

Az abszurd helyzetre a *Népszabadság*ban reagált Megyesi Gusztáv publicista: „A magam részéről el nem tudom képzelni, hogy mi történt, gondol mindenki, amire gondol, azt viszont feltételezni se merem, hogy a szerkesztőség Horn Gyulára való tekintettel finomított a szövegen. Azért nem tudom ezt feltételezni, mert a javítással, ha lehet, még rosszabb képet festettek a kormányfőről, sőt, az új változattal egyenesen kompromittáltak.”¹¹¹⁷ A fiatal újságíró, Uj Péter glosszájában a „népszavás Grósz-interjú szenzációs meghúzásáról”¹¹¹⁸ beszélt. Lovas István jobboldali médiaszemélyiség pedig „kapitális csalást”¹¹¹⁹ emlegetett. Csermely Péter a Magyar Demokratában így írt a kínos esetről: A *Népszava* „nem riadt vissza attól, hogy egy Horn Gyulát szerintük kedvezőtlen színben feltüntető kijelentés finomítása érdekében cenzúrázza a halott Grósz Károlyt”.¹¹²⁰

A temetés

Az MTI tudósítása szerint több ezer ember részvételével helyezték végső nyugalomra 1996. január 20-án az elhunyt miniszterelnököt. A jobboldali *Új Magyarország* tudósításában kiemelte: a temetői villamosjárat zsúfoltan érkezett a Farkasréti temető főbejáratához. „Grósz Károly koszorúit pontban 11 órakor hozták ki a ravatalozóból, a hamvait tartalmazó urna és gyászkeretes fénykép jelezte, a család és a barátok tiszteletben tartják a két hete elhunyt kormányfő végakarátát, aki minden külsőséges pompa mellőzését kérte”¹¹²¹ – olvasható a lap cikkében.

A gyászbeszédet Nyers Rezső, a Grósz-kormány államminisztere mondta. A politikus kijelentette: „a tárgyilagos történetírás be fogja bizonyítani, hogy Grósz Károlynak pozitív szerepe volt a fordulat megkezdésében és végrehajtásában.”¹¹²² Nyers arról is beszélt, hogy Grósz ugyan „bizonytalan volt a mártír miniszterelnök megítélésében, ennek

¹¹¹⁵ BARTHA SZABÓ 1996.

¹¹¹⁶ Javított kiadás 1996: 16.

¹¹¹⁷ MEGYESI 1996: 9.

¹¹¹⁸ UJ 1996: 7.

¹¹¹⁹ LOVAS 1996: 9.

¹¹²⁰ CSERMELY 1996: 6.

¹¹²¹ A néhai kormányfő állammentes temetése 1996: 5.

¹¹²² MTI Hírchívum, 1996. január 20.

ellenére támogatta Nagy Imre újratemetését”.¹¹²³ A család és a barátok nevében az elhunyt pártvezető korábbi kollégája, Iványi Pál szolt a gyászolókhoz: „Fölidézte az embert, aki-nek komorsága mögött valódi értékek rejtőztek, utalt jellemességére, határozottságára, felelősségérzetére, arra a politikusra, aki mindvégig hű maradt eszméihez, akkor is, amikor már visszavonult a közéletől”¹¹²⁴ – tudósított Iványi beszédéről az *Új Magyarország*.

A gyászszertartáson a kormányt Vastagh Pál igazságügyi miniszter képviselte; Horn Gyula kormányfő nem volt ott egykori főnöke temetésén. Az igazságügyi tárca vezetője a miniszterelnök kérésére vett részt az eseményen.

„Ez nekem egyáltalán nem tűnt terhes kötelezettségnek, mert nagyra értékelem Grósz Károlynak azokat az erőfeszítéseit, amiket a reformok érdekében, azok elindítása érdekében tett. Minden különösebb rossz érzés nélkül vállaltam a kormány képviselőt a temetésén. A temetésen – ha szabad így mondanom – nagyobb csinnadratta nélkül, de méltósággal búcsúztattuk el a néhai miniszterelnököt. A politikai kultúrához hozzá kell, hogy tartozzék az, hogy egy volt miniszterelnök temetésén a kormány képviselteti magát”¹¹²⁵ – emlékezik a temetés körüli politikai hangulatra Vastagh Pál.

Részt vett a szertartáson Grósz Károly egykori kollégái közül Lázár György volt miniszterelnök, Németh Károly exállamfő, Berecz János, Horváth István volt belügy-miniszter, Gáspár Sándor, Marjai József, Lakatos Ernő és Kárpáti Ferenc is.

A gyászoló tömeg nagyságát illusztrálja és némi korhangulatot ad a Grósz személyével egyébként nem szimpatizáló *Új Magyarország* cikke: „A villamosmegállóba tömörült, délebedre, hazatérésre vágyó tömeget arra intette az elsőként érkező 59-es villamos vezetője, hogy mindenki legyen tekintettel a jármű méretére, mivel az képtelen egyszerre nyolcszáz embert elszállítani.”¹¹²⁶

¹¹²³ *MTI Hírchívum*, 1996. január 20.

¹¹²⁴ A néhai kormányfő állammentes temetése 1996: 5.

¹¹²⁵ Vastagh Pál-interjú, 2020. „Grósz tevékenysége miniszterelnökként: személyi döntéseiben is egyértelműen reformelkötelezettség tükröződött, de politikai felfogásában megvoltak azok a határok, amelyeket nem akart átlépni. Nem rendszerváltást akart, hanem a modellt szerette volna korszerűsíteni, azt felváltani egy korszerűbben, hatékonyabban működő modellre. Nyilvánvalóan ebből alakult ki az a kettősség, amit a közvéleményben érzékelhettünk személyének megítélésében. Nem lépte túl azt a határt, amit mások aztán később pártjában megtettek. A reformkonceptiók viszont egyértelműen megjelentek a gondolkodásában és tevékenységében. A személyes véleményem pozitívabb, mint ami általában vele kapcsolatban kialakult. Nagyra értékelem erőfeszítéseit, amiket a reformok elindítása érdekében tett, de még egyszer, amit már mondtam, neki is megvoltak a korlátai, amin nem tudott túllépni, vagy nem is akart túllépni. Ez jelentette az ő személyes válságát is. Neki a rendszer lényegét illetően szilárd elvei voltak, amelyeken nyilvánvalóan nem tudott és nem is akart változtatni. Egy korszerűbb, hatékonyabb modellt kívánt elérni, ez a törekvése egy pontig működött, de később ez már fokozatosan háttérbe szorult. Elkövetett néhány olyan szubjektív hibát, kommunikációban, beszédeiben, amelyek gyakorlatilag negatívan befolyásolták teljesítményét, erőfeszítéseit, melyeket a reformok előkészítése, beindítása érdekében tett. Tudomásul vette, hogy Magyarország egy világpolitikai folyamat kellős közepén volt, és ennek kimenetele nem csak azon múlt, hogy mi történik nálunk. Számomra egyszerűen elképzelhetetlen volt, hogy e folyamatnak a föltartóztatásához erőszakos eszközöket megkockáztasson. Nem volt benne ilyen szubjektív szándék, ezt bátran állíthatom” – értékelte kérdésemre Grósz Károly politikai-történelmi szerepét Vastagh Pál.

¹¹²⁶ A néhai kormányfő állammentes temetése 1996: 5.

A negatív történeti imázs fejlődéstörténete

A kilencvenes évek elején, ha a közéleti térben valakit erőteljesen bírálni akartak, akkor Grósz Károlyhoz hasonlították. Ezt az aktuálpolitikában is használt narratívát először szabaddemokrata politikusok alakították ki az Antall-kormánytal szembeni küzdelem részeként.

Még nem volt fél éves az Antall József vezette kabinet, amikor Szabó Miklós történész, az SZDSZ országgyűlési képviselője „A kormány és a közelmúlt »csökevényei«” című cikkében nyilvánvalóvá tette álláspontját, miszerint az Antall-kormány „Grósz Károly nyomdokain jár”.¹¹²⁷ A történész-politikus kifejtette: „A politika új kosztümbe öltözött: hangsúlyozottan nemzeties, nemesi-úrius jelmezbe – ez sokat elfed abból, hogy az élet távolról sem változott annyit, mint amennyi változást ezek a külsőségek mutatnak. A látványos szimbólumokban megjelenő új politikai kultúra elfedi azt, hogy a kormány gyakorlatában sok minden emlékeztet az előző rendszer uralmi gyakorlatára.” Szabó Miklós szerint – aki e cikkében jóval kevésbé elemző történész, mintsem inkább célratörő ellenzéki politikus – „veszedelmes jelek keltik azt a gyanút, hogy a kormány a rendőr-állam bizonyos intézményeit nem felszámolni akarja, hanem megtartani és felhasználni saját hatalma erősítésére”.¹¹²⁸

E narratíva elemzése kapcsán megállapíthatjuk, hogy Grósz Károly negatív történeti imázsa ebben a dimenzióban nem több, mint egy kommunikációs eszköz, amely alkalmas a hivatalban lévő Antall-kabinettel szembeni politikai támadásra.

Szintén e narratívába illeszkedett, amikor – a kiváló szociológus és szociális munkás – Solt Ottilia szabaddemokrata parlamenti képviselő a tekintélyelvűség tekintetében hasonlította Antall József kormányfőt Grósz Károlyhoz: „Sajnos ilyen volt az előző rendszer is, velejéig tekintélyelvű. Csak »nemzeti hivatásgondolat« helyett »szocialista eszmeiség«, a nemzet kormánya helyett munkás-paraszt hatalom, »a nemzet bizalmát élvező pártok« helyett »a Párt mögött felsorakozó társadalom«, »keresztény Európa« helyett »szocializmust építő világ« volt a hivatkozási alap. A tekintélyelvűségben való mély rokonság adhatott olyan hasonló szavakat Antall József és Grósz Károly szájába, mikor a tekintélyvilágba nem illeszkedő jelenséggel találkoztak”¹¹²⁹ – írta Solt a *Beszélő*-ben.

1993 nyarán – Csurka István MDF-ből való, Antall általi kiszorításakor – Bauer Tamás SZDSZ-es honatya glosszában hasonlította össze az MDF-et és az MSZMP-t, illetve Antall Józsefet és Grósz Károlyt. A szellemes publicisztikából idézünk: „Grósz Károly leszögezte: az MSZMP tudatában van történelmi felelősségének, és kész arra, hogy eleget tegyen a magyar néptől kapott megbízatásának. Rámutatott: a Tovább a Lenini Úton körök létrehozásával Biszku Béla és Gáspár Sándor pártot szervezett a párton belül, ami

¹¹²⁷ SZABÓ 1990: 5.

¹¹²⁸ SZABÓ 1990: 5.

¹¹²⁹ SOLT 1990: 7.

megengedhetetlen.”¹¹³⁰ A vitriolos jegyzetben Grósz Károly neve helyett Antall József nevét kell behelyettesítenünk, a „Tovább a Lenini Úton körök” helyett a csurkista Magyar Út Köröket, Biszku Béla helyett pedig magát Csurka Istvánt kell értenünk.

Nemcsak a szabaddemokraták részéről fogalmazódott azonban meg az első kormányzati ciklusban Antall–Grósz-hasonlat; a radikális jobboldal is használta a hivatalban lévő kormányfővel szemben ezt a kommunikációs panelt. Az ukrán–magyar alapszerződés megkötése miatt hasonlították az akkor még egységes MDF jobbszéléről Antallt Grószhoz. Az érv arról szólt, hogy amint Grósz Károly elárulta a nemzeti érdekeket Aradon, úgy hagyta cserben a nemzetpolitikát az antalli diplomácia az ukránokkal kötött nemzetközi szerződésben, amely kimondja a határok megváltoztatásának tilalmát.¹¹³¹

Antall József halála után a hivatalba lépő Boross Péter miniszterelnök politikai szerepfelfogását is hasonlították Grósz Károlyéhoz. Kőszeg Ferenc írta 1994 elején a *Beszélő*-ben: „A MIÉP mostantól kezdve azt a szerepet tölti be Boross mellett, amit a Münnich Ferenc Társaság Grósz Károly oldalán. Ők a komolyan nem vehető szélsőség, amelyhez képest a kormányfő mindig középen áll”¹¹³² – hozta némi intellektuális bravúrral közös nevezőre Boross Pétert és Grósz Károlyt az SZDSZ-es képviselő.

A Horn-kormány alatt a jobboldali sajtó vitte tovább a Grósz-hasonlítás narratíváját. A Horn Gyula vezette koalíciót előszeretettel nevezték csak úgy, hogy az „Grósz Károly egykori elvbarátaiból”¹¹³³ áll.

Orbán Viktort első miniszterelnöksége végén, a két választási forduló között hasonlították Grósz Károlyhoz. Az apropót a kormányfőnek a Testnevelési Főiskolán 2002. április 9-én elmondott mozgósító erejű beszéde jelentette. Orbán többek között azt fejtegette, hogy „ha ellenfeleink jutnak hatalomra”, veszélybe kerül minden, amiért „az elmúlt négy évben megdolgoztunk”. A miniszterelnök legtöbb bírálatot kiváltó kijelentése így hangzott: „Ne kerteljünk, kedves barátaim, tisztelt hölgyeim és uraim. Magyarország minden polgárának tudnia kell: ha a szocialisták alakítanának kormányt, akkor valójában Magyarországon a nagytőke és a pénztőke alakít kormányt. [...] Mindannyian tudjuk, hogy minden ország gazdaságának, így a magyar gazdaságnak is szüksége van nagytőkére is, és pénztőkére is. De nem bízhatjuk rájuk az ország kormányát. Azért nem bízhatjuk rájuk, mert ők egyébként érthetően és helyesen csak a saját hasznukat nézik. A kormánynak pedig a polgárok javát kell szolgálnia. És ezt a különbséget fönnt kell tartani.”¹¹³⁴

A szociálliberális oldalról a szónoklatot egyértelműen fenyegető hangvételűnek minősítették, és Grósz Károly 1988. novemberi fehérterroros beszédéhez hasonlították. E narratívát erősítette, hogy a *Népszabadság* április 11-i száma részben újraközölte Grósz ominózus beszédét.¹¹³⁵

¹¹³⁰ BAUER 1993: 7.

¹¹³¹ SZOMBATHY 1993: 5.

¹¹³² KŐSZEG 1994: 7.

¹¹³³ KOC SIS L. 1995: 16.

¹¹³⁴ Orbán beszéde a Testnevelési Egyetemen 2002.

¹¹³⁵ Grósz és a Sportcsarnok 2002: 6.

Még szintén a két forduló között az *Élet és Irodalomban* Jancsó Miklós és Grunwalsky Ferenc filmrendezők nyílt levelükben a következő kérdést intézték Orbán Viktorhoz: „Épeszű dolog-e az embereket (mint Grósz Károly annak idején) azzal ijesztgetni, hogy minden elért eredmény, minden jó összeomlik, ha nem a te kezeden és pártod kezében van a kormányzás joga?”¹¹³⁶ A nyílt levél írói szerint a válasz erre egyértelműen nem.

A későbbiekben az ellenzéki Orbán Viktornak is szembe kellett néznie azzal, hogy – az aktuálpolitikai küzdelmek részeként – Grószhoz hasonlítják. Nem is akármilyen helyről, oldalról érkezett a Grósz-metafora. Orbán egykori minisztere, korábbi szövetségese, Dávid Ibolya hasonlította a Fidesz elnökét Grósz Károlyhoz. A 2004-es európai parlamenti választások előtt az MDF elnöke arról beszélt, hogy Orbán Viktor „magára hagyta a hagyományos parlamenti demokráciát, a konzervatív európai gondolkodású embereket. Ennek előzménye van a magyar történelemben, de ez Münnich Ferencig, Grósz Károlyig nyúlik vissza.”¹¹³⁷ A Fidesz elnöke nem hagyta szó nélkül a hasonlatot: „Nem szabad, hogy ez a választás a barátaink felől érkező támadásokról szóljon, akkor sem, ha Grósz Károlynak vagy Münnich Ferencnek neveznek bennünket! Ha támadások érnek, tűrjük el, akármilyen nyilak repüljenek is a kalapjuk alól!”¹¹³⁸ – utalt a Dávid Ibolyának címzett válaszában Orbán Viktor az MDF elnök asszonyának legendás kalapviselési szokásaira.

Medgyessy Péterrel szemben már miniszterelnök-jelölti időszakában előkerült a Grósz-kártya. A kampány alatt a jobboldali sajtó egyik fő ütőkártyája az volt, hogy a rossz emlékű Grósz Károly kormányában is fontos pozíciót töltött be.¹¹³⁹

A D-209-es botrány idején, amikor Medgyessy Péter miniszterelnök megjelent az ügyében létrehozott vizsgálóbizottság ülésén, akkor a későbbi években több pártot is megjáró Körömi Attila fideszes képviselő az állambiztonsági affér kellős közepén is arról érdeklődött a kormányfőnél, hogy „Ön mint az akkori felelős kormány egyik tagja hogyan fogadta Grósz Károly bejelentését a fehérterror-fenyegetettségéről?”¹¹⁴⁰ Az esetek túlnyomó részében kiegyensúlyozott úriemberként viselkedő miniszterelnök látványosan kiborult a D-209-es ügyszökhöz kétségtelenül csak alig-alig kapcsolódó kérdésen, s nem is válaszolt érdemben, csak ennyit vetett oda indulatosan: „Képviselő úr Csurka Istvánnal milyen barátságban van?” Erre viszont Körömi Attila értetlenkedett, hogy miként került elő ebben a történetben Csurka személye.

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök kommunikációs habitusa kapcsán „érdemelte ki” a Grósz-hasonlatot. Sárközy Tamás írta a következőket: „Grószban és Gyurcsányban az is közös, hogy szerettek meghökkentő dolgokat mondani, de ehhez sokszor eltévesztették a megfelelő közeget.”¹¹⁴¹ Sárközy meglátása szerint mind Grósz, mind Gyurcsány esetén volt egy olyan szakasz, amikor elvesztették a talajt a lábuk alatt, és csak sodródtak

¹¹³⁶ JANCÓSÓ–GRUNWALSKY 2002: 12.

¹¹³⁷ CSUHAJ 2004: 6.

¹¹³⁸ JOÓ 2004: 4.

¹¹³⁹ DEBRECZENI 2001: 77.

¹¹⁴⁰ 168 ÓRA, 2002. augusztus 8. 8.

¹¹⁴¹ SÁRKÖZY 2012: 460.

a politikában. A jogászprofesszor úgy vélte, Gyurcsány 2006–2007 után már lejtmenetben volt, Grósz esetén pedig 1988 őszén indult a hanyatlás, ami 1989 októberében vezetett el a politikai bukásig.

A Grósz–Gyurcsány-analógia a jobboldali sajtóban a határon túli magyarok ügye kapcsán bukkant fel. E narratíva alapján Grósz Aradon árulta el az erdélyi magyarokat, Gyurcsány pedig a 2004. december 5-i népszavazás kampányában.¹¹⁴²

Orbán Viktor második miniszterelnöksége alatt is felmerült a Grósz-metafora. 2012-ben Petschnig Mária Zita szociálliberális közgazdász a magyar kormány által az IMF-fel akkoriban folytatott kötéshúzás kapcsán beszélt arról, hogy „Orbán nyilatkozatai Grósz Károlyéhoz hasonlítanak”.¹¹⁴³ Vona Gábor a 2018-as parlamenti választási kampány során használta a Grósz-hasonlatot. A Jobbik elnöke szerint utoljára Grósz Károly fenyegette meg úgy a magyarokat, ahogyan azt Orbán tette a március 15-i ünnepi beszédében.¹¹⁴⁴ „Nem félünk, és Orbán ugyanúgy fog járni, mint Grósz Károly, vagyis bukni fog.”¹¹⁴⁵

Tölgyessy Péter alkotmányjogász elemzőként vizsgálta 2019. februári előadásában az aktuális belpolitikai helyzetet. A szakértő a napi közéleti csaták fölé emelkedve boncolgatta a rendszerváltozás utáni folyamatokat. Tölgyessy nem politikai billogként használja a Grósz-hasonlatot, hanem mélyebb elemzésre vállalkozik, amikor kijelenti: van valami közös Grósz Károly és Orbán Viktor társadalompolitikai/gazdaságirányítási koncepciójában.

„A mostani magyar rendszer az alkotmányjogász szerint egyre inkább emlékeztet a kínai irányított kapitalizmusra, ahol az állampárt ellenőrzi a gazdaságot, és politikai vezetése megkérdőjelezhetetlen. A kínai rendszer legnyugatibb, és így legenyhébb változata alakult ki Magyarországon szerinte. Ezt a meglátását az tette különösen érdekessé, hogy amikor Grósz Károlyról beszélt, azt mondta róla, hogy 1987–1988-ban hasonló víziója volt, mint amit Kína éppen akkoriban választott: elkezdte a tervgazdaság átalakítását a piaci viszonyokra hasonlító berendezkedésre, de a politikai irányítás kiengedése fel sem merült benne. Grósz idején született a társasági törvény, lett új adó- és bankrendszer, ezekben első volt Magyarország a szocialista táborban, és egymásnak adták a kilincset a kínai kutatók és megfigyelők Budapesten. Tölgyessy közvetlenül nem kötötte össze Grósz Károly 1987-es vízióját a mostani Orbán-kormány lépéseivel, de a párhuzamot így is megvonta, amikor mindkét törekvés esetében a kínai típusú irányított gazdaságot hozta fel legközelebbi példaként”¹¹⁴⁶ – tudósított Tölgyessy Péter nagyszabású előadásáról a *444.hu*.

Szénási Sándor rádiós újságíró a rendszerváltozás harmincadik évfordulójára nagyszabású interjúsorozatot készített a fordulatot megélt közéleti szereplőkkel „Szabadság,

¹¹⁴² SZALAY 2020: 39.

¹¹⁴³ Petschnig Mária Zita nyilatkozatára hivatkozik: SEBŐK 2017: 54.

¹¹⁴⁴ „Erkölcsei, jogi, politikai elégtételt fogunk venni a választások után” – mondta Orbán Viktor 2018. március 15-én. (Lásd: *Népszava*, 2018. március 16. 2.)

¹¹⁴⁵ Lásd: https://hirtv.hu/egyenesen_adattar/uj-jovo-2453823

¹¹⁴⁶ MAGYARI 2019.

elvtársak” címmel. Az egyik beszélgetés Eötvös Pállal, a *Népszabadság* egykori főszerkesztőjével folyt. Az interjúban Eötvös arról beszélt, hogy Grósz eredetileg markánsan keményvonalas káder volt, de „a pragmatizmusa és a kor másfelé vitte”.¹¹⁴⁷ A főszerkesztő Grósz Károlyról beszélve a következőképpen – némileg váratlan megközelítésben – hasonlítja össze Grósz és Orbán: „Annak idején rettentően tartottam tőle, utólag is a kor Orbán Viktorjának gondolom.”¹¹⁴⁸

Szintén a „Szabadság, elvtársak” sorozatban szólalt meg Spiró György író, aki évtizedekkel később sajátos módon árnyalta Grósz fehérterroros paneljét. Spiró azt fejtegette, hogy a fehérterror-tematikában Grósz Károlynak „hosszú távon igaza lesz”.¹¹⁴⁹ Az író Orbán Viktor kormányzására utalva úgy vélekedett, „jön” az a bizonyos fehérterror.¹¹⁵⁰

Orbán Viktor kormányfő egykori államtitkára, a jobboldali elemző, Bogár László 2015-ös nyilatkozatában arról beszélt: tény, hogy Grósz Károly kormányfősége alatt megindultak a nagyszabású gazdasági-társadalmi változások, s mindez azt mutatja, hogy Grósz „sztálinista keményvonalassága valójában csak üres legenda”.¹¹⁵¹ Ez az álláspont azért figyelemre méltó a közelműltból, mert jobboldali nézőpontból vitatja a Grósz Károly közéleti tevékenységét demonizáló politikai narratívát.

Az Orbán-kormány által alapított Rendszerváltozás Történetét Kutató Intézet és Archivum (Retörki) lapjában, a *Rendszerváltó Archivumban* Riba András történész 2019 júniusában a következőképpen elemezte a Grósz-imázs jellemzőit: „Grósz Károlyról alapvetően negatív kép rögzült a köztudatban – ugyanakkor a hozzá illesztett ortodox jelző relatívnak tekinthető. Én őt alapvetően a reformer kommunisták közé sorolnám. Személyének komoly rendeltetése volt azáltal, hogy ő volt az alternatíva, akinek színre léptetésével Kádárt el lehetett mozdítani. Grósz negatív megítélését a főtitkári tisztség betöltése eredményezte: egy politikai diktatúra első embere nem igazán tud versenyezni, népszerű maradni, amikor ellenzéki szervezetek is megjelenhetnek és politizálhatnak.”¹¹⁵²

Grósz Károly személye e sorok írásakor, 2023 nyarán érdemben már nem része a közéleti küzdelmeknek; a sajtóban is alig van jelen – ha mégis előkerül a politikai tevékenysége, akkor főként a rosszul sikerült fehérterroros beszéd,¹¹⁵³ illetve a kudarcos aradi találkozó¹¹⁵⁴ kapcsán olvashatunk róla.

Noha Grósz Károly mindent elért, ami egy közéleti pályafutást vállaló ember számára elérhető – összességében mégis balszerencsés politikai karakter volt. Láthattuk, sorsdöntő helyzetekben hányszor és hányszor nem jött ki neki a lépés. Grósz Károlynak alapvetően nem volt szerencséje a politikában, és nincs szerencséje a történeti emlékezet téren sem.

¹¹⁴⁷ SZÉNÁSI 2020: 97.

¹¹⁴⁸ SZÉNÁSI 2020: 97.

¹¹⁴⁹ SZÉNÁSI 2020: 13.

¹¹⁵⁰ SZÉNÁSI 2020: 13.

¹¹⁵¹ SINKOVICS 2015.

¹¹⁵² RIBA 2019a: 53.

¹¹⁵³ BIHARI 2016; HASZÁN 2018; PETHŐ 2018.

¹¹⁵⁴ 1988: Ceaușescu megalázza Grósz Aradon 2008; Négyszemközt Ceaușescuval 2014; Kávássy 2016.

Képmelléklet

*Egyeztetés a Parlamentben: Horváth István miniszterelnök-helyettes és Grósz Károly kormányfő
1987. június 25-én*

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e943_05

*Az Országgyűlés üléstermében Grósz Károly miniszterelnök mögött Kádár János, az MSZMP főtitkára
1987. június 25-én*

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e943_08

A politikusi életpálya egyik legsikeresebb pillanata: az 1987. szeptember 16-i kormányfői beszéd az Országgyűlésben

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e950_05

Grósz Károly miniszterelnöki expozéját mondja a Parlamentben 1987. szeptember 16-án

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e950_01

Az aradi tárgyalások után: Grósz Károly miniszterelnök-pártfőtitkár a Magyar Televízió szegedi stúdiójában 1988. augusztus 28-án

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e967_01

Púderezés: Grósz Károly pártfőtitkár-miniszterelnököt sminkelik az aradi találkozót értékelő szegedi interjú előtt, 1988. augusztus 28.

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e967_12

A Ceaușescu román pártvezetővel folytatott kudarcos aradi találkozó után Grósz Károly megérkezik az MTV szegedi stúdiójába. A kormányfőt Bán János stúdióvezető fogadta, 1988. augusztus 28.

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e967_04

A politikus magánya: az MSZMP főtitkára a Csongrád megyei pártértekezleten, 1988. december 10-én

Forrás: Enyedi Zoltán, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_e974_26

Művész és politikus: Varga Imre szobrász és Grósz Károly pártfőtitkár a Parlamentben 1989-ben
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2063_01

Borsod megyeiek egymás között: Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter és Grósz Károly pártfőtitkár az Országgyűlés üléstermében, 1989
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2063_06

Egykori szövetségesek: Berecz János, az MSZMP KB titkára (1985–1989) figyeli, amint Grósz Károly és Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke kezet fognak, 1989

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2066_04

Grósz Károly pártfőtitkár a parlamenti folyosón társalog 1989 júniusában

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2110_22

*Grósz Károly fölül, a kormánytagok egyeztetnek: Pozsgay Imre és Németh Miklós a parlamenti patkóban
1989 júniusában*

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_n12113_28

Horváth István belügyminiszter és Grósz Károly, az MSZMP főtitkára 1989 nyarán a Parlamentben

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_n12080_34

Oly' távol és oly' közel: Grósz Károly és Raffay Ernő MDF-es képviselő az Országgyűlés üléstermében 1989 szeptemberében

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2209_26

Pillanatfelvétel Grósz Károlyról a magyar Országgyűlésben 1989 szeptemberében

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2293_10

Grósz exitje: kilépés a politikából. A leköszönő főtitkár az MSZMP utolsó kongresszusán, 1989. október 6-án
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_n12218_05

Még egy csapatban: Pozsgay Imre államminiszter, Németh Miklós miniszterelnök, Grósz Károly, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára az MSZMP utolsó kongresszusán 1989. október 6-án
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_n12216_02

Az állampárt utolsó főtitkára az MSZMP XIV. kongresszusán 1989. október 6-án

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2221_22

Grósz Károly ideje lejárt: a leköszönő pártfőtitkár Nyers Rezsővel, az MSZMP elnökével 1989 októberében

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2222_28

Egy véget érő karrier: az utolsó pártfőtitkár az MSZMP 1989. októberi kongresszusán
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_n12228_09

Az egykori közvetlen munkatársak: Medgyessy Péter és Grósz Károly 1989 őszén
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_n12211_10

Grósz Károly és Medgyessy Péter beszélget a Parlamentben, 1989

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2360_27

Úgy érkezik, hogy távozik: Grósz Károly az Országgyűlésben, 1989

Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2401_04

Szövetségesekből ellenfelek: Németh Miklós kormányfő és Grósz Károly pártfőtitkár 1989 októberében
Forrás: Nagy László, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, mfm_dm_nl2228_08

Vákát

Felhasznált irodalom

- 1988: Ceaușescu megalázza Grósz Aradon (2008). *Index*, 2008. augusztus 28. Online: https://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/08/28/1988_ceausescu_megalazza_groszt_aradon/
- 2+2 monológ. Grósz Károly és N. Ceaușescu aradi találkozója (1990). *Tiszatáj*, 44(6), 96–110.
- ABLONCZY Bálint (2009): Pozsgay Imre: Győzelmeinket is elveszítjük. *Heti Válasz*, 2009. január 29. 23–25.
- ABLONCZY László (1990): Most is aggódom... Szűrös Mátyással tegnapi küzdelmekről és mai kétségekről. *Tiszatáj*, 44(6), 74–95.
- ACZÉL György (1999): Egy Kádár-portré töredékei. *Beszélő*, 4(10), 101–129.
- ACZÉL György (2001): Közelkép Kádáról. Életút-vázlat Aczél György hagyatékából. In RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról*. Budapest: Rubicon–Aquila.
- ÁCS Zoltán (1990): Román repülő – magyar túsókkal. Tabajdi-dosszié. *Népszava*, 1990. október 29. 7.
- A főváros áruellátásáról tanácskoztak a Budapesti Pártbizottságon. *Népszabadság*, 1986. május 13.
- ÁGH Attila – GÉCZI József – SIPOS József szerk. (1999): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988–1989*. Budapest: Kossuth.
- A kassai antifasiszta tüntetés 20. évfordulóján (1958). *Északmagyarország*, 1958. augusztus 6. 1.
- A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében (1989). In KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1988*. Budapest: R-Forma, 597–696.
- A közvélemény 1989-ben (1990). In KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1989*. Budapest: Aula–OMIKK, 433–464.
- A néhai kormányfő állammentes temetése (1996). *Új Magyarország*, 1996. január 22. 5.
- ANTAL Attila (2021): *Chicago a Dimitrov téren. Neoliberalizmus és a Kádár-rendszer*. Budapest: Napvilág.
- Antall-level Grósznál van! (1992). *Népszava*, 1992. január 9. 1, 4.
- ANTALL Péter – VARGA Domokos György (2020): Gödöllői beszélgetés Grósz Károllyal. *Fókuszban*, (1), 102–123.
- ANTALÓCZY Zoltán (2001): „És mégis – mégis fáradozni kell”. *Egy orvos a XX. században*. Budapest: Kairosz.
- A partnerek megszokták egymást a koalícióban. Pető Iván, az SZDSZ elnöke viszonyáról Horn Gyulával, a Torgyán-jelenségről és a Grósz-temetésről (1996). *Népszabadság*, 1996. január 27. 8.
- A pártszervezetek cselekvőképességének növelése. Beszélgetés Grósz Károllyal, a Politikai Bizottság tagjával, a budapesti pártbizottság első titkárával (1986). *Pártélet*, 31(11), 3–12.
- Átfogó kormányprogram az Országgyűlés őszi ülészakán (1987). *Népszabadság*, 1987. július 2. 1, 4.
- A T. Ház (1989a). *Magyar Nemzet*, 1989. október 31. 3.
- A T. Ház (1989b). *Magyar Nemzet*, 1989. november 1. 4.
- Az 1985. évi június 28-ára összehívott Országgyűlés naplója, 1985–1990 (1998). I–II. kötet.
- Az 1990–1994-es országgyűlési ciklus naplója, iratai. Az 1990. évi nyári ülés jegyzőkönyve (1990). Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1990-1994_003/?pg=0&layout=s

- Az MSZMP Fejér megyei Bizottságának ülése (1973). *Népszabadság*, 1973. október 11. 3.
- Az MSZP elnöke Grósz Károlyról (1989). *Magyar Hírlap*, 1989. november 21. 7.
- BABUS Endre (2020): Konszolidált kormányzás? Erről Orbán sem akar hallani. *Hvg.hu*, 2020. február 13. Online: https://hvg.hu/360/202007__sarkozy_tamas__ket_eletmu__ritz_pipacs_kozgaz_egy_jo_hazbol_valo_ur_kalandjai
- BÁNYÁSZ Rezső (1999): *Ne lőjete a szóvivőre*. Budapest: Progressio.
- BARÁTH Magdolna – RAINER M. János szerk. (2000): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991*. Budapest: 1956-os Intézet.
- BARTHA SZABÓ József (1990a): Grósz Károly: „Békés átmenetről beszélni kóklerség!” *Népszabadság*, 1990. február 16. 1, 5.
- BARTHA SZABÓ József (1990b): „Ez nem jó szándékú védelem.” *Népszabadság*, 1990. szeptember 4. 5.
- BARTHA SZABÓ József (1996): „A rögsz úton mi indultunk el.” *Népszava*, 1996. január 11. 1, 8.
- BARTUS László (1995): Nem a halálra készülök. *168 Óra*, 1995. február 21. 22–23.
- BAUER Tamás (1993): Köz(ös fej)lemény. *Magyar Hírlap*, 1993. június 22. 7.
- BENCsik Péter (2019): *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- BERECZ Frigyes (2007): *Rózsaszín báróság*. Budapest: magánkiadás.
- BERECZ János (2006): *Az én rendszerváltásom*. Budapest: OKINA BT.
- BERECZ János (2012): *Kádár élt... II. kötet. ...az velünk van!* [ePub]. Budapest: Duna International.
- BEREND T. Iván (1997): *A történelem – ahogy megéltem*. Budapest: Kulturtrade.
- Beszélgetés Pozsgay Imrével (2010). In Bába Iván (szerk.): *Felgyorsult történelem. 18 beszélgetés a szocializmus bukásáról*. Budapest: Századvég, 15–48.
- BIHARI Dániel (2016): Grósz fehérterrorral fenyegetett '88-ban. *24.hu*, 2016. november 29. Online: <https://24.hu/tudomany/2016/11/29/grosz-feherterrorral-fenyegetett-88-ban/>
- BIHARI Mihály (1990): Két kongresszus Magyarországon. Az MSZMP/MSZP kongresszus szociológiája. *Társadalmi Szemle*, 45(1), 19–30.
- BODZABÁN István – SZALAY Antal szerk. (1994): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Budapest: Pelikán.
- BOKOR Pál (1987): Otthon és a világban: Lengyelország visszanyeri pozícióit. *Magyar Hírlap*, 1987. október 26. 1, 2.
- BOKOR Pál (1995): Az emlékirat elmarad. Bokor Pál interjúja a 65 éves Grósz Károllyal. *168 Óra*, 1995. augusztus 1. 18–19.
- BOKOR Péter (1995): Az utolsó főtitkár. *Mozgó Világ*, 21(6), 29–47.
- BORHI László (2015): *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Osiris – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- BOROVITZ Tamás (2020): „Tényleg csak olyan képetek van, amin Grósz elvtárs Mickey egérrel áll?” *24.hu*, 2020. március 29. Online: <https://24.hu/elet-stilus/2020/03/29/manek-attila-mti-fotos-interju/>
- BOSSÁNYI Katalin (1998): „Tudatosan vállaltam az eszköz szerepét.” In VOLOSIN Hédi (szerk.): *Lámpások az alagútban. Emlékek a Pénzügykutatóról*. Budapest: Pénzügykutató Rt. – Perfekt Rt., 109–122.

- BOTTONI, Stefano (2013): Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989. *Történelmi Szemle*, 55(1), 79–117.
- BOTTONI, Stefano (2015): *A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- CARTLEDGE, Bryan (2016): *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest: Rubicon-Ház.
- CSABA László (1992): Költészet és valóság a magyar gazdaságpolitikában. *Valóság*, 35(11), 1–18.
- CSATÁRI Bence (2015a): *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. Budapest: Jaffa.
- CSATÁRI Bence (2015b): *Jampecsek a Pagodában. A Magyar Rádió könnyűzenei politikája a Kádár-rendszerben*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- CSEKE Hajnalka (2012): „Nem kell semmit zárójelbe tenni.” Beszélgetés Szűrös Mátyással a Kádár-korszakról. *Figyelő*, 2012. augusztus 9. 31–33.
- CSERMELY Péter (1996): 1 perc. *Magyar Demokrata*, 1996. január 25. 6.
- CSILLAG István (1999): Az össze(vissza) öltött burok éve. *Beszélő*, 4(7–8), 135–139.
- CSUHAJ Ildikó (2004): Dávid Ibolya átlépte a határt? Mélypont az MDF-Fidesz kapcsolat. *Népszabadság*, 2004. május 8. 6.
- DAE SOON Kim (2012): *Göncz Árpád. Politikai életrajz*. Budapest: Scolar.
- DALOS György (2011): *Viszlát, elvtársak! A szocializmus végnapjai Kelet-Európában*. Budapest: Corvina.
- DEBRECZENI József (2001): Piros sarokban. *Heti Válasz*, 2001. június 1. 77.
- Egy felvonás (1996). *Kurír*, 1996. január 9. 5.
- Egy levél utóélete III (1992). *Kurír*, 1992. január 11. 5.
- Elfogadták az Állami Számvevőszékről szóló törvényt – Döntöttek a közkegyelemről (1989). *Magyar Hírlap*, 1989. október 31. 1.
- Elhunyt Grósz Károly. Közlemény az 57. magyar kormányfő haláláról (1996). *Új Magyarország*, 1996. január 9. 1.
- FARKAS Zoltán (1990): Mindenki tudta, hogy amit írunk, az igaz. *Mozgó Világ*, 16(3), 5–20.
- FARKAS Zoltán (1998): „Jól éreztem magam az RT. vezérigazgatói székében.” In VOLOSIN Hédi (szerk.): *Lámpások az alagútban. Emlékek a Pénzügykutatóról*. Budapest: Pénzügykutató Rt. – Perfekt Rt., 84–98.
- FARKAS Zoltán (2020): *13 portré. Egy gyűjtő arcképcsarnokából*. Budapest: Park.
- FARKASHÁZY Tivadar – GÁTI László – SELMECZI Tibor (1992): Grósz. *Hócipő*, 1992. szeptember 3. 12–16.
- FAZEKAS Csaba szerk. (2000): *A ciklon szélcsendjében. Emlékezések, dokumentumok Szabó Lőrinc 1956. október 23-i miskolci irodalmi estjéről, illetve Miskolc irodalmi életének szerepéről az 1956-os forradalomban*. Miskolc: Bíbor.
- FEITL István (2019): *Az államszocialista korszak parlamentje*. Budapest: Országház.
- FEKETE Gyula (2007): *Naplóm a történelemnek*. I–IV. kötet. Budapest: Trikolor.
- FORRÓ Tamás – HAVAS Henrik (1988): *Arad után. Ki tudja, merre?* Budapest: Háttér.
- FÖLDES György (1995): *Az eladásodás politikatörténete*. Budapest: Maecenas.
- FÖLDES György (2007): *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés 1956–1989*. Budapest: Napvilág.
- FÖLDES György (2018): *Kádár János*. Budapest: Kossuth.
- FÖLDES György (2021): *Nemzet és hegemonia 1945–1989*. Budapest: Napvilág.

- FÖLDVÁRI Rudolf (1993): „A személyes példamutatáson keresztül szerettem volna magamnak tekintélyt és politikai befolyást szerezni.” In KOZÁK Gyula – MOLNÁR Adrienne (szerk.): *„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.” Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből.* Budapest: Századvég – 1956-os Intézet, 269–292.
- FÖLDVÁRI Rudolf (2008): *Moszkvától Miskolcig.* Online: <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/oha/foldmdp.htm>
- FÖLDVÁRI Rudolf (2011): *Tiszta vizet a pohárba. Életútinterjú.* Budapest: Nagy Imre Alapítvány.
- FRANKA Tibor (1989): A televízió meztelen. *Magyar Hírlap*, 1989. november 13. 3.
- FRANKA Tibor (1990): Grósz Károly: Ez a vezetői csapat rámege a változásokra. *Magyar Hírlap*, 1990. február 16. 1, 3.
- FRANKA Tibor (1991): Döntésen múlt a fegyveres beavatkozás. Grósz Károlyt mostanában nem fenyegetik. *Új Magyarország*, 1991. október 26. 4.
- FRANKA Tibor (1994a): Az utolsó elsőember. I. *Új Magyarország*, 1994. augusztus 25. 12.
- FRANKA Tibor (1994b): Az utolsó elsőember. II. *Új Magyarország*, 1994. augusztus 26. 10.
- FRANKA Tibor (1995): Ha Grósz Károly bizonyítványt osztana. *Új Magyarország*, 1995. augusztus 2. 1, 4.
- FRANKA Tibor (2004): *Azok a szép napok.* Budapest: Zsófia Liget.
- GAUGH, Roger (2006): *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest: J LX.
- GAZSÓ L. Ferenc (1989): Grósz Károly csak kirándult Kassára. Marad a pártjában. *Magyar Hírlap*, 1989. november 1. 2.
- GERMUSKA Pál – HORVÁTH Miklós (2020): *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990.* Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár.
- GEWIRTZ, Julian Baird (2018): A hajóút, ami megváltoztatta Kínát. Mit tanulhatna Xi Zhaotól. *Köz-Gazdaság*, 13(1), 133–138. Online: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3319/1/KG_2018_1_Julian_Baird_Gewirtz.pdf
- GORBACSOV, Mihail (2001): Kádár János. Részlet az „Életem és a reformok” című önéletrajzból. In RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról.* Budapest: Rubicon–Aquila, 166–171.
- Grósz és a Sportcsarnok (2002): *Népszabadság*, 2002. április 11. 6.
- Grósz Károly (1968): A tömegkommunikáció modern eszközei és a politikai tömegmunka. *Pártélet*, 13(8), 22–26.
- Grósz Károly (1969): A politikai információ – az irányítás eszköze. *Pártélet*, 14(3), 45–48.
- Grósz Károly (1970): Gondolatcsere minden emberrel! *Társadalmi Szemle*, 25(8–9), 38–46.
- Grósz Károly (1971a): Gondolatok a gazdasági agitációról. *Magyar Sajtó*, 1971. február. 34–37.
- Grósz Károly (1971b): A politikai munka feladata az SZKP XXIV. kongresszusának ismertetése. *Pártélet*, 16(5), 12–16.
- Grósz Károly (1973a): A politikai agitációs rendszerek pártirányítása. *Honvédségi Szemle*, (ksz), 80–85.
- Grósz Károly (1973b): A KB novemberi határozatának végrehajtása. A politikai agitáció során következő feladatairól. *Pártélet*, 18(6), 22–28.
- Grósz Károly (1975): Grósz Károly: A XI. pártkongresszus határozatainak megvalósításáért. *Magyar Sajtó*, 1975. április–május. 97–104.
- Grósz Károly (1976a): Az elért eredmények birtokában – újabb feladatok előtt. *Magyar Sajtó*, 1976. június. 161–165.
- Grósz Károly (1976b): A propagandamunka fejlesztése. *Pártélet*, 21(12), 3–10.
- Grósz Károly (1977): A tömegpolitikai munka tapasztalatai és feladatai. *Pártélet*, 22(6), 8–13.

- GRÓSZ Károly (1978a): Vitaindító az országos gazdasági újságíró tanácskozáson. *Magyar Sajtó*, 1978. április–május. 97–109.
- GRÓSZ Károly (1985): A budapesti kommunisták véleménye. *Társadalmi Szemle*, 40(4), 22–27.
- GRÓSZ Károly (1987a): A teljesítményelv érvényesítésére van szükség. *Magyar Hírlap*, 1987. szeptember 17. 1, 3.
- GRÓSZ Károly (1987b): *Szocializmus és korszerűség*. Budapest: Kossuth.
- GRÓSZ Károly (1988): Érdemi változtatásokra, a párt megújítására van szükség. *Társadalmi Szemle*, 43(6), 31–34.
- GRÓSZ Károly (1989): Sorsunk – Európa. *Népszabadság*, 1989. január 30. 2–3.
- Grósz Károly beszéde a Budapesti Pártaktíván (1988). *MTI Hírchívum*, 1988. november 29.
- Grósz Károly beszéde az MSZMP Politikai Főiskoláján (1988). *MTI Hírchívum*, 1988. szeptember 5.
- Grósz Károly hazaérkezett Angliából (1977). *Magyar Hírlap*, 1977. október 11. 4.
- Grósz Károly kormányfő parlamenti felszólalása 1987. szeptember 17-én (1987). *Népszabadság*, 1987. szeptember 18. 4.
- Grósz Károly: Magyarország alkalmatlan a visszarendeződésre (1991). *Népszava*, 1991. augusztus 21. 5.
- Grósz Károly nem vállalt nyílt polémiát (1989): *Magyar Hírlap*, 1989. november 22. 1, 6.
- Grósz Károly sajtóértekezlete (1987): *Népszabadság*, 1987. szeptember 19. 6.
- Grósz Károly találkozott az amerikai magyarság képviselőivel (1988). *Népszabadság*, 1988. július 26. 1, 3.
- Grósz: Kész vagyok visszatérni a politikai életbe (1990). *Népszabadság*, 1990. február 2. 3.
- Grósz Pekingben (1992). *Népszabadság*, 1992. november 11. 22.
- Grósz szerint lehetséges Thürmer lemondása (1992). *Népszabadság*, 1992. május 23. 4.
- GUBCSI Lajos (1989): *4 nap, amely megrengette az országot. 1989–1989. október 5–9. MSZMP–MSZP*. Budapest: Agria.
- GYÖRFFY Miklós (1996): Kádár utolsó beszéde. Dr. Rétsági Györggyel beszélget Györfy Miklós. *168 Óra*, 1996. július 16. 14–15.
- GYÖRGY Bence (1996): Van egy szabadelvű párt: a Fidesz. *Népszava*, 1996. január 15. 8.
- GYURKÓ László (1982): *Arcképvázlat történelmi háttérrel*. Budapest: Magvető.
- HAJDÚ Imre (1983): Almaszüret – lengyel diákokkal. *Észak-Magyarország*, 1983. október 7. 3.
- Halasinandi [@Halasinandi] (2012): Grósz Károly látogatása (Werkfilm) (Munkásörség). *YouTube*, 2012. október 22. Online: www.youtube.com/watch?v=gpszv_aZaKW&feature=youtu.be
- HASZÁN Zoltán (2018): 30 éve a sajtószabadság felé közeledtünk, a tüntetéseket természetesen tartotta a párt, és leállították az értelmiség elleni hangolást. *444.hu*, 2018. december 30. Online: <https://444.hu/2018/12/30/30-eve-a-sajtoszabadsag-fele-kozeledtunk-a-tunteteket-termeszetesnek-tartotta-a-part-es-leallitottak-az-ertelmiseg-elleni-hangolast>
- Hazaérkezett megyénk delegációja Katowicéből (1983). *Észak-Magyarország*, 1983. április 30. 2.
- Hazaérkezett Vologdából megyénk politikai delegációja (1981). *Észak-Magyarország*, 1981. október 10. 2.
- H. BÍRÓ László (1990): Elúsztak a tavak. *Mai Nap*, 1990. július 29. 12–13.
- Hírek 2000-ből (1990). *Ludas Matyi*, 1990. március 28. 11.
- HODICSKA Tibor (2014): *Négyszemközt Ceaușescuval*. Csíkszereda–Budapest: Pallas Akadémia – Pont.
- HORN Gyula (1991): *Cölöpök*. Budapest: Móra.

- HORVÁTH Ede (1990): *Én volnék a vörös báró?* Budapest: Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.
- HORVÁTH István – HELTAI András (2015): *A magyar–német játszma.* Budapest: Corvina.
- HORVÁTH Miklós – PAHIRYA, Olekszandr (2012): *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956.* Budapest: Argumentum.
- HOVANYECZ László (1991): Szemben a Conducatorral. Grósz Károly nyilatkozata az 1988-as aradi találkozóról. *Társadalmi Szemle*, 46(11), 40–47.
- HUSZÁR Tibor (2003): *Kádár János politikai életrajza. 1957. november – 1989. június.* II. kötet. Budapest: Szabad Tér – Kossuth.
- HUSZÁR Tibor (2004): *Beszélgetések Nyers Rezsővel.* Budapest: Kossuth.
- HUSZÁR Tibor szerk. (2022): *Kedves, jó Kádár elvtárs. Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989.* Budapest: Osiris.
- Ízléstelen politikai provokáció (1996). *Új Magyarország*, 1996. január 9. 4.
- JANCsó Miklós – GRUNWALSKY Ferenc (2002): 12 Nem. Levél Orbán Viktornak és Orbán V. szüleinek. *Élet és Irodalom*, 2002. április 19. 12.
- Javított kiadás (1996). *Új Magyarország*, 1996. január 18. 16.
- „Jelenlétem nyomasztóan hatott” (1990). *Népszabadság*, 1990. október 8. 5.
- JÓNÁS Róbert szerk. (2022): *Ellenforradalomból népfelkelés. Dokumentumok Pozsgay Imre irathagyatékából.* Budapest: Retörki.
- Joó Hajnalka (2004): Orbán útmutatása a voksoláshoz. *Magyar Hírlap*, 2004. május 10. 4.
- JUSZT László (1994a): Emlékezetes tévedéseim. *168 óra*, 1994. szeptember 27. 30–32.
- JUSZT László (1994b): Körséta, géppisztollyal, rendőröktyával. *168 óra*, 1994. október 4. 30–32.
- Juszt László, újságíró (2011). *Mediatechnika.hu*, 2011. március 22. Online: www.mediatechnika.hu/wpsite/2011/03/22/juszt-laszlo-uj-sagi-ro/
- KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor – RIBA András (2019): *A snagovi tükör. Ecsetvonások a politikai pályaképhez.* Budapest: Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány.
- KALMÁR Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945–1990.* Budapest: Osiris.
- KALMÁR Melinda (2018): Nagy Imre és Kádár János. A politikai ellenállás és együttműködés paradoxonjai. *Korunk*, 29(2), 97–104. Online: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00639/pdf/EPA00458_korunk-02-2018_097-104.pdf
- KANYÓ András (1989a): Nem volt puccs. Pártértekezlet meglepetéssel. *Magyarország*, 1989. július 21. 4–5.
- KANYÓ András (1989b): *Kádár János: Végakarát.* Budapest: Hírlapkiadó Vállalat.
- KANYÓ András (2016): *Egy kirúgott hírszerző emlékei.* Budapest: Ad Librum.
- KÁRPÁTI Ferenc (2011): *Puskalövés nélkül.* Budapest: Duna Intercontinental Könyvkiadó.
- KATONA András – SALAMON Konrád szerk. (2014): *Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon. (1988–2013).* Lakitelek: Antológia.
- KATONA István (2003): A „szentély”. Látogatás Kádár János hivatalában. In RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról.* Budapest: Rubicon–Aquila, 203–207.
- KÁVÁSSY János Előd (2010): Hosszú út Washingtonba: Grósz Károly 1988-as amerikai látogatása, és annak előzményei. In ANTOS Balázs – TAMÁS Ágnes (szerk.): *Rajzolatok a magyar történelemről.* Szeged: SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 103–113.
- KÁVÁSSY János (2013): *A magyar–amerikai kapcsolatok alakulása Ronald Reagan két elnöki periódusa idején, 1981–1988-ban.* PhD-disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. Online: [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/K%C3%A1lv%C3%A1lssy%20J%C3%A1nos%20El%C5%91d_diszszert%C3%A1ci%C3%B3\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/K%C3%A1lv%C3%A1lssy%20J%C3%A1nos%20El%C5%91d_diszszert%C3%A1ci%C3%B3(1).pdf)

- KÁVÁSSY János Előd (2016): Underdog – a gyengébbik fél. *Magyar Hírlap Online*, 2016. szeptember 5. Online: www.magyarhirlap.hu/tudomany/Underdog__a_gyengébbik_fel
- KEMÉNY István (1988): Grósz Károly első kormányának mérlege. *Magyar Füzetek*, (19–20), 34–37.
- KENDE Péter (1999): 1988. *Beszélő*, 4(9), 53–61.
- KENEDI János (1996): *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban*. II. kötet. Budapest: Magvető.
- KEREKES Béla (1990): Grósz Károly mesél. *Világ*, 1990. június 7. 18–21.
- KÉRI László (2010): *A rendszerváltozás krónikája. 1988–2009*. Budapest: Kossuth.
- KÉRI Tamás (1992): Sárközy Tamás: Nézd, jól megágyazott a magántőkének. *Népszava*, 1992. február 29. 7.
- KERTÉSZ Botond (2020): „... együtt szolgálhatom Istent, népünket és szocialista társadalmunkat”. Nagy Gyula ügynöki tevékenysége. In MIRÁK Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. 1945–1990*. Budapest: Luther, 17–90.
- Ki lesz az év elefántja? (1989). *Ludas Matyi*, 1989. november 1. 12.
- Ki lesz az év elefántja? Olvasóink Grósz Károlyt választották (1990). *Ludas Matyi*, 1990. január 3. 6.
- KIMMEL Emil (1990): *Végjáték a Fehér házban. A helyettes szóvivő titkai*. Budapest: Téka.
- KIRÁLY István (2018): *Napló 1956–1989*. Budapest: Magvető.
- KIRÁLY Zoltán (2010): *Azok a daliás idők*. Budapest: Mediacom.
- KIS János (2021): *Szabadságra ítélve. Életrajzi beszélgetések Meszerics Tamással és Mink Andrással*. Budapest: Kalligram.
- KIS József (2018): *Grósz Károly ötvenhatja*. Online: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/grosz_karoly_otvenhatja
- KISS Dávid – PAP Zsolt (2017): *A Munkásórség. Interjúkönyv*. Budapest: Szépmíves–Athenaeum.
- KISS Gy. Csaba (2019): *Harminc év után: 1988–1989. Személyes történelem*. Budapest: Nap.
- KOCSIS L. Mihály (1995): Magyar urak – szovjet elvtársak? *Új Magyarország*, 1995. augusztus 3. 16.
- KOLTAY Gábor – BRÓDY Péter (1989): „Érdemei elismerése mellett”. *Beszélgetések Havasi Ferencsel*. Budapest: Szabad Tér.
- KÓNYA Imre (2016): *...és az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltozástól napjainkig*. Budapest: Alexandra.
- KORSÓS Antal (2002): Nem éppen szobatudós – Sárközy Tamás. *Mozgó Világ*, 28(7), 107–128.
- KOVÁCS Mihály (2003): *Kettős bilincsen. Öcsödtől az Agrobankig... és tovább*. Budapest: Vince.
- KOZÁK Gyula (2017): *Kész a leltár. Vásárhelyi Miklós*. Budapest: Balassi.
- KÖRÖSI József (1994): Harminchárom év a Valóság rabságában (Huszár Tibor interjúja 4. rész). *Valóság*, 37(2), 90–100.
- KÖSZEG Ferenc (1994): Újévi jóslások Boross Péter miniszterelnöksége idején. *Beszélő*, 1994. január 6. 6–7.
- KÖSZEGI Ferenc – SZATMÁRI Jenő István (1991): Kádár óvatossága átragadt a vezetésre. *Pesti Hírlap*, 1991. április 4. 8.
- KRAHULCSÁN Zsolt (2014): *Hatalom/át/mentés – Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás évében*. Budapest: Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.

- KRAHULCSÁN Zsolt (2022): *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Budapest: Jaffa.
- KUBINYI Ferenc (1990): Miért léptem ki a MUOSZ-ból? *Kapu*, 1990. március. 59–61.
- KULCSÁR István (2013): Az eltérített konvoj. *168ora.hu*, 2013. szeptember 14. Online: <https://168ora.hu/tudas/az-elterített-konvoj-46333>
- KURCZ Béla (1996): A baloldali erők csak téli álmukat alusszák. Egy „félretett” számvetés Grósz Károllyal. *Magyar Nemzet*, 1996. január 20. 12.
- LÁSZLÓ Ágnes (1980): Racionális gondolkodás – társadalmi méreteken. Beszélgetés Grósz Károllyal, a Borsod megyei pártbizottság első titkárával. *Magyar Nemzet*, 1980. június 8. 7.
- LÁSZLÓ Ágnes (1990): Ami itt történik, szándékom és akaratom ellenére megy végbe. *Kurír*, 1990. december 29. 6–7.
- LÁSZLÓ Ágnes (2009): *Erről még nem beszéltem senkinek. Kivételes sorsok, történetek 1989–2009*. Budapest: Kossuth.
- Legfontosabb az egységes marxista párt újjászervezése (1989). *Magyar Nemzet*, 1989. november 18. 3.
- LENDVAI, Paul (1990): *Magyarország kívülről, avagy a túlélés művészete*. Budapest: Láng.
- LENGYEL László (1989): Ezerkilencszáznyolcvannyolc. In KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1988*. Budapest: R-Forma, 81–89.
- LENGYEL László (1990): Megjött a tél. Szakértelem és prófécia. *2000*, 2(12), 3–9.
- LENGYEL László (1991): Félúton. *2000*, 3(7), 3–13.
- LENGYEL László (1998a): Magyar miniszterelnökök 1988–1998. In KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltozás (1988–1998)*. I. kötet. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar központja Alapítvány, 452–467.
- LENGYEL László (1998b): „Eljutottunk a végső kritikáig, de parlamentáris úton akartuk megváltoztatni a rendszert.” In VOLOSIN Hédi (szerk.): *Lámpások az alagútban. Emlékek a Pénzügykutatóról*. Budapest: Pénzügykutató Rt. – Perfekt Rt., 396–413.
- LENGYEL László (2001): A kádárizmus alkonya. Kádár János és rendszerének hanyatlása. In RÁCZ Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról*. Rubicon–Aquila, 155–165.
- LENGYEL László (2014): *A szabadság melankóliája*. Budapest: Kossuth.
- LENGYEL László – SURÁNYI György (2013): *Határátkelés*. Budapest: Kalligram.
- Levél 1988-ból. Antall József Grósz Károlyhoz (1992). *Népszava*, 1992. január 8. 4.
- LÉVESQUE, Jacques (2001): *1989. Egy birodalom végjátéka*. Budapest: Aula.
- LITVÁN György (1996): Két temetés... *Népszava*, 1996. január 24. 6.
- LITVÁN György (2008): *Maradjunk a tényeknél. Történeti-politikai írások*. Budapest: 1956-os Intézet.
- L. KELEMEN Gábor (1990): Kádár János utolsó napjai. „Öljetek meg!” *Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 12. 5.
- LÓRÁNT Károly (1991): A válság eredete. *Társadalmi Szemle*, 46(11), 48–55.
- LOVAS István (1996): Sajtóvégtisztesség. *Új Magyarország*, 1996. január 24. 9.
- LOVAS Zoltán (1989): Grósz Károly magányossága. *Magyar Hírlap*, 1989. június 29. 3.
- LOVAS Zoltán (1990): *Jöttem, láttam, győztek. Egy ámokfutó riporter kalandjai Berlintől Karabahig*. Budapest: AB-Beszélő.
- LUDÁNYI János (1991): A miskolci gettóügy. *Valóság*, 34(4), 45–54.

- Magánbeszélgetés [@maganbeszelgetes7901] (2020): Magánbeszélgetés különkiadás – Grósz Károly 1–3. rész. *YouTube*, 2020. május 21.; 2020. május 28.; 2020. június 4. Online: www.youtube.com/watch?v=3wEJWnrLVGc&feature=youtu.be; <https://youtu.be/EGoYZ-fyYu0>; www.youtube.com/watch?v=eDw9Es7B6Zg&feature=youtu.be
- Magyar ember menni Mariahilfer (2017). *Index*, 2017. november 17. Online: https://index.hu/tudomany/tortenelem/2017/11/27/magyar_ember_menni_mariahilfer/
- MAGYARI Péter (2019): Van valami közös Grósz Károly és Orbán Viktor koncepciójában. *444.hu*, 2019. február 21. Online: <https://444.hu/2019/02/21/van-valami-kozos-grosz-karoly-es-orban-viktor-koncepciojaban>
- MAJLÁTH MIKES László (1992): Különös levelek. *Magyar Hírlap*, 1992. január 10. 7.
- MAJTÉNYI György (2018): *Egy forint a krumpis lángos*. Budapest: Libri.
- MAJTÉNYI György (2021): *Egyetértés Vadásztársaság. Horthy, Rákosi, Kádár és napjaink vadászai*. Budapest: OpenBooks.
- Ma kezdődik a Spanyol Szocialista Munkáspárt kongresszusa (1979). *Népszabadság*, 1979. május 17. 3.
- MARTINOVICS Tibor (2010): Kádár papot hívatott. A rendszerváltás legendás alakjai a húsz évvel ezelőtti eseményekről. *Veszprémi Napló*, 2010. november 24. 5.
- Mátyás István és Szuhay Balázs beszélgetése. Varga Lászlóval, a Kereszténydemokrata Néppárt elnökhelyettesével (1993). *Ludas Matyi*, 1993. február 10. 7.
- MÉCS Imre (1991): Három év, immáron történelem. *Népszabadság*, 1991. június 1. 19.
- MEDGYESI Konstantin (2019): Tizenhét perc, ami megtörte Grósz Károly karrierjét. *Betekintő*, 13(3), 5–29. Online: <https://doi.org/10.25834/BET.2019.3.1>
- MEDGYESI Konstantin (2020): „Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok”. Kádár haragosan rémült tekintete és a bukás előszele. *Betekintő*, 14(2), 35–54. Online: <https://doi.org/10.25834/BET.2020.2.2>
- MEDGYESI Konstantin (2022): *Apagyilkosság. Kádár János és Grósz Károly küzdelme*. Budapest: OpenBooks.
- MEDGYESI Konstantin – SÓLYOM Andrea (2019): „... ez a mostani találkozó talán egy nagyon pici, szerény hozzájárulás lehet...” Grósz Károly „Arad” utáni szegedi interjúja. (Forrásközlés.) *Bonus Nuntium*, 1(1), 117–125. Online: <https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/07/bnmkgkakt5.pdf>
- MEDGYESSY Péter (2010): *Polgár a pályán* [ePub]. Budapest: Kossuth.
- Meghalt Grósz Károly (1996). *Népszabadság*, 1996. január 9. 1.
- Meglátjuk (1988). *Magyar Nemzet*, 1988. augusztus 30. 1.
- Megyei delegáció utazott az NDK-ba (1984). *Észak-Magyarország*, 1984. október 4. 1.
- MÉGYESI Gusztáv (1996): Vegyes érzések. *Népszabadság*, 1996. január 19. 9.
- MÉRAY Tibor (2000): *A párizsi vártán. Írások a Szajna mellől*. II. kötet. Marosvásárhely: Mentor.
- MESTER Ákos (1987): Ki van velünk? Történelmi sodródások. In MESTER Ákos: *Ki ül a székbe?* Budapest: Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, 113–147.
- MEZŐ Gábor (2020): Kádárt félreállítottuk, ideje megtönni a zsebeket – Medgyessy, Grósz és az aranycsempész Kovács Mihály titkos története. *Pesti Srácok.hu*, 2020. január 12. Online: <https://pestisracok.hu/kadart-felreallitottuk-ideje-megtomni-a-zsebeket-medgyessy-grosz-es-az-aranycsempesz-kovacs-mihaly-titkos-tortenete/>
- MEZŐ Gábor (2021): *A média lenyúlásának titkos története*. Budapest: Erdélyi Szalon.

- MIHÁLYI Péter (2010): *A magyar privatizáció enciklopédiája*. Veszprém–Budapest: Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézete.
- MINK András szerk. (2018): *Rendszerváltozás*. Budapest: Osiris.
- MIRÁK Katalin (2017): *Kezdetben... Agitációs és propagandamunka a Kádár-korszak első hónapjaiban (1956. november–1957. június)*. „Tudják már a kisgyerekek is.” *Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Miről volt szó az encsi járási pártértekezleten? (1956). *Északmagyarország*, 1956. április 15. 4.
- M. LENGYEL László (1993): A KGB volt főnöke hisz a Szovjetunió újjászületésében. *Népszabadság*, 1993. április 9. 8.
- MNL B.A.Z. Vármegyei Levéltára Miskolc [@mnlb.a.zmegyeileveltaramis4904] (2019): Köztünk élő emlékezők – Dudla József. *YouTube*, 2019. június 6. Online: www.youtube.com/watch?v=eKLLZ2cUypM
- MOLNÁR Adrienne (2009): 89:56 – Ötvenhatosok a rendszerváltásról. *Az Oral History Archivum életútinterjúiból Nagy Piroska 1988–89-es fényképeivel*. Budapest: 1956-os Intézet Közalapítvány.
- MOLNÁR Adrienne – KÖRÖSI Zsuzsanna – KELLER Márkus szerk. (2006): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Négyszemközt Ceaușescuval (2014). *Népszava*, 2014. május 14. Online: https://nepszava.hu/1020378_negyszemkozot-ceausescuval
- Nem adta föl és nyert. Az akaraterő is gyógyít – Grósz Károly (ezúttal) nem politikusi szerepben (1995). *Vasárnapi Hírek*, 1995. szeptember 3. 7.
- NEMÉNYI László – ZÁDORI Zsolt (2002): Nem találják a kijáratot. Hann Endrével, a Medián igazgatójával Neményi László és Zádori Zsolt beszélget. *Beszélő*, 7(5), 26–32.
- NAGY Anna (2019): Ma harminc éve fenyegetőztek Miskolcon Grósz Károly felrobbantásával. *Borsod24*, 2019. október 25. Online: www.borsod24.com/2019/10/25/ma-harminc-eve-fenyegetoztek-miskolcon-grosz-karoly-felrobbantasaval
- NKE [@NkeUni] (2020): Kun Miklós – Hogyan segítette Mihail Gorbacsov eltávolítani Kádár Jánost Magyarországról? *YouTube*, 2020. február 20. Online: www.youtube.com/watch?v=25cJwxI8RWo&t=3002s
- N. KÓSA Judit (1992): Kis magyar rémhírtan. *Köztársaság*, 1992. augusztus 14. 15–16.
- Nominál- és reálbér, reáljövedelem Magyarországon 1956–1996 (1997). *Tények Könyve*, 1997. Online: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1997-11FD1/
- November 7-ét ünnepelte megyénk (1981). *Észak-Magyarország*, 1981. november 10. 1.
- November 7.: koszorúzás, megemlékezés (1989). *Magyar Nemzet*, 1989. november 8. 3.
- NYÍRÓ András (1989): *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Budapest: Interart Stúdió.
- Nyugdíjas leszek, de reformkommunista maradok (1989). *Népszabadság*, 1989. október 8. 2.
- ÓNODVÁRI Miklós (1984): Tovább erősödnek kapcsolataink. Beszélgetés a Katowicében járt megyei delegáció tagjaival. *Észak-Magyarország*, 1984. július 28. 3.
- OPLATKA András (2008): *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra*. Budapest: Helikon.
- OPLATKA András (2014): *Németh Miklós. Mert ez az ország érdeke. Rendszerváltozás a kormányfő szemével*. Budapest: Helikon.

- Orbán beszéde a Testnevelési Egyetemen (2002). *Origo*, 2002. április 10. Online: www.origo.hu/itthon/20020410orban.html
- OROSZ József (1993): Tévedni mindig lehet. *Népszava*, 1993. augusztus 19. 8.
- Oszlassák föl a munkáspártot! – követeli Dénes János képviselő (1991). *Új Magyarország*, 1991. október 15. 3.
- PÁNDI Lajos (1996): *A kelet-európai diktatúrák bukása. Dokumentumgyűjtemény*. Szeged: Mozaik Oktatási Stúdió.
- Pártmunkásküldöttség járt Moszkvában (1968). *Magyar Hírlap*, 1968. december 7. 4.
- Pártmunkásküldöttség utazott Lengyelországba (1969). *Magyar Hírlap*, 1969. április 22. 5.
- PETHŐ Tibor (2018): „...mert osztályharc lett ez a javából.” *Magyar Hang*, 2018. december 26. Online: <https://hang.hu/belfold/mert-osztalyharc-lett-ez-a-javabol-104248>
- PETŐ Andrea (2020): *Árnyékban. Rajk Júlia élete*. Budapest: Jaffa.
- PETRASOVITS Anna (1993): Pszt! Anna súgja. *Reform*, 1993. október 20. 10.
- PINTÉR Dezső (1988a): Új nemzeti közmegegyezés. *Magyar Hírlap*, 1988. április 28. 3.
- PINTÉR Dezső (1988b): Hiszek abban, hogy amit ma teszünk, az az országnak nagyon fontos. *Magyar Hírlap*, 1988. május 24. 1, 5.
- POGÁNY Ágnes (1998): A Pénzügykutatói Intézet története. In VOLOSIN Hédi (szerk.): *Lámpások az alagútban. Emlékek a Pénzügykutatóról*. Budapest: Pénzügykutató Rt. – Perfekt Rt., 9–71.
- POGÁNY Ira (1994): Csak a jóra emlékezik. Beszélgetés Kovács Mihállyal. *Respublika*, 1(33), 35–37.
- POZSGAI József (1992): A rendszerváltás előkészítése (Beszélgetés Pozsgay Imrével). *Hitel*, 5(10), 6–11.
- POZSGAY Imre (1993): *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest: Püski.
- RAB László (1990): Kutyavilág. *Népszabadság*, 1990. június 19. 3.
- RAINER M. János (1996): *Nagy Imre. Politikai életrajz*. I. kötet. 1896–1953. Budapest: 1956-os Intézet.
- RAINER M. János (1999): *Nagy Imre. Politikai életrajz*. II. kötet. 1953–1958. Budapest: 1956-os Intézet.
- RAINER M. János (2012): Temetés(ek), 1989. In SIPOS Levente (szerk.): *Nagy Imre és kora*. VI. kötet. Budapest: Nagy Imre Alapítvány, 17–30.
- RAINER M. János – SZEREDA, Vjacseszlav (1993): *Döntés a Kremlben. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest: 1956-os Intézet.
- RANGOS Katalin (1990): Mi történt Grósz Károllyal? *168 Óra*, 1990. február 20. 4–6.
- Reuter: Magyarország Gorbacsova volt. Nyugati hírügynökségek megemlékezése a politikusról (1996). *Népszabadság*, 1996. január 9. 7.
- RÉVÉSZ Béla (2016): *Iratok az Igazságügyi Minisztérium történetéből. 1978–1990*. III. kötet. Budapest: IM–MKLK.
- RÉVÉSZ Sándor (1997): *Aczél és korunk*. Budapest: Sík.
- RÉVÉSZ Sándor (2003): „Én mindig más úton mentem.” Furmann Imrével beszélget Révész Sándor. *Beszélő*, 8(3), 10–22. Online: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Een-mindig-mas-uton-mentem%E2%80%9D>
- RIBA András (2019a): Egy modellváltási kísérlet nyomában. *Rendszerváltó Archivum*, 4(2), 51–56.

- RIBA András (2019b): Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottsága. Adalékok a kései pártállam hatalomtechnikájának tanulmányozásához. In HORVÁTH Zsolt – KISS Réka – SIMON István (szerk.): *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről*. Budapest: NEB, 343–387.
- RIBA András (2021): *Hatalomtechnika a pártállam végóráiban (1987–1989)*. Budapest: Retörki.
- RIPP Zoltán (2003): Az MSZMP és a Földvári-ügy. In Á. VARGA László (szerk.): *Nagy Imre és kora*. II. kötet. Budapest: Nagy Imre Alapítvány, 253–270.
- RIPP Zoltán (2006): *Rendszerváltozás Magyarországon 1987–1990*. Budapest: Napvilág.
- RIPP Zoltán (2019): Miről tárgyalt Grósz Károly Aradon, és miért nem sikerült a magyar–román konfliktus enyhítése? In RIPP Zoltán – ANTAL Attila (szerk.): *Kérdések és válaszok a rendszerváltozásról (1987–1990)*. Budapest: Napvilág, 66–68.
- ROMSICS Ignác (2003): *Volt egyszer egy rendszerváltozás*. Budapest: Rubicon-Ház.
- ROMSICS Ignác szerk. (2012): *Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig*. Budapest: Osiris.
- R. SZÉKELY Julianna (1992): A rágalom iskolája. *Magyar Hírlap*, 1992. január 11. 7.
- SÁRKÖZY Tamás (2012): *Magyarország kormányzása, 1978–2012*. Budapest: Park.
- SCHMIDT Mária (2020): *Országból hazát. Harminc éve szabadon* [ePub]. Budapest: KKETTK Közalapítvány.
- SEBŐK Miklós (2017): „Privatizálni a privatizációt.” Az organikus közgazdászok és a gazdasági rendszerváltás ideológiája. *Századvég*, (85), 31–66.
- SEREG András (2007): *Boross. Hadapródiskolától a miniszterelnöki szélig*. Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó.
- SESZTÁK Ágnes (1996): Az utolsó kommunista távozott, aki valamiben mégiscsak első volt. Egy kellemetlen tanú a betegágyból. *Magyar Demokrata*, 1996. január 18. 16.
- SIMON János (1992): ...az ember szeret úgy emlékezni, hogy ne kelljen szégyellnie magát. Beszélgetés Aczél Györggyel. *Köztársaság*, 1992. április 24. 66–72.
- SINKOVICS Ferenc (2014): Nyolcvanöt percig tartott a döbbenet. *Magyar Hírlap*, 2014. április 11. 12.
- SINKOVICS Ferenc (2015): Amikor még túl szabad volt a vásár. *Magyar Hírlap Online*, 2015. február 9. Online: www.magyarhirlap.hu/tudomany/Amikor_meg_tul_szabad_volt_a_vasar
- SOLT Otília (1990): Minőségi társadalom. Az Antall-kormány társadalompolitikája. *Beszélő*, 1990. október 6. 4–7.
- SOÓS László szerk. (1993): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei*. I–II. kötet. Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- STEFKA István (2001): „Vészbizottság” Grósz és Horn vezetésével? *Magyar Nemzet*, 2001. szeptember 5. 5.
- STEFKA István (2005): A párt kritikusa. *Magyar Nemzet*, 2005. február 12. 31.
- STONE, Norman (2021): *Magyarország. Rövid történeti vázlat*. Budapest: Pallas Athéné.
- SÜKÖSD Mihály (1992): A rágalom áriái. *Népszabadság*, 1992. január 20. 7.
- SZABÓ Miklós (1990): A kormány és a közelmúlt „csökevényei”. *Magyar Hírlap*, 1990. október 5. 5.
- SZAKOLCZAI Attila (2003a): A borsodi első titkár a miskolci forradalomban. In Á. VARGA László (szerk.): *Nagy Imre és kora*. II. kötet. Budapest: Nagy Imre Alapítvány, 227–252.
- SZAKOLCZAI Attila (2003b): Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In SZAKOLCZAI Attila – Á. VARGA László: *A vidék forradalma*. I. kötet. Budapest: 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 121–198.
- SZALAI Erzsébet (1991): A hatalom metamorfózisa. *Valóság*, 34(6), 1–26.

- SZALAY Károly (2020): Lakiteleki sátor XXXIV. *Magyar Demokrata*, 2020. október 21. 39.
- Számvetés féldőben (Borsod megyei pártvezetők a kongresszus óta végzett munkáról) (1983). *Társadalmi Szemle*, 38(2), 18–28.
- SZÁNTÓ István (2020): Hogyan húzták fel a vasfüggönyt – minek jött Kádár János Miskolcra – Juszt László utolsó beszélgetése Grósz Károllyal. *Szantograf.hu*, 2020. június 9. Online: <https://szantograf.hu/2020/06/09/hogyan-huztak-fel-a-vasfuggonyt-minek-jott-kadar-janos-miskolc-ra-juszt-laszlo-utolso-beszelgetese-grosz-karollyal/>
- SZÁSZ Imre (1984): *Ez elment vadászni...* Budapest: Szépirodalmi.
- SZÉCHENYI Ágnes (1993): Politikai plasztikbombának szánták. Nyers Rezső a Nagy Imre-iratokról. *Magyar Hírlap*, 1993. március 5. 8.
- SZEGŐ András (2003): „Ki ideköp, ki megsüvegel?”. In SZEGŐ András: *Magánybeszélgetések*. Budapest: Park. 281–299.
- SZEKÉR Nóra – RIBA András (2014): *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek: Antológia.
- SZÉNÁSI Sándor (2020): *Szabadság, elvtársak! 30 éves a rendszerváltás*. Budapest: Noran Libro.
- SZENDREI Lőrinc (1990): Grósz Károly a régi és az új MSZMP-ről. *Magyar Nemzet*, 1990. március 3. 9.
- SZENDREI Lőrinc (2009): Szocializmust bontó szocialisták. *Népszava, Szép szó*, 2009. október 10. 1.
- SZÉP Zsuzsa (1998): A titkár. *168 Óra*, február 17. 14–16.
- SZEREDA, Vjacseszlav – SZTIKALIN, Alexandr szerk. (1993): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából*. Budapest: Zenit.
- SZEREPI Hella (2008): Juszt László: Néha direkt felidegesítem magam. *Origo.hu*, 2008. április 11. Online: www.origo.hu/teve/20080410-juszt-laszlo-neha-direkt-felidegesitem-magam.html
- SZEROV, Ivan (2022): *A bőrrönd titkai. A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései*. Budapest: Időjel.
- SZIGETHY András (1991): Három férfi – egy Napzártá. *Népszabadság*, 1991. január 23. 9.
- SZOMBATHY Pál (1993): Beadvány Antall József és Jeszenszky Géza ellen. *Magyar Hírlap*, 1993. május 7. 5.
- SZTRAPÁK Ferenc (2007): *Magyar nyitány. Régi képviselők a T. Házból (1985–1990)*. Tata: Turulpressz.
- SZUHAY Balázs (1993): Vezérciki. *Ludas Matyi*, 1993. június 23. 3.
- SZŰRÖS Mátyás (2008): Kudarc Aradon (1988). *Hitel*, 21(12), 73–87.
- SZŰRÖS Mátyás (2013): *Szűk volt a mundér. Egy magyar diplomata emlékezései és emlékeztetése (1959–2013)*. Budapest: Püski.
- SZŰTS Pál (1998): *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest: Osiris.
- TANÁCS István (1988): Pártértekezet Csongrád megyében. *Népszabadság*, 1988. december 12. 1, 3.
- TANÁCS István (1996): Végtisztesség. *Népszabadság*, 1996. január 10. 3.
- TARNÓI Gizella (1990): „Ez politikai aberráció!” Beszélgetés Ribánszki Róberttel. *Mozgó Világ*, 16(1), 77–90.
- THÜRMER Gyula (2009): *Az elsikkasztott ország*. Budapest: Korona.
- TÍMÁR Mátyás (1998): *Válság, váltás, változások. Jegyzetek, 1979–1994*. Budapest: Láng.
- Tíz év, amely megrengette a világot (1995). *Respublika*, 1995. március 10. 18.
- Tomikgb [@tomikgb] (2014): Friderikusz Sándor: Ez van. Riport Grósz Károllyal, Magyarország miniszterelnökével. 1988. március. *YouTube*, 2014. május 25. Online: www.youtube.com/watch?v=M7HmGLP2WMw

- TORZSA István (2009): A magyar–dél-koreai diplomáciai kapcsolatok normalizálása, az elmúlt húsz év eredményei. *Külügyi Szemle*, 8(1), 212–227.
- TÓTH-SZENESI Attila (2008): 1988: Ceaușescu megalázza Grósz Aradon. *Index*, 2008. augusztus 28. Online: https://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2008/08/28/1988_ceausescu_megalazza_groszt_aradon/
- TÖKÉS L. Rudolf (1998a): Grósz Károly a rendszerváltás háttéréről. Levélváltás 1994-ben. *Társadalmi Szemle*, 53(6), 17–28.
- TÖKÉS L. Rudolf (1998b): *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódás 1957–1990*. Budapest: Kossuth.
- TÖMPE István (2017): *Az elitek árulása*. Budapest: Noran Libro.
- TÖMPE István (2018): Miniátúra: Grósz Károly. *Népszava, Szép Szó*, 2018. július 7. 2.
- TÖRZSÖK Erika – TÜREI Sándor (1990): Rendszerváltás felé. Politikai és gazdasági helyzet Magyarországon 1988–1989. *Katolikus Szemle*, 42(1), 3–19.
- Tudósítás a munkásörparancsnokok országos tanácskozásáról (1986). *Népszabadság*, 1986. május 19. 3.
- UJ Péter (1996): Konkrétum, egyértelem. *Népszabadság*, 1996. január 24. 7.
- UNGVÁRY Rudolf (1991): *Utána néma csönd*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Ülést tartott a megyei pártbizottság (1979). *Észak-Magyarország*, 1979. november 22. 1.
- VÁRADI Júlia (1994): Egy másik Friderikusz. Interjú Friderikusz Sándorral. *168 Óra*, 1994. április 19. 34–35.
- VARGA Domokos György (1995): Falon innen, falon túl. Látogatóban Grósz Károlynál. *Magyarország*, 1995. szeptember 22. 5.
- VARGA Zsuzsanna (2014): *Modelltranszferek keletről és nyugatról. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon 1949–1989*. Akadémiai doktori értekezés. Online: http://real-d.mtak.hu/743/7/dc_795_13_doktori_mu.pdf
- Vitézy László életútinterjúja Grósz Károllyal (1992). Kézirat.¹¹⁵⁵
- VITRAY Tamás (1988): Újra kell fogalmaznunk az egység tartalmát. *Magyar Hírlap*, 1988. január 2. 3–4.
- ZELEY László (1990): Kis magyar marionett. Keljfeljancsik és János bácsik. *168 Óra*, 1990. május 29. 16–17.
- ZOLCER János (2020): *Gorbacsov titkai. Az ember, aki megváltoztatta a világot* [ePub]. Budapest: Kossuth.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- Az MSZMP KB jegyzőkönyvei (M-KS 288-4).
- Az MSZMP PB jegyzőkönyvei (M-KS 288-5).
- Az MSZMP Titkárság jegyzőkönyvei (M-KS 288-7).
- Az MSZMP Politikai Bizottsága részére készült jelentések, iratok (M-KS 288-11).
- Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának iratai (M-KS 288-22).

¹¹⁵⁵ A kéziratot Tökés Rudolf és Révész Béla bocsátotta rendelkezésemre.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság iratai (M-KS 288-41).
 Kádár János titkárságának iratai (M-KS 288-47).
 Grósz Károly titkárságának iratai (M-KS 288-54).
 Az MSZMP Elnökségének iratai (M-KS 288-59).
 Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatási Bizottsága iratai (M-KS 288-62).
 A jogszolgáltatás felsőbb szervei iratai; Földvári Rudolf és társai operatív iratok (XX-5-h 36. doboz).
 A Magyar Rádió és Televízió iratai (MNL XXVI-A-a-4).
 Grósz Károly miniszterelnök iratai (XIX-A-2 ar.).
 A Grósz-kormány üléseinek jegyzőkönyvei (XIX-A-83-a).

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára (MNL BAZVL)

Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottsága iratai (XXXV. 1.).

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. Napi Információs Jelentések.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Az MSZMP Budapesti Bizottsága Archívuma, Grósz Károly első titkár iratai (XXXV.1.a.9).

Hadtörténeti Levéltár (HL)

XII. fondfőcsoport. Katonai iskolák dokumentumai.

Grósz Károly-hagyaték – Grósz Tamás gyűjteménye

A Budapesti Rendőrfőkapitányság fegyverosztályának határozata, 1992. június 10.
 Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat.¹¹⁵⁶
 Grósz Károly diplomája, 1967. november 10.
 Grósz Károly elemi iskolai értesítőkönyve, 1936–1941.
 Grósz Károly katonai igazolványa – benne a főhadnagyi rendfokozat dokumentálásával.
 Grósz Károly levele a Budapesti Rendőrfőkapitányság fegyverosztályának, 1992. november 16.
 Grósz Károly nyomdász-iparoslevele.
 Idősebbik Grósz Károly visszaemlékező feljegyzése, 1971. szeptember 27.
 Róna Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; videófelvétel (VHS-kazetták).

¹¹⁵⁶ A Bokor Péter-féle életútinterjú megtalálható a Politikatörténeti Intézet Levéltárában és Grósz Károly családi hagyatékában is (Bokor Péter életútinterjúja Grósz Károllyal, 1995; kézirat [1967. f. 46]).

Hangfelvételek

Grósz Károly osztályvezetői interjúja, 1979.

Grósz Károly, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei első titkár rádióinterjúja, 1981.

Grósz Károly interjúja a Kossuth Rádióban a *Vallomások* című műsorban, 1984.

Öt év a harmincötéből. A Kossuth Rádió interjúja Grósz Károllyal, 1980. március 12.

MTI Hírachívum

MTI Hírachívum 1988-tól – online adatbázis. Online: <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx>

Oral history interjúk

Az egykori 56-os Intézet Oral History Archívuma – A Veritas Intézet Oral History Archívuma

Aczél György-interjú (1989–1990). Készítő: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György.
Szűrös Mátyás-interjú (1991). Készítő: Tóth Pál Péter.

Az 1956-os Intézet Alapítvány Digitális Oral History Archívuma (DOHA)

Interjú Angyal Ádámmal (2008). Készült: 2008. május 21. – július 10. Készítő: Voszka Éva.

Interjú Bihari Sándor költővel (1992). Készült: 1992. május–október. Készítő: Molnár Adrienne.

Interjú Bogár Károllyal (1990). Készült: 1990. október–november. Készítő: Molnár Adrienne.

Interjú Hetényi Istvánnal (2007). Készült: 2007. november 26. – december 10. Készítő: Voszka Éva.

Interjú Horváth Ádámmal (2003). Készült: 2003. február 27-én. Készítő: Lévai Júlia.

Interjú Kelen Bélával (1987). Készült: 1987. április–november. Készítő: Murányi Gábor.

Interjú Papp Miklóssal Miskolcon (1990). Készült: 1990. november 22. Készítő: Molnár Adrienne.

Interjú dr. Tétényi Pál akademikussal (2003). Készült: 2003. Készítő: Markovits Ferenc.

Interjú Ungvári Rudolfal (1987–1988). Készült: 1987–1988. Készítő: Vásárhelyi Judit.

A szerző által készített interjúk, háttérbeszélgetések, személyes közlések

Bartus László; e-mail, 2020. február. 24–26.

Barabás János; Budapest, 2020. március 11.

Békesi László; e-mail, 2020. május 26–27.

Berecz János; telefonos interjú, 2020. április 3.

Csehák Judit; telefonos interjú, 2020. május 27.

Farkas Zoltán; e-mail, 2020. december 5.

Fejti György; telefonos interjú, 2020. május 27.

Földes György; telefonos interjú, 2021. április 22.
 Földvári Rudolf; telefonos interjú, 2020. március 4., 2020. október 20.
 Franka Tibor; telefonos interjú, 2020. május 26.
 Gécsi József; Szeged, 2019. március 4.
 Görög Ibolya; e-mail, 2019. augusztus 28.
 Grósz Tamás; Szeged, 2020. november 19.
 Hann Endre; telefonos interjú, 2020. április 6.
 Haraszi Miklós; telefonos interjú, 2020. május 15.
 Juszti László; telefonos interjú, 2020. február 17.
 Kimmel Emil; Budapest, 2023. április 15.
 Király Zoltán; Budapest, 2019. február 12.
 Kis János; e-mail, 2020. május 18.
 Kiss Gy. Csaba; e-mail, 2020. július 7.
 Koltay Gábor; telefonos interjú, 2023. április 5.
 Kónya Imre; e-mail, 2020. május 23–24.
 Kovács László; telefonos és online interjú, 2020. május 15–18.
 László Ágnes; Budapest, 2020. január 28.
 Lendvai Ildikó; telefonos interjú, 2020. április 18.
 Lengyel László; e-mail, 2020. május 12.
 Lovas Zoltán; e-mail, 2020. június 21.
 Magyar Bálint; telefonos interjú, 2020. május 13.
 Manek Attila; telefonos interjú, 2020. április 3.
 Medgyessy Péter; telefonos interjú, 2020. április 7.
 Mester Ákos; telefonos interjú, 2020. január 30.
 Nemes Gábor; telefonos interjú, 2021. március 5.
 Ősi István; e-mail, 2020. július 3.
 Péter László; e-mail, 2020. július 27.
 Pintér Zoltán; telefonos interjú, 2023. május 25.
 Polgár Viktor; telefonos interjú, 2020. május 26.
 Rangos Katalin; e-mail, 2019. március 1.
 Róna Péter; e-mail interjú, 2021. február 19. – március 1.
 Siska András; telefonos interjú, 2023. május 25.
 Stier Gábor; e-mail, 2020. december 2.
 Szigeti Péter; telefonos interjú, 2020. december 10.
 Szinetár Miklós; telefonos interjú, 2020. május 26.
 Szokai Imre; Szeged, 2020. június 18.
 Szűcs Erika; telefonos interjú, 2020. november 25.
 Tabajdi Csaba; Szeged, 2020. május 21–22.
 Tamás Gáspár Miklós; telefonos interjú, 2020. május 7.
 Thürmer Gyula; Budapest, 2019. július 4.
 Tömpe István; e-mail, 2020. március.
 Tráser László; Szeged, 2020. február 21.
 Várkonyi Balázs; e-mail, 2019. február 26.
 Vastagh Pál; telefonos interjú, 2020. március 18.
 Vitézy László; telefonos interjú, 2020. április 24.

Vákát

Amikor Grósz Károly 1987 nyarán miniszterelnök lett, még csak kevesen gondoltak rendszerváltozásra. 1989 őszén azonban, amikor megszűnt a főtitkári megbízatása, már mindenki tapasztalhatta: rendszerváltozás zajlik az országban.

Grósz maga úgy gondolta, hogy tíz-tizenkét évet tölthet hatalomban; ebben az időhorizontban gondolkodott, s ebből kiindulva igyekezett meghatározni a politikáját. Az utolsó magyar pártfőtitkár pusztán modellváltást szeretett volna, de ezt a kísérletet elsöpörte a történelem. Grósz Károly volt az utolsó magyar főtitkár, azt is mondhatjuk: ő volt a legmagasabbra jutott kádári kisember. Politikusi sikerei és hibái kihatottak Magyarország jelenkori történetére.

E kötet arra tesz kísérletet, hogy objektíven mutassa be Grósz Károly politikai pályáját. Levéltári források, visszaemlékezések, illetve *oral history* interjúk segítségével igyekszik megvilágítani Magyarország egykori miniszterelnökének, az MSZMP utolsó főtitkárának politikai habitusát, tetteinek hátterét.

